Tarihöncesinde Dil

ALAN BARNARD

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TARİHÖNCESİNDE DİL

Mehmet Doğan 1976 Bursa doğumlu. ODTÜ Biyoloji mezunu. NYU Biyoloji'de master yaptı. Serbest çevirmenlik yapıyor. Başlıca çevirileri: *Genom*, (Matt Ridley) 2007; *Gen Çeviktir*, (Matt Ridley) 2009; *Haklı Savaş Haksız Savaş* (Michael Walzer), 2010; *Neo-Liberal Genetik* (Susan McKinnon), 2010; *Boş Sayfa* (Steven Pinker) 2010; *Çift Görmek* (Peter Pesic) 2010; *Kent Paryaları* (Loïc Wacquant), 2012; *Foucault ve İran Devrimi* (Janet Afary-Kevin B. Anderson), 2012; *Âdem'in Dili* (Derek Bickerton), 2012; *Erken Modern Avrupa'da Tıp ve Toplum* (Mary Lindemann), 2013; *Akılcı İyimser* (Matt Ridley) 2013; *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni* (Alan Barnard) 2013. e-posta: memeddogan@gmail.com

TARİHÖNCESİNDE DİL

Alan Barnard

Çeviren: Mehmet Doğan

BOĞAZİÇİ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

Alan Barnard
Language in Prehistory

Tarihöncesinde Dil

ISBN 978-605-7827-01-2

Bütek Boğaziçi Eğitim Turizm Teknopark
Uygulama ve Dan. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Rumeli Hisarı Mahallesi, Boğaziçi Üniversitesi
Güney Kampüs No: 11/2 Sarıyer/İstanbul
Telefon: (0212) 287 03 12-13

Yönetim Yeri:
Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
Boğaziçi Üniversitesi Kuzey Kampüs
ETA B Blok, 5. Kat, No: 705
Sarıyer/İstanbul

bupress@boun.edu.tr
www.bounyayin.com
Telefon ve faks: (0212) 257 87 27
Sertifika No: 10821

Genel Yayın Yönetmeni: Murat Gülsoy
Editör: Ergun Kocabıyık
Yayına Hazırlayan: Berna Akkıyal
Kapak: Kerem Yeğin
Baskı: Acar Basım ve Cilt Sanayi Ticaret A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi, Birlik Cad., No: 26
Acar Binası, Haramidere, İstanbul
Telefon: (0212) 422 18 00
Sertifika No: 11957

Birinci Basım: Haziran 2019

Naro halkı ve dili için

İÇİNDEKİLER

Şekiller ve Tablolar Listesi, ix

Önsöz, 11

1. GİRİŞ, 15

2. POPÜLASYON ÇEŞİTLİLİĞİ VE DİL ÇEŞİTLİLİĞİ, 33

3. TARİHÖNCESİNDE İNSANLAR NE YAPIYORDU?, 51

4. TARİHÖNCESİNDE İNSANLAR NASIL DÜŞÜNÜYORDU?, 72

5. GÜNDELİK ANLATILAR, 97

6. MİTOLOJİK ANLATILAR, 119

7. CİNSEL SEÇİLİM VE DİL EVRİMİ, 136

8. SONUÇLAR VE GELECEK İÇİN DÜŞÜNCELER, 152

Sözlükçe, 169

Kaynakça, 189

Dizin, 213

ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ

Şekiller

Şekil 1.1 Anlambilim, sözdizim, sesbilim, 28
Şekil 2.1 Çincede basitleştirilmiş yazı karakterlerine örnek, 37
Şekil 4.1 Dilsel davranışlar, 76
Şekil 4.2 Kariera akraba yapısı, 83
Şekil 6.1 Kelimelerin ve dillerin nereden geldiğini açıklayan iki model, 132
Şekil 7.1 Dilin ve akrabalığın birlikte evrimi, 139
Şekil 8.1 Evrime karşı toplumsal dönüşüm, 155

Tablolar

Tablo 2.1 Dil öncesi insanlıktan dil becerili insanlığa, 44
Tablo 3.1 *Homo sapiens*'in genetik ve kültürel evrimi, 54
Tablo 3.2 İnsanlığın son 500.000 yılı, 55
Tablo 3.3 Bir N!aqriaxe erkeğinin konuştuğu diller, 62
Tablo 3.4 Ju/'hoan sohbetleri: gündüz ve gece, 64
Tablo 4.1 Malinowski'nin bahsettiği yedi temel ihtiyaç ve kültürel karşılıklar, 90
Tablo 5.1 *Hanunóo adılları: "geleneksel" ayrımlar*, 116
Tablo 5.2 *Hanunóo adılları: Anlamlı yapısal birimlerle ilişkili ayrımlar*, 116

ÖNSÖZ

Bu kitap, üç kitaplık bir dizinin son halkasıdır. Diziyi kaleme almaya başladığımda, birden fazla kitap yazmak aklımda yoktu. Aslında her biri, sonrakine doğal bir geçiş niteliğinde. Hepsi kendi içinde bütünlüğü olan kitaplar, birbirlerinden bağımsız olarak okunabilir.

*Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni** adlı birinci kitabın amacı, insanın kökeni çalışmalarıyla ilgili meselelere bir sosyal antropolog gözüyle bakmaktı. Kitap, primat araştırmaları, arkeoloji, dilbilim, insan genetiği alanlarına ait fikirleri bir araya getiriyor. Ham verilere ve örneğin teknoloji, geçim, mübadele, aile, akrabalık gibi sosyal antropolojinin üzerine söz söyleyeceği önemli konulara odaklanıyor.

İkinci kitabın başlığı *Simgesel Düşüncenin Doğuşu*'dur.** *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni*, primatlar, australopitekuslar ve *Homo* cinsi hakkında bilgi içerirken, *Simgesel Düşüncenin Doğuşu* özellikle *Homo sapiens*'i ele alır. Simgeciliğin ilk örneklerinin izini sürer, özellikle yeni keşfedilmiş arkeolojik kazı alanlarından gelen örneklerin ve Durkheim'dan, Frazer'dan tutun da çok daha yeni düşünürlere kadar sosyal antropoloji alanı içinde bu örneklerle ilgili tartışmaları ele alır. "Simgesel düşüncenin doğuşu" ifadesi Lévi-Strauss'a aittir. Kendisi 1945'te, simgesel düşüncenin nasıl ve neden vücut bulduğunu asla bilemeyeceğimizi ilan etmişti. O zamandan bu yana arkeolojik tarihlendirme yöntemlerinde, genetik biliminde kaydedilen gelişmeler ve dilbilim, volkanbilim, iklimbilim, sinirbilim ve daha pek çok farklı alandaki ilerlemeler sayesinde bu konuya yeni bir gözle bakmanın mümkün olduğunu ileri sürüyorum. *Simgesel Düşüncenin Doğuşu*'nda bunu yapmıştım. Tam modernliğin Güney ya da Doğu Afrika'da muhtemelen 130.000 yıl önce, hatta belki daha önce doğduğu ve en azından 60.000 ya da 70.000 yıl önce kesinlikle var olduğu görüşündeyim.

Tarihöncesinde Dil'in odağı daha dar olsa da, bu odak "önemli"dir. Özellikle dilin kökenini ve evrimini ele alan *Tarihöncesinde Dil* esasen, *Simgesel Düşüncenin Doğuşu* kitabındaki "Dilin Çiçeklenmesi" başlıklı

* Türkçesi Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013 —*çev. notu.*

** Türkçesi Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014 —*çev. notu.*

bölümün, kitap uzunluğuna varacak şekilde genişletilmiş halidir. Bu soruna, sosyal antropolog gözüyle baktım, zira sosyal antropoloğum. Elinizdeki kitabı, internette "dilin kökeni", "dilin kökeni araştırmaları", "dil kökenleri" vesaire gibi başlıklarla arama yaptığımda karşıma çıkan hiç abartısız yüzbinlerce kitaptan ayıran özellik budur. Dil, tarihöncesi insanlarda, özellikle Afrikalı avcı-toplayıcılar arasında doğdu. Mevcut haline o halklar ve başka avcı-toplayıcı halklar arasında evrildi. Bu gibi halklar epey karmaşık dillere sahiptir. Kuzey Amerika kıtasının İnuit ve Atabask halklarının dilleri ünlüdür. Sahada bizzat üzerine çalıştığım Naro dili (Nharo ya da Naron diye de bilinir) Botsvana ve Namibya'da konuşuluyor. Bu dilde 86 adet şahıs-cinsiyet-sayı (ŞCS) belirteci yani adıl ve dilbilgisel sonek var. Örneğin, eril, dişil, ortak cinsler bulunuyor; isimler de tekil, ikil, çoğul takıları alıyor. Diğer San ya da Buşman dilleri de eşit oranda çetrefil. Bir zamanlar Güney Afrika'da konuşulan /Xam dilinde en az 24 fiil öneki, 6 fiil soneki bulunur ve ismi çoğul yapmanın en az on dört yolu vardır.

Okuma yazma bilmeyen yirmi-otuz kişiden meydana gelen avcı-toplayıcı takımları neden bu tür bir dilbilgisi karmaşıklığına gereksinim duysun ki? Bana kalırsa yanıt oldukça açık. Hikâyeler anlatmak, bu hikâyeleri kuşatan mitoloji sistemleri ve inanç kümeleri yaratmak için karmaşık dilbilgisine ihtiyaç duyuyorlar. Bu tür hikâyeler ve mitler, ayrıca hikâye anlatma yeteneğinin kendisi, dünyayı atalarının (ve bizim atalarımızın) doldurmasını mümkün kıldı. Elbette, *Homo erectus* da dünyanın büyük kısmına yerleşmiştir; muhtemelen onların mitleri, anlatıları, hatta dilleri yoktu.

Dünya genelindeki modern avcı-toplayıcılar dillere, hikâyelere sahip. Ataları, binlerce yıl önce hikâye anlatma yeteneği geliştirdi. Dilin varlığı sırf basit iletişime yönelik değildir, mitolojideki gibi cümle içine cümle içine cümle yerleştirmeye ve başka işlere de yarar. Basit iletişim, bu gibi amaçlar için karmaşıklık kazanmıştır; her kıtada bu görüngüye ilişkin örneklerle karşılaşırız. Dil ister kısa süre önce doğmuş olsun (çoğunlukla 50.000 yıl önce doğduğu söylenir) ister Neandertal dilinden ya da ilk işaret dillerinden belki yüzbinlerce yıl önce aşama aşama gelişmiş olsun, dilsel karmaşıklık, modern insanlar arasında evrensellik kazanmıştır. Birden fazla dil konuşma yeteneği de evrenseldir. Elinizdeki kitap, dilin ve dilin doğurduğu özelliklerin kökenine, evrimine ilişkin kuramları inceliyor: biliş, iletişim, öğretme, öğrenme, maddi kültürün ve genel olarak kültürün gelişimi, geçmişin ve şimdiki zamanın farkında olma yeteneği, geçmişin ve şimdinin olaylarını anlatı içinde aktarma yeteneği, mitolojiler yaratmak, gerçeği söylemek,

uydurma şeyler söyleyerek kandırmak, dilsel sınırları aşarak bu tür düşünceleri ve görüşleri ifade etme yeteneği.

Maalesef, tarihöncesinin dillerini inceleyemiyoruz. Yok olup gittiler; günümüzde küçük avcı-toplayıcı toplulukların dillerinin mi, yoksa çobanlıkla ya da tarımla geçinen halkların dillerinin mi geçmişteki dillere daha fazla benzediğini ise tespit edemiyoruz. O halde sorun, tarihöncesi dil hakkında bilebileceklerimizi anlamaya çalışmak, nasıl evrimleştiğini, neden evrimleştiğini, bu karmaşıklığı nasıl edindiğini belirlemektir. Bu işi genelde, sosyal antropolog olarak edindiğim imkânlar sayesinde hallediyorum. Her ne kadar bu kitapta dilbilime, bilişsel bilime ve başka pek çok alana ait fikirlere değinsem de, bu fikirleri anlamak için, dilbilim kuramını ya da terminolojisini bilmek şart değil. Bu meselede antropoloji kuramı bilinmese de olur. Bu dizinin önceki kitaplarında da kapsamlı sözlükçeler vardı, fakat bu kitaptaki sözlükçe daha da kapsamlıdır. Kitabın okunması sırasında faydalanılması hedeflenmiş olsa da, bu sözlükçe kendi başına okunmaya da uygundur; bu anlamda, dilin yaratılma amaçlarından birine hizmet ettiğini düşünüyorum: yaratıcı düşünceyi olanaklı kılmak, yaratıcı düşünce sürecini kolaylaştırmak.

Saha araştırmamı çoğunlukla 1970'lerde yaptığım Naro halkının yardımlarını es geçemem. O on yıl boyunca ve o zamandan beri, bana dillerini bir parça da olsa öğrettiler; ayrıca en azından kısmen onların düşündüğü gibi düşünmeme yardımcı oldular. Bu kitap, o halka ve onların zengin, hayranlık uyandırıcı diline ithaf edilmiştir. Bir zamanlar bu dili konuşuyordum, oysa şimdi nadiren ve berbat bir şekilde konuşuyorum. Bu kitabın şekillenmesine fikirleriyle katkıda bulunmuş pek çok kişinin desteğini anmadan geçemeyeceğim: Joy Barnard, Gertrud Boden, Robin Dunbar, Morna Finnegan, Tecumseh Fitch, Tom Güldemann, Willi Haacke, Chris Henshilwood, Jim Hurford, Wendy James, Chris Knight, Bob Layton, Claire Lefebvre, Jerome Lewis, David Lewis-Williams, Camilla Power, Dan Sperber, Ian Watts. Cambridge University Press'ten Richard Fisher ile Andrew Winnard'ın yardımlarına müteşekkirim. Bu dizinin ilk iki kitabını ustalıkla tashih eden Linda Randall'a, bu kitabı yayıma hazırlayan Sue Browning'e teşekkürü borç bilirim.

1
GİRİŞ

Modern insan 10.000 yılı biraz aşkın bir süredir avcı-toplayıcı olmaktan çıktıysa da, ondan önceki yaklaşık 190.000 yılı avcı-toplayıcı olarak geçirdi. Dilin kökenini 50.000 yıl öncesine tarihlendirsek bile, bu, yeryüzünde var olduğumuz zamanın yüzde sekseninde birer avcı, toplayıcı, balıkçı olduğumuz, bu zamanın çoğunda hayal eden, konuşan, iletişim kuran insanlar olarak yaşadığımız anlamına gelir. Nispeten daha uzun süredir böyle olduğumuza inanıyorum. İnsanoğlu, dil konuşan, evrimsel açıdan uyum gösteren bir avcı-toplayıcıdır; çoğunlukla okuma yazması yoktur, fakat ünlü antropolog Claude Lévi-Strauss'un (1968: 351) dediği gibi, Platon'un ya da Einstein'ınkiyle aynı zihne sahiptir.

Elinizdeki kitap, dilin kökeni ve evrimi hakkındadır. Bu kitap ile konu hakkında kaleme alınmış başka kitaplar arasındaki temel fark, yazarının dilbilimci değil, antropolog olmasıdır. Dolayısıyla, soruna biraz farklı bakmaktadır. Fakat esas sorun, dilin kökenini ve evrimini gösteren doğrudan kanıtların var olmayışıdır; bu yüzden arkeolojiden, çocukların dil edinmesine ilişkin araştırmalardan, dil çeşitliliğiyle ilgili karşılaştırmalı araştırmalar vb. kaynaklara dayanan zengin malzemeden çıkarım yapmamız şart. Benim uzmanlık alanım, avcı-toplayıcı çalışmaları olduğundan, bu insanların dilin evrimiyle ilişkisine dair bildiklerimi de eklemeye çalıştım. Kendi saha araştırmamda ve yaptığım okumalarda, avcı-toplayıcıları kendi bağlamlarında anlamaya çabaladım. Okumaz yazmaz insanlar olarak dili nasıl görüyorlar? Dil ne işlerine yarıyor? Dilbilgisinden bihaberler mi yoksa dilbilgisi anlayışları öyle bir seviyeye ulaşmış ki dilbilgisiyle oyunlar oynamaktan keyif mi alıyorlar? Aslında, Batılılara kıyasla dilbilgileri daha mı gelişkin? Platon ya da Einstein gibi, zamanlarını incelikli felsefi ya da bilimsel sorunları irdeleyerek mi geçiriyorlar? Yoksa dilbilgisi inceliklerine mi kafa yoruyorlar? Bu sorunun yanıtı, şaşırtıcı ama, sınırlı bir "evet"tir.

Bu kitapta birçok varsayımda bulunuyorum. Birincisi, avcı-toplayıcıların düşünsel açıdan benim kadar gelişkin olduğuna eminim. Dilbilgisine ilgi gösterdiklerini, dillerine ait dilbilgisinin, avcı-toplayıcı

olmayanların dillerininki kadar karmaşık olduğunu biliyorum. Dahası, sadece bir dil konuşmak onlar açısından çok sıra dışı bir durumdu. Avcı-toplayıcı bireyler genellikle birden fazla dil konuşurdu. Mitoloji ve başka anlatı biçimleri onların nazarında temel önem taşıyordu. Küresel çapta, göç de önemlidir. Bununla birlikte, zaman zaman dile getirildiği gibi, avcı-toplayıcılar "göçer" değildir. *Homo georgicus* ve *H. erectus* (BÖ 1.800.000), *H. antecessor* (BÖ 800.000), *H. heidelbergensis* (BÖ 600.000), *H. neanderthalensis* (belki BÖ 250.000) türleri uzun süre önce dünyanın bazı bölgelerine göç ettiler ve göçlerini bu bölgeler içinde de sürdürdüler; *H. sapiens* türü ise Ortadoğu'ya (BÖ 125.000), Hindistan'a (belki BÖ 70.000) ve Avustralya'ya (yaklaşık BÖ 60.000 ila 48.000) göç etti. Çoğu avcı-toplayıcı nüfusu göçer olmasa da, tanıdığı bölgelerin sınırları içinde *göç eder*. Güney Afrika avcı-toplayıcı nüfuslarını araştıran uzmanlar genellikle kıtaaltında bunların mazisinin çok eskiye, en az on binlerce yıl öncesine uzandığını varsayar. Daha önce sırf bitkilerle beslenen türlerin nerede sona erdiği, ne zamandan itibaren "avcı-toplayıcılardan" bahsetmenin uygun olduğu sorusunu es geçmeyelim. Örneğin Jennie Robinson (2014) oldukça katı bir görüş benimsemiş durumda. *Homo sapiens*'i daha eski *Homo* türlerinden ayırıyor, fakat australopitekuslara kıyasla eski *Homo*'nun bağırsaklarının kısaldığını (sindirime daha elverişli besinlere uygundur), beyninin de sürekli genişlediğini belirtiyor. Avlanma ve toplama faaliyetleri insana özgü olmasa da, avcı-toplayıcı davranışının insana özgü olduğunun söylendiğine de işaret ediyor. Şempanzelerin ağaçlı ortamlardaki etkinlikleriyle ilk insansıların oldukça farklı savan ortamı etkinlikleri birbirinden farklıdır. Fakat bu hususta bile tanımla ilgili sorunlar çözülmüş değil: İnsanlar gibi şempanzelerin de cinsellik karşılığında et takası yaptığı kaydedilmiştir (örneğin bkz. Gomes ve Boesch 2009). Belli ki bunu, eylemleri için kelimelere ihtiyaç duymaksızın hallediyorlardı.

Dilin Başlangıcı

Benim görüşüm bundan biraz daha radikal. Yakın tarihli birtakım metinlerle aynı çizgide tavır alarak, Neandertaller, Denisovalılar, *Homo heidelbergensis* dahil ilk insanlarda bir dil biçimi olduğunu kabul etmeye, en azından bu ihtimali hesaba katmaya sıcak bakıyorum. Denisovalılar yaklaşık 175.000 yıl öncesinden itibaren Sibirya'nın güneyindeki Denisova mağarasını mesken tutmuş olan Paleolitik dönem insanlarıydı. Dilleri ya da bir tür kök-dilleri var mıydı, acaba dilleri

işaret dili miydi yoksa konuşma dili miydi bilmiyoruz. Fakat bu senaryo, insanların dil konuşmaya başlamasını genelde varsayılan tarihten on binlerce yıl öncesine çeker. Kök-dilin ilk aşamalarına ilişkin çok sayıda kuram mevcut. Örneğin, Tecumseh Fitch, Michael Arbib, Merlin Donald (2010: 141-2), kök-dil için dört modele atıfta bulunuyorlar: Derek Bickerton'ın sözlük modeli, Charles Darwin'in müzikal hipotezi, Merlin Donald'ın taklitçilik modeli, Michael Arbib'in jest modeli. Her model, bir ana özellik varsayıyor, ilk olarak bu özelliğin evrimleştiğini, ardından öteki özelliklerin geldiğini kabul ediyor.

İnsanlığın bu eski dallarının işaretle mi sözle mi anlaştığını bu aşamada tahmin etmemiz mümkün değil; fakat nasıl iletişim kurmuş olurlarsa olsunlar, modern insanlığın büyük kısmıyla en azından aynı çizgide *düşünüyorlardı.* Günümüzün deyişiyle, "ilkel" avcı-toplayıcılardı. İnsanlığın doğasında dil olduğunu, bir tür dilbilgisine sahip olduğunu kabul edecek olursak, onları ilkel saymamalıyız. Her ne kadar dilin evriminin tüm ayrıntılarını asla bilemeyecek olsak da, etrafımızdakilere bakarak epey çıkarımda bulunabiliriz. Dünyanın büyük kısmında hâlâ avcı-toplayıcılar yaşıyor. Sayıları çok değil, ama konuşma tarzlarını, konuştukları çok sayıda dili, dillerini kullanma amaçlarını araştırmaya yeterli. Fark edilmesi gereken en önemli husus, günümüz avcı-toplayıcılarının dilsel açıdan diğer topluluklar kadar gelişkin olduğudur. Edward Sapir (1933: 155) bu durumu harikulade ifade ediyor: "Bütün kültürel fenomenler içinde hayli gelişen ilk biçimin dil olduğu ve özünde mükemmelliğe ulaşmasının kültürün tamamının gelişimi açısından bir ön şart olduğu tahmini, akla yatkındır." Avcı-toplayıcıların konuştuğu birtakım diller de dahil, Kuzey Amerika dilleri konusunda uzman olan Sapir, bu dillerin dilbilgisi bakımından göze çarpan bir karmaşıklık sergilediğini, basit kavramların bile zengin ve olağan dışı bir tarzda ifade edildiğini biliyordu.

Elbette ben bir avcı-toplayıcı değilim. Gelgelelim, avcı-toplayıcılar konusunda uzman bir antropolog olarak yıllarımı avcı-toplayıcılar arasında geçirdim. Çoğunlukla Güney Afrika'daydım; başka yerlerdeki avcı-toplayıcıları ziyaret ettiğim de oldu. Ayrıca bu insanları konu alan akademik araştırmalarda çok köklü bir deneyime sahibim. Bundan bahsetmemin sebebi, avcı-toplayıcı halkların konuştuğu dillerin, avlanmayan halklarınkine kıyasla daha ilkel olduğunu varsayan dilbilimcilerden mektuplar almış olmam. Bunun tersini varsayan bir mektup ise almadım, gerçi antropolog meslektaşlarımdan biri bu varsayımda bulunsa hiç şaşırmazdım. Avcı-toplayıcıların hem toplu hem bireysel olarak olağanüstü genişlikte sözcük dağarcıkları

var; ayrıca dilbilgileri karmaşık ve epey gelişkin diller konuşuyorlar. Ağaçları, çalıları birkaç kelimeyle niteleyip geçmiyorlar, bitki örtüsü kategorilerine dair yüzlerce kelime içeren sözcük dağarcıkları mevcut. Bu durum, ilk dilin kökeni hakkında ipucu verebilir: doğal çevre hakkında jestle iletişim kurmak, işaretleşmek ya da konuşmak. Richard Lee (1979:464-73), Ju/'hoansi halkının (eskiden !Kung diye bilinirdi) bildiği 220 bitki türü sıralıyor. Bunlar arasında isim verdikleri 11 tanesi botanik bilimi kapsamında tanımlanmamıştır. Keza, o kadar çok olmasa da, hayvan yaşamı kategorileri da mevcut. Buna, 58 memeli türü dahildir (1979:474-8). Bu kitap kısmen, avcı-toplayıcıların neden bu kadar zengin diller konuştuğunu irdeliyor.

Avcı-toplayıcılar, tıpkı bilgisayar programcıları, nükleer fizikçiler ve felsefeciler gibi her yönüyle karmaşık dile ihtiyaç duyar. Belki Neandertaller ve Denisovalılar dile bu kadar ihtiyaç duymuyordu; fakat bizim *Homo sapiens* dil yeteneklerimiz de *o kadar* ileri değil. Amerikalı amatör dilbilimci Benjamin Lee Whorf'un ima ettiği gibi, güya "ilkel" diller (yani "ilkel halkların" dilleri) hiç de ilkel değildir. Üniversite eğitimi almış Batılı bilimcilerin dilleri kadar gelişkin bilişsel işlevler sergilerler. Acaba gerçekte *daha* mı gelişkinler sorusu uzun süredir tartışma konusudur (Whorf buna inanıyor gibiydi, bkz. Carroll 1956). Whorf'un 1930'larda ilan ettiği bu kanaatine dair tartışmalar günümüzde de sürüyor. Dilbilim uzmanlarının hemen hepsi, avcı-toplayıcı dillerinin, en az diğer diller kadar karmaşık olduğu görüşünü benimsiyor artık. Gıda üretiminin getirdiği üstünlük ne olursa olsun, bu geçim aracı, ne çevrenin daha iyi anlaşılmasını (geç avcı-toplayıcı döneminde zaten o noktaya varılmıştı) ne de daha karmaşık bir dilbilgisini beraberinde getiriyor. Geç dönem avcı-toplayıcılarda bu yetenekler zaten vardı. Bunun öncesini bilmek, hatta hakkında yorum yapmak çok güç. Dil, daha doğrusu kök-dil evrimleşiyordu ve süreç, kimi dilbilimcilerin düşündüğünden daha yavaştı; fakat insanların dilsel anlamda tam insan haline gelmesi zaman almıştır. Neden bir avcı-toplayıcı halk, 24 fiil önekine ve en az 14 çoğul yapma usulüne gereksinim duysun ki? Yanıt basit: Gerçekte hiç de ilkel insanlar değildiler. Onlar "biziz".

Dilin tam olarak ne zaman doğduğunu bilmiyoruz. Fakat BÖ 50.000 tarihi (bkz. Klein 2009:650-3) bana kalırsa fazla yakın, özellikle de Avustralya'ya henüz BÖ 65.000'de yerleşilmiş olması ihtimali düşünüldüğünde (Oppenheimer 2004:82). 60.000 yıla daha fazla atıfta bulunulsa da, Avustralya'ya teknolojik açıdan yetkin, dil kullanan insanların yerleştiği kesindir. Kıtaya deniz yoluyla göç ettiler, sonrasında on sekizinci yüzyıla kadar insanlığın geri kalanıyla ileti-

şimleri –büyük oranda– kesildi. Avustralya Yerlileri Avrupalılardan önce karmaşık diller kullanıyordu, Afrikalılar ise onlardan da önce. İlk Avustralyalıların baştaki okyanus yolculuğu muhtemelen kazara gerçekleşmiştir. Ancak çevre şartlarını öğrenmeleri, çevrelerini betimlemenin yollarını geliştirmeleri, en önemlisi de karşılarına çıkan her şeye mitolojik ve ruhsal açıklamalar getirmeleri, dilsel olduğu kadar kültürel açıdan da belirgin bir gelişmişlik derecesine işaret ediyor. Dünyanın kültür devriminin merkez üssü ve göçlerin başladığı yer olarak yaklaşık 50.000 yıl önceye ve Doğu Afrika'ya işaret eden Richard Klein'ın savını önemli buluyorum. Fakat Avustralya Yerlilerinin varlığını ve kültürel karmaşıklığını açıklamak için *başka bir yaklaşıma* gereksinim duyduğumuz açık.

"Dili" tam olarak neyin oluşturduğunu gerçekte bilmiyoruz. Günümüz dünyasında mevcut 5.000 ila 7.000 dilin (bu rakamlar tartışılıyor) fiilen hepsi bir açıdan karmaşıktır ve kesinlikle sürekli değişmektedir. Dilin kimi unsurlarının başka unsurlardan önce ortaya çıkmış olması kuvvetle muhtemel, fakat önerilen BÖ 50.000 tarihi, muhtemelen dilin gelişiminden ziyade maddi kültürün gelişimini yansıtıyor. Dil, insan Avustralya'ya ulaşmadan önce mevcuttu ve diller evrimleşmeye devam ediyordu. Dil ne kadar değişmiş olursa olsun, Avustralya ile dünyanın geri kalanı arasındaki kadar farklı ya da birbirinden bağımsız olarak değişmemiştir.

Kimi akademisyenler Kök-Dünya dilinden söz etmekten ya da en azından, soyut düzlemdeki "dil" için olduğu kadar tüm diller için de ortak bir köken ileri sürmekten hoşlanırlar. Amerikalı dilbilimci Merritt Ruhlen (1994a, 1994b), bu görüşün önde gelen savunucularındandır. Benim görüşüm nispeten farklı; çünkü en azından dillerin insan evriminin erken aşamalarından itibaren çoğaldığını düşünmeye yakınım. Dilbilimci James Hurford bunu şöyle ifade ediyor:

> Güncel tahminler, 7.000'i aşkın ayrı canlı dil olduğunu gösteriyor. Tarihöncesinde, insan nüfusu çok daha düşük olsa da, dil sayısının çok daha fazla olması muhtemeldir. Şimdiye dek var olmuş farklı dillerin sayısı, günümüzde sayabildiklerimizden çok daha yüksek. Bunu kavramak için, İngilizce, Çince, Arapça gibi milyonların konuştuğu küresel dil kavramından vazgeçmemiz şart. (Hurford 2014: 6)

Sosyal antropolog olduğumdan, çoğu dilbilimciye göre hem altyapım farklı hem de soruna farklı bir gözle bakıyorum. Dillerin çokluğunu bugünün avcı-toplayıcılarında, özellikle de saha araştırmamı yaptığım Güney Afrika'da gördüm, işittim. Günümüzde çoğu sosyal ant-

ropolog bu tür evrim sorunlarıyla pek ilgilenmese de, tarihöncesinin derinliklerinde acaba benzer bir durum yaşanmış mıdır diye kendime sormak zorundayım. Popülasyon genetikçisi Louis Cavalli-Sforza'nın (2001:viii) söylediği gibi, tarih, bilim değildir. Fakat Cavalli-Sforza, deneysel çoğaltma yolu işe yaramasa da, soruna çeşitli akademik disiplinlerin anlayışları üzerinden baktığımızda hakikate erişebileceğimizi anlatır. Dile gelince, bu, ya iç kanıtları, başka bir deyişle dilbilimden gelen kanıtları ya da dış kanıtları, yani sosyal antropolojiden, başka disiplinlerden gelen kanıtları içerebilir (bkz. Aitchison 1996:11-12). Kısacası, dilin kökeniyle ilgili iki ana kuram söz konusudur: Dünya halklarının tüm grupları için *ortak köken* ya da her biri için *ayrı köken*. Benim görüşüm ise nispeten farklı.

Dillerde neredeyse en başından itibaren bir çoğulluk olduğuna inanıyorum. Günümüzün avcı-toplayıcıları gibi eski zamanlarda da belli bir yerdeki avcı-toplayıcılar birkaç dil konuşabiliyor, çok daha fazla dili anlayabiliyordu. Hurford'un yorumunun ima ettiği üzere, geçmişte hem dil çeşitliliği hem de çokdillilik normdu; buna karşılık diller, insanlar dil kullanmaya başladığından beri göz kamaştırıcı bir hızla kaybolmaktadır. Hurford'un tahminine göre, belki 100.000 yıl önce durum buydu. Kendi tahminime göre, bundan da önce Neandertaller, Denisovalılar vesaire arasında kullanımda olan bir tür kökdili de dahil etmek lazım. McMahon ve McMahon da (2013:232) uzun süre boyunca aşama aşama gelişen bir kök-dil olduğuna inanıyorlar. Bunun muhtemelen "canlı dilsel fosil" dedikleri şeye, "kırma dillere, küçük çocukların diline ya da dil konusunda eğitilmiş kuyruksuz maymunların işaretlerine" benzediğini düşünüyorlar. Neandertallerin de pek çok dil kullanıp kullanmadığı konusunda yorum yapmaya çekiniyorum. Ama neden olmasın?

Tarihöncesine Dönelim

Dilin tam olarak ne zaman doğduğunu, hatta başta ne kadar dil olduğunu bilmiyor olsak da, en azından "tarihöncesini" neyin meydana getirdiğini biliyoruz. Bu, yazının icadından önceki zamandır. İnsanlar avcı-toplayıcı, çoban ya da ancak geçimlik çiftçi olarak yaşıyordu. İnsanların bu tarzda veya tarzlarda yaşadıkları çağın uzunluğunu ölçü alırsak, insanın gerçek anlamda *doğal* varoluş yolu bunlardır.

İsim ve sıfat haliyle "tarihöncesi" kavramını birkaç insana borçluyuz. Bunlar arasında Danimarkalı antikacı Christian Jürgensen Thomsen (1816 civarında başına atandığı antika koleksiyonları sonra-

dan Ulusal Danimarka Müzesi olacaktı) ve İskandinavyalı öğrencileri, meslektaşları var. Meslektaşlarından J.J.A. Worsaae, Bror Emil Hildebrand, Oscar Montelius ve Sven Nilsson'ı anabiliriz. Şu isimler de önemliydi: Fransız arkeolog Paul Tournal (muhtemelen *antê-historique* sözcüğünü 1830'larda ilk kullanan kişiydi), İskoçyalı-Kanadalı arkeolog Sir Daniel Wilson ve belki hepsinin ötesinde İngiliz banker ve amatör arkeolog Sir John Lubbock, kendisi yaşamının ileri safhalarında Lord Avebury adıyla tanınmıştır (bkz., örneğin Rowley-Conwy 2006; Renfrew 2008:3-13). Wilson (1851) *The Archaeology and Prehistoric Annals of Scotland* [İskoçya Arkeolojisi ve Tarihöncesi Yıllıkları] adlı kitabında "*prehistoric*" [tarihöncesi] sıfatını ilk kez kullandı. Çığır açan çalışması *Pre-historic Times*'ta [Tarihöncesi Zamanlar] Lubbock da (1865) bu sıfatı kullanmıştır. Sonunda isim hali "*prehistory*" [tarihöncesi], arkeoloji dalında kullanılmaya başladı ve nihayetinde İngilizcede genel kullanıma girdi.

Fakat "dil" derken tam olarak neyi kast ediyoruz? *American Journal of Physical Anthropology* dergisinin ekinde bir yazı kaleme alan L.A. Schepartz şu soruyla uğraşıyordu: Acaba (karmaşık) "dil", *Homo sapiens*'in yaklaşık 200.000 yıl önce ortaya çıkışıyla mı bağlantılıdır, yoksa bu türün Batı Avrupa'da boy göstermesi gibi daha yakın tarihli olaylarla mı? Onun tanımına göre dil "dışarıdan bakıldığında konuşma üretimiyle ilişkili, içten bakıldığında ise bilişselliği ve simgeciliği içeren bir sistemdir" (Schepartz 1993:91). Bulguları, paleontolojik ve arkeolojik kanıtlar ile dilin o dönemde ortaya çıkması arasında bağlantı bulunmadığı, dil *yetisinin* çok daha önce var olduğu yönünde. Schepartz'ın makalesini yayımladığı 1993 yılından beri, daha yakın tarihte keşfedilmiş bir FOXP2 mutasyonu, yani "dil geni" mutasyonu sayesinde, *H. sapiens* kadar Neandertallerde de dil yetisinin var olduğu düşünülüyor (Krause vd., 2007; ayrıca bkz. Wade 2006:47-50; Wells 2010:98-106). FOXP2 başka memelilerde de mevcut bir gendir, ama örneğin sıçanlarda ve farelerde yalnızca soluk alışverişini düzenler. Bu canlılarda elbette konuşmayla ya da dille alakası yok. Ancak, insanlarda tam da bunu yapıyor: Dilbilgisi kullanmayı mümkün kılıyor. Belli ki mutasyon çok büyük üstünlük getiriyordu ve tarihöncesinin bir noktasında bütün insanlık içinde hızla yayılmıştı. Üzerine yoğun araştırmalar yapılmış Britanyalı bir aile sayesinde bunu biliyoruz. Bu ailenin fertleri aslında bu mutasyondan mahrumdur ya da bunun etkisini terse çevirecek başka bir mutasyona uğramışlardır; bu nedenle hem dilbilgisi oluşturma hem de konuşma konusunda güçlükler yaşarlar.

Daha yakın bir tarihte Dan Dediu ve Stephen Levinson (2013), yaygın anlayışın aksine, Neandertallerin de dil kapasitesi olduğunu, bu kapasitenin ise bizimkinden farklı olmadığını ileri sürdüler. Dilin kökenini, *Homo sapiens sapiens* ile *H. neanderthalensis*'in ayrışmasının en az yarım milyon yıl öncesinde arıyorlardı. İnsanlığın genetik ve dilsel özelliklerinin birlikte evrimleştiği, hatta *Homo sapiens sapiens* öncesi bireylerin bugün bazı dillerde rastladığımız dilsel özelliklerin ortaya çıkışından sorumlu olabileceği görüşündeler. Mantıksız değil, özellikle de Neandertal grupları ile *H. sapiens sapiens* grupları arasında temasın ve kültürel alışverişin yaşandığını gösteren kanıtların varlığı düşünüldüğünde. Bu, D'Anastasio ve ekibinin (2013) bulguları uyarınca biyolojik olarak da doğrulanmıştır. Bu ekip, 1983'te bulunmuş ve yıllar sonra ilk kez 1989'da tanımlanmış bir Neandertal dil kemiği tahlilini kamuoyuyla paylaştı. Dil kemiği, çenenin altında yer alan, at nalı biçiminde bir kemiktir ve konuşma açısından önemlidir. D'Anastasio ile çalışma arkadaşlarının tahlilinden çıkan anlama göre Neandertallerin ya da en azından 60.000 yıl öncesine tarihlendirilen o Neandertal'in konuşma yeteneği vardı. Öte yandan, gırtlağın konumu, Neandertallerin (büyük ihtimalle gırtlaklarının daha aşağıda olduğu düşünülüyor), modern insanlarla aynı sesleri nasıl çıkarmış olabileceğinin tartışılmasına yol açmıştır. Dilin ortaya çıkışı için belirtilen erken tarihler muhtemelen simgeciliğe, dolayısıyla da dine işaret eden arkeolojik kanıtlara dayanıyor. Bunlar, en az 75.000 yıl öncesini, belki daha da eski tarihleri ima eden kanıtlardır (örneğin Henshilwood 2009:45). Fakat bu öneri konusunda hâlâ uzlaşılmış değil. Simgecilik, bir tür dilsel dışavurum gerektirir, dolayısıyla simgesel düşünceden önce bir tür dil kullanılmaya başlamış olmalı. Jean-Louis Dessalles (2007 [2000]:76), dilin kendisine BÖ 100.000 tarihini biçiyor. Bunun en azından temkinli bir tahmin olduğunu düşünüyorum. Daha önce ileri sürdüğüm gibi (Barnard 2012: 138-40), çok daha erken tarihli bir simgesel düşüncenin belirtileri kesinlikle var.

Öyle görünüyor ki arkeoloji, anatomi ve genetik bilimi, dilbilimin tutucu güçlerine karşı birleşip ilk dilin ortaya çıkış tarihini, hatta dile sahip ilk türleri daha eskiye itiyor. Başka disiplinlerin saflarında da tereddütleri olanlar var. Dediu ile Levinson'a karşı atağa geçen Berwick, Hauser ve Tattersall ekibi şu yargıya ulaşıyor: "Arkeolojik düzeyde, çekirdek dilsel yetkinliğimiz fosilleşmez. Moleküler kanıtlara gelince, geçerli 'dil genotipini' tespit etmeye yaklaşmış falan değiliz; bize kılavuzluk edecek bir 'dil fenotipi' sunmuyorlar. Şimdilik, en iyi çare, yorum yapmaktan kaçınmak" (Berwick vd., 2013).

Dilin ne olabileceği sorusu bir yana, dil çeşitliliği de önemli bir mesele. Neandertaller konuşuyor idiyse, *H. sapiens sapiens*'le sohbet edebilmişler midir? Ses aygıtları bizimkinden muazzam farklı idiyse bu pek muhtemel değil, ayrıca hareket yetenekleri bizimkine göre epey kısıtlıydı (Féblot-Augustins 1993). Ian Tattersall'ın (1998: 166-73) eski bir çalışmasında belirttiği gibi, dil, beynin bir ürünüyken, konuşmanın yuvası ses yoludur. Bunların hiçbiri fosil kayıtlarında korunamıyor; bir tek, ses yolunun çatısı kafatasının tabanında olduğundan, fosil halinde korunur. Tattersall, Neandertallerin *H. sapiens sapiens* ile iletişim için ya da dil için kullanılabilecek bir konuşma biçimine sahip olmasının pek mümkün olmadığını ileri sürüyor. Neandertallerin bizdeki "tam akıldan" ve bununla bağlantılı sanat ve simge kullanımı gibi bilişsel vasıflardan muhtemelen mahrum olduğunu da ekliyor. Sonraki bir kitabında (2008: 76) daha ileri gidip, *Homo heidelbergensis*'in de (modern insanlar ile Neandertallerin ortak atası) modern insanlıkla aynı zihinsel kapasiteye, dilsel yeteneklere sahip olduğunu söylüyor. Yaklaşık 300.000 yıl önce bu türler, temel taş alet yapma yeteneğini edinmiş, böylece teknolojide devrimci bir ilerleme başlatmışlar. Bu ilerleme, en azından çocuklara aynı işi göstermeyi, öğretmeyi gerektiriyordu. Hakikaten simgesel bağlamda mı düşünüyorlardı, yoksa yaptıkları ve öğrettikleri iş için betimleme biçimleri mi icat ettiler, bilmiyoruz.

Yalnızca *H. sapiens sapiens*'i ele alalım: Dil bizde yalnızca bir kez mi yoksa defalarca mı icat edildi? 1967'de hayatını kaybeden büyük karşılaştırmalı dilbilimci Morris Swadesh, kariyerinin büyük kısmında tek köken görüşünü savundu. Zamansız ölümünden önce üzerinde çalıştığı kitapta, dillerin ıraksamasının tarihini ya "aşağı yukarı yarım milyon yıl civarı" (Swadesh 2006: 215) ya da "yirmi bin yıldan biraz fazla" olarak belirler. "Bilinen tüm dillerin çeşitlenmesinin zaman derinliğinin 100.000 yıla vardığını ileri sürmek için pek sebep olmadığını" ekler (2006: 226). Sadede gelirsek, zaman derinliğini çözmek, dil tarihlendirmesini icat etmiş olan Swadesh için bile neredeyse aşılmaz bir sorundu. Fakat o bile, dilin, insanın geçmişinin derinliklerinde, şimdiki haliyle süreklilik sergileyen bir kökeni olmasını makul buluyormuş gibi görünüyor.

Bilimdeki En Zorlu Sorun mu?

Dilin kökeni sorusuna birkaç yüz yıldır yanıt aranıyor. On sekizinci yüzyılda özellikle Fransa'da ve İskoçya'da aydınların başlıca meselesi

buydu. Dijon parlamentosunun başkanı Charles de Brosses, konunun bilimsel tartışmalara değer bulunmasında çok etkili oldu (Nicolaï 2006). Arkeoloji çalışmalarında, dinin kökenine ilişkin kuramsal çalışmalarda ve Avustralya kıtasının varlığının tahmin edilmesinde bu konuyu öne çıkardı. Rousseau, Herder ve Adam Smith gibi pek çok isim, dilin kökenine, evrimine ilişkin kuramlar oluşturdu. İskoç yargıç Lord Monboddo, konu hakkında pek çok kitap kaleme aldı; bunların bazıları, Kuzey Amerika Yerlilerini bile kendisinden farklı "tür" olarak gören başlıca rakibi Lord Kames'e yönelttiği saldırılardı (bkz. Barnard 1995). Gerçi, Linnaeus'çu canlı türü görüşünün o zaman tamamen tanınmadığını söylemeden geçmeyelim. Monboddo, *Orang Outang*'ın (yine ihtilaflı bir kavram) "insan" olduğu düşünüyordu. Fakat başlangıç olarak, *Orang Outang* fikri hiç şüphesiz şempanzeleri de içeriyordu. Güneydoğu Asya'nın orangutanlarıyla birlikte şempanzeler, alet kullanan, kulübelerde yaşayan ama dil konuşamayan insanlar sayılıyordu. Hem Linneaus'tan hem Rousseau'dan okuduğum metinler, ikisinin görüşlerinin çok uzak olmadığını düşündürüyor. Bu bariz "kuyruksuz maymunlar", fiilen insandı, ama –henüz– dilleri yoktu. Dolayısıyla, tıpkı Hanoverli vahşi oğlan Peter ve Champagnelı yabani kız Memmie Le Blanc gibi, dil aşamasına varmamış tam insanlar sayılıyorlardı. Başka bir deyişle, dil ile insanlık arasındaki ilişki, o zamanlar bir tartışma meselesiydi ve tüm aydınlar bu meselede uzlaşmış değildi.

On dokuzuncu yüzyılda nihayet konunun tartışılması bile tasvip edilmez oldu. Paris Dilbilim Derneği 1864'te kurulmuştu. Fakat iki yıl sonra, dilin kökeni tartışması öyle hararet kazandı ki tartışılması yasaklandı! Öyle görünüyor ki sebeplerden biri, Darwin'in (1859) *Türlerin Kökeni* kitabının yayımlanmasıydı. Ancak, o aşamada, kuram üzerine kurulu savlarla baş etmenin yolu yoktu. Kanıtın doğasını anlayabileceğimiz, dilin kökenine işaret eden gerçek bir kanıt mevcut değildi. 1842'de kurulmuş olan Londra Filoloji Derneği, Paris'teki yasaktan birkaç yıl sonra benzer bir bildiri yayımladı. Demek ki Paris'te ya da Londra'da hiç kimse konuyu tartışamıyordu. Dilin evrimi muhtemelen, Christiansen ile Kirby'nin (2003b: 1) tabiriyle, "bilimdeki en zorlu sorundur". Dilbilimcilerin ya da herhangi bir bilimcinin üzerinde rahatlıkla tartışmasının tekrar kabul görür hale gelmesi için uzun süre geçmesi gerekecekti. Bu dönemlerde, unutmayalım ki, tür saydığımız haliyle "Neandertaller" henüz bilinmiyordu. "Neandertal Adamı" ismini alan fosil, Almanya'nın Neander vadisinde 1856'da keşfedildi; isimlendirilmemiş olsa da, 1829'da Belçika'da ve 1848'de

Cebelitarık'ta topraktan benzer kafataslarının çıkarıldığını biliyoruz. Bu yaratıklar arasındaki ilişkiler Darwin'in *Türlerin Kökeni* (1859) ve bu konuda esas olarak *İnsanın Türeyişi* (1871) kitaplarından önce hiç bilinmiyordu.

Fakat dilin ya da *dillerin* kökeni, aşağı yukarı son otuz yıldır kayda değer rağbet görüyordu. Paris Dilbilim Derneği'nin yasağından uzun süre önce de olayın kahramanları bu konuda bir türlü hemfikir olamıyordu; fakat kuramları genelde dilin farklı yönlerine odaklanıyordu. Örneğin Rousseau, ölümünden sonra yayımlanan makalesinde (1986 [1781]), dilin kökeninde müziğin yerini vurguluyor, dilin önce Avrupa'nın müziğe yer verilen güneyinde doğup sonra kuzeye ilerlediğini savunuyordu. Herder'in (1986 [1772]) denemesi, dilin kökenlerini bizzat doğanın içinde görüyordu, fakat asıl tasası, dili ilahi bir gücün ilham ettiği düşüncesini reddetmekti. Bu konu yüzyıllar boyunca çeşitli dönemlerde yapılan düşünsel tartışmalarda tekrar tekrar boy gösterdi. Tartışmalar çoğunlukla buna benzer biçimler almış gibi görünüyor. Adam Smith'in ilk olarak *The Theory of Moral Sentiments* [Ahlakî Duygular Kuramı] adlı kitabın üçüncü edisyonunun ek kısmı olarak yayımlanan "Dillerin Kökeni Üzerine Tez", tam ismini vermek gerekirse, "Dillerin İlk Oluşumuna Dair Düşünceler ya da Özgün ve Bileşik Dillerin Farklı Yatkınlıkları" başlıklı incelemesi çok daha seküler (1767:437-78) bir metindi ve sözcük türlerinin evrimiyle ilgiliydi. Benjamin Lee Whorf'un yirminci yüzyılda ortaya koyduğu göreciliğin ve aslında –varsayılan– ilkelciliğin ışığında, Smith'in (1767:478), "modern dillerin laf kalabalığı, kısıtlamaları ve tekdüzeliği" karşısında Latinceyi kollaması tuhaftır. Whorf, Hopi dilini ideal bulduğunu belirtir: "Hopi dilini İngilizceyle kıyaslamak, sopayla kılıcı kıyaslamak gibidir" (Whorf 1956a: 85); Standart Amerikan İngilizcesinde zaman ve madde, "dilsel olarak koşullanmıştır", oysa Hopi dilinde uzam anlayışı "katışıksızdır", bu tür asli olmayan kavramlardan arınmıştır (1956b: 158-9). Foucault, Derrida ve başka isimlerin yirminci yüzyılın ikinci yarısında postyapısalcı ve postmodernist çevrelerde tekrar ele aldıkları bu sorun, nihayetinde en ciddi haliyle 1990'larda geri döndü. O on yılda dilbilim alanı içinde genel ilginin artmasıyla, ayrıca genetik, sinirbilim dallarında ve daha pek çok başka alandaki gelişmelerle birlikte, ciddi tartışmaları tekrar mümkün kıldı.

Christiansen ve Kirby (2003c: 305), dilin kökenine ve evrimine ilişkin pek çok mesele ortaya koymuşlardır. Bunlar arasında, evrimci bir yaklaşım geliştirmek, doğal seçilimin yeri ve arkeolojik ya da genetik kanıtlarının olası yakınsaması sayılabilir. Aynı zamanda konuşmaya

karşı jest kuramlarını, insan dilinin gerçekte ne ölçüde biricik olduğu sorusunu, insan dışı iletişim sistemleriyle kıyaslanmasını da sayabiliriz. Bununla ilişkili araştırma alanları, dilin evrimine dair kuyruksuz maymunlarla yapılan çalışmaları, bilgisayar simülasyonları yardımıyla dilin evrensel özelliklerini açıklamayı, evrim bilimlerinde kültürün biyolojiyle bağıntısını içeriyor. Tüm bunların konuyla ilişkili olduğuna inanıyorum. Fakat yine de işin püf noktası ıskalanıyor. Bana göre can alıcı nokta şudur: Dil, hangi vazgeçilmez işi yapıyor. Başka bir deyişle, dile sahip olmanın, dil kullanmanın amacı ne? Neden dillere muhtacız?

Son on yıllarda, dilin kökenine dair araştırmalarda büyük tutum değişiklikleri görüldü. Evrensel Dilbilgisi Kuramına (ya da Evrensel Dilbilgisine) ilgi azaldı, dilin aşamalı bir şekilde gelişimine daha büyük ilgi doğdu. Dünyanın önde gelen dilbilimcisi, hatta kimilerine göre dünyanın önde gelen tanınmış aydını Noam Chomsky, kısa süre öncesine kadar dilin kökenini tartışmaya gönülsüzdü (örneğin Chomsky 2012). Bunun yerine, kuramsal dilbilim içinde, uzmanlık gerektiren ve hayli teknik konulara odaklanmayı yeğliyordu. Bunlar arasında, 1950'lerden itibaren Standart Kuram, Genişletilmiş Standart Kuram (Aşamalı X Kuramı [*X-bar theory*]), Gözden Geçirilip Genişletilmiş Standart Kuram (Hamle – [*Move alpha*]), İlkeler ve Parametreler Kuramı, Yönetim ve Bağlama Kuramı, Kaynaştırma görüşü dahil Yetinmeci Çizgi var. Dönüşümsel dilbilgisi bünyesindeki bu kuramlar, dönüşümsel olmayan bir dolu kuramla, görüşle rekabet etmiştir, örneğin Bağıntısal Dilbilgisi, Sözlüksel-İşlevsel Dilbilgisi, Genelleşmiş Öbek Yapısı Dilbilgisi, Baş-Sürümlü Öbek Yapısı Dilbilgisi, Kategorik Dilbilgisi, Ağaç Bitiştirme Dilbilgisi. Dilbilimci olmayanlar (ve belki dilbilimciler de), bu tür kavramların ayrıntılarını bu kitapta ele almayacağımızı duymaktan memnun olacaktır! Gençliğimde bir zamanlar dilbilime ilgi duymuştum, ama bu tür şeyleri takip etmeyi uzun süre önce bıraktım.

Bugünün Sorunları

Günümüzde konuşmanın öncülü sayılan jestlere yönelik ilgi giderek artıyor. Neandertallerin muhtemelen bir dilsel iletişim biçimine sahip olduğu kabul ediliyor. Neandertaller ile Cro-Magnon insanları arasındaki farkların biyolojikten ziyade kültürel olduğu anlaşılıyor. Neandertallerin kesinlikle bir tür simgesel davranış sergilediğini de biliyoruz. Bu, *Homo sapiens, H. neanderthalensis* ve öteki "arkaik"

türler arasında son 160.000 yıl içinde zaman zaman gerçekleşen temasların eseridir (J. M. Renfrew 2009; Taçon 2009:70). Müzik de dil uzmanlarının göz önüne almasını gerektirecek kadar önem kazandı. Hepsinin ötesinde, toplumsal örgütlenme ile dil arasındaki ilişkinin önemi anlaşıldı, ilave çalışmalar gerektirdiği görüldü (ayrıca bkz. Beaken 2011:xiii-xv).

Fakat son on yılların belki de en ilginç gelişmesi, Nikaragua İşaret Dilinin (NİD) yaratılmasıydı. 1970'lerin başında Nikaragualı sağırlar çoğunlukla toplumdan yalıtılmış yaşıyordu. Ülkede sağırlar topluluğu olmadığından, bir işaret dili de yoktu. 1977 civarında Managua şehrinde bir sağırlar okulunun açılmasıyla bütün gidişat değişti. Başta 50 sağır çocuktan oluşan topluluğun nüfusu nihayetinde yüzlere vardı. Nikaragua hükümetinin ricasıyla, Amerikalı dilbilimci Judy Kegl, ortaya çıkmakta olan dili araştırmaya başladı. Bizzat çocuklar, kırma dili (pidgin), kırma anadiline (kreol) benzer bir biçime dönüştürmüştü. *Gerçek* dilin fiil uyumunu ve başka yönlerini içeriyordu; ayrıca yabancılar bu dili anlayamıyordu (Kegl 2002). Bu alanda başka araştırmacıların da çalışmaya başlamasıyla, literatürde kırma dil ile daha sonraki biçimin farklarını açıklayan kuramlar, tartışmalar ortaya çıktı. Tartışmalar öncelikle şunu gösteriyordu: "Dil özünde toplumsal bir görüngüdür ve genel sosyokültürel sistemlerin parçası olarak incelenmelidir" (Senghas vd., 2005:288). Dolayısıyla, bir dilin az çok doğal koşullarda fiilen doğuşu üzerine deneysel-gözlemsel araştırma yapmak mümkün oldu ve bu örnek sayesinde, gözlemlenir görüngülere ilişkin kuramsal açıklamalar sunuldu. Sözlü dil yerine işaret dili olması bir fark yaratmadı, yaratmaz da. İlkeler temelde aynı. Konuşma gibi işaret dili de genel anlamda bir dil biçimidir.

Dilbilgisinin Kökeni

İster sözlü ister işaretli olsun tüm dillerin dilbilgisi vardır. Dilbilgisi esasında *sözdizimidir*: *sesbilim* (konuşmayı meydana getiren ses sistemi) ile *anlambilim* (anlamı taşıyan bölüm) arasında bulunan dil parçası. Dilbilimci Geoffrey Leech (1974:13) bir yazısında bu ilişkiyi şöyle betimler: Konuşan taraf, anlamları şifreye döker, nihayetinde bunlara sesli temsil olarak vücut verirken, dinleyen taraf, anlamsal temsil olarak vücut bulmuş söylenenlerin şifresini çözer. Sözdizimi, bu ikisi arasında aracılık eder (Şekil 1.1).

Dilin bize sözdizimini ya da dilbilgisini nasıl kazandırdığı tartışmaya açıktır; bana kalırsa, dilbilgisinin evrimi için altı katmanlı bir

Şekil 1.1 Anlambilim, sözdizim, sesbilim. Kaynak: Leech'ten uyarlanmıştır (1974: 13)

şema öneren Heine ile Kuteva'nın (2007) savları oldukça ikna edici: (1) isimler, (2) fiiller, (3) sıfatlar ve belirteçler, (4) gösterme, olumsuzlama vesaire, (5) adıllar vesaire (yan tümcecikleri mümkün kılıyor) ve son olarak (6) uyum belirticileri, edilgen çatı ve belirteç tümceciği yantümceleme (2007: 298-306). Bu model, dilin *aşama aşama* evrimleştiğini, sözdiziminden önce sözlükçenin (biçimbirim dağarcığı) geldiğini öne sürüyor. Başka bir deyişle, başlangıçta sözcük vardı.

Heine ve Kuteva, Chomsky (örneğin 2002) ile başkaları (örneğin Pinker ve Jackendorff 2005) arasındaki, acaba dil öncelikle düşünceyi ifade etmek için mi (Chomsky'nin görüşü), yoksa iletişim için mi var olmuştur tartışmasında çekimser kalırlarsa da, dilin iletişim için var olduğunu genel olarak kabul ederler. Bu tartışma oldukça ilgimi çekiyor, fakat dilin hem iletişim (bir sürü insan arasında) hem de düşünce, yani *kişisel* iletişim için var olduğu açıktır. "Sen" gibi adılların yaygınlıkla kullanılması buna işaret ediyor. Kendi kendinize konuşurken "sen" demek neden? Frederick Newmeyer (2003), benzer bir şey ileri sürüyor. "İletişim için dil" görüşüne karşı "düşünce için dil" tartışması, dikkatleri asıl meseleden uzaklaştırıyor. Zaman zaman ikinci görüşü vurgulayacak olursam, bunun nedeni, ilkinin baskın görünüyor olmasıdır: Dil aracılığıyla düşünüyoruz ve işin bu yanını iyi anlamamız şart.

Heine ve Kuteva, acaba çocuklar mı dil yaratıyor yoksa yetişkinler mi tartışmasında da çekimser kalırlar. Bu soru hiç de önemsiz değildir ve hakkında epey kalem oynatılmıştır, özellikle de NİD'nin ortaya çıkışıyla ilintili olarak. Fakat fikir birliği sağlanmış değil. Örneğin, Elizabeth Traugott (2003: 626), iletişimi anlamak çocukların görevi olsa da, dilbilgisinde kurallı yeniliklerin hâlâ yetişkinlerin işi olduğuna işaret eder. O halde dilbilgisi nasıl vücut buluyor? Konuyla ilişkili bu soru tartışmaya açıktır. Lévi-Strauss (1968: 351), insanın "bir ila iki milyon yaşında" olduğu, ama bizlerin "bu muazzam zaman

zarfında insanın kesintisiz bir düşünme yeteneği taşıdığını kabul etmeye hazır olmadığımız" yorumunu yapar. Şunu ekler:

> İnsanoğlu, Platon ya da Einstein kalibresinde akıl yaratmak için neden kısa süre öncesine dek beklemiş olsun ki? İki ila üç yüz bin yıl önce muhtemelen benzer kapasiteye sahip insanlar zaten vardı. Elbette bu insanlar, zekâlarını, yakın tarihli bu düşünürlerin ele aldığı sorunların çözümüne uygulamıyordu; bunun yerine, muhtemelen daha çok akrabalık meselesiyle ilgililerdi! (Lévi-Strauss 1968:351)

Hiç şüphesiz akrabalıkla ilgililerdi. Fakat her sosyal antropoloğun bildiği üzere, akrabalığın da bir "dilbilgisi" vardır. Öğrenilir, fakat aynı zamanda içgüdüseldir, en azından buna yakındır. Genç bir akrabama "kızım" dersem, bana "baba" demeyi öğrenir ve buna uygun davranır. "Yeğen" dersem, ilişki ve davranış farklı olabilir. Kişi, zaten mevcut olan akrabalık sistemi içinde büyür. Dilbilgisi de muhtemelen biraz buna benziyor. Üstelik akrabalık ya da Platon ile Einstein'ın karşısına çıkan sorunlar olmaksızın da, atalarımız bildirme ve isteme kipleriyle ya da ulaçlarla ve ulaçsıllarla kendilerini eğlendirebilirdi. Bir sonraki adımda, bu tür öğeleri nereye yerleştireceğimizi sorabiliriz. Her kelimenin kesin, belirli bir biçim taşıdığı Latince gibi bir dilde, kurallar buna ve kelimenin cümlede nereye oturamayacağına bağlıdır. Sözcük dizilişi o kadar önemli değildir; çünkü sözcük, anlamını, sonuna eklenen takıdan alır. Öte yandan İngilizcede sözcük dizilişi önemlidir. Olağan İngilizce sözcük dizilişi ÖFN'yken (özne-fiil-nesne), örneğin Latincede ya da Japoncada ÖNF'dir (özne-nesne-fiil). Sözcük dizilişinin Latincede önemi yoksa da, Japoncada önemi vardır. Öğrenen kişi için dilin zor olmasının nedeni budur. Dil öğretmeye çalışan herkes, ne kadar zor olduğunu bilir. Hem çocuklar hem yetişkinler kimi zaman dilbilgisini yanlış öğrenir. Elbette dil, kullanıla kullanıla nesiller içinde değişir: Gençler yaşlıları taklit etmekle yetinmez.

O halde hangisi daha önce ortaya çıktı? İngilizce sözcük dizilişi mi Japonca sözcük dizilişi mi? Derek Bickerton'a göre (2012:465-6), dilin daha yakın zamanlarda değişmesine ilişkin bildiklerimize dayanan iddialar bu konuya cevap veremez; çünkü değişimin doğrultusu için muhtemelen en olası açıklama, sarkaç misali bir süreçtir. Daha yakın zamanlarda ÖNF yapısından ÖFN yapısına geçişler daha yaygındır; fakat her zaman böyle değildi. Dilin varoluşunun zaman derinliği, sorunun kolaylıkla çözülemeyeceği kadar eskiye gidiyor. Yine de bu değerlendirme, tüm dillerin *tek* kökeni olduğunu farz ediyor. Pek çokları bu görüşü benimsemiş olabilir, ama Joanna Nichols (1998,

2012) gibi kimi isimler buna karşı çıkmıştır. Nichols'ın görüşüne göre, "dil, çeşitli dil öncesi popülasyonlarda ve dil öncesi ailelerde aşamalı olarak ortaya çıktı" (Nichols 2012:572). Başka bir deyişle, başta, modern dillerin özelliklerinden mahrum bir sözlü iletişim mevcuttu. Bu aşamayı, 100.000 ila 200.000 yıl öncesine tarihlendirir. Bu görüşe kısmen yakınlık duyuyorum. Her şey karmakarışık, sorunun böyle büyüleyici olmasının nedeni de bu.

Elinizdeki kitap, dilbilgisinin nasıl yaratıldığına ilişkin düşünceleri irdeliyor, ama aslında dilbilgisini ya da dilin herhangi özgül bir özelliğini ele almıyor. Benim esas ilgi alanım, dil düşüncesi: Dil ne yapabilir, bilişle ve bellekle ne yönden ilişkilidir, alet yapma yeteneğiyle ya da öğrenmeyle ve öğretmeyle ilgisi nedir, hepsinin ötesinde ne zaman, nasıl doğmuştur? Esasında, şu konuların bilinemeyeceğini düşünüyorum: (1) Michael Tomasello ile Joseph Call'un (2007) ileri sürdükleri gibi primat iletişiminde ne dereceye kadar öncülerini bulabiliriz ya da buna alternatif olarak (2) acaba dilin doğuşunda itici güç genetik mutasyon muydu, bu da Chomsky'nin (2005) yorumuydu. İlk görüşün kuvvetli yanlarından biri, bir ölçüye kadar gözlemlenebilir olmasıdır. İkinci görüşün kuvvetli yanı ise gözlemlenemeyen pek çok şeyi açıklıyor gibi görünmesidir. Evrimci antropolog Tomasello (örneğin 1999, 2008) insana has bir kavram olan, çocuklukta öğrenmeyle de ilgili; ayrıca bilişin gelişmesi, simgesel temsilin önemi, işbirliği düşüncesi ve kandırma kavramının edinilmesi gibi meselelerin altını çiziyor. Tomasello tüm bu meselelerde, kuyruksuz maymunları insanlardan ayıran sınırın eşiğinde duruyor, gerçi korkarım ki bu sınırı Chomsky'den de, günümüzün çoğu sosyal antropoloğundan da nispeten farklı görüyor. Sosyal antropolojide kültür genelde insan özelliği sayılır ve insan olmayan primatlar ile insanlar arasındaki sınırın katı olduğu –insansılar içinde– yalnızca insanlarca aşılabileceği kabul edilir. Kültürün kapsamını genişleten primatologlar, öğrenilmiş davranış olarak tanımlamaya yatkındır.

Dil ile iletişim arasında açık bir fark olduğu gibi, dil ile konuşma arasında da belirgin bir fark var. *Current Biology* dergisinde çıkmış yakın tarihli bir makale, insan konuşması ile gelada maymunlarının "titrek sesleri" arasındaki benzerliklere işaret ediyor (Bergman 2013). Fakat çıkardıkları seslerin kulağa insan sesi gibi gelmesinin ne anlamı olabilir? Olsa olsa bu yaklaşım, örnekseme arayışımız için birtakım öneriler doğurur. İnsan konuşmasının asıl evrimi hakkında esaslı bir şey anlatmaz. Üstelik insan konuşmasının evrimi, ille de dilin evrimi hakkında ipucu vermez; dilin ayırt edici özelliği elbette dilbilgisidir.

Birkaç Kuram

1866'da Paris'te dilin kökeni tartışmalarına yasak getirilmiş olsa da, unutmamalı ki çok da uzun olmayan bir süre öncesinde bol bol kuram mevcuttu. Nihayetinde yasak getirilmesinin sebebi buydu. F. Max Müller (1861:329-78), birçok kuramı incelemiştir: (1) *havhav* ya da *guguk* kuramı, sözcüklerde, hayvan seslerinin taklidini görüyordu; (2) *tüh-tüh* kuramına göre ilk sözcükler, nidalardan türemiştir; (3) *ding-dong* kuramına göre sözcükler bir tür doğal tınlamadan türemiştir; (4) *yo-he-ho* kuramına göre kas etkinliğinin toplu ritmi, dili doğurmuştur. Elinizdeki kitap, dilin doğuşuyla ilgili *tüm* kuramların üzerinden geçmiyor olabilir, ayrıca bu eski kuramları ele almadığı kesin. 1970'lerde bir araştırmacı, dilin doğuşuyla ilgili 23 kuram belirlemişti (Aitchison 1996: 5). O zamandan beri de birkaç kuram daha eklendi. Tüm bu kuramlar dilin başlangıç aşamalarıyla ilgilidir, ama dilin evrimini ve dilbilgisinin gelişimini ele almazlar. Bu evrim doğal, dolambaçsız meydana geldiği varsayılır.

Bir ölçüye kadar bu anlayışı muhafaza ettik. Robin Dunbar da (1996) bunu başlangıç noktası kabul eder: Dil, primatlar arasında elle yapılan tımardan (tüylerden asalak ayıklama) evrimleşmiştir; tımar çok vakit almaya başlayınca, tımar ilişkisi, "sözlü tımara" yani dedikoduya dönüşmüştür. Fakat Camilla Power (1998) gibi eleştirmenler, sözlü tımarın kolay oluşunun, bu faaliyeti etkisiz kıldığına işaret ediyor. Fiziki tımardan zaman kazanmak için neden dedikoduyla uğraşalım ki? Üstelik fiziksel etkinlikten sözlü etkinliğe nasıl geçilir? Bu geçişi açıklamak hiç de kolay değil.

Tayfın öteki ucunda, tüm sosyal bilimlerin en uzun soluklu tartışmalarından biri cereyan etmiştir: Hangisi daha önce geldi, toplumsal sözleşme mi yoksa aile mi? Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau gibi pek çok başka isim, toplumsal sözleşmenin önce doğduğu görüşünü benimsemişti. Sir Robert Filmer ve daha sonra Sir Henry Maine, öyle olmadığını ileri sürdüler: Aile, tüm insan toplumlarının tabanını teşkil eder. Maine'in (1913 [1861]) fikirleri, antropoloji için önem kazanacaktı. Toplumsal sözleşme düşüncesine karşı çıkan Maine, toplumun tabanının, kadim aile olduğunu ileri sürüyordu. Toplumsal sözleşme kuramında varsayılan yasa kurgularına itiraz ediyor, bunun yerine toplumsal örgütlenmenin izini, ilahi otoriteye inançta (özellikle Doğu'da) ya da daha geç tarihte aristokratik otoriteye (özellikle Batı'da) duyulan inançta arıyordu. Sonuçta, İngiliz hukuk geleneğinde olduğu gibi, bu tür bir otorite içtihat hukukunun temeli-

ni oluşturmuştur. Nihayetinde toplumun kendisi, eski toplumlardaki aileyi yansıtmaya başlamıştı. Toplumsal düzen ataerkildi, toplum da daha geç dönemlerde algılandığının aksine bireylerin oluşturduğu bir topluluk değil, ailelerden meydana gelen bir gruptu.

Sosyal antropolojinin belkemiğini oluşturan temel kuram Maine'in görüşlerinden türetilmiştir. Yanlış ya da doğru, hepimiz bir anlamda Maine'in takipçileriyiz. Morgan'ın, McLennan'ın, Radcliffe-Brown'ın, Fortes'in, Evans-Pritchard'ın ve pek çok başka ismin antropoloji gelenekleri esasında Maine'in geleneğidir, hatta muhaliflerinin gelenekleri dahi genelde toplumdan ziyade akrabalığa odaklanmaları bakımından gizliden gizliye bu geleneğe benziyor. Avcı-toplayıcı toplum örgütlenmesinde akrabalık çoğunlukla kanyanlı ya da çiftyanlıdır. Yani çocuklar hem babalarıyla hem anneleriyle eşit ve benzer şekilde akraba sayılır. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin olmaması da olağandır; yine de, erkekler ve kadınlar geçimde (avcılığı büyük oranda erkekler yaparken, toplayıcılıkla kadınlar uğraşır) ve ritüelde (özellikle yetişkinliğe kabul törenlerinde) farklı roller üstlenebilirler. Elbette *Homo erectus*'lar arasında durum mutlaka böyle değildi.

Son olarak, bu dizinin ilk iki kitabını ele alan incelemelere dair birkaç kelam edeyim. İki kitap da çabasından, yani biyolojinin, biyolojik antropolojinin vesairenin bilmedikleriyle yüzleşmesinden ötürü övgüler aldı. Ancak, ikisi de şema (muhtemelen, Kuzey Amerika kaynaklı metinlerle kıyaslandığında) ve kaynakça noksanlığından ötürü eleştirildi, ayrıca kimliğini bilemediğim bir kitleden de eleştiriler geldi. Aslında, oldukça yeterli bir kaynakça sunulduğunu sanıyorum. Kitaplarım birer kaynak dizini değildir (krş. Barnard 2011:xii, 2012: 140). Üstelik hedeflediğim okur kitlesi, ilgi duyan herkestir, ister akademisyenler, doktora öğrencileri, lisans öğrencileri, ister meslekten olmayan okurlar olsun. Aşağı yukarı aynısı bu kitap için de geçerli. Özellikle dilbilimciler, antropologlar ya da başkaları için yazılmış değil. Kitap, dil hakkında ve hedefim, bu konuda bizi aydınlatmaya yardımcı olabilecek her bilgiyi bir araya getirmek. Kitabın, bu soruna özgün bir bakış açısı getireceğini umuyorum.

2
POPÜLASYON ÇEŞİTLİLİĞİ VE DİL ÇEŞİTLİLİĞİ

Dil çoğunlukla simge sistemi bakımından zengindir, ayrıca sözcük dizilişi ve dilbilgisi karmaşıklığı açısından çeşitlilik sergiler. Bu tür farklılaşma, dilin pratik kullanım şekilleri için gereklidir; örneğin teşbihte bulunmak ve mecaz yapmak, kandırmak, bilmece uydurmak, hikâye anlatmak (ama gerçek ama kurgusal), şaka yapmak, çene çalmak, ayrıca bilgi aktarmak için. Dilin günümüzde avcı-toplayıcı olmayan topluluklarda var olduğu haliyle aslında okuma yazma bilmemekle kalmayıp, yiyecek arayan ve teknolojik açıdan kesinlikle ileri olmayan topluluklarda geliştiğini biliyoruz (bkz. Barnard 2012:90-1). Dolayısıyla, kökenimizin yiyecek arayıcılara ya da avcı-toplayıcılara dayandığını daima aklımızda tutmak akıllıca olacaktır.

Avcı-toplayıcıların diller kadar çeşitli olabileceği gerçeği üzerine de kafa yormak yerinde olur. Avcı-toplayıcı halklar arasında elbette pek çok benzerlikler var; örneğin paylaşma âdetleri, mal biriktirmeye gönülsüzlükleri, kapsamlı akrabalık ağları, büyük alanları mesken tutma eğilimleri, nispeten basit teknolojileri. Ancak, başka isimlerin yanı sıra Robert Kelly'nin de (2013 [1995]) gösterdiği gibi, muazzam farklılıkları da olabilir. Pek çok avcı-toplayıcı toplulukta ekonomik yapı "peşin getiri" sistemine uyar, fakat "vadeli getiri" yaratan, yani eşyaları istifleyen ya da gelecek için plan yapan avcı-toplayıcılar da vardır (Woodburn 1980, 1982). Hem *eşitlikçi* avcı-toplayıcılar (çoğunluğu) hem de *eşitlikçi olmayan* avcı-toplayıcılar mevcuttur: Kuzeybatı Kıyısı halkları (Amerika kıtasında), Aynular (Japonya'da) ve muhtemelen toplumsal karmaşıklığa ulaşmış tarihöncesi gruplar. Örneğin son kategoriye, uzun bir evrim yolundan geçerek Mezolitik çağa ve bunun toplumsal karmaşıklığına ulaşan Avrupa'nın tarihöncesi insanları dahildir. Aynı zamanda türlü türlü akrabalık yapıları mevcuttur. Bunlar genellikle kanyanlıdır, ama zaman zaman anayanlı da olur. Avustralya'da ise çoğunlukla atayanlılık görülüyor. Dolayısıyla, insanlar ve akrabalık ilişkileri hakkında farklı usullerle düşünmek mümkün. Kısacası, her ne kadar avcı-toplayıcılar tek toplum türüyse de, bir hayli farklı "avcı-toplayıcı" bulunuyor. Ayrıca uzak geçmişte

sırf bitkiyle beslenen insansılar yaşıyordu. Yiyecek toplayan her varlık avcı-toplayıcı değildi; fakat *Homo sapiens* ilk günlerinden itibaren öyleydi. Arkeolog Mark Pluciennik'in (2014:55) işaret ettiği gibi, avcı-toplayıcı kategorisinin icat edilmesi, Batılı ekonomik kaygılarla ilişkilidir: "emekleme dönemindeki kapitalizm, mülkiyet hakları, sömürge uygulamaları ve tutumları, gelişmekte olan Aydınlanmanın parçası olarak ve bilimin sınıflandırma konusundaki tutkusuna uygun olarak". Ancak bu yüzden, elbette anlamsız bir kategori olduğunu değil, daha ziyade zamanı için gerekli bir kategori olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihöncesi dönem boyunca çoğu avcı-toplayıcı, James Woodburn'ün (1980, 1982) tabiriyle söylemek gerekirse, peşin getirili ekonomi sistemlerinde yaşamıştır, toplumsal yapıları da eşitlikçiydi. Yani avcı-toplayıcı etkinliklerinde işbirliği yapıyorlardı: Aynular ve Kuzeybatı Kıyısı halkları gibi modern gruplar istisnadır. Avcılar hiç şüphesiz av faaliyeti hakkında hikâyeler anlatıyordu ve yaşayan avcı-toplayıcılar arasında bu hâlâ en yaygın gündelik konuşma konusudur. Gece vakti ise tartışmalara ayrılır (bkz. Wiessner 2014). Woodburn, peşin getirili ekonomilerin pek çok şeyi engellediğine dikkat çekiyor: Uzun soluklu bağımlılığa dayanan düzenli ilişkiler, avlanma şebekeleri yaratmak (avcılar arasında bu şebekeleri kurmak işbirliği gerektirir, zaman alır), tekne inşa etmek (ileriye dönük planlama gerektirir) vesaire. Muhtemelen Woodburn, Avustralya Yerlilerini bunun dışında tutmak zorunda kalmıştır; çünkü Avustralya'ya ulaşmak için en başta tekne inşa etmiş olmaları gerekiyordu; üstelik toplumsal zeminde her halükârda dışarıda tutulmuşlardır: Kadınlarını (Woodburn'ün tabiriyle) "işgücü olarak kiralayarak" önceden plan yapıyor olmalıydılar (fakat, krş. Layton 1986). En azından daha yakın zamanlarda karmaşık akrabalık yapılarından ötürü bu gerekli olmalıydı. Bunun aksine, peşin getirili ekonomiler, yiyeceğin, istiflenmeden ya da işlenmeden, elde edildiği gün tüketilmesine dayanır. Başka bir sebebi olmasa bile paylaşmak şarttır; çünkü ekonomik açıdan, biriktirmekten daha akıllıcadır. Peki, dil tüm bunların neresinde? Hemen her yerinde, zira toplumsal açıdan karmaşık avcı-toplayıcılar, yani bu insanlar, ifade edilmesi gereken her şeyi dilde ifade edecek araçlara sahipti.

Avcı-Toplayıcı Etnografyası

Modern avcı-toplayıcılara dair bilgimiz büyük oranda etnografik çalışmalardan geliyor, gerçi arkeoloji sayesinde daha eski avcı-toplayıcılar hakkında da epey şey biliyoruz. Kuramsal bilgimiz, Montesquieu (bkz.

1989 [1748]: 290-2) gibi Fransız düşünürlerle ve kimi İskoçyalılarla, özellikle de Adam Smith'le başladı; bunlar, siyasete vurgu yapmayı bırakıp ekonomiyi öne çıkarıyordu. Bazı kıyaslamalar yaparak, avcı-toplayıcıların benzerliklerine, ayrıca kimi farklarına değinmek istiyorum. Avcı-toplayıcı yaşam tarzları elbette avcı-toplayıcıların konuşma ve dünyayı sınıflandırma usulleriyle ilişkilidir. Bu insanlar en azından, tarımcı-çobanlara ve şehir sakinlerine kıyasla çevreyle ilişkilere dair daha kapsamlı bir anlayışa, ekoloji bilgisini ifade eden daha geniş bir sözcük dağarcığına sahip. Dilin esasları her yerde aynı, fakat ayrıntılar büyük farklılık sergiliyor ve elbette kültüre göre koşullanmış durumda.

Özellikle, konuşma çoğunlukla topluluktan topluluğa farklılaşır. Örneğin, "Sen konuş: sonra ben konuşayım" düşüncesinin avcı-toplayıcı olmayanlara özgü bir tutum olduğu görülüyor, gerçi toplumsal-dilbilimcilerin bildiği gibi, başka yerlerde de bu tutuma rastlanabilir. Yine de örnekler kent ortamlarından ziyade, Avustralya Yerlilerinde, Kanada'nın kutup bölgesinde, kuzey kutup altı bölgede daha baskınmış gibi duruyor (bkz. Swann 2009 [2000]). Başka türlü dilleri anlamak için, başka permütasyonlara kafa yormamız şart. "Ben konuşayım, ben konuşayım, ben konuşayım...; sen bir şey söylemek zorunda değilsin", daha ziyade avcı-toplayıcıların sözlü etkileşim yöntemi olabilir, tıpkı konuşmada taklidin, canlandırmanın devreye sokulması gibi. Jerome Lewis (2009), Orta Afrika'nın Mbendjele Pigme halkıyla yaptığı saha araştırmasından canlı örnekler sunuyor.

Ayrıca, bir "sözcüğün" tanımı, bir ölçüye kadar yazma yeteneğine bağlıdır. Genel olarak avcı-toplayıcılar yazamaz, fakat sözcükleri, okuryazar dillerinde bilinen yineleme, bağımlı tümcecikler ve başka özellikler gibi araçları kullanarak cümlelerde bir araya getirebilirler. Dil hakkında kafa yorarken, bu kitabı okuyabilen bizlerin okuryazar olduğumuz gerçeğini tamamen unutursak pekâlâ iyi iş çıkarırız. Sözcükler, işiten ve konuşan tarafların bunları nasıl tanıdığına bağlı olarak anlam kazanır. İngilizcede bağlı biçimbirim *z*, çoğul "anlamına geliyor", ama ancak sözcüğün bir parçası olduğu zaman, örneğin "dog" (köpek) sözcüğüne karşılık "dogs" (köpekler) gibi. "Dogs" sözcüğünde sesbirimsel /z/ takısının çoğul belirtici olduğu hemen anlaşılır, oysa tek başına *z* öyle değildir. İşiten taraf, bağlam dışında sözcükleri tanıyabilir, ama bunun gibi daha minik anlam birimlerini konuşma haricinde çoğunlukla tanıyamaz. Genel konuşmak gerekirse, yazındaki kullanımı dışında "sözcükler" bu şekilde tanımlanır.

Sözcüklere yapılan vurgunun, kişiyi yanlış yönlendirmesi de olası. Elbette dil, dilbilgisi de gerektirir ve pek çok dilde (İnuit ya da Atabask

dilleri gibi) sözcükler, İngilizcede düşündüğümüz gibi kilit biçimler değildir. İngilizcede sözcükler bir ya da iki, bazen de daha fazla biçimbirimden meydana gelir. Kökleri, belki önekleri ve/veya sonekleri vardır. Örneğin "dog" ya da "dogs", "pony" ya da "ponies", "audible" ya da "inaudible". Alison Wray (1998, 2000), aslında bu tür sözcüklerin ve genel olarak daha uzun birimlerin, daha önce küçük birimlerden evrimleşmiş olmasını muhtemel sayar. Kök-dilde, bu daha uzun birimler, onun tabiriyle "bütüncüldü". Kısacası, fikirleri, kelime öbeklerine ya da cümlelere benzer şekilde ifade ediyorlardı. Gerçekten bugün de İnuitçede durum budur. İnuitçe lehçelerinde normalde 450 dolayında takı var. Wray'in düşüncesine göre, İnuitçe cümleleri, İnuitçenin tipik özelliği olan kelime öbeklerinden daha sonra vücut bulmuş olabilir. İnuitçenin "kar" için 4, 7, hatta 400 sözcük içerdiğini söyleyen malum değerlendirmede olduğu gibi, bu düşünce de bütünüyle çürütülmüştür (Pullum 1991:159-71). Her şey bir bakıma, "sözcük" derken ne kast edildiğine bağlı. İki haftalık bir ziyarette bulunduğum Çin'de insanlar "sözcükleri" kesinlikle sözlüksel birim olarak anlıyordu. Çin halkı öyle yoğun okur ki resimyazıyı konuşmaya yeğledikleri düşünülebilir; fakat elbette konuşarak iletişim kuruyorlar. Bir anlamda, lehçe çeşitliliği o kadar önemli değildir; çünkü Çincenin herhangi bir çeşidi (basitleştirilmiş yazı karakterleri), "sözcükler" hiç değişmeksizin konuşulabilir. Çinlilerin anlayışında "sözcükler", konuşma sesinden ziyade leksigramlardır (Şekil 2.1).

Fakat işler, yeryüzünde sözlüksel açıdan en karmaşık dil ya da diller olan İnuitçe için bile bu kadar basit olmayabilir. İnuitçede, tek bir biçimbirim bağlam dışında anlam taşımadığı gibi, uzun biçimbirim zincirlerinin de anlamı olmayabilir. Dilbilimci Derek Bickerton (2009:61-70), hem Wray'in bütüncül birimlerin erken varoluşunun altını çizmesine hem de Steven Mithen'ın (2005) "şarkı söyleyen Neandertaller" düşüncesine karşı çıkar. İki görüş de dile yönelen bir evrim eğilimi düşüncesinden yola çıkar: dilin nihayetinde "hayvan iletişim sistemleri"nden (HİS [Animal Communication Systems: ACS]) türemesi. Fakat Bickerton, işin öyle olmadığını ileri sürüyor. Hayvan iletişimi ayrı, insan iletişimi ayrıdır. İleride göreceğimiz üzere, ister sözlü ister işaretli olsun dil, iletişim kadar karmaşık dilbilgisiyle de ilgilidir. Dili sırf HİS olarak görmek, gerçekte ne olduğunu anlamayı engeller. Elbette dil iletişim kurmaya yarar, örneğin, Lupyan ile Dale'in (2010) toplumsal yapı ile dilsel yapı arasındaki ilişkiye atıfta bulunarak belirttikleri gibi: Toplumsal yapı, dilsel yapıyı etkiler. Dilin kullanılma ve öğrenilme tarzları, dilbilgisi meselelerinde kullanımı değiştiriyor.

男人 erkek

女人 kadın

儿童 çocuk

Şekil 2.1 Çincede basitleştirilmiş yazı karakterlerine örnek.

Fakat gerçekte işler çok daha karışık hale gelebilir, özellikle de i-dil (Chomsky 1986:21-4) yani içsel düşünce süreçleri hesaba katıldığında. Hem düşüncede hem yazıda, sahip olduğumuz kelimeler aracılığıyla anlıyoruz. Bu, okuryazar İnuitler kadar okuryazar olmayan İnuitler için, İngilizce konuşanlar kadar genel olarak İnuitler için de geçerli. Hatta resimyazıdan faydalananlar için de.

Sonuçta, tüm insanlar esasen avcı-toplayıcıdır. Genetik yapımız düşünüldüğünde, insan türü, ayrıca Neandertaller, Denisovalılar, *Homo heidelbergensis* gibi yakın öncellerimiz, avcı-toplayıcı mizacına sahiptir. Genlerimizde saklı olan budur (Wells 2010).

İşaretleşmek ve Konuşmak

Dilin oldukça farklı iki biçimi ya da "kipi" var: işaretleşmek ve konuşmak. Günümüzde işaret dili dendiğinde, genellikle sağır insanların kullandığı çok sayıda dil anlaşılır. İşiten insanların sandığının aksine, işaret dilleri çeşitlidir ve çoğunlukla dilsel açıdan karmaşıktır. Başka bir deyişle, *sahici* dillerdir. Kendi dilbilgileri vardır. Bu dilbilgisi, konuşan-işiten komşu toplulukların dilbilgisinden oldukça farklıdır; yine de bu toplulukların dilleri de jest özellikleri içerebilir. Gelişmekte olan ülkelerde köy işaret dilleri, aslında, işiten insanlarca da kullanılır ve yüksek sayıda sağırın olduğu topluluklarda yaygındır. Burada "yüksek rakam", örneğin %3,5, yani başka yerlerdeki ortalamanın 40 katı anlamına gelebilir (Meir vd., 2010:3). Kimi işaret dilbilimcileri, köy topluluğu içinde kendiliğinden ortaya çıkan *köy işaret dillerini*, *sağır topluluğu işaret dillerinden* ayırır. Bu ikincisi, sağır insanların bir eğitim kurumunda bir araya gelmesiyle oluşan topluluklar gibi çeşitlilik sergileyen ve çoğunlukla yapay topluluklarda oluşur (Meir vd., 2010:4-8).

Fakat bir zamanlar jest, *yegāne* dil biçimiydi (çoğunlukla böyle varsayılır). Sinirbilimde hâkim görüş bu. Dilin kökeninin izi zaman zaman primatların jestli iletişimine dek sürülebilir (örneğin bkz. Arbib

2012; Corballis 2011). Bu açıkça görülüyor olmalı. Jest ve konuşma benzer şekilde ve beynin aynı bölgesinde üretilir (bkz. McNeill 2012). İnsan beyni içinde birlikte ortaya çıkarlar ve David McNeill'a göre, bir tanesinin daha önce evrimleştiğini ya da öncekinin üstüne inşa edildiğini düşünmek pek anlamlı değil. Eğer jestler dilbilgisi özellikleri sergiliyorsa (McNeill'ın görüşü uyarınca sergiliyorlar), jesti bir dil biçimi saymayı savunan sav çok daha kolay anlaşılır hale geliyor.

Belli bir düzeyde alenen doğru olmasına rağmen, bu mesele üzerinde belki çok fazla çaba sarf edildiği görüşündeyim: Modern *Homo sapiens*'lerde dillerin çoğu işaretli değil sözlü olsa da, dilin tarihöncesinde en az bir kökeni jestlere, daha doğrusu işaretlere uzanır. Sözlü dil kalabalığının başlıca istisnası, sağırlarla ya da sağırlar arasında iletişim için kullanılan işaret dilleridir. Ancak bu, dilin kökeninin şempanzelerin icra ettiği türde jestlere uzanması varsayımından çok farklıdır. *Homo* cinsi bu şekilde iletişim kurmuşsa, böyle bir şeyin 2.000.000 yıl önce, iletişimin atasal biçimleri ile insan konuşması arasında var olduğu ileri sürülen köprünün zaman çerçevesi dışında gerçekleşmiş olması muhtemeldir (bkz. Kenneally 2007: 123-38). Hem konuşmanın hem işaretin, aynı şeyin farklı biçimleri olduğu ve dilbilgisi barındırdıkları gerçeği büyük bir kuramsal ilgi doğuruyor ve McNeill'ın (2012: 58-164) kendi savını büyük ölçüde "Mead Çevrimi"ne dayandırmasının nedeni budur. Mead Çevrimi (sosyolog G. H. Mead'in adı verilmiştir), kişinin kendi jestlerini, başkasının jesti gibi görme, başkasının jestini kendi jesti gibi görme uyarlanımıdır. Kısacası, ayna sinir hücrelerinin bu şekilde "bükülmesi", jest imgelerinin beyinde Broca bölgesinde elverişli olmasını mümkün kılıyor (sol frontal premotor korteks). Bu bölge de dili anlamak için gerekli olan anlama kapasitesini mümkün kılıyor. McNeill (2012: 113), kişinin meseleye bakış açısına bağlı olarak, eğer jest konuşmadan önce gelmişse, o halde Mead Çevrimi ilkin ya 1.040.000 yıl önce (Denisovalıların modern insanlardan ayrıldığının düşünüldüğü nokta) ya da 466.000 yıl önce (Neandertallerin modern insanlardan ayrıldığının varsayıldığı nokta) ortaya çıkmıştır diyor. Her koşulda, bu iletişim imkânı modern insanlar için geçerlidir.

Aslında, jest ve konuşma genel olarak insanlar arasında iletişim biçimi olarak birlikte var olur. Sağırların işaret dilinde bilinçdışı "beden dili" mevcut olabilir. Başka topluluklarda konuşmanın yanı sıra istemli jest kullanımı da vardır. Bu ikisi elbette kültürel olarak inşa edilebilir. Kuzey Kalahari'de sözcük dağarcıkları 100 kelimeyi aşan ve isimler, fiiller, sıfatlar, kökler ve niteleyiciler, bildiriciler, emir kipleri,

soru zamirleri içeren jestli işaret "dilleri" var. Bunların ne ölçüde "hakiki" dilin parçası olduğu, elbette henüz yanıtlanmamış bir sorudur. Botsvana'da konuşulan Khoe dili Ts'xia, konuşma ile jestin karışımının özellikle iyi bir örneğidir, ama benzer kullanıma dil sınırları arasında ve bir yere kadar bölgedeki tarımcı-çoban halklarda rastlanabilir (Anne-Maria Fehn, kişisel iletişim). Fakat işaretleşmenin başka biçimleriyle karşılaştırıldığında bu rakam çok cılız: Goril Koko'nun onaylanmış "işaret dili" bile en az 375 işaret içeriyor (Corballis 2011:47).

Güney Afrika'da işaret dilleri genellikle avlanma sırasında, insanların varlığı hayvanlar tarafından sezilemesin diye kullanılır. Konuşma (karanlıkta yapılabilir) ile jestleşme (seslere başvurulmadan yapılabilir) arasında karşılıklı ödün verildiği söylenir zaman zaman. İki kipli avlanma iletişimi (yani konuşma artı jest), herhangi bir zamanda ikisini, gerektiğinde birini ya da diğerini mümkün kılıyor. Avlanma işaret dilinin esasen bir avcı-toplayıcı biçimi olduğunu ve en azından Güney Afrika'da daha sonra komşu tarımcı-çoban halklara girdiğini varsayıyorum. Sözlü Khoisan dillerine aşina olmayanların aklına doğal olarak gelebilecek soru şudur: Jest takviyesi olmayıp yoksullaşmış herhangi bir Khoisan dili var mı? Yanıt, kesinlikle hayırdır. Bu kitabın önsözünde belirttiğim gibi, Naro dilinde 86 ŞCS belirteci var. /Xam dilinde en az 32 fiil öneki ve soneki, isimler için de çoğul oluşturmanın en az 14 yolu bulunuyor (bkz. Bleek 1928/9, 1929/30). Bunda ve bazı başka Khoisan dillerinde pek çok karmaşık özellik bulunuyor. Fakat bu diller çok çeşitlidir ve aslında Khoisan dillerinin tümü de karmaşık değildir (bkz. Honken 2013).

Bu bağlamda Ernst Haeckel (1869:iv), Güney Afrika halkları hakkında, "Günümüze kadar insanlığın gelişiminin en alt basamağında kalmışlardır," diye yazarken aslında çok yanılıyordu. Ayrıca şu hususta da yanılıyordu: "Bu yalnızca tüm fiziksel, ahlaki özellikleri için değil, dilleri için de geçerli." Evvela, "Khoisan" tek dil, hatta tek dil ailesi değildir, birkaç dil ailesidir: Dil ailesinden ziyade *Sprachbund*'dur (Almancada dil birliği; önceden bağlantısız olan dillerin bir araya gelip grup oluşturması). Yani Khoisan, genetik açıdan bağlantısız dillerin meydana getirdiği, belli coğrafi sınırlar içinde kalan bir kümedir (bkz. Güldemann 1998). Aynı kaynaktan dışarı yayılmak yerine, aynı coğrafi alanda toplanmışlardır. Basit diye nitelenen teknolojilere sahip insanların mutlaka ya da muhtemelen basit dilleri olmadığı kesin. Olsa olsa tersi geçerli olabilir; Güney Afrikalı avcı-toplayıcılar, "insan gelişiminin en alt basamağında" olmak bir yana, *simgesel düşünceyi yaratmış* olanların doğrudan torunlarıdır (bkz. Barnard 2012:15-39, 122-41).

Bu hususta Doran Behar ile çalışma arkadaşlarının (Behar vd., 2008) bulguları konuyla ilintilidir. Behar'ın ekibi, Khoisan popülasyonlarının mitokondri DNA'sının (dişi soyunda kalıtımla aktarılan DNA) 150.000 ila 90.000 yıl önce insan gen havuzunun geri kalanından ayrıldığını tahmin ediyor. Dahası bu mitokondri DNA'sı, yaklaşık 40.000 yıl öncesine kadar ayrı kalmış. Dilbilimci Maggie Tallerman ve sinirbilimci Kathleen Gibson (2012b:31) şu yorumda bulunuyorlar: "Khoisan halklarında normal insan dil yetisi olduğundan, bu bulgu, ayrılmanın olduğu zamanda tam dilin mevcudiyetini kuvvetle düşündürüyor." Başka bir deyişle, *tam dili*, BÖ 90.000'in evveline tarihlendirebiliriz. Aslında, Tallerman ve Gibson, *The Oxford Handbook of Language Evolution* [Oxford Dil Evrimi Kılavuzu] adlı kitap için kaleme aldıkları sunuş bölümünde, çeşit çeşit alanda yakın tarihli bulguların hepsinin 200.000 yıl öncesinde, hatta çok daha eski bir tarihte en azından "bir dil biçimine" işaret ettiğini özetliyorlar. İşaret ettikleri üzere, dil, başka simgesel düşünce biçimlerine eşlik eder ve bu kadar eski bir tarihin öne sürülmesi, bu sorunla ilgilenen tüm dilbilimcilerden kabul görmese de çok yenidir. Elbette Neandertalleri, Denisovalıları, *Homo heidelbergensis*'i bu topluluğa katacak olursak, daha erken bir tarih varsayılmalı. Şempanzelerin jest "diline" ilişkin araştırmalar kısa süre önce yeniden öne çıktı, örneğin 66 "jest tipinden" ya da jestten 19 tanesinde "bariz tatminkâr bir sonuç" alındığını, başka bir deyişle iletişim girişiminin başarılı olduğunu gösteren araştırma gibi (Hobaiter ve Byrne 2014). Bu çalışmanın önemi, araştırmanın yabani şempanzelerle yürütülmesi, belli bir amaçla filme alınması ve şempanzeler ile insanların ayrılmasından önce muhtemelen var olmuş ortak özelliklere dair ipucu vermesidir. Çok az sayıda kişi tarafından dil konuşan varlıklar olarak kabul edilen şempanzeler aslında iletişim yetenekleri bakımından topluluğa dahil edilmenin eşiğinde duruyor olabilirler. Fakat simgesel düşünceden kesinlikle mahrumlar.

Biz sosyal bilimciler, dilin biyolojik açıdan kısıtlandığını unutmamalıyız. Bu, hem sesbilim hem de sözdizimi örüntülerinde geçerli (Berent 2013). Dilin başlangıcının ya da sözlü dilin veya aslında bir tür karma jestli-sözlü iletişim aracının başlangıcının tam tarihi ne olursa olsun, dil pek çok evrensel örüntü türü barındırır. Bunlar sesbilgisel, sesbilimsel, sözdizimsel, muhtemelen aynı zamanda anlambilimsel örüntülerdir. Başka bir deyişle, dili kullanma potansiyeli ve ayrıca bu işin biyolojisi, dil ortaya çıkmadan önce mevcuttu. İnsan evrimi ilerlerken bunlara ince ayar yapılmasından bahsetmiyorum. Hiç şüphesiz ince ayar yapılmıştır. Dil ile simgesel düşünce arasındaki sınır

gözü yanıltabilir; çünkü modern avcı-toplayıcılar, herhangi bir insan gibi, hem konuşma sesleri açısından karmaşık usullerle hem de simgesel amaçlarla konuşmak üzere programlanmıştır. Elbette bugün dil pek çok amaca hizmet etmek üzere kullanılıyor, üstelik son birkaç bin yıllık dönemde de pek çok amaca hizmet etmek üzere kullanıldı (bkz. Aitchison 1996: 16-25); bunu da gözden kaçırmamak gerekir. *Simgesel Düşüncenin Doğuşu* kitabımda (Barnard 2012: 13-14), simgeciliğin ortaya çıkış tarihi olarak yaklaşık 130.000 yıl öncesini varsaymış olsam da, çok daha öncesine de uzanıyor olabilir. Dil biçimlerinin ne zaman mümkün hale geldiğine ve dilin, simgecilik ile ritüelin gelişimi için ne ölçüde gerekli olduğuna göre değişir. Bunların aslında bir tür biyolojik zemini olduğu söylenebilir (bkz. Ellis 2011; Wilson 2011).

Dilden Öncesi?

Diller var olmadan önce insanlar vardı. Dil gayet kendiliğinden ortaya çıkmış olabilir (Chomsky'nin her zaman varsaymış olduğu gibi); fakat bir şekilde doğmuş olması gerektiği de doğru. Belki de FOXP2 mutasyonuyla ya da henüz keşfedilmemiş başka bir dizi mutasyonla birlikte doğdu? Karl Diller ve Rebecca Cam (2010: 13), genetik kanıtları kullanarak, FOXP2 geninde insan mutasyonlarını 1.800.000 ila 1.900.000 yıl öncesine tarihlendirmiştir. Bu, insanların o sıra dil konusunda yeterli oldukları, ama dili henüz geliştirmedikleri anlamına gelir. "Tasarıma gereğinden fazla odaklanan dilbilimcilerin, biyolojik evrim konusunda hüsrana uğraması olası; çünkü evrim, tasarımdan çok, deneme yanılma yoluyla bir şeyi kurcalamaya benziyor. Tek tek mutasyonlar çoğunlukla hastalıklara, bozukluklara, sistemlerin büyük oranda bozulmasına yol açar. Bir sistemin olumlu uyarlanım göstermesi için genelde pek çok düzeltme gerekir" (2010: 113). Fakat bahsettikleri, beyin boyutu şempanzelerinkinin iki katı olan, ayrıca sözdiziminin, mecazın, dilbilgisi işlevi kazanmanın ortaya çıkmasıyla birlikte bir dil yeteneği inşa etme yolunda ilerleyen *Homo erectus*'tur. Ateş 800.000 yıl önce denetim altına alınabildi ve ilk tam modern insanlar, Diller ile Cam'in görüşüne göre tam dili olan ve kök-dilden sıyrılmış insanlar, sahneye 200.000 yıl önce çıktı (2010: 113-14). Bu, çoğunlukla iddia edilenden daha erken bir tarih olabilir, ama beynin tam evrimine ve o sıralar Mitokondriyal Havva'nın var olmasına bakılırsa, tamamen akla yatkındır. Gerçi Mitokondriyal Havva'nın tarihini ölçmek nispeten güç: Ian Tattersall (2008: 90), "Havva"nın Afrika'da 290.000 ila 140.000 yıl önceye uzanan bir zaman dilimi içinde yaşadığını ileri sürüyor.

Mike Beaken (2011: 115), *The Making of Language* [Dilin İmalatı] kitabında, yiyecek arayan toplumlarda genelde erkeklerin kendi çocuklarından ziyade kızkardeşlerinin çocuklarını beslemekle yükümlü olduğunu söyler. Fakat işin gerçeği öyle değil. Burada atıfta bulunduğu şey, daha ziyade anasoylu toplumlarda yaşanan bir durumdur; ancak avcı-toplayıcılar çok ama çok nadiren anasoyludur. Avcı-toplayıcılarda rastladığımız şey, erkeğin, kızkardeşinin menfaatini gözetmekle yükümlü olmasıdır. Teknik dilde bunlara "sakınmalı" akrabalar deniyor. Bu, kimsenin kimseden fiziken kaçınması anlamına gelmez, ama davranışları katı toplumsal yükümlülüklerle şekillendirilmiştir. Her halükârda kuramda bunlar ensest tabusuyla, bu tabunun toplumsal ya da mecazi uzantısıyla bağlantılıdır. Keza kadın da erkek kardeşinin menfaatini kollar. !Xóõ'larla çalışan bir etnograf bir zamanlar şöyle demiştir: "Kardeşler arasında kaçınma, yabancılaşmayı ifade etmez. Kaçınma belki de derin sevginin tetikleyebileceği samimiliğe karşı bir önlemdir" (Heinz 1994 [1966]: 165). Heinz'ın verdiği örneğe göre, bir erkek yaralandığında, kızkardeşi, eşinden daha fazla üzülürdü.

Dil öncesi insanlık evrim geçirdi. Aiello ve Wheeler'a göre (1995), *Homo habilis*'in (ya da bundan önce bazı australopitekusların) taş aletleri kullanmaya başlaması daha fazla et yemelerine yol açmış, bu da sindirim sisteminin et sindirme yeteneğini etkilemiş. Ayrıca grup boyutunun artmasına ve alet üretmek için, alet yapma becerilerini çocuklara öğretmek için gerekli düşün yeteneklerinin güçlenmesine neden olmuş (ayrıca bkz. Mithen 1996: 95-114). Et tüketiminin artması, eti paylaşma ve muhtemelen eşleri paylaşma eğilimini de pekiştirmiş olabilir. Bu hadiselerin önce hangi aşamalarda gerçekleştiği bilinemediğinden, bir sürü hipotez ileri sürülmüştür. Örneğin, Robin Dunbar'ın (2003) "toplumsal beyin" hipotezi, biyolojik ve toplumsal evrim arasında bir etkileşim varsayıyor: Primatların tımar faaliyeti, iletişim biçimi olarak konuşmayı doğurmuştur. Bunun, *Homo sapiens* için tahmin edilen yaklaşık 150 kişilik "doğal" grup boyutundan önce meydana geldiğini hesaplıyor: Bu rakama "Dunbar sayısı" denir. Dunbar'a göre, herhangi bir primatın 150 bireylik bir grupta yaşaması, zamanının %43'ünü tımara harcaması anlamına gelir. Tımarın dili doğurmasına yol açan durum konusunda muhtemel oranın %30 civarı olduğunu belirtir (2003: 173-5). Bu tahmin, aslında geçişin *H. ergaster*'de ya da *H. erectus*'da başladığını ima ediyor. Karşılaştırırsak, şempanzeler zamanlarının %20'sini tımarla, insanlar ise zamanlarının %20'sini toplumsal etkileşimle geçirir; toplumsal etkileşimleri çoğunlukla sohbetten meydana gelir (Dunbar 2001: 190-1). Dunbar

haklıysa, dil, evrimine, çoğunlukla varsayılandan daha erken, kesinlikle insanlık Afrika kıtasından ayrılmadan önce başlamış demektir. Açıktır ki göç eden ilk grupların nüfusu düşüktü, zaman zaman atıfta bulunulan rakamlar arasında 150 sayısı da var; gerçi nüfusu artan topluluklar daha kalabalık olabilir (bkz. Stix 2008). Ayrıca, insanların doğrudan temas ettiği birim ile dağınık topluluğu da birbirinden ayırmalıyız (bkz. Layton ve O'Hara 2010).

Bana kalırsa, bu aşamada ancak dilin ilk özellikleri söz konusu olabilir: Halk hikâyelerini, efsaneleri, peri masallarını ve mitolojiyi kapsayan tam gelişkin karmaşık dil özellikleri yerine isimler ve yüklemler. Heine ile Kuteva'nın (2007) bahsettiği evrim mecrasına ilaveten, bu bize, Tablo 2.1'de gösterilene benzer bir senaryo sunuyor.

Elbette, burada "beceri" ya da "kategori" diye tanımlanan şeyler ancak çok gevşek anlamda becerilerdir. Üstelik, becerilerle bağlantılı olarak kategorilerin tam hangi noktada boy gösterdiği tartışmaya açıktır. Bu şeyler arasında en azından bir tür ilişki olması gerektiğini ve en eski alet yapma becerilerinden hareketle mitolojik sistemlerin yaratılmasına uzanan evrim dizisinin aşağı yukarı gözde canlandırılabileceğini kast ediyorum; tıpkı Dunbar'ın (2003) ya da Aiello ile Wheeler'ın (1995) çalışmalarında bahsedilen evrim mecralarını gözde canlandırmanın mümkün olması gibi. Dil bir yerde başlamış, evrimleşmiş ve düşüncenin karmaşıklaşmasını, dilbilgisinin karmaşıklaşmasını, bunların kullanılmasını getirmiş olmalı: En bariz kullanım, hikâye anlatıcılığı ile mitin gelişimindedir.

Dilden sonra mitin yayılması da eşit derecede belirgindir. Tam evrimini belirlemek güç, fakat Mircea Eliade'nin klasikleşmiş çalışmaları (örneğin 1963) ve başka çalışmalar genel hatları ortaya çıkarmıştır. Daha yakın tarihte, Harvard Sanskrit profesörü Michael Witzel (2012), dünyada paylaşılan mitolojilerin ortak kökeninin izinin yaklaşık 100.000 yıl öncesine dek sürülebileceğini iddia etti. Witzel, bu ortak mitlerin çoğu dünya dininde hâlâ paylaşıldığını söyler. O halde Güney Amerika, Doğu, Hint ve Avrupa mitolojileri ortak bir "Lavrasya"* kaynağına sahip ve bu kaynak, ortak dinî düşünceleri, muhtemelen dil özelliklerini de açıklıyor. Bu mitolojilerin, "Gondvana" mitolojilerinden, Afrika, Avustralya, Andaman Adaları mitolojilerinin çoğundan farklı olduğunu söyler. Witzel'in kara kütlelerinin hepsine en eski kıta alanlarının adı verilmiştir; yoksa günümüzde bildiğimiz

* Laurasia: Yaklaşık 300 milyon yıl önce süperkıta Pangea parçalandığında kuzeyde kalan bölge —*çev. notu.*

Tablo 2.1 Dil öncesi insanlıktan dil becerili insanlığa

Yeni beceriler	**Kategoriler**
1. Alet yapmak	
2. Ateş yakmak ve yemek pişirmek	
3. Aile yapıları ve akrabalık düşüncesi	1. İsimler
4. Göç etme yeteneği	2. Fiiller
5. Sınıflandırma yeteneği	3. Sıfatlar ve belirteçler
	4. İnanç ve simgesel düşünce
	5. Ritüel, müzik, sanat
	6. Karmaşık simgesel düşünce
	7. Mitoloji

kıtalarla ilişkileri yoktur; yine de, bu isimler mecazı andırıyor.

Mitolojiler muhtemelen Neandertallerden beri mevcut ve insanlığı birleştiren dinî arzuların, dinî ifade biçimlerinin bir kısmını oluşturuyor. 65.000 yıl önce meydana gelmiş olan Afrika'dan çıkışın evveline uzanan eski, "Pan-Gaea" düşünce kümeleri, farz edilen bu mitoloji sistemlerini birleştiriyor. (Bazı yazarlar daha eski tarihler veriyor). Witzel (2012:3), kendi yaklaşımını, daha standart iki yaklaşımdan ayırır: ya insan zihninde evrenseller varsaymak ya da basit yayılım aramak. Mitolojinin izini Afrikalı Havva'ya, 130.000 yıl öncesine dek sürer ve doğa bilimleri yöntemleriyle benzer işleve sahip olduğunu iddia ettiği yöntemlerden faydalanır. Her mitin kökeni vardır ve mitler arası ilişkiler deneylerle, gözlemlerle sınanmalıdır.

Bariz akademik tutumuna rağmen, Witzel'ın, dinde ve mitolojide ortak noktalara getirdiği çözümü yürekten kabullenmekte zorlanıyorum. Bununla birlikte, kendi yöntemleriyle oluşturduğu önermesi hakkında kafa yormaya değer: Dünya mitolojileri arasında bir sürü ortak özellik var. Bunlar, tarihin derinliklerine uzanıyor.

Yuval Noah Harari, rağbet gören kitabı *Sapiens*'te meseleyi şöyle ortaya koyuyor:

> İnsanlar, onlarca bireyden meydana gelen küçük takımlarda milyonlarca yıl boyunca evrimleşti. Tarım Devrimini şehirlerin, krallıkların, imparatorlukların ortaya çıkışından ayıran birkaç bin yıl, kitlesel işbirliği içgüdüsünün evrimleşmesi için yeterli değil.
>
> Bu tür biyolojik içgüdülerin eksikliğine rağmen, yiyecek arama çağında yüzlerce yabancı, ortak mitleri sayesinde işbirliği yapabiliyordu. Fakat bu işbirliği gevşek ve sınırlıydı. Her Sapiens takımı, yaşamını

> bağımsız sürdürüyor, kendi ihtiyaçlarının çoğunu karşılıyordu. 20.000 yıl önce yaşayan, Tarım Devriminin ardından gerçekleşmiş hadiselerden habersiz olan arkaik bir sosyolog, mitolojinin oldukça sınırlı bir kapsamı olduğu sonucuna varırdı. (Harari 2014: 102)

Ancak, Harari'nin (2014: 103) kabul ettiği üzere, bu akıl yürütme doğru değildir: "Mitler, herhangi birinin hayal edebileceğinden daha *güçlüdür*". Harari muhtemelen pek çok konuda yanılıyordu, ama hem avcı-toplayıcı zamanında hem de sonrasında mitin işbirliğini mümkün kılma bakımından taşıdığı önem konusunda haklıydı. Mit paylaşmak, dil paylaşmaktan fazlası demektir; çünkü ortak mitoloji, ortak bir inanç sistemini imler. Genel olarak mitin, imparatorluk inşasını (Harari'nin ilgilendiği konulardan biri) ne ölçüde beslediği ise tartışmaya açıktır. Elbette, dillerin pek çok halk tarafından paylaşılmış olduğunu bilmiyoruz; fakat hem Harari hem Witzel, yazılarında, dilin en azından hakkında yazdıkları dönemden önce var olduğunu varsayıyor olsalar gerek.

Afrika'dan Yayılma

Modern insanlığın Afrika kıtasında ortaya çıktığı ve türümüz bütün dünyaya yayılırken *Homo sapiens*'in dile sahip olduğu kesin. Daha ayrıntılı konuşmak gerekirse, geleneksel varsayıma göre, doğum yeri Doğu Afrika'dır; fakat Güney Afrika'da doğduğu da ileri sürülmüştür (örneğin Henn vd., 2011). Tanzanya'da konuşulan Hadza dili ile Kenya'da konuşulan Sandave dili arasındaki sesbilgisi benzerlikleri ve Güney Afrika'nın şaklamalı dilleri zaman zaman bu çeşitli nüfuslar arasındaki bağlantının kanıtı olarak sunulur. Fakat bu, göründüğü kadar olası olmayabilir: Benzer nüfuslardan ayrı düşen bir nüfus, bin yılda %5 gen akışı geçirebilir. Aslında bu, 1.000 yıllık sürede bir genin alellerinin ya da çeşitlerinin %87'sinin, 2.000 yılda %98'inin değiştiğine işaret eder (Cavalli-Sforza 2001: 153-4).

Çok küçük bir grubun başka bir dil edinmesi de ciddi ihtimaldir. Şüphesiz bu hadise Pigme grupları arasında defalarca yaşandı (komşularından Bantu dillerini edindiler). Birlikte çalışan dilbilimciler ve genetikçiler aslında, kendi saha araştırmamda incelediğim ve Khoe dili olan Naro dilinde aynısını kısa süre önce keşfetti. Eski Naro nüfusu anlaşıldığı kadarıyla bir Kx'a dili konuşuyormuş (modern Ju/'hoan, "Kuzey Buşman" ya da !Kung dilleriyle yakın akraba), ama günümüzde kullandıkları Khoe (ya da "Orta Buşman") dili bunun yerine geçmiş (Pickrell vd., 2012). Bu, kişinin asıl dilini hepten terk etmesi anlamına

gelmese de, o zamanlar mevcut olan birkaç dilin yerini ortak sayılan dile bıraktığı bir dil geçişi yaşanır. Belki de bunun sebebi, o dili çok kişinin konuşması ya da bir grubun (diyelim ki ninelerin) başkaları üzerinde politik egemenlik kurmasıdır. Bu konuya yeniden değineceğim.

Amanuel Beyin (2011) kaleme aldığı incelemede, Üst Pleyistosen döneminde insanların yayılması üzerine 155 kaynağa atıfta bulunur. Bunların çoğunluğu, Afrika'da ortaya çıkılması meselesiyle doğrudan ilgilidir. Bazıları, daha eski literatürü ele alan incelemelerdir. Beyin'in incelemesi, hem genetik hem arkeolojik verileri, bunların tarihöncesi için içerimlerini kapsıyor. Beyin (2011) özellikle, öne çıkan iki kurama eğiliyor: (1) Son buzul arası dönemden önce ve sonra Doğu Akdeniz'e, Güney Asya'ya, Arabistan'a çok sayıda farklı popülasyonun girmesi ya da (2) Afrikalı olmayan modern insanların esasen tek bir Doğu Afrika kaynağından türemesi. İleri sürülen bu göçlerin ikisi için de tek tek tarih saptamak çok güç, ama birincisinin çoğunlukla daha erken gerçekleşmiş olma ihtimalinin kabul edildiğini söyleyebiliriz. Bu iş DİA-5 aşaması sırasında meydana gelmiş olabilir (kabaca 130.000 ila 85.000 yıl önce). Bu dönemde sırayla sıcak ve soğuk evreler yaşanmıştır. Diğeri (2), daha soğuk ve geç tarihli DİA-4 aşamasındaydı (85.000 ila 74.000 ya da 71.000 yıl önce). DİA (deniz izotopu aşamaları), oksijen izotopu oranlarındaki farklara göre hesaplanır ve DİA-4, deniz seviyesinin günümüze kıyasla alçak olduğu bir çağdı. Dolayısıyla, o dönemde, günümüzün Kızıl Deniz'ini aşmak mümkün olmuştur.

Hem genetik hem de arkeolojik ayrıntılar karmaşık olmasına karşın, iki kuramın da içerimleri basit: Aslına bakılırsa, 71.000 yıl önce Afrika'dan Asya'ya ve nihayetinde dünyanın öteki köşelerine ya bir ana göç ya da bir dizi göç olmuştur. Bu ve özellikle Beyin'in ikinci kuramı, Stanley Ambrose'un (1998), 74.000 yıl önce Toba yanardağının püskürmesinden sonra "volkanik kış" yaşandığı düşüncesiyle pekâlâ uyuşuyor. Toba, bir süper yanardağdı. Ürettiği kül bulutu bütün dünyayı muhtemelen on yıl boyunca kaplamıştır. Bu sonuçlar, birkaç kıtada yapılan çalışmalardan biliniyor. Anlamı açıktır: Böyle aşırı güçlü bir püskürme olmuşsa, ortaya çıkan kül bulutu toplam insan nüfusunu fiiliyatta 2.000 bireye kadar düşürmüştür (Wells 2007: 140). Bu kadar düşük bir rakam olası görünmese de, yine de bir tür nüfus daralması yaşanmış olması epey olasıdır. Afrika'dan çıkan toplam göçmen sayısının 150 birey olabileceği, her halükârda 1.000 kişiden az olduğu ileri sürülmüştür (Stix 2008). Fakat bu, Toba patlamasından sonra farklı popülasyon gruplarının, Güneydoğu Asya'ya, Çin'e ve sonunda Avustralya'ya yayılmadan önce Arap yarımadasında ya da

Hindistan'da karışmış olma ihtimalini ortadan kaldırmıyor.

Genetikçi Stephen Oppenheimer (2009), Toba ertesinde gruplar arası bu ilk karışımın belki de yaklaşık BÖ 85.000'de meydana geldiğini, BÖ 65.000 civarında Çin'e ve Güneydoğu Asya'ya yayıldıklarını, Avustralya'ya henüz BÖ 65.000'de ulaştıklarını (çoğu görüş BÖ 40.000 ile BÖ 60.000 arasında ulaştıklarını öne sürer), günümüzde Bering Boğazı'nın bulunduğu yerdeki kara köprüsünü BÖ 25.000 ila BÖ 22.000'de aştıklarını ileri sürer. Gerçi, tam göç tarihlerini tespit etmek nispeten zor. O tarihleri bulmak, arkeolojik bulguları, bilinen deniz seviyesi değişikliklerini, muhtemel rota hakkındaki yorumları bütünleştirmeyi gerektiriyor. Avustralya ilginç bir vakadır, özellikle de dünyanın geri kalanından nispeten yalıtılmış olduğu için. Hem insanların kıtaya binlerce yıl arayla gelmesinin sebep olduğu yalıtılmışlıktan hem de önceden plan yapmak için dilin gerekli olduğu varsayımından yola çıkılarak dilin orada ilk zamanlardan itibaren var olması gerektiğinin düşünülmesi açısından önemlidir. Başka bir deyişle, göç etmek, dolayısıyla da hedefe nasıl ulaşılacağına dair planları ifade etmek için dil gerekliydi (örneğin bkz. Oppenheimer 2004: 159-71).

Yeni Güney Galler'deki Mungo gölü en eski mitokondri DNA'sının bulunduğu yerdir (Bowler vd., 2003); arkeolojik buluntuların yaşı için 30.000 ile 62.000 yıl öncesi (± 6.000 yıl) arasında çeşitli tahminler yapılıyor. Avrupa'dan önce Avustralya'ya yerleşilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. O zamanlar Güneydoğu Asya yekpare bir kara kütlesiydi (jeologlar buraya Sunda der), Avustralya da bugünkü halinden daha büyüktü. O dönemde Tasmanya ve Yeni Gine de kıtanın parçalarıydı (Sahul adlı birleşik kıta). Sunda ile Sahul arasında Timor Denizi bulunuyordu. Deniz seviyesinin en alçak olduğu zamanda bile iki kıyı arası mesafe 100 kilometreydi. Bol miktarda somut kanıt olmasa da, bu değerlendirme kesindir. Örneğin, David W. Cameron ve Colin P. Groves, Avustralya'da, okyanus aşan ilk taşıtlara dair kanıtlar bulunduğunu ileri sürüyorlar. Bu taşıtlar karadan 50 kilometre açılabiliyordu. Ayrıca sanata, defin ve ölü yakma törenlerine, balık ağlarına ve tuzaklara, boncuk işlerine (doğru değil) dair kanıtların olduğunu da söylüyorlar. Yargılarına göre bu şeyler:

> 60.000 yılı aşkın süre önce Avustralya'ya yerleşilmesinden önce [bütün insanlığın] ortak atasında zaten mevcuttu. Hiç şüphesiz dil bir kere doğdu, tıpkı ateşin denetimi, din, müzik gibi. Bu kültürel öğeler için dolaysız kanıt yok ve tutumluluk ilkesi, [genelde sanılanın aksine] çok erken ortaya çıktıklarını kuvvetle düşündürüyor. (Cameron ve Groves 2004: 268-9)

Başka bir deyişle, Avustralya'ya 60.000 yıl önce ulaşmış insanlar, yanlarında sadece ateşi denetim altında tutma yeteneklerini değil, aynı zamanda müziklerini, dinî fikirlerini, günümüzde bizlerin kavramlaştıracağı haliyle *dil* konuşma yeteneklerini götürmüşlerdi. Her ne kadar son birkaç bin yılda Avustralyalılar ve Yeni Gine halkları arasında temaslar olmuşsa da, bundan önce Sahul ya da Avustralya kesinlikle çok uzun bir süre yalıtılmış olarak kalmış, Avustralya kıtasının nüfusu insanlığın geri kalanından ayrı düşmüştür.

1770'te Avustralya'da konuşulan dil sayısı genelde 200'ü aşkın olarak tahmin edilir (bkz. Dixon 1980). Bu rakam elbette yoruma açık, en azından diller lehçe olarak da tanımlanabileceği ve kimi diller birbiriyle bağlantılı olduğu için. Fakat bu 200 dil ne ilkeldi ne kısa süre önce evrimleşmişti. Neredeyse her dilbilim öğrencisinin bildiği gibi, birbirinin lehçesi olsalar da olmasalar da, on binlerce yıllık ayrılık, diller arasında belirgin farklar yaratır. Açıkçası ilk Batılı yerleşimciler buna şaşırmıştır: Vali Arthur Philip, Sir Joseph Banks'e, Botany Körfezi yerlilerinin yaklaşık 64 km ötedeki yerlilerden farklı kelimeler kullanmasını hayretle karşıladığını yazmış (Dixon 1980: 9-10). Bilakis, Avustralya yerli dillerini etüt eden R. M. W. Dixon'ın çeşitli Avustralya dilleri arasında dilbilgisi gibi bir dolu başka benzerlikler olduğunu belirtmesi şaşırtıcıdır.

"Afrika'dan Çıkış" hipotezine ilişkin olarak en ilginç kanıtlar arasında, Dil Yapıları Dünya Atlası'ndan alınmış 504 dünya dilinde ses birimi farklılaşmasını araştıran çalışmaya değinebiliriz (bkz. Atkinson 2011: 247). Atkinson, bu dillerin her birindeki sesbirim sayısının belirgin rotaları izleyen göç yolu üzerinde konuşuldukları yerin Afrika'ya uzaklığına göre grafiğini istatistiksel örneklem toplama yöntemiyle çizdi. Aynı zamanda, dil aileleri arasında ortalama ses birimi çeşitliliğinin grafiğini de hazırladı: Kurucu etkisinden (*founder effect*) dolayı, diller, daha küçük nüfuslar konuşmaya başlayınca sesbirim kaybına uğrar. İki örnekte de tüm dünya dillerinin Afrika'da tek kökenden geldiğine dair kanıt kesindi. Afrika dışında en yüksek sesbirim çeşitliliği, Güneydoğu Asya'nın yerel dil ailelerinde bulunmuştur. Bunların nüfusu çok hızlı artmıştır; dolayısıyla sesbirim çeşitliliğini yeniden kuracak zamanları olmuştur. Afrika dilleri uzak ara en fazla sesbirim sayısına sahip, Güney Amerika dilleri ise en düşük. Örneğin, Namibya'da konuşulan !Xũ dilinde 141 sesbirim varken, Brezilya'da konuşulan Pirahâ dilinde 11 tane var. Öbür diller ikisinin arasında kalıyor, örneğin İngilizcede 46 civarı sesbirim mevcut (lehçeden lehçeye değişir). Genel olarak Okyanusya ve Güney Amerika dillerinde daha az, Avru-

pa dillerinde daha fazla sesbirim var. Hawaii dilinde 13, Roro dilinde (Papua Yeni Gine) 14, Bandjalang'da (Avustralya) 16 tane mevcut.

Eğer bu bilgiyi temel alarak karmaşık bir dil için iki olası köken grafiği çizersek, Atkinson'a göre (2011:248) Güney Amerika en olası ikinci kaynak çıkar (oysa epey düşük olasılıktır). Ancak, eldeki kanıtlar, Afrika'dan çıkıp öteki kıtalara uzanan bir yolculukta ardışık nüfus artışlarına ve daralmalarına işaret ediyor. Atkinson, 160.000 ila 80.000 yıl önce simgesel kültürün doğuşu ve evrimi konusunda, kendi verileri ile arkeolojik kanıtlar arasında tutarlılık tespit ettiğini belirtiyor. Daha sonra *Science* dergisine yazı gönderen bazı araştırmacılar, Atkinson'ın makalesindeki ayrıntıları eleştirse de, çalışmasının özü yeterince sağlamdır.

Bu hususta son olarak, "Movius Hattı" örneksemesinden yola çıkarak, dünyanın kimi köşelerinde nispeten hızlı evrimleşen diller ile çok daha yavaş evrimleşmiş olabilecek diller arasında fark olması ihtimali üzerinde durmaya değer. 1940'larda arkeolog Hallam Movius (1948), Güneydoğu Asya ile Uzakdoğu'daki el baltası imalatı geleneklerinin "Hattın" batısında kalanlara kıyasla "geri" olduğuna işaret etmiştir (haklı da olabilir, yanılıyor da olabilir). Keza coğrafi koşullar dillerin gelişiminde daha az ya da daha çok üstünlük sağlayabilir. Dolayısıyla, hızlı dil evrimi bütün dünyada aynı hızla seyretmeyebilir.

Amerika Kıtalarına Yerleşilmesi

Amerika kıtalarına insan yerleşimi konusunda verilen alışılageldik tarih, Bering Boğazı'nın karşı yakasına Clovis taş teknolojisinin ulaşmasıyla birlikte 11.000 yıl öncesidir. Kısa süre önce daha eski tarihler ileri sürüldü, örneğin 45.000 yıl öncesi dendi (Alexiades 2009: 6; ayrıca bkz. Jablonski 2002). Orta Amerika'da ve ardından Güney Amerika'da bitkilerin evcilleştirilmesi (manyok ve mısır) ve arazilerin işlenmesi 10.000 yıl öncesine uzanır. Çömlekçilik daha sonra gelişmiştir. Sömürgecilik dönemi öncesinde Güney Amerika dahil Amerika kıtalarında kapsamlı ticaret ağları vardı, ayrıca devletlerin de söz konusu olduğu karmaşık siyasi yapılar evrimleşmişti (Alexiades 2009: 6-15). And Dağları'nda Polinezyalılarla temaslara ilişkin etnik-botanik nitelikli kanıtlara rağmen, başka kıtalardan göçen popülasyonların genetik etkisine dair kabul edilmiş kanıt yoktur (Schurr 2004).

Dolayısıyla, Amerika kıtalarına insan yerleşiminin ayrıntıları tartışılıyor. Sosyal antropoloji bakış açısıyla, belki de kesin tarihten daha önemlisi, Amerikan halklarının, bu kıtaya vardıklarında, biyolojik,

kültürel, dilsel olarak bütünüyle gelişmiş halde olmasıdır. Gerçi, Amerika kıtalarının dilsel çeşitliliği hâlâ tartışmaya açık (Avustralya'nın dilsel çeşitliliği gibi). Sırf Güney Amerika'da 1.500 ya da daha fazla dil olduğu ileri sürüldü. Bilmiyoruz. Kuzey Amerika'ya Asya'dan ulaşan ilk yerleşimciler acaba tek göçle mi geldi, tek dil mi konuşuyorlardı, yoksa birden fazla göçle ve dilsel çeşitlilik taşıyarak mı geldiler, onu da bilmiyoruz (örneğin bkz. Campbell 1997). Tek bildiğimiz, geldiler, yayıldılar, çeşitlendiler. En uzağa yani California Körfezi'ne ve Güney Amerika'nın güney ucuna yolculuk edenlerin genetik malzemeleri açısından büyük benzerlikler taşıdıklarını da biliyoruz. Aslında, Amerika kıtalarına insan yerleşimi muazzam karmaşık bir meseledir; çünkü bu iki kıtada birden fazla kurucu soy olma ihtimali bulunuyor (bkz. Oppenheimer 2004:279-342). Kuzey Amerika'dan geçip Tierra del Fuego'ya (Ateş Toprakları) ulaşan farklı erkek soyları ve ayrı göç dalgaları var. Afrika'nın ve Asya'nın büyük kara kütlelerinden uzaklığı anlamında dünyanın en uç noktaları, insanların hangi dereceye kadar uyum gösterdiğinin sınanmasına yarar ve dilsel uyarlanım, öteki uyarlanımlar gibi bir uyarlanım biçimidir. Dünyanın en karmaşık dilleri Kanada kuzey kutup bölgesindeyse (gerçekten öyledir), belki ikinci en karmaşık diller, Kanada'nın kuzey kutup altı bölgesindedir.

Sadede gelirsek, insanlık, iletişim için jestlerden faydalandıktan sonra konuşmayı zaten evrimleştirmişti. Dilbilgisi ve sözcük dağarcığı, küçük bir insan grubunun Asya'ya ve sonunda Avustralya'ya geçmesinden önce Afrika'da karmaşıklık kazandı. Daha sonra başkaları, o zamanlar Asya ile Kuzey Amerika'yı bağlayan kara köprüsü üzerinden Bering Boğazı'nı aştı, Alaska'ya ulaştı, güneye göç etti, son olarak Tierra del Feugo'ya vardı. Hem ilk Avustralyalılarda hem ilk Amerikalılarda tam dil vardı; kullanışlı bilgi ve beceriler kadar mitolojiye de sahiplerdi ve bunların hepsini başkalarına aktarabiliyorlardı. Mitolojilerinin tam yaşını bilmiyoruz. Birbirleriyle bağlantılılar mı değiller mi, onu da bilmiyoruz, ama pekâlâ bağlantılı olabilirler.

3
TARİHÖNCESİNDE İNSANLAR NE YAPIYORDU?

Yanıt gayet açık olabilir. Avcılar avlıyor, toplayıcılar topluyordu. Elbette gerçek biraz daha karmaşıktır. Avcı-toplayıcı toplumların ekolojisi, örneğin toprağın kullanılması, toprak mülkiyeti, doğaya ilişkin algı (dil üzerinden) gibi toplumsal görüngülerle bağlantılıdır. Bunu bilmek, avcı-toplayıcıların dünyayı nasıl algıladığını anlamak için gerekli arkaplan kazandırır. Önümüzdeki bölümün konusu bu olacak.

Avcı-Toplayıcı Toplum: On Sekizinci Yüzyıl İcadı mı?

Birkaç yıl önce, avcı-toplayıcı toplumun, on sekizinci yüzyılda İskoçya'da icat edildiğini ileri sürdüm (Barnard 2004a). "Avcı-toplayıcı toplum" kavramı bundan önce mevcut değildi. On yedinci yüzyılda Avrupalıların avcı-toplayıcı bireyleri tasavvur edemediklerini değil, avcı-toplayıcıların *bir toplum içinde* yaşadığını anlayamadıklarını söylemek istiyorum. On yedinci yüzyılda *toplum* düşüncesi, genelde sayılabilir bir isim olarak ifade edilmezdi, oysa günümüzde öyle ifade ediliyor: bir toplum, iki toplum vs. Soyut anlamda ifade ediliyor, belgisiz tanımlıkla (*a* tanımlığı) birlikte kullanılmıyordu; "toplum içinde" (*in society*) deniyordu. Dahası, avcı-toplayıcılar, toplumun içinde değil dışında yaşayan insanlar sayılıyordu. Dolayısıyla avcı-toplayıcı, toplum-suz kişiydi:

> Böyle bir koşulda sanayiye yer yoktur, çünkü bunun meyve vermesi kesin değildir. Bunun sonucunda, yeryüzü kültürü, seyrüsefer, deniz üzerinden ithal edilen meta, anıtsal binalar, çok kuvvet gerektiren şeyleri hareket ettirip kıpırdatmak için gerekli aygıtlar, dünyanın üzerinde olup bitene dair bilgi, zamanın hesabını tutma, sanat, edebiyat, toplum yoktur. En kötüsü de sürekli bir korku, şiddet sonucu ölme tehlikesi vardır. İnsanın yaşamı yalnız, zavallı, pis, gaddar ve kısadır (Hobbes 1991 [1651]: 89).

On sekizinci yüzyılda kimi yazarlar, özellikle Rousseau (1973 [1750-62]), avcı-toplayıcı bireyi idealize etmeyi yeğledi. Fakat bunun, av-

cı-toplayıcı yaşam tarzını *toplumlaşmaya yatkın* kabul etmekle pek alakası yoktu: Rousseau insanların doğal hallerinde toplumlaşmaya yatkın olmadığını savunuyordu. Bu daha ziyade, toplumun *ekonomik* temelini algılamakla ilgiliydi. Rousseau'nun ilk Marksist olduğunu söylemek mümkündür. Sonraki dönemde yaşamış yazarlar, başta Adam Smith olmak üzere daha ileri gitmiştir. Aslında Smith, avcı-toplayıcıları toplumlaşmaya yatkın olmakla kalmayıp *topluma* sahip insanlar sayan ilk kişilerden biriydi. Robin Dunbar'ın (1993) bu tür bir toplumda, daha doğrusu herhangi bir insan toplumunda "doğal" insan grubu boyutunun 150'nin hemen altında olduğu düşüncesini –tesadüfen de olsa– tahmin etme şerefini Smith'e bahşedebiliriz. (Dunbar, ideal insan grubu için belirlediği asıl sayıyı, beyinde neokorteks bölgesi aynı boyutta olan primatların grup içi sayısından hareketle tahmin etmiştir ve bu sayı 150 değil, 143'tür.) Fakat bu, belli bir hafifletici etkene olanak tanımıyor: dile sahip olmak.

> Avcıların çağında çok sayıda bireyin birlikte yaşaması imkânsızdır. Yalnızca av hayvanıyla beslendiklerinden, ulaşabildikleri menzilde her hayvanı kısa süre içinde tüketirlerdi. En fazla otuz ila kırk aile birlikte yaşayabilirdi, bu da 140 ila 150 kişi eder. Yaşadıkları topraklarda muhtemelen avlanarak geçiniyorlardı. Doğal olarak kendileri için köy de kurmuşlardı ve ortak güvenlikleri için birlikte yaşamaya rıza göstermişlerdi. (Smith 1978 [22 Şubat 1763]:213)

Smith'in (1767:437-438) dilin kökenine dair değerlendirmesi benzer bir tarzla başlar. İki kişinin bir adada karşılaştığını, birbirleriyle iletişim kurduklarını hayal eder. Nasıl konuşurlardı? Konuşmanın hangi kısmı önce gelirdi? Onun gözünde dil uzun vadede kendi ekonomi ya da hukuk felsefesi düşüncelerine kıyasla daha az önemli olsa da, yine de eskilere dayanan bir ilgi alanıydı ve akademisyenler, henüz 1740'larda, 1750'lerde bu tür düşünceler üzerine seminer verdiğini belirtiyor. Bu, çok daha sonra tarihöncesi adıyla tanınacak olgu üzerine zorunlu olarak kafa yorduğu anlamına gelmez. Bahsettikleri *farazî* insanlardı, bir felsefeci tarafından kendi kendine öğrenme yöntemini (*heuristic purposes*) uygulamak için icat edilmişlerdi.

Fikirlerini Smith'ten önce dile getirmiş olan tarihçi Sir John Dalrymple aslında erken toplum konusunda daha netti. Dalrymple, günümüzde evrimci sayabileceğimiz bir bağlamda düşündüğünü de açıkça ortaya koyuyordu:

> Toplumun ilk hali, avcı ve balıkçı halidir; bu tür insanlar arasında mülkiyet düşüncesi çok ama çok az miktarda taşınabilir malla sınır-

> lıdır; taşınmaz nesneler ortak kabul edilir. Pek çok Amerikan kabilesine dair açıklamalarda, kabileden bir iki kişinin normalde ikamet ettiği yerden yürüyerek 800 ila 950 km uzaklaştığını, geçtiği yerlerdeki kabilelerin yaşadığı alanların çevresinde, nehirlerde meyve topladığını, avlandığını, balık yakaladığını okuyoruz. O kabilelerin üyelerinde böyle bir mülkiyet fikri yok ve kişi bu işleri yaptığında başkalarının haklarına tecavüz etmekle suçlanmıyor. (Dalrymple 1758: 75)

Ekonomiyi temel alan bu açıklamalarda bariz olan şey, avcı-toplayıcıların bir toplumsal sözleşmeye, emekleme aşamasında bir mülkiyet kavramına ve oldukça temel toplumsal oluşumlar dahilinde uygun davranış kuralları kavramına sahipmiş gibi algılanmasıdır. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yine İskoçya'da pek çok kişi benzer görüşler taşıyordu. Hayvancılık ya da tarım olmaksızın geçinen topluma dair ilk modern anlayışımız bu kişilerin görüşlerinden türemiştir. Avlama ve toplama günümüzde bize yeterince "doğal" görünebilir; fakat bu tür kavramlar Amerika kıtalarında ve Afrika'da etnografya çalışmalarıyla, ayrıca on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa Aydınlanması sırasında kuramsal olarak ve genel hatlarıyla yeniden keşfedilecekti. Ancak o zaman, çağın Avrupalıları, bu geçim vasıtalarını, insan toplumlarını kurmanın temeli olarak kabul etti. Başka bir deyişle, tarihöncesinin bir bakıma icat edilmesi gerekmiştir.

Homo sapiens'in genetik ve kültürel evrimi

Tablo 3.1'de gösterilen zaman cetveli, ileri australopitekusların ilk taş aletlerinden başlayıp yazının şafağına kadar genetik, toplumsal ya da kültürel evrimi örneklerle ortaya seriyor. Elbette tarihler yaklaşıktır. Benzer bir zaman cetveli ama son 500.000 yılla kısıtlı olanı *Simgesel Düşüncenin Doğuşu*'nda (2012: 147) sunuluyor. Elinizdeki kitapta, ufak tefek birtakım değişikliklerle birlikte Tablo 3.2 adıyla veriliyor.

Tablo 3.1'in belki en çarpıcı özelliği, insan türünün biyolojik ve kültürel evrimleri arasındaki kayda değer örtüşmeyi göstermesidir. Dilin nispeten erken tarihte, yaklaşık 50.000 yıl önce ortaya çıktığını varsaysak bile, örtüşme hâlâ mevcuttur. Hem biyolojik hem kültürel olarak evrimin çok daha uzun sürdüğü görüşündeyim (Barnard 2008a, 2009, 2011: 132-141). Bunun şahikası, zaman zaman "dilin yetisi" ya da "dil yetisi" denen özelliktir (bkz. Hauser vd., 2002; Pinker ve Jackendoff 2005). Burada, dar anlamıyla dil yetisi yani yineleme özelliği ile geniş anlamıyla dil yetisi arasında ayrım yapmıyorum; geniş anlamda dil yetisi, dilin başka psikolojik görüngülerle ortak olan

Tablo 3.1 *Homo sapiens*'in genetik ve kültürel evrimi

2.600.000 yıl öncesi	İlk taş aletler (australopitekuslarda)
2.400.000 yıl öncesi	*Homo* cinsinin ortaya çıkması (*H. habilis*)
1.800.000 yıl öncesi	*Homo georgicus*'un Gürcistan'a göçü
1.800.000 yıl öncesi	*H. erectus*'un Arap Yarımadasına göçü
1.800.000 yıl öncesi	*H. rudolfensis*'in ortaya çıkması
1.800.000 - 1.500.000 yıl öncesi	*H. ergaster*'in ateşi denetimli kullanması
1.200.000 yıl öncesi	*H. antecessor*'un ortaya çıkması ve olası FOXP2 mutasyonu
800.000 yıl öncesi	*H. antecessor* Avrupa'ya giriyor
600.000 yıl öncesi	Leşçillik yerine gerçek avcılık ve toplayıcılık
600.000 yıl öncesi	*H. heidelbergensis* Avrupa'ya giriyor
400.000-300.000 yıl öncesi	Almanya'da, İngiltere'de ahşap mızraklar
300.000 - 30.000 yıl öncesi	Neandertallerin Mousterien kültürünü geliştirmesi
270.000 ila 170.000 yıl öncesi	Zambia'da olası toprak boya kullanımı
260.000 yıl öncesi	Zambia'da saplı mızraklar
200.000 yıl öncesi	Modern anatomiye sahip *Homo sapiens* için verilen tarih
160.000 yıl öncesi	Etiyopya'da *H. sapiens idaltu*'nun ortaya çıkışı
160.000 yıl öncesi	İlk balıkçılık ve kırmızı toprak boya kullanımı
290.000 - 140.000 yıl öncesi	Mitkondriyel Havva için varsayılan tarih
125.000 yıl öncesi	Emiyen buzularası dönemin tepe noktası
90.000 yıl öncesi	Y-kromozomu Âdemi
83.000 yıl öncesi	Namibya'da muhtemelen süslenmiş devekuşu yumurtası
74.000 yıl öncesi	Toba'nın püskürmesi, ardından nüfus daralması
71.000 yıl öncesi	Güney Afrika'da karmaşık ve süregiden mikrolit teknolojisi
70.000 - 60.000 yıl öncesi	*H. sapiens*'in Afrika'dan Asya'ya göçü
68.500 yıl öncesi	M168 mutasyonu (Afrikalı olmayan tüm erkekler taşıyor)
60.000 - 48.000 yıl öncesi	Avustralya'ya yerleşilmesi
50.000 yıl öncesi	Dilin ortaya çıkışı için geleneksel tarih
50.000 yıl öncesi	(Afrika) Geç Taş Çağının başlangıcı
42.000 yıl öncesi	"Neandertal flütü"
41.000 yıl öncesi	Altay dağlarında Denisovalılar
35.00 - 20.000 yıl öncesi	Amerika kıtalarına yerleşilmesi
32.000 yıl öncesi	Avrupa'da Orinyasiyen kültürü
28.000 yıl öncesi	Avrupa'da Gravetiyen dönemi (karmaşık aletler)
25.000 yıl öncesi	Bebek taşıma askıları ve giysiler
25.000 yıl öncesi	Mağara resimleri
25.000 yıl öncesi	Neadertaller yok oluyor ya da *H. sapiens*'e karışıyor
18.000 yıl öncesi	Flores'te *H. Floresiensis*

özelliklerini içerir. Bana kalırsa, tıpkı Pinker ile Jackendoff'un düşündüğü gibi, yineleme (bir birimi, benzer birim içine yerleştirmek, örneğin uzun cümle içine kısa cümleler yerleştirmek gibi), önemli bir aşamadır ama biricik önemli özellik de değildir. Ancak, Pinker ile Jackendoff'un (2005:202), "dilin bölüm bölüm evrimleşmiş karmaşık

Tablo 3.2 İnsanlığın son 500.000 yılı

500.000 yıl öncesi	*Homo heidelbergensis*'in altın çağı
400.000 ila 300.000 yıl öncesi	Neandertaller ile *H. sapiens*'in ayrılması (Stringer'a göre)
400.000 ila 300.000 yıl öncesi	İlk ahşap mızraklar (Almanya ve İngiltere)
320.000 yıl öncesi	İspanya'da olası defin ritüeli
300.000 ila 125.000 yıl öncesi	*H. heildelbergensis rhodesiensis*
270.000 la 170.000 yıl öncesi	Zambia'da olası toprak boya kullanımı
260.000 yıl öncesi	Zambia'da saplı mızraklar
250.000 ila 100.000 yıl öncesi	Davranışsal modernlik (McBrearty ile Brooks'a göre)
200.000 ila 130.000 yıl öncesi	Afrika'da modern insanların evrimi
160.000 yıl öncesi	Herto kazı alanı, Etiyopya (*Homo sapiens idaltu*)
120.000 yıl öncesi	Irmaklarla ve göllerle kaplı Sahra
100.000 yıl öncesi	Ortadoğu'da modern insanlar
100.000 ila 80.000 yıl öncesi	Cezayir'de deniz kabuğundan boncuklar
83.000 yıl öncesi	Namibya'da muhtemelen süslenmiş deve kuşu yumurtası
80.000 ila 60.000 yıl öncesi	Davranışsal modernlik (Mellars'a göre)
77.000 yıl öncesi	Güney Afrika'da toprak boya kullanımı (Blombos mağarası)
77.000 ila 72.000 yıl öncesi	Still Körfezi sanayisi
74.000 yıl öncesi	Toba'nın püskürmesi (yaklaşık olarak)
70.000 yıl öncesi	Botsvana'da olası oyulmuş kaya oyuğu girişi
70.000 ila 60.000 yıl öncesi	Olası Afrika'dan Çıkış göçleri
66.000 ila 59.000 yıl öncesi	Howeisons Port sanayisi
65.000 yıl öncesi	İsrail, Kebara'da Neandertal definleri
60.000 ila 40.000 yıl öncesi	Avustralya'da modern insanlar
55.000 yıl öncesi	Baskıyla yongalama teknikleri
50.000 yıl öncesi	Davranışsal modernlik (Klein'a göre)
42.000 yıl öncesi	"Neandertal flütü"
40.000 yıl öncesi	Avrupa'da modern insanlar (Cro-Magnon)
40.000 yıl öncesi	Avustralya'da defin ve ölü yakma töreni
40.000 ila 35.000 yıl öncesi	Tuna yakınlarında heykelcikler ve boncuk işleri
39.000 yıl öncesi	İtalya'da Campi Flegrei'nin püskürmesi
35.000 yıl öncesi	Modern insan beyninin evrimi (Stringer'a göre)
35.000 yıl öncesi	Köpeğin muhtemel evcilleştirilmesi
35.000 ila 20.000 yıl öncesi	Amerika'da modern insanlar
25.000 yıl öncesi	Mağara resimleri
18.000 yıl öncesi	Flores'te *H. Floresiensis*

Kaynak: Barnard 2012:139'tan uyarlanmıştır.

bir iletişim uyarlanımı olduğu" görüşüne katılmıyorum: İletişimden çok daha fazlasıdır (Barnard 2013), üstelik tam olarak adım adım evrimleşmemiştir. Mızrak fırlatma aygıtı yani "atlatl" gibi karmaşık teknolojilerin evrimiyle örtüşüp örtüşmediği tartışmaya açıktır. Yakın tarihli araştırma, örtüşmüş olabileceğini ve mikrolit teknolojisinin

uzun ve sürekli evrimsel bir gelişimi olduğunu, mikrolitlerin ısıtılarak sertleştirilmiş olabileceğini düşündürüyor. Bu tür mikrolitler, özellikle Güney Afrika'nın Hint Okyanusu kıyısında Pinnacle burnunda bulunan mikrolitler BÖ 71.000'e tarihlenmiştir (Brown vd., 2012).

Dilin olası ya da muhtemel olduğu noktaya ulaşana kadar beynin daha uzun süre evrim geçirdiğini söyleyenler de çıkabilir; fakat aklın dile hazır olduğunu gösteren arkeoloji kaynaklı kanıtlar bence oldukça kesin görünüyor (örneğin Henshilwood ve Marean 2003). Erken dönem dili, bir şeyleri iletme ihtiyacını doğurmuştur, ayrıca din ile sanata da ihtiyaç duyulduğu anlaşılıyor (bkz. Aiello 1998; d'Errico 2009). Beyin bu işi üstlenebilmişse, bunlar dilin, alet kullanımının herkesçe kavranması için gerekli biçimi verebileceği, fikirlerin çocuklara aktarılması veya simgeler ve daha sonra mitoloji aracılığıyla düşünüm (*reflection*) için kullandığı unsurlar olarak mevcuttu (Donald 1991:201-68, 2009). Donald, ritüel etkinlikleri ve dans gibi dil öncesi simgesel etkinliklerle ilgili olarak mimesisten bahseder. Bunların, mit öncesi, dil öncesi zamanlarda modernliğe doğru uzanan evrimin parçası olduğunu ileri sürüp, bu özellikleri *Homo erectus*'a atfeder. Kısacası her şey, bilişin dinle ve sanatla birlikte evrim geçirdiğine işaret ediyor.

Neandertal definleriyle ilgili arkeolojik araştırmalardan gelen bulgulara atıfta bulunan Steven Mithen (2009:125-8), Neandertallerde dil olduğu düşüncesini reddeder, fakat onları *H. sapiens*'ten ayıran türleşme olayının, işitsel organlar aracılığıyla işleyen iki iletişim sisteminin icadını içerdiğini ileri sürer: müzik ve dil. Dilin, bilişsel bir akıcılık doğurduğunu, bunun da doğrudan zihinde olağanüstü varlıklar canlandırma yeteneğine yol açtığını iddia eder. Arkeolog David Lewis-Williams (2010: 139-206), *Conceiving God* [Tanrı Tasavvuru] adlı kitabında bu hususu ayrıntılarıyla ele alıyor; din deneyiminin, dinî inancın, din uygulamalarının nörolojik zemine dayandığını ileri sürüyor. Yoğunlaşmış haliyle bu yetenek, sanrılara, nihayetinde de şamanizme, Doğu ve Batı dinlerine, ayrıca tarihöncesi kaya sanatında rastladığımız resimli temsillere yol açıyor. Ayrıca burada, sinir fizyoloğu Steven Brown'ın (2000) müzik-dil kavramıyla benzerlikler var. Müzik-dil, müzik ile dil arasında olduğu varsayılan köprüdür. Brown'a göre ikisinin evrimsel kaynağı ortaktır. Bu kaynak, hem bebeklerde hem yetişkinlerde, hem erkeklerde hem kadınlarda görünür olan müzikal bir kök-dildir. Psikolog Geoffrey Miller (2000a), bunu, eş bulmada yararlı bir biyolojik uyarlanım sayar; fakat bu yaklaşım, model açısından zorlama bir yorum olabilir.

Evrimsel açıdan dile hazır olmak ile gerçekten dile sahip olmak arasında ayrım yapmamızın yararlı olacağı görüşündeyim. İkisini de

kanıtlamak güç olabilir; birincisini kanıtlamak özellikle zordur. Altı *Homo habilis* fosilinin kafataslarını karşılaştıran büyük paleo-antropolog Philip Tobias, Broca bölgesi diye bilinen yerde bir çıkıntı fark etmişti. İnsanlarda beynin bu bölgesi konuşmayı idare eder. Söylenenlerin anlaşılması sürecini yöneten Wernicke bölgesiyle birlikte dil için elzemdir. Tobias'ın keşfi, düşünülenden çok daha erken bir dönemde en azından dilin evrimine doğru uzanan bir yol olduğunu düşündürüyor (Cavalli-Sforza 2001: 174-5). Bu keşfe bakarak, *H. habilis*'in fiilen dil kullanmadığını ama dile hazır olma yolunda bir biçimde ilerleyen tür olduğunu söyleyebiliriz. Modern insan nüfusunun %97'sinde bu bölgelerin ikisi birden sol yarımkürede bulunuyor. Tuhaf bir biçimde, o kadar baskın olmayan sağ yarımküre, işaret dilinde, konuşmada veya yazıda kelimelerdeki muğlaklıkların anlaşılmasına yardımcı olur (Harpaz vd., 2009). Hâlâ yeni keşifler yapılıyor, örneğin Wernicke bölgesi içinde Brodmann bölgesi 44 olarak bilinen yerin, ses sistemi akıcılığıyla, Brodmann bölgesi 45'in ise anlam sistemi akıcılığıyla ilgili olduğu keşfedilmiştir (Porter vd., 2011).

Bunların hiçbiri, Chomsky'nin (örneğin 1996, 2012) dilin doğuştan geldiği görüşünün kabulü için elzem değildir; fakat bu fikri, sanılandan daha akla yatkın hale getiriyor. İletişim kurma, bağımsız düşünme, icat etme, etki altında bırakma, dünyayı resimlerle tasvir etme gibi yeteneklerin tür sınırlarını (en azından Neandertaller ile insanlar arasındaki sınırı) aşarak hızla evrimleşmesi, bize dil için sebep sunabilir. Dillerin nasıl bu kadar karmaşık hale gelebildiğini açıklamaya da yardımcı olabilir. Chomsky (1986: 30), dilsel evrimin, belki yüz bin yıl önce tek bireyde şans eseri gerçekleşmiş bir mutasyonla ortaya çıkmış olabileceğini söylüyor. Belki o şekilde ortaya çıkmıştır, gelgelelim, tam tarihi bilmek, türümüzün ya da öncüsünün dile hazır olduğunu bilmek kadar önemli değildir.

Etnografya Arası

Arkeologlar öncelikle maddi kültür, yani arkeolojik kayıtlarla günümüze ulaşmış unsurlar yönünden düşünmeye meyillidir. Alternatif bir bakış açısı sunan sosyal antropoloji dalında ise daha ziyade kültürün simgesel yönleri, maddesel olmayan unsurlar öne çıkarılır. Bunlar maddi unsurlarla eşit ölçüde olsalar da, aslında gözleme daha açıklar, çünkü hâlâ mevcutlar. Gelin şimdi kültürün bu özelliklerine biraz daha yakından bakalım.

Birincisi, dilin kendisi. Önceli ne olursa olsun, tam gelişmiş dilin en erken türünün, *Homo* cinsinin üyeleri tarafından ifade edildiğinden emin olabiliriz. "Konuşuldu" yerine "ifade edildi" diyorum, çünkü jestli dilin, sözlü dilden önce gelme ihtimalini dikkate alıyorum; en azından dilin geçmişinde erken bir noktada. İleri sürülen pek çok tarih, yoruma daha çok dayalı metinlerde boy gösteriyor, örneğin *Homo habilis* için 2.300.000 ila 1.400.000 yıl öncesi gibi eski bir tarih veriliyor. Deacon, *The Symbolic Species* [Simgesel Tür] kitabında bu fikirlere en azından yüzeysel olarak değiniyor, ama evrimleşen zihinde, ritüel ve iletişim aracılığıyla simgeciliğin evriminin önemini vurgulamayı yeğliyor (bkz. Deacon 1997:401-10). Bana kalırsa, sözlü dil, o kadar eski olmasa da, *Homo* cinsinin evriminde en azından erken bir noktada doğmuştur. Bunun sebebi özellikle, *Homo sapiens* öncesi türlerin bir sözlü iletişim biçimine sahip olma olasılığıdır. Dilleri yoksa da, en azından sözcük dağarcığına ve kimi dilbilgisi göreneklerine sahip bir kök-dilden söz edilebilir. Kesin kabul edilen kaynaklarda, D'Anastasio ile arkadaşlarının (2013), Neandertal dil kemiğiyle ilgili bulgularının çıkarımları, ayrıca Dediu ile Levinson'ın (2013), Neandertallerin dilsel yetenekleriyle ilgili bulgularının çıkarsamaları yer alıyor. Bu iki kanıt parçası dışında, burada söylediklerimin çoğunluğu, avcı-toplayıcılarla ilgili genel bilgimden geliyor. Bu bilgiyi, birkaç yıl saha araştırması yaparak ve onlarca yıl boyunca farklı etnografileri okuyarak edindim. Günümüzde yaşayan tüm avcı-toplayıcılar, tam gelişkin sözlü dile sahiptir elbette, fakat dillerinin karmaşıklık derecesi değişir. Kimilerinde jestli iletişim, örneğin avlanırken kullanılan işaret dili biçimleri de vardır. Bu asla sözlü dilin yerini tutmaz, yine de dilin etkisini pekiştirmek ya da av sırasında sessiz kalmak amacıyla kullanılabilir. Terrence Deacon (1997:39-46), şu retorik soruyu sorar: Eksik basit diller nerede? Muhtemelen yanıt, bu dillerin var olmadığıdır; çünkü evrim bunları geçerek yoluna devam etti. Neandertallerde ya da Denisovalılarda belki bu basit diller vardı, ama günümüzde hiçbir "ilkel" grupta bu dilleri görmeyi beklemiyoruz. Avcı-toplayıcıların boşluğu doldurmayışının nedeni, avcı-toplayıcı yaşam tarzına uyarlanmakla kalmayıp uyarlanımlarda hayli ileri gitmiş olmalarıdır. Geri kalanımızın da bu mecrada ileri gitmiş olması işin ironik yanıdır; gerçi artık bu tarzda yaşamıyoruz (Barnard 2012:122-41). Dil kapsamında düşünme yeteneği, hem simgesel düşünce için hem de insanların Taş Çağının ötesine taşıdığı kültürel yükün tamamı için yararlıdır.

Konuyla ilgili dil cinsi, Chomsky'nin (1986:21-4) i-dil dediği şeydir. Hem kişinin içindedir hem de *dil aracılığıyla düşünmeyi* mümkün

kılar. Chomsky'nin iddiasına göre bu, bilişsel bakımdan dilin özüdür. P-dil (dilin platonik yönü) kadar soyut değildir ve d-dilden (dilin iletişimle ilgili dışsal yönü) daha bireyseldir. İ-dilin, hem dilsel bilişi hem de kişinin kendi kendine ya da kendisiyle (ya da kendi benliğiyle) konuşma yeteneğini olanaklı kılması önemlidir. Kişinin kendi kendine konuşması avcı-toplayıcılar arasında sık görülür, özellikle Afrika'daki Pigmelerde. Bu halklarda bireyler işitecek mesafede biri olsun olmasın, saatlerce konuşabilir (Lewis 2009). Bu, özünde, iletişimin ya da ilişkisel söyleşmenin (*phatic communion*) zıddıdır. İlişkisel söyleşme şu anlama geliyor: İletişim harici toplumsal amaçlarla konuşmanın aksine, konuşmak için konuşmak ("Selam! Nasılsın? Hava ne güzel..."). Burada kast edildiği şekliyle monolog, iletişimle ve "toplumlaşmaya yatkın olmakla" değil, bilişle ilişkilidir.

"Dil" diyorum, ama çoğul hali hakkında konuştuğum unutulmasın. Kendi deneyimlerime göre bir avcı-toplayıcı asla (ya da neredeyse hiçbir zaman) tek bir dil konuşmaz. Avcı-toplayıcıların dört-beş, hatta bazen daha fazla dil konuşması normaldir. Avcı-toplayıcılar küçük, çoğunlukla da çok küçük gruplar halinde yaşar: Kalahari'nin kimi bölgelerinde gruplar 15 ila 20 kişiden oluşur; Kuzey Kutup bölgesinde ve Kutup altı bölgede ise bu rakam nispeten yüksektir. Batı Cape kazı alanlarında göze çarpan grup boyutunu tahmin ederken kaya sanatından yararlanan arkeolog Tim Maggs (1967), gruplarda ortalama 13 kişinin yaşadığını hesapladı. Kutup altı bölgedeki gruplarda birey sayısı birkaç yüze çıkabilir; kış mevsiminde ise ortalama yüz civarında olduğu görülüyor. Yaz mevsiminde avlanan grup üyelerinin sayısı 5 ila 50'dir, ortalama ise 20 civarındadır (Damas 1969b: 122-3). Kutup altı bölgede yaz mevsiminde 10 ila 20 kişilik çok aileli küçük birimler vardır; kışın 35 ila 75 kişi toplanır, zaman zaman da birden fazla takımdan meydana gelen daha büyük kümeler oluşturulur (örneğin Leacock 1969: 9-12). Avcı-toplayıcı toplulukların coğrafi kısıtlara göre belirlenen çeşitliliğinin dışında, avcı-toplayıcılara ilişkin araştırmalarda, tamamen onları araştıran antropologların altyapısından kaynaklanan sınırlamalar da söz konusu. Örneğin Mitsuo Içikava'nın (2004), Orta Afrika avcı-toplayıcılarını araştırırken Japon, Fransız, Amerikan yaklaşımlarını karşılaştırdığı araştırması bunun doğruluğunu teyit etmiştir. Nasıl ulusal yaklaşımlar farklılık sergiliyorsa, kuramsal yaklaşımlar da çeşit çeşittir. Bu, özellikle arkeolojide ve elbette dilbilimde geçerli (Lane ve Schadla-Hall 2004: 155-9). Avcı-toplayıcılarla ilgili pek çok karşılaştırmalı çalışma ve yayımlanmış derleme bulunuyor. Bunların herhangi birine göz gezdirmek, bu halkların büyük çeşitliliğini

ve uyum yeteneğini doğrulayacaktır (örneğin bkz. Burch ve Ellanna 1994; Cummings vd., 2014).

Gruplar bir anlamda "yalıtılmış" olabilir, fakat aslında, gerek gruptan gruba geçen bireyler olarak, gerek paylaşım ya da ticaret (aynı şey değil) için bir araya gelen gruplar olarak, gerek eş arayan insanlar olarak etkileşime girerler. Lehçeler farklıdır ve sürekli değişir. Günümüzde konuşan kimsenin hayatta olmadığı, uygun şekilde kayda geçirilmiş bir Kalahari dilini (/Xam), 10'dan az kişinin konuştuğu başka bir dili (N/u), yaklaşık 50 kişinin konuştuğu bambaşka bir dili (N!aqriaxe) sayabilirim. Bu vakalarda bile, insanlar kendi dillerinin bire bir aynı lehçesini konuşuyor değildir. Başlıca saha araştırma dilim (Naro dili) bir zamanlar, birkaç yüz yıl, muhtemelen birkaç bin yıl önce geniş bir etnik grup olan "Naro halkı" tarafından edinildi. Bunların atalarının çok farklı bir dil konuştuğunu neredeyse kesin olarak biliyoruz. Fakat hemen hemen tamamlanmış olmasına rağmen, bu dil geçişi çok sayıda insanı kapsamamıştır, kapsadığı tek dilli insan sayısı ise çok daha azdır. Günümüzde N!aqriaxe halkında olduğu gibi, çocukları büyürken başka diller öğrenir, hatta yeni akrabalık usulleri edinirler, çünkü aileleri daima bir şekilde harmanlanmıştır.

Naro halkı bin yıl önce, bugün haklarında etnografik bilgiye sahip olduğumuz Naro halkıyla pek de aynı değildi. Muhtemelen çok dilli, küçük bir topluluktu. Sayıları belki 150, belki daha azdı (Barnard 2014:221). Yakın tarihli genetik kanıtlardan anladığımız bu durum, kendi araştırma saham olan akrabalık çalışmalarında da göze çarpıyor: Naro akrabalık sistemi hem u/'hoan'ın hem de basit, kanyanlı Khoe (Naro) yapılarının unsurlarını barındırıyor. Aslında bu, doktora tezimin konusuydu (Barnard 1976). Dahası, !Xóõ arasında ya da Naro'nun güneyinde yaşayan !Xóõ ve Naro karmasında benzer bir değişim tespit ettim. 1975'te bununla ilk kez karşılaştığımda bu değişimin doğasını tam olarak kavrayamamış olsam da, geçişin günümüzde açıkça görüldüğünü söyleyebilirim.

O halde bu, tarihöncesi avcı-toplayıcılarda var olduğunu hayal ettiğim topluluk türüdür: çokdilli, farklı yerlerden gelen ve farklı diller ya da lehçeler konuşan bireyler tekrar tekrar karışıyor ve nihayetinde bütün dünyaya yayılıyorlar. Khoisan popülasyonlarının dünya üzerinde her popülasyondan daha büyük genetik çeşitlilik barındırması bununla ilişkili olabilir (Behar vd., 2008). Herhangi bir dili ilk konuşanlar tam olarak bu Güney Afrikalı insanlar ya da torunları olmasa da, muhtemelen bunun gibi insanlardı. Eğer erkekler ve kadınlar farklı konuşma tarzları, farklı ritüel etkinlikleri ya da toplumsal cin-

siyete özgü başka roller geliştirmişlerse, ikideğişkelilik (*diglossia*) herhalde yaygındı. Farklı toplumsal cinsiyet rolleri, örneğin alet üretimini ve avlanma yöntemlerini, ayrıca ritüel rollerini içermiş olabilir. Kendi deneyimlerime göre, avcı-toplayıcılar tercümeye pek ihtiyaç duymaz, çünkü eğer herkes bir dizi farklı dil konuşabiliyorsa, o halde her kişi, kendi yeğlediği konuşma tarzını kullanabilir. Birey dil (*idiolect*) farklılıkları, hatta dil farklılıkları olası hale gelir. Örneğin, ben Naro dili konuşurum, siz Ju/'hoan dili, fakat ikimiz de bu dilleri bildiğimiz için birbirimizi anlarız. Eşler farklı lehçeler ya da diller konuşabilir, bu dilsel çeşitliliği evlatlarına aktarabilirler. Biz antropologlar ya da arkeologlar, alet yapma tekniklerini, toplumsallık kurallarını, vesaire "öğretmekten ve öğrenmekten" bahsedebiliriz, fakat herhangi bir dil biçimine gelince, dil *edinmek* bağlamında düşünmek daha doğrudur. Chomsky'ye göre edinme, doğuştan gelen vasıflara bağlıdır. Tam da bundan bahsediyoruz. Dil çevremizdedir ve öğretmen ya da öğrenci hiç çaba sarf etmese de öğrenilir. Tablo 3.3, bir dilsel çeşitlilik örneği sunuyor: 2011 yılında Botsvana'da tanıştığım bir N!aqriaxe erkeğinin konuştuğu diller. Olağanüstü yönü, konuştuğu sekiz civarında dilin beş ayrı dil ailesine ait olmasıdır.

Yine de şunu sorabiliriz: Bu, ne kadar zor? Yanıtı aslında bilmiyoruz. Penelope Brown ile Suzanne Gaskins, Papua Yeni Gine açıklarındaki Rossel adasında konuşulan Yeli Dnye diline göre dillerin karşılaştırmalı zorluğunu ele aldı. Bu dilde "birden fazla boğumlu ünsüz sesler dahil doksan sesbirimi olduğunu" bildiren Brown ve Gaskins (2014: 192) şunu ekliyor: "Kimi diller, dünya dillerinde nadir rastlanan sesler içeriyor, örneğin Güney Afrika Khoisan dillerinin şaklama sesleri gibi. Çocukların bu karmaşık sistemleri ilkin nasıl ele aldığını, bu dillerin, öğrenenlere ciddi zorluklar yaşatıp yaşatmadığını bilmiyoruz." Yetişkinlik döneminde şaklamalı dil öğrenmiş biri olarak, bana kalırsa, gerçekte bunda sorun yok. "Şaklamalı" denilen pek çok dilin dilbilgisel karmaşıklıklarıyla kıyaslayınca, şaklama sesini çıkarmanın özünde bir zorluğu yok ya da buna ek olarak şaklama sesi, örneğin /*n!*/ (genizli üstdamaksıl şaklama, ayrıca genizsil, damaksıl ya da dişyuvasıl damaksıl şaklama olarak da bilinir) ya da /*ǂkxʼ*/ (dişyuvasıl şaklama, ardından –eklemeli– k sesi gelir, ardından ötümsüz artdamaksıl sürtünücü gelir, ardından gırtlak çarpması gelir) dizilerindeki gibi çıkarılır. Dilbilgisel karmaşıklığa gelince, hâlâ net bir fikrimiz yok; çünkü çoğu vakada çocuklar –sözcük türleri bağlamında– önce isimleri öğrenmeye eğilim gösterse de, Korece ya da Mandarin dili gibi fiilin öne çıktığı dillerde çoğunlukla önce fiiller öğrenilir. Ünlü uyumu, fiil

Tablo 3.3 Bir N!aqriaxe erkeğinin konuştuğu diller

Dil	Dil ailesi
N!aqraxia	Kx'a
G/ui ve G//ana	Khoe-Kwadi
!Xóõ (*bir veya fazla lehçesi*)	Taa
Kgalagari	Bantu
Afrikaner	Hint-Avrupa

sınıfları gibi pek çok güçlükle karşılaşan yetişkinler için de çocuklar için de zorluklar katman katmandır.

N!aqrixae erkeğiyle tanıştıktan sonra, 30 yılı aşkın süre önce yürüttüğüm ilk saha araştırmam üzerine kafa yordum. Benzer bir karma altyapısı olan birçok insan, ayrıca farklı bölgelerden ve karma Naro, G/ui ve G//ana popülasyonlarından gelen insanların oluşturduğu aileler tanımıştım. Aralarında Kgalagadi olan bir grup Naro, Hererolarla etkileşime girmiş, Narolarla Naro dilinde konuşmuşlardı; gerçi "üstün" gruplar (Herero gibi) normalde aşağı statülü grubun (Naro) dilini konuşmaz. Bere'de düzenli olarak bir araya geldiğim !Xóö grubu kendi aralarında ve yakınlarda yaşayan Naro halkıyla Naro dili konuşuyordu. O zamanlar bu durum bana biraz tuhaf gelmişti, fakat dil kullanımıyla ilgili daha geç tarihli keşifler bağlamında, böyle küçük, çok dilli topluluklarda normal bir tutum olduğu hayli açıktır. Ghanzi tepelerinde yaşayan, Ju/'hoan ile Naro bölgeleri arasında taşınıp duran, Ju/'hoan dili (ǂKx'ao//'aesi dili olan ǂKx'ao//'aen diline benzer) konuşan bir ǂKx'ao//'aesi grubu da vardı. Afrikanerin ve İngilizcenin yanı sıra Naro, Tswana, Kgalagadi kullanan Afrikanerler de vardı. Hakikaten bir *Sprachbund* içinde yaşamıştım, gerçi aslında yalnızca Naro dili (kötüydüm) ve İngilizce konuşabiliyor, birkaç selam mırıldanabiliyordum.

Birkaç bin yıl ya da daha uzun süre öncesi için de benzer bir durum hayal ediyorum. Naro halkının her zaman Naro dili konuşmadığını, Ju/'hoan diline benzer bir Kx'a dilinden Naro diline geçtiğini genetik biliminin ve dilbilimin kısa süre önce ortaya çıkarması (Pickrell vd., 2012) sayesinde aklımızda bu görüntü oluşuyor. Daha önce bundan bahsettim, ama üzerinde daha fazla durmaya değer: "Naro halkı", sayısı birkaç bine varan bir etnik grup *değildi* (günümüzde sayıları bu civarda). O zamanlar birkaç dil konuşan insanlardan oluşan karışık bir gruptu, hiç şüphesiz kökeni birden fazla yere dayanıyordu ve birinci dil olarak Naro dilini konuşanların sayısı yalnızca onlarca

ya da yüzlerceydi. Anne babaları başka diller konuşuyordu, eşleri, muhtemelen evlatları da öyle! Bir !Xóö kadınının sözünü hatırlıyorum. Eşin yalnızca "geçici", erkek kardeşin ise "ömürlük" olduğunu söylemişti. Dillerin nihayetinde kaynaşıp tek dil haline gelmesi dilin doğasında var. Akrabalık sistemlerinin de doğası budur.

Bu şekilde dil haline gelmiş olan Naro dilinin geçmişine baktığımızda, Naro akrabalık sisteminin, Khoe (ya da Khoe-Kwadi) ve Kx'a özelliklerini harmanlayan eşsiz bir karışım olmasının sebebi budur. *Tsxōo* ve *mama* sistemlerinin nesilden nesile sırayla kullanılması tipik örnektir (ikisi de "büyük akraba" anlamına gelir, yani dede, nine, amca, hala, kuzen, yeğen, torun). Keza, Naro halkı, Ju/'hoansi dışında *xaro* sistemini icra eden neredeyse tek halktır. Bu, Ju/'hoansi'den aldıkları bir hediye mübadelesi sistemidir. Ayrıca, evlilik ve doğum paralarının dağıtılması göreneği olan *kamane*'yi de uygularlar (Ju/'hoan dilinde *kamasi*); bu görenek, Kalahari ya da başka yerlerin avcı-toplayıcıları için olağan dışıdır. Bu iki âdet de Ju/'hoan kökenli gibi görünüyor; fakat Naro halkı tarafından da uygulanıyor. *Kamasi* ya da *kamane* sözcükleri başka dilden de geçmiş olabilir, çünkü Kalahari'nin bazı batı Ju/'hoan bölgelerinde bu sözcüklere rastlanmıyor. Her halükârda *xaro* ya da *hxaro* (telaffuz edilmeyen *h*, sadece bir imla âdetidir), özellikle, hem Ju/'hoansi hem Naro halkında değerli bir mübadele mekanizmasıdır. Naro dilinde *//'āe* denir. Bu, çoğunlukla talep etme amacıyla kullanılan fiil biçimidir. Örneğin, "bana şapkanı *//'āe*" ya da "bana sopanı *//'āe*" (yani "o eşyayı bana vadeli doğrudan mübadele kapsamında ver"). Bu, tüketim maddeleri hariç maddi mülklerin topluluk içinde yeniden dağıtılmasını mümkün kılar. Ayrıca, kişinin, *xaro* ortağının bölgesini ve kaynaklarını kullanmasına izin verir. Muhtemelen bu en değerli işlevidir, özellikle de Kalahari'de, aslında pek çok avcı-toplayıcı ortamında da, çünkü kaynaklar çok eşitsiz dağılmıştır.

Fakat eğer *xaro* ya da benzer şeylerin zamanı gündüzse, geceleri ne olup bitiyordu? Gündüz vakti, ekonomiye ilişkin işlemler ve fikir tartışmaları normdu, ama gece çok, çok farklıdır. Polly Wiessner (2014: 14029), ateşin öneminden bahsederken, gündüz ve gece etkinliklerinin ayrıntılı kayıtlarını çıkarmıştır. Wiessner'ın bulguları, gündüz sohbetlerinin %34'ünün başkaları hakkında yakınmaları, %31'inin özellikle ekonomik meseleleri içerdiğini, %16'sının şakalaşma ilişkileriyle ilgili olduğunu göz önüne seriyor. Sohbetlerin yalnızca %9'u arazi haklarıyla, %4'ü etnik gruplar arası ilişkilerle ve %6'sı hikâyelerle ilgilidir. Fakat ilginçtir ki bunun aksine, gece sohbetlerinin

Tablo 3.4 Ju/'hoan sohbetleri: gündüz ve gece

Gündüz sohbetleri	Gece sohbetleri
%34 yakınmalar	%81 hikâye anlatıcılığı
%31 ekonomik meseleler	%7 yakınmalar
%16 şakalaşma ilişkileri	%4 mit
%9 arazi hakları	%4 ekonomik meseleler
%6 hikâye anlatıcılığı	%2 arazi hakları
%4 etnik gruplar arası ilişkiler	%2 etnik gruplar arası meseleler

Kaynak: Wiessner'den (2014: 14029) istatistiksel veriler

%81'ini hikâye anlatıcılığı olarak kaydeder. Bunlar çoğunlukla gündüz etkinliklerine dair hikâyelerdir. Buna ilaveten, %4'ü destanlar, %4'ü ekonomik meseleler, %7'si ise yakınmalardır. Toprak ve etnik gruplar arası meseleler %2'şer paya sahip. Bu veriler Tablo 3.4'te gösteriliyor.

Başka bir deyişle, gece çoğunlukla hikâyelerin anlatılmasına, uyarlanmasına ayrılmıştır. Bunlar genellikle gündüz vakti anlatılan çok az sayıda hikâyeye kıyasla, oradaki insanlar ya da anlatanların tanıdıkları insanlar hakkında olurdu. Tüm bunlar, insanlığın ateşi bulmasıyla mümkün oldu. Buna ilaveten Wiessner burada arkeolojik içerimler olduğuna değinir, tıpkı arkeolojik verilerin, toplumsallık (dolayısıyla dil) konusunda içerimlerinin olması gibi. Ateşten faydalanma alışkanlığı, toplumsal ağların genişlemesine olanak tanımıştır. Boncukların varlığı, hediyeleştiklerini düşündürüyor. Kaya resimleri dahil sanatın varlığı, takım boyutunu aşacak şekilde toplumsal birimler oluşturan ritüelleri ima ediyor. Bu durumu, evrimde başka bir noktayla karşılaştırmamız şart değil; Wiessner'ın sonuçlarının, tıpkı günümüzde Ju/'hoansi yaşamına işaret etmesi gibi, Orta Taş Çağı yaşamına işaret ediyor olması kuvvetle muhtemel. İki varoluş tarzının, gece (ateşle birlikte) ve gündüz yaşamlarının, ritmik olarak sırayla boy gösterdiğini kuvvetle ima ediyor. Mübadelenin ayrıntıları farklı olsa bile, gecenin kullanım şekli farklılık sergilemez. İnsanlığın erken dönemi açısından ateşin önemi uzun süredir biliniyor, ama antropoloji literatürü, yemek pişirmek üzerinde duruyor (örneğin bkz. Wrangham 2009) ya da masraflı doku hipotezi aracılığıyla yemek pişirmenin evrimsel öneminin altını çiziyor (Aiello ve Wheeler 1995). Bu hipoteze göre, *Homo habilis* ve *H. erectus* için ateş ve nihayetinde yemek pişirmek sindirimi kolaylaştırmış, böylece beynin genişlemesini sağlamıştır. Hem *H. erectus* hem de nihayetinde *H. sapiens* için ateşin bir işlevi daha vardı. Wiessner'ın bulgularına göre, toplumsal-

lığın iletişimle ilgili yanları, *konuşma* aracılığıyla mümkün olmuştur. İşaretleşmek önemlidir, fakat konuşma muhtemelen daha önemlidir, çünkü insanların geceleri bir şeyler konuşmasını sağlar. Gece hikâye zamanıydı, ayrıca iletişim kuran hayvanlar olarak insanların *toplumsal* yeteneklerini öğrendiği vakitti. Evrimde bunun sonucu, dile ilişkin tam potansiyelden başka bir şey değildir. Dilin kısmen iletişim için var olduğu şüphesiz, fakat aynı zamanda düşünme için de var. Bu iki fikir bağdaşmaz değil, fakat yalnızca sorunun karmaşıklığına ışık tutuyor.

Dilin kökeni araştırmalarında güncel eğilimlerin ilginç yanı, 1990'larda spekülasyon öne çıkarken, yirmi birinci yüzyılın ilk on yıllık diliminden itibaren, yeni verilerin elde edilip açıklanmasının epey önem kazanmasıdır (Levinson 2014:309-11). Stephen Levinson, dilin insanı kültürel tür kıldığı için antropoloji merceğinden anlaşılması gerektiğini ileri sürer. Biyoloji ile kültür ayrı ayrı değil birlikte evrimleştiklerinden, pek çok şey bu birlikte-evrim sürecinin parçası olarak anlaşılmalı. Hem Denisovalıların hem Neandertallerin FOXP2 açısından küçük bir fark barındırdığını, ancak buna bağlanıp "FOXP2 üretimi miktarını" etkileyen bir gen açısından farklı olduklarını anladığımızda bu tutum özellikle geçerli hale geliyor (Levinson 2014:312-13). Bir şeyler söylemek için çok erken olabilir, ama kanıtlar, dilin öncülerinin biyolojik temelinin yaklaşık 500.000 yıl önceye dayandığını işaret ediyor.

Merhum Morris Swadesh (2006:214) 1967'deki ölümünden kısa süre önce kaleme aldığı, dilin kökeni ve çeşitlenmesi konulu yarım kalmış kitabında şunu yazmıştır:

> İnsan öncesi iletişimin henüz gerçek dille yapılmadığı günlere dönecek olursak, evrimleşen türümüzün ortak tek sistemi olabilirdi; tabii küçük bireysel, tür altı farklar görülebilirdi. Dahası, ancak oldukça kesin ve büyük ölçekli yaygınlaşma ortaya çıktığında, farklı dillerin var olması mümkün oldu. Bu, Babil Kulesi hikâyesini bir bakıma teyit ediyor, erkekler basitçe yaşadığı sürece tek dil konuştukları fikrini akla getiriyor. Onlar bilgelik kazandıkça, gökyüzüne yükselmeyi arzuladıkça, dilleri yerel düzeyde farklılaşma gösterdi ve karşılıklı anlaşamayan farklı konuşma biçimleri doğdu.

"Erkeklerin" elbette kadınları da içermesi haricinde, Swadesh'in söyledikleri akla yatkındır. Hiç şüphesiz çocuk büyütüyorlardı. Eğer dil tek bir şans mutasyonuyla ilişkiliyse, erken dönem dilin yalnızca tek ailede, sonra tek toplulukta var olduğunu hayal edebileceğimizi ben de düşünüyorum. Fakat çeşitlenme neredeyse anında, yani sadece

birkaç nesilde gerçekleşmek zorunda; çünkü insanlar değişim geçirerek de olsa çeşitlilik sergileyen üyeliklere dayalı topluluklara ayrılır.

Kuramsal Sapma: Chomsky'ye Karşı Foucault

Paul Rainbow (1984:3-7), Foucault'nun eserleri için yazdığı sunuş yazısından yola çıkarak, Foucault ile Chomsky arasındaki temel farkın altını çizer. Chomsky, Descartes çizgisinde usçudur. Dolayısıyla, tüm insanlar arasında temel bir benzerlik varsayar. Bunun tersi olan Foucault öncelikli olarak ampiristtir. Benzerlik değil farklılık varsayar.

Sosyal antropoloji esasen ampirist bir disiplindir. Bir nebze usçuluğa izin verecek olsak, verilere daha az bel bağlar, ilkeler aracılığıyla keşiflere daha fazla yaslanırdı. Bu, tümdengelim aracılığıyla yapılacak antropolojik araştırma ihtimaline kapı aralar. Eğer tüm diller temelde aynıysa, o zaman bu tür bir yaklaşım haklıdır. Chomsky'nin çalışması bu yaklaşımın sonucudur. Çeşitlilik neredeyse sınırsızsa, Foucaultcu yaklaşım daha uygun olacaktır. Elbette bu mesele, ne dilbilime ne de antropolojiye özgü. Bir bakıma, burada örneğin hukukun temeliyle benzerlik bulunabilir. İngiltere'de hukuk sistemi büyük oranda emsallere dayanır; İskoçya'da ise daha ziyade ilkeler temel alınır (örneğin bkz. Gloag ve Henderson 2001:1-41). "İngiliz" sistemi yalnızca İngiltere'de değil, ABD'de ve çoğu İngiliz Milletler Topluluğu ülkesinde de uygulanıyor. "İskoç" sistemi nihayetinde Roma hukukuna (Roma-Felemenk hukuk geleneğine) dayanır. Afrika'nın güneyinde çoğu ülkenin hukuk geleneği de öyle. Tek tek yasalar ne derse desin, mahkemelerdeki uygulama, "hukukun" ne olduğuna ilişkin kuramsal anlayışı temel alır: İskoç geleneğinde, ardındaki ilkeye bakılarak emsal haklı çıkarılır. Dolayısıyla, Chomsky'nin düşüncesi (Chomsky 1965) esasen usçudur ve evrimci antropolojiye de benzer; o da İskoç hukukuna benzer. Foucault'nun düşüncesi (örneğin Foucault 1970) en azından bu anlamda, esasen ampiristtir ve Boasçı antropolojiye benzer; o da İngiliz hukukuna benzer. Kısacası, ister felsefede, ister antropolojide, ister hukukta olsun, çeşitli sistemlerin ardındaki kuramsal varsayımlar, konu ne kadar farklı olursa olsun benzerlikler taşır.

İki çizgiyle de tamamen aynı hizada değilim; fakat bu hususta Chomsky'ye ve ilkeye dayalı Chomskyci denebilecek geleneğe kendimi yakın hissediyorum. On dokuzuncu yüzyılın başında ortaya atılan tekli yaratılış düşüncesinden beri, sosyal antropoloji, insanın her yerde aynı olduğu görüşünü benimsedi. Ancak, sosyal antropoloji, özellikle de Amerikalı kuzeni kültürel antropoloji, aynı zamanda kültürel

çeşitliliğe de yakınlık duyar. Disiplinin temel sorunlarından biri burada yatıyor. Bu "sorun", sosyal yani kültürel antropoloji tarihinde pek çok kez boy gösterdi, tekrar tekrar ortaya çıktı. İki zıt uç arasındaki gerilim çarpıcıdır. İnsan ırkını bütün olarak görenler, insan tabiatının ortak unsurlarını ve tüm "kültürlerin" ortak noktalarını aramaya soyunur elbette. Farklılıklara, özellikle de yüzeysel olanlara odaklanmazlar. Dilin nasıl doğduğu sorusuna gelince, yanıt, dil derken ne kast ettiğimize bağlı. Chomsky (örneğin 2004) pekâlâ haklı: Dil, devrimci bir oluşumdur, dil yetisinin ortaya çıkmasını mümkün kılan genetik mutasyonla doğmuş olması kuvvetle muhtemel. Gelgelelim, devrim salt şans eseri olmadı, aşamalı olarak evrimin mantıksal bir sonucu da değildi. Toplumsal ve kültürel girdiler gerektirdi. Bunlar nihayetinde, doğal seçilim aracılığıyla evrimin itici gücüdür.

Gerçekliğe Dönüş

Bu etnografik olguları ve kuramsal kavramları aklımızın bir köşesinde tutup uygulamayla ilgili meselelere dönelim. Peki, erken dönem avcı-toplayıcılar ne yapıyordu? Ne tür bir yaşam sürüyorlardı? Bugün bütün dünyada gördüğümüz konuşma topluluklarına nasıl evrildiler?

Kendi arkeoloji geçmişimde bir ipucu mevcut: Güney Afrika'nın batı kıyısında bir kaya sığınağı olan Diepkloof'ta çalışan ilk kazı ekiplerine bakalım. Kazılar 1972'de başladığında oradaydım. Hangi mağaranın "asıl mevki" olduğunu biliyorduk, ama bir bu kadar önemlisi, insan atıkları için kullanılan mağaranın da belirlenmesi gerekiyordu. Nüfusu artan avcı-toplayıcı atalar için de hiç şüphesiz bu durum geçerliydi. Alet yapmak için bir mağara, dışkılamak için başka bir mağara vardı. Yemeği kuru, açık alanda pişirebilirlerdi, ama yerleşim noktasına yakın olmalıydı. Günümüzde yaşayan avcı-toplayıcılar da aslında öyle yapar. Aksi takdirde, hava şartları gerektirdiğinde, üstü kapalı yerde yemek pişirilir. Nihayetinde insanlar ölür ve kalıntılarını ortadan kaldırmak gerekir. Buşman halkı, insanları kulübelerin altına gömüp hayatlarına devam eder. Avustralya Yerlilerinin oldukça farklı âdetleri var: İncelikli törenler tertiplerler ve o mevkii terk etmek yerine, birkaç yıl sonra dönüp ölünün kemiklerini tekrar gömerler. Bu göreneklerin önemli yanı sadece ölümle ilgili farklı inançları değil, farklı tabu kavramlarını da ima etmesidir.

Evet, avcı-toplayıcıların hayvancılardan ya da tarımcılardan bir şekilde daha ilkel olduğunu düşünmek işten değil. Bir bakıma daha ilkel olabilirler, ama bireysel vasıfları, en az gıda üretenlerinki kadar

belirgindir. Aslında, ortamlarına dair bilgileri çok daha fazladır. Avcı-toplayıcılar çoğunlukla yüzlerce farklı bitkinin ismini, kullanım alanlarını, ayrıca çeşit çeşit hayvanı nasıl avlayacaklarını bilir. Çoğunlukla betimlendiği gibi göçmen değillerdir: Bilakis, bu özelliği cidden taşıyanlar gıda üreticileri, özellikle de çobanlardır (bkz. Brody 2000:87-90). Bir kez daha tekrarlamam gerekiyor: Avcı-toplayıcılar ortamlarını çok iyi bilir. Bilmek zorundalar. Yoksa hayatta kalamazlardı; o durumda biz avcı-toplayıcı sonrası insanlar da var olamazdık. Dolayısıyla avcı-toplayıcılar, geri kalanımıza kıyasla işle ilgili etkinliklere daha fazla değil, daha az zaman ayırıyordu (örneğin bkz. Lee 1979).

Marshall Sahlins'in (1974: 1-39) işaret ettiği üzere, avcı-toplayıcı olmayanlara kıyasla avcı-toplayıcıların ihtiyaçları kolaylıkla giderilir ve mülk biriktirme karşısında boş zamana daha fazla değer verirler. Seçtikleri yaşam tarzının tek varoluş sebebi, toplumsal kısıtlar değildir: Bu yaşam tarzı bir ölçüye kadar *yeğlenmiştir*. Geri kalanımız bunun yerine malvarlığı biriktirmeyi seçtik. Elbette bu tamamen seçim meselesi değil, üstelik zorlu yaşam ortamları, başka bir hayat tarzının gelişmesine kolay kolay imkân tanımaz. Ancak, ellerinde başka seçenek olmadığını düşünmek hatalıdır; çevresel olduğu kadar kültürel kısıtlamalara da tabiler. Avcı-toplayıcılar, seçtikleri boş zamanda ne yapıyor? Oyunlar oynuyor, sanatla, müzikle, muhtemelen dansla, dolayısıyla ritüelle, tartışmalarla, felsefi düşüncelerle, mit yaratmakla, genel olarak simgesel dışavurumla uğraşıyorlar. 70.000 ila 80.000 yıl önce Blombos mağarasında işlerin farklı olduğunu farz etmemize gerek var mı?

Blombos'ta resim hiç şüphesiz kırmızı toprak boyayla yapılıyordu (bkz. Henshilwood ve Debreuil 2009). Orada bulunan toprak boya, doğal kaynağından kilometrelerce uzak mesafelere taşınmış, hazırlanan ortamlarda titizlikle muhafaza edilmişti. Günümüzde toprak boya esasen bedeni süslemek amacıyla kullanılır. Bu olgu, incelikli ritüellere, ritüelin anlam kazanmasına, bu anlamın kullanılmasına, toplumsal farklılaşmaya, muhtemelen toplumsal cinsiyetin önem kazanmasına, dolayısıyla toplumsal cinsiyetin simgesel olarak ifade edilmesine (bkz. Knight, Power ve Watts 1995) ve olasılıkla başka toplumsal normlara işaret ediyor. Henshilwood ve Debreuil (2009:44-6), Blombos'ta ve Orta Taş Çağı'ndan kalmış başka mevkilerde toprak boyayla yapılmış işlemelerin bulunmasını, bu yerlerde dilin varlığına kanıt sayarlar. Her ne kadar bu iddia, toprak boya ile dil arasında ya da boncuklar ile dil arasında köprü kuracak bir kuram bulunmadığı için eleştirilse de (Botha 2009, 2012) –felsefecilerin aksine– antropologlar, orada dar da olsa bir köprü görüyor. Dil zaten mevcut ya da

yaratılma sürecinde değilse, neden simgesel ilişkilerden bir yapı inşa edilsin? Dil o mekânda ve zamanda mevcut değildiyse bile (77.000 yılı aşkın süre öncesi), en azından ufukta görünmüştü. Orada bulunan en eski toprak boya işlemesi 100.000 yaşındadır.

Ritüelden inanç doğar. Bilişten dil doğar. Başka bir deyişle, dil, hayvan iletişiminin ve toplumsallığın evriminden ziyade bilişsel kapasitenin evriminin ürünüdür. Ib Ulbaek'in belirttiği gibi:

> Kanaatimce, dilin evrimi için doğru kuram şu: Dil, hayvan iletişiminden değil hayvan bilişinden evrimleşti. Burada bir süreklilik mevcut. Dil, zaten var olan ve iş gören bilişsel sistemlerden türedi: Çoktan bilişe ulaşmış hayvanlar arasında bir iletişim köprüsü kurdu. Dolayısıyla, dilin başka iletişim sistemlerinden evrimleştiğini söyleyen güya doğal varsayımı reddetmekle kalmıyorum, çok daha sıra dışı bir varsayımı benimseyip, bilişsel sistemlerin dilden önce var olduğunu söylüyorum. (Ulbaek 1998: 33)

Ulbaek, primat çalışmalarından gelen kanıtlara atıfta bulunur, fakat kuramı özünde yoruma dayalıdır, buna rağmen muhtemelen doğrudur. İnsanı hayvandan farklılaştıran, işbirliğine, karşılıklı diğerkamlığa, paylaşmaya doğru ilerleyen evrimsel eğilimidir. Dolayısıyla, insanlarda özel bir toplumsallık türü mevcut. Bu unsurlara dayalı bir toplumsallık. Bu fikir, Steven Pinker'ın (2011) insan tarihinde şiddetin azalmasının izini sürmesinden bütünüyle farklı değil, sadece zaman ölçeği çok farklı. Nasıl toplumsallık yoruma bağlıysa, şiddet düşüncesinin kendisi de öyledir (bkz. Stewart ve Strathern 2002: 35-51). Şiddetin meşruiyeti, değerlendirmek için seçilen bakış açısına göre değişir: Örneğin devlet şiddeti, pek çok kişinin aklında terörizmden ayrıdır.

Toplumsallığın kendisi, dilbilgisi için değil ama cinselliğin ve evliliğin düzenlenmesi için kural gereksinimi doğurur. Yani enseste ilişkin tabular erken dönemde ortaya çıkmıştır; bugünse insanlar arasında fiilen evrensel olan bir şeydir. Dilin yanı sıra bu tabular, insanı insan olmayandan ayıran kültürel evrensel unsurlardır. Lévi-Strauss (1969a [1962]), totem fikirlerinin çeşitliliğini vurgularken, hepsinin aynı şeyleri anlatmadığını da belirtmiştir. Dünyada rastladığımız "totemciliğe" ya da ensest tabularının çeşitliliğine dair evrensel bir kuramın sunacağı basit açıklamayı reddetmesinin nedeni budur. Ona göre değiştokuş, insan etkileşiminin zeminiydi ve –aynı aile içinde– paylaşmakla birlikte değiştokuş, insan etkileşiminin birincil zeminidir. Buradan bir akrabalık sistemi zorunluluğu doğuyor; böylece, başka şeylerin yanı sıra kimin cinsel ilişki ve evlilik için elverişli olduğu, ki-

min elverişli olmadığı belirlenebilirdi. Hem Kalahari hem Avustralya çölünde, kişinin *kimle* konuşabileceği, *nasıl* konuşabileceği ve insanların *ne kadar yakın* oturabileceği gibi konulara ilişkin hassas kurallar mevcut. Ensest ilişkisinin düzenlenmesi, değiştokuş kurallarını içeriyor ve evlilikte insanların değiştokuş düşüncesi, topluma getirilen antropolojik açıklamaların zeminini teşkil ediyor (Lévi-Strauss 1969b [1949]). Soyla, dolayısıyla nesiller arası ilişkilerle ilgili kurallar da içeriliyor. Erken dönem akrabalığın kanyanlı olduğuna pek şüphem yok, fakat zamanla başka olasılıklar da kesinlikle boy göstermiştir (Barnard 2008a).

Elbette tüm bunlar, kültürel ve sosyal antropolojinin meseleleridir. Bu yüzden, *The Oxford Handbook of Language Evolution* (Tallerman ve Gibson 2012a) [Oxford Dil Evrimi Kılavuzu] gibi yakın tarihli derlemelere katkı yapan isimler arasında çok az sosyal antropolog olması dikkat çekicidir. Bu kitaba yazı veren 62 kişinin yalnızca üçü sosyal antropologdur. *New Perspectives on the Origins of Language* (Lefebvre, Comrie ve Cohen 2013) [Dilin Kökeni Üzerine Yeni Bakış Açıları] adlı kitapta yazısı çıkan 38 kişinin sadece biri (bendeniz) sosyal antropologdur. İlk kitaptaki üç sosyal antropolog, Robbins Burling (dilbilimci sıfatıyla yazmıştır) ve Chris Knight ile Camilla Power ekibidir. Başka bir deyişle, sözü geçen ilk derleme, sosyal antropoloji alanından tek bir makale içeriyor. Knight ve Power (2012), yazdıkları kısa makalede, dilin ortaya çıkışı açısından toplumsal koşullar sorununu, özellikle de dilin evrimleşmeye başlaması için gerekli işbirliği düzeyinin eşiğini ele alıyorlar. Daha sonra göreceğimiz üzere, bu işi çoğunlukla biyoloji üzerinden işliyorlar ve ardından toplumsal meseleleri de dahil ediyorlar. Bir nebze eşduyumun, ayrıca işbirliğinin, "derin bir toplumsal zihnin" ve eşitlikçiliğin gelişiminin gerekli olduğunu ileri sürüyorlar. Onlara göre, eşitlikçiliğin kıvılcımını kadınların işbirliği, ortak cinsellik sinyalleri ve süslenme, regl taklidi gibi simgesel anlam taşıyan özellikler çakmıştır. İkinci kitapta (Debreuil ve Henshilwood 2013) etnografi bilgisi, ayrıca akrabalık üzerine bölüm var. Özellikle eski akrabalık terimleri ve akrabalık sistemleri ile aile yapılarının evrimi ele alınıyor (Bancel ve Matthey de l'Etang 2013). Önceki kitapta Knight ile Power'ın bölümü gibi benim bölümüm de (Barnard 2013) dilin doğuşunun toplumsal yanlarıyla ilgileniyor, ama farklı bir anlamda. Bildiğimiz haliyle dilin zemininin, bilişsel yeteneklere ve bu yetenekleri anlatı aracılığıyla ifade etme isteğine dayandığını ileri sürüyorum. Anlatı esasen ortak bir simgeci dışavurumdur ve bu dışavurum, insan harici primatların hayal edebileceğinin çok

ötesine uzanan sözel bir karmaşıklık üretir.

Kısacası, erken dönem dilsel dışavurumdan dil doğar, dilden de insan kültürünün kendisi. Fakat sosyal antropolojinin, dilin evrimi meselesine bütün katkısı bununla mı sınırlı? Sosyal antropoloji meseleleri bu işe epey bulaşmıştır. Bunlar, dille ilgili sorular kadar sosyal antropolojik soruları da doğuruyor. Bu hususla ilgili bir açıklama, biyoloji biliminde *evrimsel zindelik* (*fitness*) denen şeydir. Evrimsel zindelik, döl verme yaşı geçene kadar hayatta kalma ve genleri sonraki kuşağa aktarma yeteneğidir. Genlerle birlikte, sonraki kuşağa evrimsel fayda sağlayacak özellikler de aktarılmış olur. Dil, evrimsel zindelik doğurur, değişken ve yaratıcı olması anlamında uyarlanım gücü getirir. Yeni fikirler ve yeni maddi kültür özellikleri yaratılmasını mümkün kıldığı için yaratıcıdır. Bunu başka şekilde anlamak zor: Evrimsel zindelik, biyolojik üstünlük ve kültürel evrim bir araya gelip insanın, dünyada yerleşilebilecek alanların menzilini genişletme ve buralara yayılma yeteneğini artırır. Bunu, dil aracılığıyla başarırlar. Dil, insanlığı öteki kuyruksuz maymunlardan ayıran niteliktir.

Burada dil gerçekten bir tür çok dilli *Sprachbund* kurar. Bu dil birliğinde kadınlar ve erkekler farklı dilleri, bazen farklı amaçlar için konuşabilir. Dil, hiyerarşik bir düzene kavuşabilir, yani farklı düzeylerde itibar taşıyabilir. Topluluklar ya da bu topluluklar içindeki çok küçük dil toplulukları gerçekten de çok minik olabilir. Herkes neredeyse herkesle konuşabilir; diller, dil sınırları belirsiz hale gelene kadar nesiller boyunca birbiriyle karışır durur. Gruplar genişler, daralır ve hikâyelerini, mitlerini, düşüncelerini, teknolojilerini, kültürel özelliklerini ötelere yayar. Binlerce yıldır bunu yapıyorlar. Günümüzdeki avcı-toplayıcılarda bunu görüyoruz. Türümüzün içinde dilin erken dönem gelişimine ilişkin yanıtları avcı-toplayıcı etnografyasında arayıp bulabiliriz. O halde, bu tür meselelerin irdelenmesine çok az sayıda sosyal antropoloğun katkıda bulunması olumsuz bir durumdur.

4
TARİHÖNCESİNDE İNSANLAR NASIL DÜŞÜNÜYORDU?

Tarihöncesinde insanlar elbette bugünün insanlarıyla aynı şekilde düşünüyordu. Yoksa öyle değil miydi? Aslında, sosyal antropolojide bununla ilintili pek çok kuramsal kavram mevcut; örneğin ilkbolluk toplumu (Sahlins 1974), peşin getiri ekonomisi (Woodburn 1980, 1982), cömert çevre (Bird-David 1990), yiyecek arama düşünce kipi (Barnard 2002), evrensel akrabalık kategorileri (Barnard 1978), ayrıca totemcilik (Lévi-Strauss 1969a) ve hayvanlar ile insanlar arasındaki simgesel ilişkiler (Willis 1974) gibi meseleler.

İsrailli antropolog Nurit Bird-David'in çalışması özellikle ilginçtir. *Current Anthropology* dergisinde çıkan kısa makalesinde (Bird-David 1990), güney Hindistan'daki avcı-toplayıcı Nayaka halkının, batıdakilere kıyasla çevreyi farklı algıladığını ileri sürüyor. Bizler, çevremizden geçindiğimizi ya da yararlandığımızı tahayyül ederiz, oysa onlar, çevrelerinin kendilerine "verdiğini" düşünür. Bu tutum, ekonomik ve ekolojik ilişkiler hakkında bütünüyle farklı bir düşünme tarzı doğuruyor. Bu düşünme tarzı, bugünün avcı-toplayıcılarından ziyade tarihöncesindeki anlayışa benziyor olabilir. Bird-David, başka çalışmalarında da benzer meseleleri ele alır. Yanlış anlaşıldığını öne sürdüğü "canlıcılık" (animizm) kavramı, tuhaf bir dinî düşünce muamelesi görmüş, insanların ve diğer varlıkların çevreye karşı ortak tavırlar sergilediği, kişi olmakla (*personhood*) ilgili akrabalıktan doğan bir düşünce sayılmamıştır (Bird-David 1999). Marshall Sahlins'in "ilkbolluk" kavramını gözden geçirdiği karşılaştırmalı bir çalışmada Bird-David (1992), Sahlins'in, avcı-toplayıcılar arasındaki ekonomik ilişkilere dair düşüncesini, üç vaka çalışmasına ilişkin olarak yeniden değerlendirir: Nayaka, Orta Afrika'da Mbuti ve Malezya'da Batek. Kendi öldürdüğü av kuralı gibi anlayışlar da vardır. Bu anlayışta kişi, kendi avladığı hayvanların etini yemez, başkalarına verir ya da değiştokuş eder (Knight, Power ve Watts 1995). Tüm bu antropolojik düşüncelerin, dilin kökeniyle ilgili derin içerimleri bulunuyor.

Dilbilim meselelerinin de konuyla ilgili olduğu açık. Örneğin, avcı-toplayıcıların konuştuğu dillerin karmaşıklık düzeyleri farklıdır. Ayrıca çokdillilik meselesi, güçlü biçimiyle Whorfçu hipotezin kuramsal sonuçları, kendine özgü Pirahâ vakası (Everett 2005) mevcut: Bu Güney Amerika dilinin, yineleme dahil pek çok yaygın "evrensel" unsurdan mahrum olduğu söylenmiştir. Tüm bu antropoloji ve dil meselelerinin, avcı-toplayıcı düşünce tarzı konusunda ve dünyayı avcı-toplayıcı olmayanlardan nasıl farklı algıladıkları konusunda içerimleri vardır.

Fakat öncelikle, arka plan bilgisi olarak, hayvanların "dilsel" davranışına kısaca bakalım.

"İnsan Öncesi" Davranış Örnekleri Olarak Hayvanlar

Amatör felsefeci-dilbilimci Ronald Englefield'ın görüşlerine bir parça sıcak bakıyorum. Ölümünden sonra yayımlanmış olan *Language: Its Origin and Relation to Thought* [Dilin Kökeni ve Düşünceyle İlişkisi] kitabının önsözünde Dinah ile Sarah'yı tanıtır. Labrador cinsi bu iki siyah köpek, "yazarın sadık arkadaşlarıymış" ve yazara, "kendi tarzlarını gözlemleme, dillerini araştırma, düşüncelerini tahmin etme" fırsatı tanımışlar (Englefield 1977: xvi). Kendi iki siyah labradorum (ve merhum selefleri), bana aşağı yukarı aynı imkânı sunmuş, yazmama ilham vermiştir. Ama ben size Englefield'dan örnek vereyim. Sarah'nın, Englefield'ı izleyebilecek şekilde konum aldığını belirtir. Sarah'nın, Englefield'ın eylemlerine ilgisi sürekli değilmiş, ama kendi açısından önem taşıyan eylemleri doğru yorumluyormuş; örneğin az sonra yürüyüşe çıkacaklarının alametlerini (üzerine yağmurluğunu giymesi). Aynı zamanda sözlü komutları da dinliyormuş ("Yat" gibi komutlar). İletişim ve ardından gelen işbirliği... Bundan hareketle insanlar, hayvanlarının bile doğru anladığı işaretlerin icadı aşamasına erişebilir (Englefield 1977: 15-18).

Başka gelişmeler arasında, komutlu iletişimin ötesine geçen adımlar var, yani bildirmeli iletişim (fail, dinleyen kişinin, belirli olguların farkında olmasını ister), gündelik iletişim (iki kişi ortak bir durumu paylaşır), münazaraya dayalı iletişim (muğlaklık olası görülür ve açıklama aracılığıyla aşılır). (1977: 33-6). Dinah ve Sarah, iletişim amaçlı olmayan ama öyle yorumlanan pek çok eylemi de anlar. Örneğin, kedileri bahçeden kovmayı görev bilirler, ne zaman bisküvi verileceğini kestirirler. Yürüyüş sırasında sahiplerinin ne zaman sola ya da sağa döneceğini anlarlar. Her ne kadar Englefield, bunu neredeyse bir "dil" olarak sunsa da, açıkçası öyle değildir. Aslında labradorlar

çoğunlukla birkaç yüz kelimeden meydana gelen büyük bir edilgen ya da algısal sözcük dağarcığına sahiptir, ama kesinlikle bir dilleri yoktur. Dil, sadece ileri bir iletişim biçimi değildir; oldukça farklı ve çok daha karmaşıktır.

Farklı köpek cinsleri hem doğuştan gelen hem öğrenilen yeteneklere sahiptir. Bu farklı yetenekler, bir anlamda, köpekgil "göreneklerine" denk geliyor. Koyun gütmek için yetiştirilen *border collie* cinsi, vurulmuş kuşları sazlıklardan toplamak üzere yetiştirilen *labrador retriever* cinsine göre top oyunlarında genelde daha beceriklidir. *Collie* cinsinin insanlarla etkileşimi hem kendi soyunun niteliklerini hem de olağan oyun biçimlerini yansıtıyor. Üstelik, elbette tek tek köpekler birbirlerinden farklı davranır. Bir örnekte, 1.022 *border collie* "sözcüğünden", özellikle ayrı ayrı oyuncak isimlerinden meydana gelen bir sözcük dağarcığı kaydedilmiştir (Pilley ve Reid 2011:184). Köpek sahipleri içgüdüsel davranışlardan da faydalanabilir, aslında bu davranışların çıkarlarına olduğu anlaşılmıştır.

Namibya'da keçi çobanlarının bir göreneği vardır. Köpekler çok küçük yaşlarından itibaren keçiler arasında büyütülür. Köpek belki de keçi olduğunu düşünerek yetişir. Çobanlık vasıfları öyle gelişir ki sürüyle bir başına bırakılsa da sürüyü "doğal olarak" güder, yırtıcılardan korur. Bir anlamda bu köpekler sürünün "kaptanı" haline gelir. Keçiler, köpekleri lider kabul eder. Bildiğim kadarıyla, bu görenek, modern bilimin dikkatinden kaçmıştır; fakat hiçbir yerde kayıtlara geçmemiş olsa şaşardım.

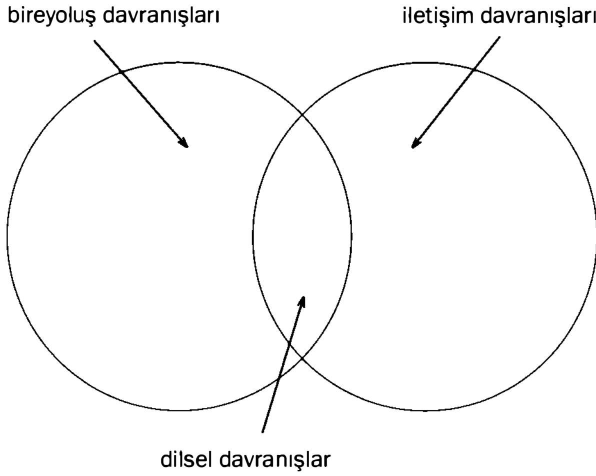
Bu örnekler, hayvanların dilden başka araçlarla öğrendiğini gösteriyor. Peki, insanlar hakkında ne demeli? Hayvan davranışı hakkında bilgi edinmenin, gözlem aracılığıyla öğrenme uygulamasına çok benzemesi hariç, bir anlamda aynısı insanlar için de geçerli. Başka bir deyişle, hem insanlar hem hayvanlar davranışları gözlemler, ama yalnızca insanlar, öğrendikleri şeyleri betimleme yeteneğine sahiptir. Bu oldukça aşikâr diyebilirsiniz; fakat avcılık hikâyeleri anlatmanın hayvan davranışlarını ve seslerini taklit etmek, sahneleme niyetine dayanan olay örgüsü kurmak gibi unsurları ve bu unsurları mitoloji içine katmayı içerdiğini düşünün (bkz. MacDonald ve Roebroeks 2013:112-14). Hayvanları gözlemlemek adeta hikâyenin bir parçasıdır. Bütün dünyada mitolojiler hayvan hikâyeleriyle doludur. Ya kendi başına hayvan olarak görünürler (örneğin hayvanların simgelediği kişilikler) ya da düzenbaz gibi özgün şahsiyet kefesine konurlar. İnsan anlayışının evrimi, hayvanlara dair anlayışın evrimidir. Mitolojinin bize gösterdiği gibi, bu ikisi etle tırnak gibidir.

O Halde Hayvan Dilbilgisi Söz Konusu mu?

Yoruma en çok konu olan hayvanlar kesinlikle yüksek primatlardır. İnsan dışı primatların en ünlüsü muhtemelen Kanzi'dir. Sue Savage-Rumbaugh bu bonoboya, sözcüklerin yerine geçen simgelerden meydana gelen leksigramlar içeren, ona göre ayarlanmış bir klavyeyi kullanmayı öğretmiştir. En yaygın kullandığı dilbilgisi ilişkisi biçimleri, *fail-hareket* (örneğin "taşı-kişi") ya da *öğe-gösterme* (örneğin fıstık-şu) gibi kombinasyonları içeriyor (Savage-Rumbaugh ve Rumbaugh 1993:99-101; ayrıca bkz. Beaken 2011:76-7). Kanzi için çoğunlukla leksigram önce geliyor, onun ardından da bir tür harekete işaret eden başka bir leksigram ya da işaret geliyordu.

Fakat dilbilimde kuramcılar sık sık, bunlar gibi dilbilgisi ilişkilerinden ziyade tam cümlelerin doğuşunu vurgular ve her şeyden önce dil ihtiyacı hakkında pek çok kuram mevcuttur (ayrıca bkz. Carstairs-McCarthy 1999; Hurford 2007, 2012). Örneğin, ilk insanlar, daha etkili avlanmak için iletişim kurmaya gereksinim duyuyordu (avlanma kuramı). İletişim sayesinde bilgi alışverişinde bulunabiliyorlardı; konu sadece avlanmak değil, aynı zamanda ilintili etkinliklerdi: tuzak kurmak, av hayvanlarını öldürmek için alet yapmak vs. Başka bir olasılık da eski insanların, bitkisel gıda için iletişime ihtiyaç duymuş olmasıdır (yiyecek arama kuramı). Benimki gibi görüşler, anlatı kuramı olarak nitelenmiştir: Dil, kökenle ya da doğaüstü görüngülerle ilgili görüşleri ifade etmek için doğdu. Makyavelci zekâ görüşüne göre ise, primatlar genelde toplumsal ilişkileri ve aile ilişkileri, ittifaklar, baskınlık hiyerarşileri gibi şeyleri tanıyabilir. Dil, bundan doğmuştur. Dedikodu görüşünde, dil, tımarın yerini almak için insanlar arasında evrimleşti. Tımar, öteki primat türlerinde çok daha yaygındır. Dedikodu etkilidir; çünkü daha az zaman alır, arkadaşlar ve düşmanlar hakkındaki bilgi tek seferde birden fazla insanla paylaşılabilir. Memetik kuramında, kültürel unsurlar (memler), çevresel değişikliklerle etkili bir şekilde başa çıkmaya yönelik uyarlanımsal mekanizmalar olarak genlerin yerini alır. Heine ile Kuteva'nın (2007:6-9) açıkladığı gibi, tüm bu görüşler esasında Darvincidir, tıpkı alternatif görüşler gibi; örneğin işlev kayması kuramı (doğal seçilim aracılığıyla belli bir işlev için evrimleşen şeyler, başka bir işlev üstlenir) ya da kemer dolgusu kuramı (ilintili bir fikir; yapılar, Darvinci evrimin yan ürünü olarak kazara işlev edinir).

Şilili sibernetikçi Humberto Maturana'nın çalışmasına da bakalım (örneğin Maturana ve Varela 1992:205-38). Maturana'ya göre dil,

Şekil 4.1 Dilsel davranışlar.

Kaynak: Materuna ile Varela'dan (1992:209) uyarlanmıştır.

nesneden ziyade süreçtir. Dil sahası, iletişim davranışları ile bireyoluş davranışlarının örtüştüğü bir alanda bulunur (Şekil 4.1). Maturana ile Varela'ya (1992:210) göre, başka hayvanlar (örneğin kuşlar ya da daha önce betimlediğimiz köpekler), dilsel davranış sergilese de, yalnızca insanlar dile sahiptir. Dil, toplumsal sistem içinde bir eylemi eşgüdümlemek için var: "Gözlemci, dilsel ayrımlarımızın nesnelerini, kendi dilsel etkinlik sahamızın unsurları olarak kabul ettiğinde, dil bünyesinde iş görüyoruz demektir. Dil, davranışın tek başına bir öğesi değil, dil eylemi olarak var olan sürgit bir süreçtir". Başka bir deyişle, dili bir "şey" olarak betimliyoruz, dil sözcüğünü, sayılabilir bir isim olarak kullanıyoruz, ama gerçekte ikisi de değildir. Bunu Şekil 4.1'de görebiliriz.

Süreç olarak dil çevremizde görünür, daha doğrusu işitilir. Gerçi, insan dışı primatlarda durum pek böyle değil. Lawrance Barham ile Peter Mitchell'ın (Barham ve Mitchell 2008) açıkladıkları gibi, "insan toplulukları, gözde mekânlarını uyumak, kaynakların paylaşılması (mütekabiliyet) dahil sosyalleşmek için tekrar tekrar kamp yeri olarak kullanmalarıyla kuyruksuz maymun toplumlarından ayrılır. Bireyler grup halinde yiyecek aramasa bile, topladıkları besinlerin en azından bir kısmını tüketmek için çoğunlukla merkezî yerlerde bir araya gelirler". Barham ile Mitchell, ateşin de denetim altına alınmasıyla birlikte, *Homo erectus*'un, bu tür yerlerden yararlanmanın, ağaçlarda yuva ku-

rup uyumanın kapsamını genişletebildiğine, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün derinleştiğine işaret ederler. Bu, değiştokuş uygulamalarını artırmış, hatta uykunun rüyayla ilintili aşamalarını pekiştirmiş olabilir. Uykuyla ilgili gelişme, "belleğin güçlenmesiyle, yaratıcılıkla, görsel-uzamsal farkındalıkla ilişkilidir", daha geniş coğrafi menzilden yararlanılmasını ve hem fiziksel hem toplumsal çevrede yaratıcı değişiklikler yapılmasını sağlar (2008: 178-9). Erken dönem *H. erectus*'ta sınırlı bir sözel yeteneğin var olduğu çıkarımını yaparlar, yani dil için açıkça doğru iz üzerindeyiz. İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, *H. ergaster*ya da *H. Erectus*'un, türün üyeleri Afrika'dan çıkıp Asya'ya geçtiğinde en azından biraz dilsel yeteneğe sahip olduğu biliniyor.

Denisovalılar, Neandertaller ve *Homo sapiens*

Yakın zamanda ulaşılan en ilgi çekici buluntular arasında, kahverengi tenli, kahverengi saçlı küçük bir kızın parmak kemiği (birtakım dişlerle birlikte) sayılabilir. Bu kemikler, orta Sibirya'nın Altay dağlarında, Denisova mağarasında bulundu. Yaklaşık 80.000 yıl öncesine aitler (Meyer vd., 2012). Fiziki malzemenin azlığına rağmen, genetik ayrıntıların muazzam olduğu görüldü. Buradan hareketle pek çok şey anlaşılabilir. Bu buluntuları araştıran genetikçiler, genomun "kayıp evrimini" çözümleyerek, popülasyonun nispeten birörnek olduğunu belirleyebildi. Bu genom aynı zamanda Asya'da geniş alanlara yayılmıştı. Denisovalılar hem Neandertallerle hem *Homo sapiens*'le çiftleşmiştir. Genetik mirasları özellikle Melanezya'ya yayılmıştır. Günümüzün Melanezya nüfusunun yaklaşık %4,8'inin Denisova soyundan geldiği görülüyor; ayrıca Avustralya'nın yerli nüfuslarında da bir miktar payları var. Dille ilişkili olarak Denisovalıların önemli bir yanı, sinir hücrelerinin büyümesiyle ve dilin gelişimiyle ilgili en az sekiz genin, Denisovalıların zamanından beri değişim geçirmiş olmasıdır. Bunun anlamı çok basit: Denisovalılar bildiğimiz haliyle dil yaratma yeteneğinden açıkça yoksundu, fakat iletişim amaçlı bir tür konuşma ya da jest sistemi üretmiş olabilirler. Pratikte, başka bakımlardan insana benzeseler de, dil öncesi aşamadaydılar.

Fakat Neandertaller nispeten farklıydı. Hem *Homo sapiens*'le hem Denisovalılarla çifleşip döl verdiler; fakat antropoloji bilimleri açısından genel olarak elzem soru, Neandertallerin iri beyinlerinden aslında daha küçük olan beyinlere geçişi açıklamaktır. Neandertal beyni (1.200 ila 1.740 cc), *Homo sapiens* beyninden (ortalama 1.450 cc) iriydi, ama bu ille daha zeki oldukları anlamına gelmiyor. Gerçi bunu

yanıtlamak zor değil. *H. sapiens*'in daha küçük beynini mümkün kılmak için gerekli olan unsur, "dış bir bellek ambarı", başka bir deyişle karmaşık dildir. Mike Beaken (2011: 131) şu şekilde anlatıyor: "İnsan beyninin büyümeyi bıraktığı nokta, dilin, toplumsal âdet olarak yerleştiği nokta olsa gerek." Burada ilginç olan husus, Neandertallerin dile sahip olması ya da olmaması değil, Beaken'ın değerlendirmesine göre, dilin Neandertaller arasında çoktan yerleşmiş toplumsal bir âdet olmasıdır. Bu mümkün, ama dil tam kapasiteyle kullanılıyor muydu, bilmiyoruz. Beaken, kendi kuramsal bakış açısının *maddeci* olduğunu söyler, fakat bu bakış açısına "toplumsal" da diyebiliriz; çünkü ilerlemeleri özellikle mülkiyetin önemindeki gelişmeler kadar toplumdaki gelişmeler olarak görür.

Denisovalılarda dil var mıydı, hiç fikrimiz yok; çünkü birkaç kemik dışında elimizde ne kafatası ne fosil bulunuyor. Ancak, arkeolojik kanıtlardan hareketle, Denisova mağarasının, *Homo sapiens*'in, *H. neanderthalensis*'in ve Denisovalıların atalarına yuva olduğunu varsayabiliriz, hem de farklı zamanlarda değil, en azından ara sıra eşzamanlı olarak. Mitokondri DNA'sı kanıtlarından, bu türler arasında çiftleşme olduğunu biliyoruz. Denisova mağarasında bulunmuş olan ilgili fosillerin yaşı yaklaşık 41.000 yıldır, fakat etrafta maddi kültür cılız görünüyor. En şaşırtıcı olanı, bu üç popülasyonun mağarayı paylaşmış ve genetik malzemelerini değiş tokuş etmiş olduğunun anlaşılmasıdır. Eğer bu, aralarındaki belirgin genetik farklara rağmen birbirleriyle *iletişim kurabilme* ihtimalini gösteriyorsa, hayret vericidir. Denisovalılarla ilgili literatür giderek rağbet görse ve genişlese de, en önemli çalışma, Johannes Krause ve ekibinin çalışmasıdır (2010). İlave kazılar sayesinde bir şeyler bulunsa da bulunmasa da çözümleme yoluyla daha fazlasının anlaşılacağı şüphesiz.

İnsan doğasının avcı-toplayıcı olduğu aşikâr. Belirgin maddeci (daha az Marksist) bakış açısının genel önemi bir yana, avcı-toplayıcı geçmişimizi hâlâ içimizde taşıdığımızı fark etmemiz önemli. Dil ne kadar eski ya da yeni olursa olsun, avcı-toplayıcılar arasında ortaya çıkıp evrimleştiği su götürmez, üstelik kuvvetle muhtemel *Homo sapiens* kadar Neandertallerde de ortaya çıkmıştır. Bunun aksine Denisovalılar, *H. heidelbergensis*'in dilsel varoluşuna (bu ne olursa olsun) sıkışıp kalmış olabilir, ama düpedüz bilmiyoruz. Beaken, toplumsalı vurguluyor ve bununla birlikte bir dili paylaşan toplumu ve bunun "kolektif bilinçliliğini" öne çıkarmış oluyor. Belki bu soruyu ele alabiliriz, ama dille ilgili bir yanıt vermekte hâlâ çok yetersiz kalıyoruz. Bu ne tür bir dildi ve üç tür arası iletişim gerçekleşebilmiş midir?

H. heidelbergensis'in bilişsel yetileriyle ilgili yanıtların peşine düşmemizi mümkün kılacak, bu türle ilintili malzeme elimizde yok. Fakat Beaken'ın bize hatırlattığı gibi:

> Bilinçlilik, topluluğun yaratımıdır. Topluluğun eylemlerinin toplamıdır. Her eylem, tüm konuşurların toplu bilincinde var olan ilintili bir anlama can verir. Demek oluyor ki her konuşur, işaretler sistemi ve bunların anlamları aracılığıyla, dilin öteki konuşurlarının tüm deneyimini, bilgisini, bilgeliğini edinebilir. (Beaken 2011:32)

Buradan hareketle, kolektif bilinçlilik kaybolduğunda kolektif bilgi de kaybolur diyebiliriz. Günümüzde yaygın bir görüş, Neandertallerin, daha "zeki" *Homo sapiens* türünün baskısı sonucunda yok olduğunu söyler. Bunun kadar makul bir görüşe göre, yalıtılmış durumdaki Neandertal topluluklarının düşük nüfusu, ayrıca iklim değişiklikleri, kültür aracılığıyla biriktirilmiş Neandertal *bilgeliğinin* yaşam gücünü tehdit etmiştir. Bu meselede genetik kanıtlar, Neandertallere kıyasla Denisovalıların daha çeşitli popülasyona ve nispeten daha yüksek nüfusa sahip olduğuna işaret ediyor! Denisovalılar muhtemelen *Homo heidelbergensis*'ten çıkan bir daldı, fakat evrimleri bakımından Neandertallere benzerler: Fosil kayıtlarında geride kalmaları tesadüftür (bkz. Stringer 2011:196).

Dil aşamasına gelmiş beynin bilgi istifleme kapasitesi, evrim açısından önemlidir; çünkü grubun, bilgi, folklor, şarkı, ritüel ve başka birçok şey paylaşmasını mümkün kılar. Pek çok konuda hem konuşma hem jest, tek başına düşünceden daha etkilidir. Jestin yerine konuşma geçtiğinde, öğretme ve öğrenme başka anlamlar kazanıyor. Jestin takviye edilmesi mümkün: İzleyici başka tarafa bakarken, kişinin eli işaretleşme dışında başka bir şeyle meşgulken ya da karanlıkta, elin işaretleri yetersiz kaldığında, eğer işaretler muğlaksa ya da sadece konuşma, işaretleşmeden daha az enerji gerektiriyorsa. Beaken (2011:131), bunun belki de *Homo erectus* ve *H. sapiens* evrimi arasında bir yerde, Neandertallerin zamanından önce meydana geldiğini ileri sürüyor. Lieberman (örneğin 2006), ilgisi olabilecek anatomi ve sinir sistemi özelliklerine işaret eder; fakat evrimsel dizi içinde tam zamanı sanıldığı kadar açık değildir. Englefield'ın (1977) labrador cinsi köpeklerine, özellikle de benimkilere kısaca dönmek gerekirse, bu cinsin (belki tüm köpeklerin) hem el işaretlerini hem konuşmayı anlama özelliği varmış gibi duruyor. El işaretleri pek de dil sayılmaz, ancak elle yapılan jestli mekanizmalar olmaları ve topluluk içinde iletişim gayesiyle kullanılmaları açısından en azından dile çok benziyor-

lar: iletişim ister tür içinde cereyan etsin, ister türler arası sınırı aşsın. İşaretleşmeden konuşmaya geçiş için bir tarih belirleyecek olsak, erken bir tarihe yönelirdim. Dilin kökenine ilişkin jest kuramının babası Gordon Hewes (1973), jestlerin kökeninden primat iletişimi bağlamında bahseder. Neandertaller ile modern insanın ayrılmasından önce gırtlağın aşağı kaymasına bakanlar da vardır (örneğin Lieberman 1984). Başka bir deyişle, işaret dili ile konuşma dili benzerliklerine rağmen, konuşma yeteneği ve en azından modern insanlığın seslerini az çok üretmek, dilin öncülleridir, en azından ilk aşamalarında bu düşünceyi anladığımız haliyle. Bu sebeple, kimi yazarlar, "işaret" ile "jest" arasında ayrım yapar: "İşaret, kelimenin tam anlamıyla dilken, jest, dil değildir" (Fitch 2010: 437). İster sözlü ister işaretli olsun, insan dili, basit jestlerden oldukça farklıdır.

Neandertallerin incelikli düşünceyle ilişkilendirilmesine gelince, bu sav sürekli güçleniyor. Neandertal uzmanı Joâo Zilhâo'ya göre (2014: 202), "bedeni boyamadan ve kişisel süslerin kullanımından gelen kanıtlar, Neandertallerin modern insanınkine özdeş bilişsel yetilere sahip olduklarını ve kanıtların Afrika'da kültürün ortaya çıkışı için gösterdiği tarihlerde Avrupa'da simgeler kullanarak örgütlenmiş kültürler yarattıklarını gösteriyor". Atıfta bulunduğu kanıtlar arasında, 130.000 ila 100.000 yıl öncesine uzanan defin ritüeli (İsrail'de), Fransa'da 75.000 ila 60.000 yıl öncesine ait bir mezarlık, Blombos'takilere benzeyen ama o kadar eski olmayan soyut çentikler vesaire var. Bahsettiği mevkilerin hepsi açıkça Neandertallerindir; fakat türün evriminde farklı aşamalarla ve Neandertal zamanında bütün Avrupa'da gerçekleşen iklim değişiklikleriyle ilişkililer. Stephen Shennan (2001) ve daha yakın bir tarihte Adam Powell, Stephen Shennan ve Mark Thomas (2009), nüfus yükseldikçe yaratıcı davranışın da arttığını, bunun hem Afrika'da hem Avrupa'da geçerli olduğunu gösterdiler. Neandertaller kültürel olarak Mousterien'de evrimleşti, 60.000 ila 40.000 yıl önce gruplar halinde Kuzey Avrupa düzlüklerine göç ettiler. Bundan evvel, yaklaşık 135.000 yıl önce *Homo heidelbergensis*'ten farklı, ayrı bir türe dönüşmüşlerdi. Bu insanlar dili o dönem evrimleştirmiş olabilir mi? Bu tür ilerlemeler, bitkilere ilişkin bilgi ve taş aletler gibi şeylerde incelik kazanmayı getirmez mi? Modern insan davranışının başladığı yer burası mıdır?

Richard Lee (1979: 479), Botsvana'da ve Namibya'da Ju/'hoansi halkının yemeye uygun 105 bitkiyi tanıdığını fakat yedikleri bitkilerin %75'inin bu bitkilerin yalnızca %14'ünden meydana geldiğini belirtmişti. Elbette, yedikleri türlerin çoğuna ayrı isimler verirler, bunların çoğunun nerede ve tam olarak ne zaman bulunacağını bilirler. Benzer

sayıda hayvana da aşinalar; ayrıca hayvanların alışkanlıklarını, yaşam alanlarını tanırlar. Ju/'hoansi halkı, dil ya da başka bir açıdan ilkel değildir: Ekolojik bakımdan, bitkilerden incelikli, bilgiye dayalı şekilde faydalanırlar; öte yandan, yedikleri et yüzdesi bugün diğer tüm insanlarınkinden yüksektir. Et yiyiciler olarak, bununla ilintili simge sahasında da incelik kazanmışlardır. Çoğu avcı-toplayıcı gibi, canlıların sınıflandırılmasına dair bilgileri, hayvanlar hakkında, Batı'da bizlerin hurafe ya da hatalı bir bilincin göstergesi sayacağı inançlar içerir. Ancak, yine de bu tür inançlar, bu karmaşıklığın bir parçasını oluşturur. "Bizlerin" yağmur hakkında, antilobun gücü hakkında ya da aslanın veya yılanın gökyüzünde "yolculuk etme" yeteneği hakkındaki inançlarını gerçeğe yormayışımız asıl mesele değil. Bu avcı-toplayıcıların zihinlerinde bu işi yaparlar ya da en azından yapar gibi görünüyorlar. Simgesel düşünebilmek insanlığın doğasında var (bkz. James 2003; Barnard 2012).

Simgesel düşünce bakımından, antilop özellikle ilginç bir öneme sahip. Camilla Power'a göre Buşmanlarda kadınların yetişkinliğe kabul edilişi sırasında yapılan Erkek Antilop Dansı, erken dönem kültürdeki kadar temel öneme sahiptir. Dans sırasında, erkek antilobu taklit eden erkek (çoğunlukla yetişkinliğe kabul edilenin dedesidir), ateş çevresinde kızı "kovalar". Bu dans, kızın ilk menstrüasyon döneminde yapılır ve Power'ın (2015: 53) belirttiği gibi, "bu dans, büyük ihtimalle insanlığın en uzun süredir devam eden dinî geleneği olmaya en büyük adaydır; bir tahmine göre 70.000 ila 100.000 yıllıktır". Chris Knight şunu ekliyor (şahsi iletişim):

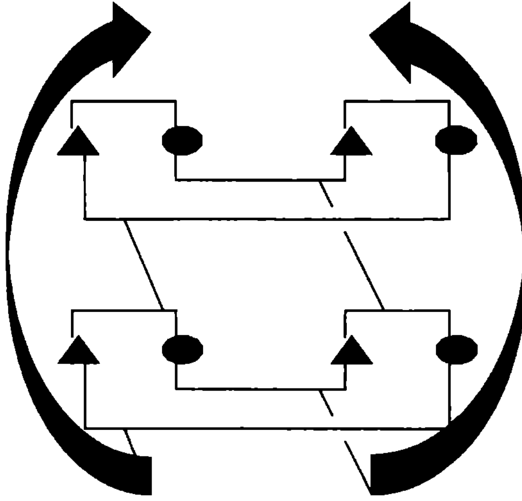
> Jestli, törensel ya da sözlü olmayan başka mecazların mantıken daha önce ortaya çıktığını, pratikte simgelere ve dilbilgisine can verdiğini söyleyen daha üretken tezi yeğliyorum... Bir ifadenin mecaz olması için, en azından görünüşte hatalı bir beyan olması şart. Ardından dinleyici, yüzeydeki hatanın dürüst bir iletişim niyetini barındırdığını fark etmeli. Yabanda yaşayan kuyruksuz maymunlar kadar rekabetçi hayvanlar arasında güvenin akla gelebilecek her şeyden öncelikli olmasının nedeni budur. Genç kadının gerçek kimliğinin (biyolojik kimlik), canlılar sınıflandırmasında ters yüz edilmesi anlamında Erkek Antilop Dansı harika bir örnektir. Törende herkes, kadının, olmadığı bir kişi olduğunu ısrarla söyler ve bunu topluca, bir anlamda da kadını zorlayarak yaptıkları için, kurgu, hakikat halini alır, kurumsal bir olguya dönüşür.

Günümüzün avcı-toplayıcılarının ataları, Güney Afrika'da, dünya üzerinde herhangi bir popülasyonun ömrüne kıyasla daha uzun süre yaşadı. Neandertaller ve Denisovalılar dahil öteki popülasyonlar hem

biyolojik hem kültürel olarak karışmıştır; Afrikalılar karışık değildir (en azından aynı ölçüde), bir anlamda "katışıksız" *Homo sapiens*'tirler. Richard Lee ile Irven DeVore'un (1968a: ii), *Man the Hunter* [Avcı İnsan] kitabının başında ve sunuş bölümünde (1968b: 3-4), milattan 10.000 yıl önce dünya nüfusunun 10.000.000 olduğunu ve hepsinin avcı-toplayıcı olduğunu söylemeleri meşhurdur. MS 1500'de dünya nüfusu 350.000.000'du, bunların 3.500.000'i yani yaklaşık %1'i avcı-toplayıcıydı. MS 1900'de dünya nüfusu 3.000.000.000'ken, yalnızca %0,001'i, yani yaklaşık 30.000 kişi avcı-toplayıcıydı. Bu bir avuç insan Afrika'nın, Avustralya'nın, Asya'nın, Kuzey Kutup bölgesinin ücra köşelerinde yaşıyordu, oysa bir zamanlar fiilen bütün kıtaların her köşesini mesken tutmuşlardı. Lee ve DeVore, türümüzün varoluşunun %99'undan uzun bir süre boyunca sadece avlanarak, toplayarak geçindiğini eklerler. Yaklaşık 10.000 yıldır insan, hayvanları ve bitkileri evcilleştiriyor, maden kullanıyor ya da insan bedeni dışında başka enerji kaynaklarından yararlanıyor. 1968'de insanlığın sadece %6'sı tarımla ya da göçebe çobanlıkla geçiniyordu, sanayileşmiş toplumlarda ise bu rakamlar daha da düşüktü. Kısacası, "avcılık yaşam tarzı, insanın eriştiği en başarılı ve uzun soluklu uyarlanım olmuştur" (1968b: 3).

Son soru: Neandertaller evleniyor muydu? Clive Gamble (2008: 39-40), ilintili pek çok meselenin ışığında bu soruyu ele alıyor; örneğin Nicholas Allen'ın dörtlü toplum kuramı, paylaşma ilişkileri ve ensest ilişkiden uzak durma düşüncesi. Dörtlü yapı, farz edilen erken bir akrabalık örüntüsüdür. Toplum dört birime bölünür. Birimler, babaya, anneye, annenin çocuğuna, babanın çocuğuna karşılık gelir. Avustralya akrabalığındaki klasik Kariera modeline benzer: Baba anneyle evlenir, annenin çocuğu babanın çocuğuyla evlenir. Dört "bölümün" gerekli oluşunun nedeni, nesillerin sırayla gelmesidir. Ben (erkek benlik), babamın babasıyla aynı kategorideyim, eşim de annesinin annesiyle aynı kategoride. Bunu Şekil 4.2'de örnekle anlatıyorum. Her nesilde erkek, kadınla evlenir, çocuklar da alttaki nesle mensuptur. Resimde sadece tek erkek kardeş ve tek kız kardeş gösteriliyor, çünkü aynı cinsiyete mensup tüm kardeşler eşdeğerdir. Yani sol üstteki üçgen hem "beni" hem de "erkek kardeşimi" temsil ediyor. Nesiller sonsuza kadar döngü içinde olduğundan, aynı zamanda "oğlumun oğludur" vesaire.

Neandertallerde evlilik var idiyse, aslında bu tür bir yapı icat etmiş olabilirler, fakat böyle bir yapıya sahip olmalarını pek muhtemel bulmuyorum. Bu beklenti merak uyandırıcı, ama düşük ihtimalli olmasının nedeni, Avustralya'da geç ortaya çıkmış bir gelişme olduğunun

Şekil 4.2 Kariera akraba yapısı

yaygınlıkla varsayılmasıdır. Mümkün mertebe en az sayıda nesille (iki nesil), nesillerin ardışıklığı sayesinde ensest ilişkiyi düzenlemeye yarar. Fakat akrabalık kategorileri kabul edilirse, nesillerin ardışık düzenine gerek kalmayabilir. Başka bir deyişle, onlara dil bahşedersek, nesil sırasını gözetmelerine gerek kalmaz. Bunun yerine bu kategorileri isimlendirebilirler. Kısaca, yarımları (*moiety*) icat edebilirler. Yarım, Avustralya'da da bulunur ve başka yerlerde de, özellikle Güney Amerika'da yaygındır. Dilleri var mıydı yok muydu meselesine gelince, Gamble (2008: 35), dilleri olduğu yargısına varıyor, daha doğrusu primatların dedikodusundan ya da toplu halde ses çıkarmaktan (*australopitekusların* durumu) ya da mecazdan ve teknik iletişimden (modern insanların durumu) ziyade toplumsal odaklı dedikoduyu temel alan bir iletişim aracı barındırdıklarını söyler. Gamble'ın görüşüne göre, çiftler arası bağ ve kayın akrabalar da vardı, ama evlilik yoktu.

Antropologlar Nasıl Düşünüyor?

Hem antropolojinin kendisine hem de başka disiplinlerden gelen okurlara yararı olması için, antropolojinin dayattığı kimi kısıtlar üzerine kafa yormak, bu disiplinin hem sınırlarını hem potansiyelini anlamaya yardımcı olacaktır.

Antropoloji hiçbir suretle kendi içinde birleşmiş bir disiplin değildir. Bir anlamda, disiplin olmaktan ziyade kuramsal bakış açıları

derlemesidir. Bu bakış açılarının her biri, düşünceye farklı paradigmalar içinde yön verir: dilbilimsel antropoloji ya da antropolojik dilbilim, biyolojik antropoloji ya da fiziksel antropoloji, sosyal antropoloji ya da kültürel antropoloji ve tarihöncesi arkeolojisi. Genel antropoloji disiplinine ait olma düşüncesine dayanan dilbilimsel antropolojinin muğlak tarihi, tanımının anlaşılmasını güçleştiriyor (Enfield, Kockelman ve Sidnell 2014a). Antropolojik dilbilimden daha eskiye dayandığı görülen dilbilimsel antropoloji terimi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından beri kullanımda (Duranti 2003:327). Savunucularının başında gelen Dell Hymes (örneğin 1964), bu terimi antropolojik dilbilime yeğliyordu. Genel olarak dilbilim içinde, 1950'lerden itibaren kuram, dönüşümsel ve üretici dilbilgisinin çeşitli permütasyonlarını takip ediyor; örneğin en yakın tarihlisi (1990'lardan itibaren), yetinmeci çizgi denen anlayıştır (bkz. Chomsky 1993). Bundan önce, dilbilim, sosyal (ya da kültürel) antropoloji nitelikli saha çalışmalarıyla ilintili betimlemeli ve yapısalcı yaklaşımları temel alıyordu. Elinizdeki kitap, genel olarak dilbilim kuramının muazzam karmaşıklığını anlatmaya soyunmuş değildir. Bunun yerine, evrimsel dilbilimdeki ana eğilimleri ele almak yararlıdır, özellikle çok yakın zamana kadar bizzat Chomsky (örneğin bkz. Hauser vd., 2002; Chomsky 2012:103-7), dilin kökenini dilbilim içinde bir ilgi alanı saymaya yanaşmadığı ya da en azından bu konuda şüpheci davrandığı için.

Burada biyolojik antropolojiyi çok dert etmemize gerek yok, en azından antropoloji kuramı üzerindeki etkisi bakımından. Biyolojik antropolojinin itici gücü elbette kuramdır; fakat belki de –genel– antropoloji bilimlerinin öbür dallarındakiyle aynı anlamda değil. Yine ilgi çekici bir alan, bana ya da genel olarak antropologlara özellikle ikna edici gelmese de, Tecumseh Fitch'in (2004) kimi çalışmalarıdır. Dilin biyolojik kökenine, kendi "anadili" kuramı merceğinden bakar. W. D. Hamilton'ın (1964) Darvinci modelindeki ve Robert Trivers'ın (1971) karşılıklı diğerkamlık kuramındaki gibi, ana fikir, tek tek annelerin, biyolojik çocuklarını kollamasıdır. Bu kollamacılık, müteakiben akraba grubunun öteki üyelerine uzanır ve bu, insanların, kendilerine anlatılana inanmasına bağlanır. Kısacası, önce evrimleşmiş olduğu anlaşılan diğerkamlık, güveni temel alır. Ardından biyoloji ve evrim devreye girer, çünkü insan beyni ağır ağır evrim geçirir ve zaman, evrimin meydana gelmesi için elverişlidir. Sonuçta, simgesel düşünce ortaya çıkıp önceden plan yapılabilmesi için iletişimi mümkün kılar (Gärdenfors 2004:237). Elbette bu, toplumsallığın ve toplumun evrimi için gereklidir.

Son onyıllarda genetik biliminin, kimi alanlarda paleo-anatomi ile tarihöncesi arkeolojinin daha eski görüşlerine katılmış olması önemlidir, özellikle de ABD'de, fakat bu disiplinlerden gelen fikirler Avrupa'da henüz sosyal antropolojiye nüfuz etmemiştir. Sinirbilimin de genel olarak antropoloji içinde asgari düzeyde bir etkisi vardı; fakat gelecekteki düzenlemeler aracılığıyla etkisi artabilir. Sosyal antropolojide kuram gerçekten oldukça basittir ve genel olarak tarihsel zemini bulunan gelenekler dizisini takip eder. Yedi temel bakış açısı mevcuttur. Bunların her biri, diğerlerinden genellikle kayda değer oranda farklıdır. Bu "akımlar", dilbilim içindeki bakış açılarının aksine, oldukça dengelidir. Aşağıda bu akımları, tarihsel gelişimlerinin sırasıyla sunuyoruz (ayrıca bkz. Barnard 2000).

1. Evrimcilik (*evolutionism*)
2. Yayılımcılık (*diffusionism*)
3. Görecilik (*relativism*)
4. İşlevselcilik (yapısal-işlevselcilik dahil) (*functionalism* [*structural-functionalism*])
5. Yapısalcılık (*structuralism*)
6. Yorumlayıcılık (*interpretivism*)
7. Postyapısalcılık ve postmodernizm (*post-structuralism, postmodernism*)

Evrimcilik, 1860'larda ya da o civarda, doğa bilimlerinde Darvinciliğin egemenlik kurmasıyla birlikte baskın bakış açısı haline geldi. Öğrencilerime, antropoloji bilimini 1871 civarına tarihlendirebileceğimizi söylerim. Bu tarih, pek çok önemli olaya işaret ediyor: Sir John Lubbock'un ilk başkanı olduğu Antropoloji Enstitüsü'nün kurulmasıyla başlıyor. Aynı sene içinde *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* (Morgan 1871) [İnsanda Aile Kan Bağı ve Yakınlığı] kitabı ve *Primitive Culture*'ın (Tylor 1871) [İlkel Kültür] iki cildi yayımlandı. Lubbock'un (1874 [1870]) *Origin of Civilisation* [Uygarlığın Kökeni] kitabı önceki sene basılmıştı ve önemli başka antropoloji kitapları o dönemde ya da 1860'larda yayımlanmıştı. *Türlerin Kökeni* (Darvinci düşüncede genel fikirler üstüne) 1859'da, *İnsanın Türeyişi* (insanları ele alıyordu) 1871'de yayımlandı (Darwin 1859, 1871). Darwin, Lubbock'un Antropoloji Enstitüsü'nün üyesiydi. Antropolojide Darvincilik, insanlığın daha basit biçimden daha karmaşık biçime ilerleyişini vurgular, ayrıca bütün dünyada benzer süreçlerin meydana geldiğini savunur. Evrimcilik içinde farklı düşünce ekolleri aşama aşama boy göstermiştir.

Belirtilmesi gereken önemli husus, evrimciliğin insanlığın aynılığını vurgulamış olmasıdır, oysa bunun zıddı olan yayılımcılık, bir icat yoksunluğu varsayıyordu. Buna göre, fikirler tek seferde icat edilmiş, başka yerlere yayılarak ya da göçle dağılmıştı. Evrimcilik İngilizce konuşulan dünyada baştan itibaren egemenken, Almanca konuşulan dünyada egemen bakış açısı yayılımcılık oldu (örneğin Schmidt 1939 [1937]). İngilizce konuşulan dünya için istisnalar vardı (örneğin Perry 1923); fakat 1920'lerde başlayan Malinowskici işlevselcilikle ve Radcliffe-Browncı yapısal-işlevselcilikle girdikleri çatışma sonucunda gündemden düştüler. Yirminci yüzyılın sonraki dönemlerinde yaşanan olaylar düşünüldüğünde, ulusal dernekler önemlidir, fakat Alman antropolojisi büyük oranda etkilenmişti. Her ne kadar Peder Wilhelm Schmidt ve meslektaşları (pek çoğu rahipti) İkinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya'dan kaçıp İsviçre'ye taşınmış olsalar da, onların yayılımcılık tarzı öğrencilerince benimsenmemiştir.

Sonraki nesilde Britanya'nın işlevselci geleneği kesin bir egemenlik kurdu (ya Malinowski ya da Radcliffe-Brown tarzı). 1922'den itibaren bu gelenek, uzun soluklu saha araştırmalarını ve tercümanlardan ziyade yerli dilinin kullanılmasını vurgulamaya başladı. Bu tutum, gelenek için yararlıydı; fakat evrimci görüşten gitgide uzaklaşmak anlamına geliyordu. Herhangi bir evrimi hesaba katmaya yanaşmama tutumu, Britanya'daki bölümlerin çoğunluğunda hâlâ baskındır. Bu bölümlerde ne öğrenciler ne öğretmenler, örneğin dilin kökeni alanında disiplinler arası çalışmaların önemini anlar. Burada Britanya bölümlerini iki hizbe ayırmak yararlı olacaktır: birleşik antropoloji ufkuna sahip olanlar (örneğin Londra University College) ve dar sosyal antropolojik bir odağa sahip olanlar (örneğin Edinburgh Üniversitesi). Britanya antropolojisi üzerine en iyi genel kaynak, Kuper'in *Anthropologists and Anthropology* [Antropologlar ve Antropoloji] kitabıdır (1973 ve sonraki baskılar).

1890'larda doğmuş olan görecilik, Franz Boas'tan, yani 1940'lardan itibaren Amerikan antropolojisinde baskın bakış açısı haline gelmiştir. Aslında, bugün bile düşüncelere epey egemen olan bu yaklaşım, kültürlerin farklılık sergilediğini, ama hiçbirinin ötekinden "üstün" olmadığını söyler. Esasen, evrimin de yayılımın da önemini reddetmeyi içerir. Kuzey Amerika'da Boasçı görecilik ve yorumlayıcılık ile postmodernizm gibi daha geç filizleri, Birleşik Krallık'ta işlevselciliğin (örneğin Radcliffe-Brown 1952) baskın bakış açısı haline gelmesinden, orada yapısalcılığın ortaya çıkışına kadar egemen oldu. Bu görecilik, etnografik saha araştırmalarının önemini vurguluyor,

eşyanın kökeni hakkında yorum yapmanın faydasız olduğunu, toplumu günümüzdeki haliyle anlamanın önemli olduğunu savunuyordu. Hem Boasçı göreciliğin hem de özellikle Malinowskici işlevselciliğin ortak noktası, saha araştırmacılarının yerel dili öğrenmesi, çalışmalarında yerel dilden faydalanması zorunluluğuydu. Yüzyılı aşkın süre (Boasçılar için) ve yüzyıla yakın süre (Malinowskiciler için) sonra iki gelenek de bu tutumlarını devam ettiriyor. Bir anlamda ikisi de, dilbilimden bile daha dil odaklıdır. Whorfçu hipotezin göreci çevrelerde güçlenmesinin nedenlerinden biri budur: İcracılar (*practitioners*), dünyanın en egzotik dillerinden bazılarını öğrendi, bu dilleri çalıştılar, araştırdıkları derin kültürel sorunlara ilişkin olarak kendi dilsel içgörülerini ortaya koydular.

Yapısalcılık (örneğin Lévi-Strauss 1963) başta Fransızlara aitti, ama 1960'larda araştırma sahasında Britanya düşüncesine de hâkim oldu. Ayrıca antropolojide, dilbilimde, pek çok alanda baskın hale geldi. *Eşyanın kendi arasındaki ilişkiler, eşyanın kendisini anlamada kilit etkendir*, diyordu. Nihayetinde, yapısal antropolojinin üç tarzı ortaya çıktı. Fransa'da, icracılar genelde Lévi-Strauss'un izinden gidiyordu, dolayısıyla insanların her yerde aynı olduğu düşüncesini temel alan programa uyuyorlardı. Bu düşünce bir anlamda Chomsky'nin düşüncesine benziyor: Tüm diller temelde aynıdır, o halde örnek dil olarak İngilizceyi inceleyelim. Gerçi, Lévi-Strauss, karşılaştırmalı çalışmalara epey çaba sarf etmiştir.

Birleşik Krallık'ta icracılar, her şeyi tek tek açıklamaya yönelmişti: Britanya tarzı evlilik töreninin yapısal çözümlemesi, Sistine Şapeli'nin tavanının yapısal çözümlemesi vs. Ara bir yaklaşımın benimsendiği Hollanda'da ve Belçika'da etnografik bölgelere yoğunlaşıyorlardı: Orta Afrika, Kalahari Havzası, vesaire. Amaç, bölgenin ortak kültürel yapısını tespit edip bölge içinde bunu ayrıntılarıyla kıyaslamaktı. Gerçi, burada "ulusal gelenekleri" vurgulamak yanıltıcı olabilir: İlk dönem çalışmalarım (örneğin Barnard 1992) ve Kuper'inkiler (örneğin 1982) bölgesel yapısal kıyaslama içeriyor, oysa ikimiz de ne Hollandalıyız ne de Belçikalı.

Yorumlayıcılık aşağı yukarı aynı zamanda doğdu. Kültürü "yorumlama"yı öne çıkarıp işlev ve yapı fikirlerini reddederek evrimleşen birkaç yaklaşımdan biriydi. Hem yapısalcılık hem yorumlayıcılık, dünyayı, dilsel örnekseme merceğinden görür (bkz. Lévi-Strauss 1963:29-97); fakat örneksemelerin doğası belirgin farklılık sergiler. Oysa yapısalcılar, kültürlerde düşünce "dilbilgileri" olduğunu savunur, antropologların bunu çözmesi gerektiğini söyler. Yorumlayıcılar,

başka kültürlere mensup insanların anlayabilmesi için kültürlerin "tercümeye" muhtaç olduğu düşüncesini benimser. Hem Amerikan (Geertz 1973, 1983) hem Britanya (Evans-Pritchard 1956) geleneklerinde, yorumlayıcılık rağbet gördü. Gerçi Geertz'in yorumlayıcılığı Evans-Pritchard'ınkinden oldukça farklıdır; çünkü Geertz, yorumladığı şeyde daha yüksek bir soyutlama derecesi görür. Dini ele alırken, simgelerin ve işaretlerin çeşitliliği üzerine, simgelerin meydana getirdiği bileşikler üzerine yorumda bulunur (Geertz 1973:91-4). Terrence Deacon benzer fikirler ifade etmiştir (2003:118). Son olarak, postmodernizm özünde göreciliğin radikal bir biçimidir. Herhangi bir şeye dair büyük bir kuram olamayacağını ileri sürer ve esas olarak sosyal antropolojinin sınırları ötesinde gelişmiştir (fakat bkz. Clifford ve Marcus 1986).

Arkeolojide elbette pek çok ulusal gelenek mevcuttur. Akademisyenlerin, sömürgecilere ve milliyetçi siyasi gündemlere uyma eğilimi yüzünden bu alan sık sık zayıflamıştır. Fakat disiplinde en az üç net kuramsal akım vardır (örneğin bkz. Johnson 2011).

1. Tarihsel tikelcilik
2. Süreçsel arkeoloji
3. Post-süreçsel arkeoloji

İlki tarihsel tikelciliktir. Sosyal antropolojideki evrimci ve yayılımcı düşünceden fikirler alır, fakat genelde gerçek anlamda kuramla ilgilenmez. Boas'ın bir ömür süren projesi iyi bir örnektir. Kültürel gelenekler ilerler ve başka geleneklerden unsurlar alır. Bir etnik grubun tarihini bir ölçüye kadar belirlemek olasıdır. 1960'lardan itibaren süreçsel arkeoloji adıyla da anılan "Yeni Arkeolojinin" taraftarları, hipotez sınamaya dayalı bir yaklaşım geliştirmiştir. Lewis Binford'ın "Antropoloji Olarak Arkeoloji" başlıklı makalesi (Binford 1962) ve sonraki çalışmasının büyük bölümü (örneğin 1978), bu yaklaşımı ana bakış açısı olarak tesis etmiştir. Çoğunlukla Amerika'da benimsenen bu ekol, kendisini doğa bilimlerindeki araştırmacılara, nihayetinde de zamanın sosyal antropolojisine benzetir. Geçmişin kültürel geleneklerinin, geç modern etnik gruplarla eş tutulabileceği düşüncesini zaman zaman reddetmişlerdir; fakat Binford (1983), geçmişi anlamak için modern avcı-toplayıcılarla ilgilendiğini daima savunmuştur. Günümüzde pek çok arkeolog aynı sebeple onlarla ilgileniyor: Avcı-toplayıcıların karmaşıklığı, sırf fikir ileri sürerek anlaşılamaz (bkz. Cummings 2013:1-12). 1980'lerden itibaren bu ekolün ardından post-süreçselciler geldi (bkz. Hodder 1985). Başlangıçta genelde Britanya kaynaklı olan post-süreçselci ekol esasen göreciydi. Nesnel hakikat

arayışını reddediyor, arkeolojinin öznel yorum içerdiğini savunuyorlardı. (Ayrıca bkz. Trigger 2006 [1989]: 386-483.)

Özetle, antropologlar, "kültür" ve "toplum" sorunlarını ele almaya ilişkin çeşitli yollar geliştirir ve her nesil, daha önceki gelişmeleri reddeder, sıfırdan başlar. Aslında, bu, avcı-toplayıcıların çevresel ve teknolojik zorluklara çözüm bulmak ve fırsatları değerlendirmek için benimsediği yaklaşımlardan çok farklı değildir. Yoksa öyle mi? Bu ikisi çok farklı şeyler. Avcı-toplayıcı toplumun evriminin zaman çerçevesi elbette çok daha uzun. Avcı-toplayıcı toplumun evrimi, gıda kıtlıklarına karşı teknolojik çözümler geliştirmeyi gerektiriyor. Ancak, aslında, avcı-toplayıcılar bu darlık zamanlarını, çobanlardan ya da tarımcılardan daha az deneyimler. Richard Lee (1979: 250-80), Ju/'hoansi halkının gün içinde yemek elde etmek için sadece iki ila üç saat harcadığını anlatır. Wiessner (2014), bu tür insanlar arasında iletişim evriminin genelde geceleri anlatılan hikâyeler aracılığıyla meydana geldiğini hatırlatır (muhtemelen jestlerin konuşmayı doğurduğu zamandır bu). Lévi-Strauss (1968: 351), eski avcı-toplayıcıların, sonraki insanlardan daha zayıf bir felsefi tavrı olduğuna inanmak için hiç sebep olmadığını belirtir.

Biyolojik İhtiyaçlar ve Kültürel Karşılıklar

Büyük etnografik saha araştırmacısı ve Birleşik Krallık'ta "modern" işlevselci geleneğin kurucusu Bronislaw Malinowski (1944: 91-119; ayrıca bkz. 1953: 75-90), hayatının sonuna doğru yedi biyolojik gereksinim ve bunlara verilen kültürel karşılıklar olduğuna dair kuramını ileri sürdü. Bu olağandışı kuram girişimine ne öğrencileri ne de başkası büyük ilgi gösterdi. Fakat bence, bu fikir üzerine biraz kafa yormaya değer. Bunun sebebi kuramın doğruluğu değildir. Sebep, bu tür bir şemanın en azından, varsayılan kültürel görüngülerin bunların sözde biyolojik tabanından kaynaklandığı düşüncesidir. Malinowski'nin öne sürdüğü şemayı Tablo 4.1'de gösteriyoruz. Açıklamalarına ayrıntı katmak için kategoriler hafifçe değiştirilmiştir (ayrıca bkz. Barnard 2000: 68-70).

Malinowski'nin önerilerinin çoğu oldukça somut. Benim biyolojik ihtiyaçlar listem nispeten daha dar olurdu: *yiyecek*, *içecek*, *cinsellik*, *konuşmak*. Orta Taş Çağı'nda yaşamış *Homo sapiens* avcı-toplayıcılar için yiyecek ve içecek çoğunlukla suyun yanı sıra et, yağ, tuz ve en sevdikleri balı içerirdi. Cinsellik aşikâr. Konuşmak da aşikâr. Ancak, konuşmakla ilgili önemli husus, sohbeti ve kalabalığa hitap etmeyi

Tablo 4.1 Malinowski'nin bahsettiği yedi temel ihtiyaç ve kültürel karşılıklar

Temel ihtiyaç	Kültürel karşılıklar
1. metabolizma süreçleri	1. erzak paylaşımı kuralları
2. üreme ve topluluk	2. akrabalık ve aile
3. bedensel rahatlıklar	3. barınma
4. güvenlik	4. topluluğu savunma
5. işbirliği davranışı	5. ekonomik etkinlikler
6. büyüme ve olgunlaşma	6. bilgi aktarımı
7. sağlık	7. sağlık bilgisi

Kaynak: Malinowski 1944: 91-119'dan uyarlanmıştır.

mümkün kılmakla kalmaması, ayrıca öğretme yetisini, soru sormayı, aslında bir tür sözlü edebiyat yaratmayı da mümkün kılmasıdır. Malinowski'nin listelerinde aslında bunların çoğu ima edilmiştir: İşbirliği davranışı, iletişimi de düşündürüyor. Kültürel tepkilerden bazıları iletişimi de içeriyor. Bunlar arasında erzak paylaşma kuralları, akrabalığın ve ailenin örgütlenmesi, topluluğun savunulması (asıl listesinde koruma diye geçer), ekonomik etkinlikler ve bilgi aktarımı var (asıl listede talimdir; yapay nesne imalatını, toplumsal görenekleri, ahlaka uygun davranışları öğretmeyi de içerir). Elbette bunların çoğu, iletişim kadar konuşmayla da ilgilidir.

Esasen konuşma, *Homo sapiens sapiens* avcı-toplayıcıları, *H. erectus* atalarından ayıran şeydir. Her ne kadar *H. erectus*'a ya da *H. antecessor*'a (*H. heidelbergensis*'in ya da *H. helmei*'nin önceli) kök-dil atfetsek de, muhtemelen bizim ölçümüzde iletişim yetenekleri yoktu. Yine Ju/'hoansi üzerine çalışan etnograf Lorna Marshall (1961) (bu halka !Kung diyordu), Ju/'hoansi yaşamının özünü kavramakla kalmadı, genel olarak avcı-toplayıcı yaşam tarzının özünü de anladı. Çığır açan makalesinin başlığı şuydu: "Paylaşmak, Konuşmak, Vermek". İleri insan kültürel öğelerinde avcı-toplayıcı toplumsallığını meydana getiren unsurlar, paylaşmak, konuşmak, vermekti. Birlikte, Afrika'nın ve ötesinin en çetin çevre koşullarından faydalanmak, onları denetim altına almak için gereken ölçüde toplumsal evrimi mümkün kılıyorlar. Malinowski'nin kendi çalışmasının büyük kısmından anlaşıldığı kadarıyla, onun gözünde, hem dilin hem iletişimin toplumsal yönleri, özellikle de ilişkisel söyleşme dediği şey önemliydi (Malinowski 1953). İlişkisel söyleşme, selamlaşma, hava hakkında sohbet, başka türlü ritüel konuşmalar gibi havadan sudan sohbetlerdir. Bunların önemi, söylenenlerin içeriğinden çok, iletişimin kendisinden kaynaklanır.

İlişkisel söyleşme, büyük yapısal dilbilimci Roman Jakobson'ın (1999) tanımladığı haliyle sözlü iletişimin altı işlevinden biridir (ayrıca bkz. Hébert 2011). Sözlü iletişimin öteki işlevleri şunlardır: gönderimsel, duygusal, çağrı, üstdil, şiirsel.

Jakobson'ın saydığı altı unsurun her biri, mesaj ile başka bir kişi ya da nesne arasındaki ilişkiyi ifade eder. Gönderimsel unsur, bağlamı belirtir (örneğin "Top yuvarlaktır"). Duygusal unsur, konuşan kişinin duygusal halini gösterir ("Vay, ödüle bak!"). Çağrı işlevi buna benzer, ama işiten kişiye atıfta bulunur ("Gel, otur"). Üstdil, tanım sağlar ("Nedir bu?"). Son olarak, şiirsel unsur, kendi başına mesaja odaklanır. Belki burada, C. G. Jung'un (örneğin 1964: 45-56) dört psikolojik işlev ayrımı da geçerlidir: duyum, düşünme, his, sezgi. Bunların her biri, gerçeklik karşısında dışadönük ya da içedönük tavırla bağdaştırılma potansiyeli taşır. Kendini Jung'dan da Jacobson'dan da daha işlevselci ilan eden Malinowski, sürekli olarak işlevlerden bahsederdi. Ancak, bu kuramcıların her birinin yazılarındaki "işlev" kavramı birbirinden oldukça farklıdır. Bunun tek sebebi, farklı disiplinlerden gelmeleri değildir. Ayrıca, terimi kullanma biçimlerinden kaynaklanan ayrıntılar, kast ettikleri anlamlar içinde daha derin bir şeyi yansıtır. Başka bir deyişle, dilin kendisi, nakledebildiği derin anlamları ifade etmekte yetersiz kalır. Bu yeteneği tam olarak ne zaman edindi, gerçekten söylemek mümkün değil, ama avcı-toplayıcılarla olan konuşma deneyimlerim bana, sadece gıda üretenlerin değil tüm modern insanların, biyolojinin gereksinimlerini karşılamayı haydi haydi aşan şekilde dil kullanmaya muktedir olduğunu düşündürüyor. Bilişsel açıdan herkes ne kadar modernse, avcı-toplayıcılar da tamı tamına o kadar moderndir.

Malinowski'den sonra, hatta aslında ondan önce, genel olarak antropologlar, hayvanlar karşısında insanların biricik özelliklerini açıklamak için sözde kültürel evrensel unsurları aramaya koyuldu. Bunların bulgularına, Malinowski'ninkilerden daha fazla yer ayıracak değilim. Bunun sebebi, yanılıyor olmaları değil, bu kapsamlı meseleden öğrenilecek fazla şey çıkmamasıdır. Özellikle avcı-toplayıcılara bakmak çoğunlukla açık bir yanıt sunar (bkz. Barnard 2012: 134-6). Clyde Kluckhohn (1953, 1959), George Peter Murdock (1945) ya da Donald Brown (1991) gibi insana ait evrensel unsurların peşine düşenler, doğruyu söylemek gerekirse, önemsiz belki de yüzeysel yönleri vurgulamakla yetinmiştir. Fakat Brown'ın (1991: 130-4) dil üzerine yorumu istisnaidir:

> EH [Evrensel Halk] kültürü çok büyük ölçüde dillerinde vücut bulur. Bu iletişim sistemi olmasa, kültürleri mutlaka çok daha basit olurdu.

> Dil sayesinde EH, hem onların iç halleri hem de her bireyin dışındaki dünya hakkında kafa yorar, fikir tartışmasına girer... Dille birlikte EH, üyelerinin davranışını örgütler, tepki verir, yönlendirir. (1991:130)

Dahası, dil, insanların soyutlama yaparak düşünmesini, o an etraflarında olmayan eşyayı ve süreçleri temsil etmesini, itibar kazanmasını, mizahını dile getirmesini, insanları yanlış yönlendirmesini, simgeciliği mümkün kılar. Dilin başka yönleri gibi dilbilgisi de neredeyse daima olması gerekenden daha çok şey anlatır. Dilbilgisi aracılığıyla, akrabalık terimleri ve temsil ettikleri kategoriler aracılığıyla, sırf anlamı değil, biyolojik gereksinimleri çok aşan toplumsal bağlamı da sunarız. Bu hususta insanlar, tüm hayvanlardan farklıdır, hatta alet yapanlardan, birbirleriyle işaretleşenlerden ya da aile yapılarını, doğru ve yanlış davranış kurallarını tanıyanlardan ayrılırlar.

Dolayısıyla, dilbilgisinin ötesinde *kültür* var. Bu kelimenin çoğul halini kullanmayı uzun süre önce bıraktım, çünkü "kültürleri" saymak ve bunlara tam olarak kimlerin mensup olduğunu saptamak güçtür (ayrıca bkz. Kuper 1999). Bununla birlikte, bu hususta, karmaşıklık düzeylerine göre düşünmek yararlıdır: sesbilimsel karmaşıklık, sözdizimsel karmaşıklık, anlambilimsel karmaşıklık, bunun ötesinde kültürel karmaşıklık. Her sosyal antropolog, Marshall Sahlins'in (1976) *The Use and Abuse of Biology* [Biyolojiden Faydalanmak ve Biyolojiyi Kötüye Kullanmak] kitabına aşinadır. Bu ufak kitap sosyobiyolojinin altın çağında kaleme alınmış olmasına rağmen, esasen sosyobiyolojiye yönelik bir saldırıydı (1970'ler). Sahlins (1976:3-16), sosyobiyolojinin insan olmanın anlamını ancak kısmen temsil edebileceğini, insan kültürünün (ya da kültürlerinin) tamamının bunun ötesinde kaldığını belirtir; bu aslında bütün antropoloji için geçerli. Sahlins'in kitabını inceleyenler (örneğin Alexander 1977), sosyobiyolojiyi yanlış anlattığı gerekçesiyle kitabı eleştirmişti; fakat bu eleştirileri kabul etsek bile, ana savı sarsılmaz: Antropoloji muazzam bir külliyatı kapsıyor ve işlediği konu, pek çok kuramsal alanda karşımıza çıkmayan bir çeşitliliğe sahiptir.

Ekolojik ve Kültürel Modeller

Kültürün İtirazı

Hem arkeolojide hem de daha küçük ölçekte sosyal antropolojide pek çok kişi, en uygun yiyecek arama stratejisi ve avcı-toplayıcılıkla doğrudan ilişkili başka davranış biçimleri gibi şeyleri betimlemek için kurallı, ekolojik modelleri benimser. Nihayetinde bunlar, temelinde

Darvincidir. Örnekler arasında Robert Kelly'nin (2013 [1995]), Robert Bettinger'ın (1991, 2009), Bruce Winterhalder ile Eric Alden Smith'in (1981) çalışmalarını sayabiliriz. Daha önce belirttiğimiz gibi, özellikle Kelly, avcı-toplayıcı ekonomilerinin çeşitliliğini vurgulamıştır. Örneğin, kitabındaki bölümlerden birini (2013:241-68) özellikle Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyısında yaşayan çeşitli halklar gibi eşitlikçi olmayan avcı-toplayıcılara ayırmıştır. Bu kategori içinde bile çeşitlilik vardır: Bu alanda kıyının güneyinde Tolowa ve Yurok halkları, incelikli itibar kavramlarından yoksundu. Daha kuzeyde, Wakashan ve Salish dil grupları içinde, statü genel olarak çok daha önemliydi, yine de gruptan gruba farklılık gösteriyordu. Daha da kuzeyde Tlingit, Tsimshian, Haida halkları, daha karmaşık toplumsal örgütleniş ve şef hiyerarşisi biçimlerine sahipti; bu biçimler de gruptan gruba farklıydı. Bu çeşitlilik sayesinde Kelly, avcı-toplayıcıları tek tip ekonomiye ya da yiyecek arama stratejisine sahip bir grup diye sınıflandırma girişimlerine direnebildi. Yine de avcı-toplayıcıların genelde ekonomik açıdan verimli olup kendi ekolojik şartlarında en yararlı davranışı hedefledikleri varsayımı sürdürülüyor. Başka bir deyişle, yiyecek arama uygulamasının tek bir "asıl" biçimi olmasa da, her şarta özgü, işe yarar tek strateji vardır ve avcı-toplayıcılar, kültürel evrim sayesinde bunu araştırmış, yerel koşullara uygun olan stratejiyi benimsemiştir.

Bu konu yakın tarihli çalışmalarda da ele alınmaktadır. Örneğin, *Information and its Role in Hunter Gatherer Bands* (Whallon vd., 2011) [Bilgi ve Avcı-Toplayıcı Takımlarındaki Yeri] kitabının yazarlarına bakalım. Başlığının da gösterdiği gibi bu çalışmanın odağı, takım seviyesinde örgütlenme ve malumatın birikmesi, aktarılmasıdır. Vaka incelemeleri arasında Avustralya Batı Çölü, Kalahari, Orta Afrika, Tierra del Fuego, Patagonya, Kuzey Kutup bölgesi ve Mezolitik Avrupa var. Vakaların coğrafi ve iklimsel farkları düşünüldüğünde, çeşitlilik olacağı neredeyse kesindir. Fakat söz konusu kitap oldukça farklı bir yaklaşım benimsiyor. Avcı-toplayıcılar pek çok bakımdan epey farklılık sergilese de, aralarında ortak bir zemin de var. Birkaç yıl önce, avcı-toplayıcı toplumlar için tipik saydığım on genel özellik sıraladım (Barnard 1999:55-9). Bu görüşe hâlâ bağlıyım. On özellik şunlar: (1) büyük bir bölge, (2) takım örgütlenmesi, (3) toplumsal hiyerarşinin bulunmaması, (4) geçimlik işlerde ve ritüellerde toplumsal cinsiyet farkları, (5) yiyeceğin yeniden dağıtımına yönelik mekanizmalar, (6) evrensel akrabalık kategorileri (herkes bir akraba kategorisine girer), (7) insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişkileri tanımlayan simgesel yapılar, (8) ikili zıtlıkları temel alan simgesel düzen, (9) düzeyler içinde

ve arasında simgesel ilişkiler (hayvanlar, insanlar, kozmoloji, vesaire), (10) toplumsal ve simgesel ilişkilerde bir esneklik derecesi. Bunların hepsi, tüm avcı-toplayıcı toplumlarda bulunmasa da genellikle yaygındır; buna karşılık avcı-toplayıcı olmayan toplumlarda nispeten az rastlanır niteliklerdir.

Çeşitliliğe karşı benzerlik meselesinin dışında başka bir sorun da var. Bu, avcı-toplayıcıların doğadaki yerlerini algılama usullerini betimleme sorunudur. Acaba kendilerini doğadan ayrı mı görüyorlar yoksa doğanın parçası mı sayıyorlar sorusu, kilit bir sorudur. Günümüzde yaygın anlayış, avcı-toplayıcıların sorunu ikicil bir bakışla görmemesi (doğa-kültür ya da doğa-toplum), bunun yerine kendilerini doğanın ayrılmaz parçası saymalarıdır (örneğin Descola ve Pálsson 1996). Tim Ingold (2000:40-76, 89-110) ve Nurit Bird-David (1990, 1999) gibi kimi isimler, hem kendi etnografik gözlemlerine hem de klasik gözlemlere dayanarak benzer görüşler ileri sürmüşlerdir. Yakın tarihte, hayvanların gerçekte öldürülmek istemediği ve aslında kendilerini avlayanlarla toplumsal ilişkileri bulunmadığı şeklindeki "sağduyuya dayalı anlayış" daha fazla kabul görür oldu (örneğin Knight 2012). Bana kalırsa bu mesele büyük oranda etnografi kapsamına giriyor, fakat kişi, insanlara ne düşündüğünü anlatırken, yalnızca tek tek bireylere değil, koca koca "kültürlere de" atfetmek istediği faillik derecesine de bağlıdır. Bununla birlikte, kendi etnografik çalışmamdan (örneğin Barnard 2002) avcı-toplayıcıların, avcı-toplayıcı olmayanlardan farklı "düşünebildiğini" ya da en azından düşüncelerini "bizim" biçimsiz bulacağımız şekilde dile getirebildiğini anladım. Başka bir deyişle, hangi tarafın destekleneceğine karar vermek güçtür. John Knight'ın getirdiği çözüm, av hayvanının etini ve kanını, Descola'nın, Pálsson'un ve başkalarının kast ettiği anlamda "hayvanın" ruhsal varlığından ayrı tutmaktı.

Bu tartışma, antropolojide ve genel olarak arkeolojide rastlanan temel bir sorunun altını bir kez daha çiziyor. Körü körüne ekolojinin peşine mi takılıyoruz, yoksa bilgi veren deneklerin anlattıklarını mı kabul ediyoruz (yoksa tarihöncesi çağlarda düşünme şekillerinin nasıl olduğunu mu tahayyül ediyoruz)? Etnografi açısından hakikat nerede? Dilin güzelliği, bu sorunu çözümsüz bırakmakla kalmayıp, aynı zamanda içinden çıkılmaz hale getirmesidir. Eğer dil yalnızca iletişim için varsa, gerçekten tuhaf fikirleri nakilediyor demektir. Dilin toplumsal önemi açısından iletişimi vurgulayan ekiplerden biri olan Daniel Dor ile Eva Jablonka ekibi, yakın tarihli makalelerinde (örneğin 2010), *Homo erectus*'un genetik yapısının dile, bununla birlikte de kültüre giderek uyarlandığı evrimin aşamaları konusunda genel bir

kuram ileri sürerler. Bu görüşle ilgili bir sorunum yok, av olmak isteyen hayvanlar ya da sezgilere aykırı düşen ekonomik alışverişler gibi tuhaflıkları açıklayamaması dışında. Kültür her zaman uyarlanımsal değildir, uyarlanımsal olmadığı durumlara dair açıklamalar, uyarlanımsal olduğu durumların açıklamaları kadar ilginçtir.

Ters mafisa*ya karşı optimal yiyecek arama*

Yine özgül bir örneğe göz atalım. Bu örnek, bütünüyle ekonomik olan unsurun karşısında kültürün gücünü gösteriyor. Elbette insanlar çoğu zaman optimal hareket eder, fakat demem o ki optimal davranmadığımızda, ekonomi stratejilerine ağır basan başka bir unsur devreye giriyor olmalı. Kültürün böylesine büyük bir kuvvet olmasının ve açıklama gerektirmesinin nedeni budur.

Aklımdaki örnek, optimal yiyecek arama ile Thomas Widlok'un (1999: 113-19) "ters *mafisa*" dediği şey arasındaki zıtlıktır. Ters *mafisa*, Hai//om halkının bir göreneğidir. Tswana halkının *mafisa* âdetinin tersi şekilde işler. Botsvana'da uygulanan geleneksel Tswana âdetinde, çoban, sığırlarını ya da keçilerini, bir vekilin gözetimine bırakır. Zaman zaman, özellikle daha yakın geçmişte bu vekiller, San topluluğunun ya da başka azınlıkların üyeleri olurdu. Vekil, hayvanlara bakmasının karşılığında süt almaya, gözetimi sırasında ölen hayvanların leşini yemeye izinlidir. Patron geri döndüğünde, çoğunlukla vekile hizmetlerinin karşılığı olarak bir iki buzağı verir. Böylece yoksul, zenginin zararına servet edinir. Fakat "ters *mafisa*"da zıddı geçerlidir. Kuzey Namibya'nın nispeten durumu iyi olan Owambo halkı ile yoksul Hai//om yarı avcı-toplayıcıları arasında sık sık yaşanan bu vakada tersi görülür. Hai//om mensubu, hayvanlarını öteki avcı-toplayıcılardan saklamak amacıyla bunları (çoğunlukla keçi) Owambo tarımcı-çobanlarının gözetimine bırakır. Bunlar, hayvanların yavrularına el koymaya izinlidir; böylece zengin, daha da zenginleşmiş olur. Yoksulun payına ekonomik fayda düşmez; yegâne toplumsal faydası, "servetin" başkalarından saklanmasıdır.

Optimal yiyecek arama kuramını, başka isimlerin yanı sıra Winterhalder ve Alden Smith de (1981) savunmuştur. Bu kuram, avcı-toplayıcılara, ekonomik akılcılıkla hareket ettiklerini kabul eden bir faillik atfeder. Buna göre, ekonomik etkinliklerde bulunmakla kalmadıkları, bedeli ve faydayı hesapladıkları, akılcı davranmayı seçtikleri kast ediliyor. En iyi örnek, Bettinger'ın (2009: 21-46) *Hunter Gatherer Foraging: Five Simple Models* [Avcı-toplayıcıların Yiyecek Araması: Beş

Basit Model] kitabında avcı-toplayıcı davranışları konusunda olasılık olarak sunulan beş matematik modelinden biridir. Bu modele, "kısıtlı optimal yiyecek arama" ya da "doğrusal programlama" denir. Bettinger'ın başlıca örneğinde, Alaskalı toplayıcılar, sombalığı yakalamak ya da kunduz avlamak arasında seçim yapmak zorunda kalır. Bana kalırsa, farklı geçim stratejilerinin nimetlerini bilinçli şekilde tercih etme ve olasılıkla münazara etme unsuru, avcı-toplayıcılar için genelde gerçek bir mesele olmaz. Fakat bu örnekte pekâlâ öyle olabilir. Sombalığı bir akarsu kolunda, kunduz başka bir koldadır. Eğer bol miktarda ucuz protein kaynağı aranıyorsa, sombalığı çok daha doğru seçimdir; fakat öne çıkan husus etken kürk elde etmekse, kunduz tercih edilir. Avcıların sınırlı zamanı vardır. Bu oldukça farklı potansiyel kaynaklar arasında seçim yapmaları gerekir.

Bettinger'ın örneğinde ekonomik akılcılığın varsayıldığı açık. Widlok'un örneğinde böyle bir akılcılık varsayılmaz: Kültürel değerler akılcılığa ağır basar. "Ters *mafisa*", hali vakti zaten yerinde olana yarar, ellerine geçen hayvan hiç de az olmaz. O halde gerçek tercih, ekonomi ile kültür arasındadır. Muhtemelen bu, genel olarak insanlığın her yanına nüfuz etmiş bir gerçekliktir. O halde, kültürün sorunlu yanı belki de görünüşte ekonomik akıldışılığıdır. Atayanlı çapraz kuzen evliliği gibi (Lévi-Strauss 1969b: 438-55) ters *mafisa* da sınırlı ömre sahip olabilir; fakat bu âdetin varlığı dahi, kültürün nasıl bir muamma olduğunu, kültür ile dilin arasındaki bağlantının dili yalnızca olası değil yararlı da kıldığını göz önüne seriyor. Sanki dil, sadece üstün konumda olmayı değil zayıf durumda olmayı da mümkün kılıyor. Bunda özel bir yan yok. Cadılığın varlığı da (bkz. Evans-Pritchard 1937) aynı etkiye sahiptir, tıpkı nesiller boyunca antropoloji öğrencilerine söylendiği gibi.

Hilary ve Janette Deacon (1999: 101-2), Orta ve Geç Taş Çağı avcı-toplayıcılarını birbirine bağlayan davranışları özetliyorlar. Bunlar arasında yiyecek arayan aile grupları, grupların birleşip yayılmasına olanak tanıyan güçlü akrabalık bağları, yoğun avcılık, ateş kullanarak bitki kaynaklarının yönetilmesi, simgeler kullanarak iletişim kurulması var; örneğin renklerin simgesel kullanımı ve yapay nesnelerin değiştokuşu gibi. Bu dönemler boyunca tüm bunların yaşandığına dair arkeolojik kanıtlar mevcuttur ve dilin sırf soru sormak ya da emir vermek için değil yorum yapmak için de ortaya çıktığı kesin bir vurguyla ima edilir. O halde dil, varoluşu için hakiki "sosyobiyolojik" neden diyebileceğimiz bir şeye gereksinim duyuyor, gerçi E. O. Wilson'ın kast ettiği anlamda değil (1975). En az biyolojik kökleri kadar toplumsal sonuçları da vurgulanmalı.

5
GÜNDELİK ANLATILAR

Çoğu insanın genellikle kullandığı haliyle anlatılar, hikâyeleri, yakın ya da uzak geçmişteki olaylara dair betimlemeleri, gelecek planlarından bahsetmeyi ve benzerini içerir. Bu anlatılar sayesinde insanlar dünyayı anlama derecelerini öyle bir yere vardırdı ki, bu araçlar olmaksızın bu düzeye ulaşmak mümkün olmazdı.

Bilişsel psikolojide hem deneysel çalışmalar (örneğin Morrison ve Conway 2010) hem kuramsal araştırmalar (örneğin Nelson ve Fivush 2004), sözcük dağarcığı edinmekle otobiyografik bellek arasında açık bir ilişki olduğunu düşündürüyor. İkisi de bireyin bilişsel gelişimi için gereklidir. Bu da dil ile bilişin birlikte evrimine yönelik bir eğilim yaratıyor. Belleğin var olması için, şeyleri betimleyecek kelimelere sahip olmak zorundayız. Kelimeler, bebek yaklaşık altı aylıkken tomurcuklanmaya başlar. Betimleme yapmak için de betimleme işinin kuralları olmalı. Başka bir deyişle, sözcük dağarcığı kadar dilbilgisi de gerekli. Dilbilgisi ve bununla birlikte ilk anılar, üç yaşında ortaya çıkabilir. Başkalarının yanı sıra Morrison ve Conway (2010:23-4), sözcük edinme yaşını, bu sözcükleri şifreye dökme yaşından ayırır, dolayısıyla olaysal bellek (*episodic memory*) ile daha geç (birkaç ay sonra) ortaya çıkan otobiyografik bellek arasında ayrım yaparlar. Otobiyografik bellek, *erişilebilirlik* dedikleri şeyi ima ediyor, yani kelime ile temsil ettiği şey arasındaki ilişkiyi anımsama yeteneği: "Sorun, anı oluşturmada değil, uzun erimli bellekte bu anıları erişilebilir şekilde temsil etmededir" (2010:23).

Avcı-toplayıcılar arasında gündelik iletişim sorununun çözümü, korkarım ki, birtakım incelikli savlarda saklı.

Dil ve Düşünce

Pek çok şeyi, "benlik"le kurulan iletişim belirler; fakat başkalarıyla iletişim kurmak, diğer bir deyişle *konuşmak* da anılmalıdır. Diğer bir deyişle, dilin evrimi, hem benlikle iletişim unsurlarını (Chomsky 1986'da ele alır) hem de insanlarla iletişim unsurlarını (bkz. Knight ve Power 2012)

gerektirir. Aslında, ancak 1970'lere uzanan bu usûller, psikologların gözden geçirip düzeltmesine, tartışmasına açıktır. Konuşmanın, örneğin 48.000 yıl (ya da 60.000 yıl) önce iletişimi mümkün kılıp insanların denize açılarak Avustralya'ya ulaşmasını sağladığı ileri sürülmüştür (bkz. örneğin Davidson ve Noble 1992). Deniz seviyesinin değişmesi (yüz metreden fazla alçalmıştır), daha sonraki dönemlere göre bu geçişin kolaylaştığı anlamına geliyor; ancak o zaman bile adadan adaya geçmek çetin bir işti. Geç Pleistosen döneminde, o zamandan günümüzün 10.000 yıl öncesine kadar, Avustralya bugünkü haline kıyasla daha soğuk, daha çoraktı. Son on bin yılın Holosen iklimi oldukça farklıdır, hem daha sıcak hem daha nemlidir (Lourandos 1997: 5). Arkeolog Scott Cane (2013: 25-6), daha erken bir tarihte, Toba püskürmesinin sonucu olarak muhtemelen 70.000 yıl önce bu kıtaya ulaşıldığını iddia eder. Akla yatkın, çünkü o dönemde su seviyesi, uzmanların çoğunluğunun gözdesi olan adadan adaya geçiş rotasına kıyasla daha alçaktı. Hiç şüphesiz dil, insanların bütün dünyaya nispeten hızla yayılmasına, *Homo sapiens sapiens*'in kültürel yeteneklerinin nesilden nesile aktarılmasına yardımcı olmuştur. O dönemde dilin ne ölçüde yerleşmiş olduğunu söylemek güç, fakat en erken –kalıcı– göçlerin yapıldığı dönemde mevcut olduğu açık. Her ne kadar günümüzün Endonezya ve Avustralya adalarında daha geç tarihli temasa ve ticarete ilişkin kanıtlar var olsa da, böyle bir rota ve mesafe (yaklaşık 100 kilometre) üzerinden dil edinmek pek muhtemel görünmüyor. Göçün ardından dil, yeni düşünme yöntemlerine ve kesinlikle toplum içinde yeni etkileşim biçimlerine can vermiş olmalı. Başka bir deyişle, dil, daha ileri toplumsallık biçimlerini mümkün kılmıştır. Elbette bu gelişme avcı-toplayıcılar arasında yaşandı, özellikle de o sıralar hem kendi kendine hem de birbiriyle konuşabilen avcı-toplayıcılarda.

Modern düşünce ve bunun güçlenen işler bellekle (*working memory*) tam ilişkisi konusundaki şüpheler bütünüyle giderilmiş değil. İşler belleğin güçlenmesine ilişkin arkeolojik kayıtlardaki kanıtlar, örneğin Frederick Coolidge ile Thomas Wynn'in oluşturdukları psikolog-arkeolog ekibi (2009: 245) tarafından yalnızca 32.000 yıl öncesine tarihlendirilmiştir. Fakat arkeolojiye dair eski bir deyişte belirtildiği gibi, kanıt noksanlığı, noksanlığın kanıtı anlamına gelmez. Coolidge ve Wynn (2009: 214-45), Neandertallerin konuşamadığı ve *H. sapiens sapiens*'in geveze olduğu düşüncesine şüpheyle bakarlar; insanların –eşleriyle birlikte– Avustralya'ya deniz yoluyla ulaşma becerisini (ve hem yol boyunca hem de oradayken dil kullanmalarını) açıklayan bu tür basit bir akıl yürütmenin içerimlerini kuşkuyla karşılarlar. Fildişi heykelcikler,

Blombos boncukları gibi nesnelerin simgesel işlevinden de, hepsinin ötesinde bu eşyaların kesinlikle dilin varlığına işaret ettiği varsayımının içerimlerinden de şüphe ederler. Bu meselede taraf tutmak zorunda değiliz. Önemli olan husus, kişinin başkalarına ve belki kendisine de, bu eşyaların ne işe yaradığını önünde sonunda açıklamak zorunda kalmasıdır. Yaratıcı tasarımın, süslemenin ve dilin bir anlamda birlikte evrim geçirdiklerini varsaymamak için sebep yok. Aslında, bu eşyaların hızla ortaya çıkışı, aynı anda pek çok şeyin evrimleştiğini düşündürüyor. Neandertallerde süs eşyası olduğunu gösteren açık kanıt da var. Hırvatistan'da 132.000 yıl önce beyaz kuyruklu kartal pençelerinden yapılmış bir gerdanlık ya da bileklik bulundu (İsimsiz 2015). Bu tarih, *Homo sapiens*'in Avrupa'ya gelişinden 80.000 yıl öncedir.

Ancak, başta ne tür bir dil mevcuttu? Karmaşıklığı ne düzeydeydi? Ne tür bir dilbilgisinden bahsediyoruz? Dili doğurmayan ve işlevleri pek benzemeyen şeyler üzerine bu kadar çaba harcamak bana kafa karıştırıcı geliyor. Kuşların ötüşü göze çarpan bir örnek. Gerçi primat iletişimi bile konuyla ancak kıyısından köşesinden ilişkili. Pek çok şey seçilime yaramıştır ve evrimin uzun dönemlerinde bunların pek çoğu gerekmiş olabilir. Dilbilgileşme kuramının (örneğin Heine ve Kuteva 2007) doğru bir iz keşfetmiş olmasının nedeni budur. Kimi psikologlar ve dilbilimciler, çocuklarda gözlemledikleri mantık gelişimi adımlarının şifresini çözmek için çocuklarla çalışıyor. Örneğin, dilbilimci Barry Blake (2008:278-9), ünsüz-ünlü dizilişli hecenin evrensel olduğunu belirtir; dolayısıyla ilk önce bu dizilişin ortaya çıktığını varsayar. Bu heceler çiftli olabilir: *papa, mama, kaka* (ya annenin erkek kardeşi ya da başka bir yakın akraba demektir) gibi akrabalık terimlerine bakın (Bancel ve Matthey de l'Etang). Sözcükler olmaksızın sözdizimi olamaz, dolayısıyla sözcükler, sözdiziminden önce gelmiş olsa gerek (Blake 2008:279-81). Blake'in savına göre konum belirten sözcükler, hiyerarşik yapılardan (öbek içinde öbek), başka bir deyişle yinelemeden vesaire önce ortaya çıkmıştır. Fakat şempanzeler zeki hayvanlar olsa da, bu safhaya varamadılar ya da buna ulaşma zorunluluğunu geliştiremediler. Gerekli alet edevat verildiğinde boyama yapabilirler, ama sanattan yoksundurlar, dolayısıyla dilbilgisinden de mahrumlar.

Francesco d'Errico ve çalışma arkadaşları (d'Errico vd., 2003), toz boya kullanımıyla ilişkili pek çok keşfin, simgeciliğin kökenine işaret ettiğini belirtiyorlar. Bunlar arasında, Zambia'nın İkiz Nehirlerinde yapılan, 400.000 ila 260.000 yıl öncesine işaret eden keşifler, Kenya'daki Kapthurin'de yaklaşık 200.000 yıl önce ya da daha evvel meydana gelmiş Aşölyen çağından Orta Taş Çağı'na geçişe tarihlendirilen keşifler

mevcut. D'Errico'nun, Henshilwood'un ve başka isimlerin Güney Afrika Blombos mağarasındaki çalışmalarında bulunmuş, yaklaşık 75.000 yıl öncesine dayanan çok meşhur işlemeli toprak boyalı eserlere ilaveten bu keşifler de yapılmıştır. Bunların herhangi biri, dilin hâlâ tartışılabilir olduğunu gösteriyor. Örneğin bendeniz, simgesel düşünceyi dilin öncesine yerleştiren yorumu destekliyorum; buna göre, dili zorunlu kılmamıştır ama ikisinin bir arada olduğu yerlerde kesinlikle dille ilintilidir. Dolayısıyla, ani bir birlikte-evrimin olası olduğunu düşünebiliriz. Tam tarihi ya da sinir sisteminde öncülleri ne olursa olsun, öyle görünüyor ki insanlar, bu muazzam yararlı evrimsel ilerlemenin icadı ve ardından hızla yayılması yolunda ilerliyordu. Nihayetinde, iletişimin kendisi değil, giderek genişleyen bir sözcük dağarcığı ve karmaşık dilbilgisi aracılığıyla, anlatı amacıyla iletişim kurmak önemli hale gelmiştir.

Kısacası, dil ve düşünce aşağı yukarı aynı zamanda evrimleşti, muhtemelen ikisi arasında ilişki vardı. Dil içgüdüsü var mı (örneğin Chomsky 2002, 2005; Pinker 1994) yok mu (Sampson 2005; Evans 2014) meselesi üzerine çok kalem oynatıldı. Bu, sanıldığı kadar önemli olmayabilir. Paul Postal (2005) gibi, bu meselenin bilinemeyeceğini düşünüyorum. Dilin içgüdüsel olmasından ziyade, dil ortaya çıktığında insanların buna hazırlıklı olması önemli. Bu, içgüdüyle aynı şey sayılmaz; daha çok, bisiklet icat edildiğinde bisikletin icadına hazır olmaya benzetilebilir (bkz. Ingold 2000: 374-6). Kişi nasıl bisiklet süreceğini öğrenmese de biyolojik açıdan buna hazırdır: Kesinlikle hem doğuştan gelen bir yetenek gerekir hem de alıştırma yapmak. Ancak, içgüdü tek başına kişinin bisiklet sürmesini sağlamaz, tıpkı Fransızca konuşan bir toplulukta yaşamanın, kişinin Fransızca konuşmasını sağlamaması gibi. Belki yaklaşır ama tam anlamıyla beceremez. Julie Tetel Andresen (2014: 108), Chomsky ile Pinker arasındaki farkı şu şekilde açıklar:

> [Pinker] Chomsky'nin evrimci görüşlerine ısrarla karşı çıkarken, dilbilimle ilgili görüşlerini benimser. Pinker aslen, Chomskyci dil görüşünü çağdaş evrim kuramı çerçevesinde açıklama (girişimi) işini üstlenmiştir. Pinker-Chomsky ayrımı, çok katmanlı süreklilik-süreksizlik ikiliğinin ilk katını sunuyor. Bu kat, süreklilik kuramlarının ilk tasvirlerinde kolaylıkla gözden kaçabiliyor. Tekrarlamak gerekirse: Süreklilik kuramlarına göre insan dilinin ortaya çıkışı, hayvanlar âleminin başka yerlerinde bulunan iletişimsel teşhir sistemi tipleri üzerinde iş gören *evrimsel süreçler bağlamında anlatılabilir.*

Başka bir deyişle, Pinker ve Chomsky'nin –bir bakıma– farklı sorular sorması, fikir uyuşmazlıklarının kaynağıdır. Dilin insanlar arasında

–örneğin primatlar arasında– ortaya çıkışının evrimsel öncelleri var mıdır sorusuna hem Chomsky hem Pinker "yok" yanıtını verir. Acaba dil yine de Darvinci doğal seçilim ilkeleri üzerinden açıklanabilir mi sorusuna Chomsky "hayır" derken Pinker "evet" der. Pinker'ın evet demesinin sebebi, dilin, tür için hayatta kalma açısından büyük bir değer taşımasıdır.

Her halükârda, bir tür genetik mutasyon, belki FOXP2 ihtimali meselesinde Chomsky'yle ve "doğuştan gelen içgüdü" diyen cenahla hemfikirim. Böyle bir mutasyonun, dil yetisini nasıl etkinleştirdiğinin ayrıntılarını henüz bilmiyoruz, üstelik doğuştanlık önerisi hâlâ nispeten muğlaktır. Christine Kenneally'nin ileri sürdüğü gibi:

> Dil kısmen doğuştan geliyor olmalı. Bunun sebebi, insan bebeklerinde, anne babalarının dilini öğrenme yeteneğinin doğuştan gelmesidir. Buna haklı olarak dil içgüdüsü denebilse de, bizi dil üretmeye zorlayan tek gen yoktur. Bunun yerine, bir dizi genetik düzenek, bir davranış kümesine, algısal ve bilişsel eğilimlere can verir. Bunlardan bazıları daha genel olabilirken, bazıları daha dile özgüdür. (Kenneally 2007: 201)

Fakat bu tam olarak ne anlama geliyor? Pinker ve Jackendoff'un (2005), mutasyona uğramış FOXP2'nin gen dizisinden ötürü bu mutasyonun insana özgü olduğunu ileri sürdükleri düşünülebilir. Öte yandan Hauser ve ekibi (2002), dil yetisine dair geniş kapsamlı bir anlayış için biyolojik zemin öngörürler ve sorunu ele alırken bu belirli geni hesaba katmazlar.

Bununla birlikte, Chomsky'nin görüşü aleyhinde en güçlü savın, primatolojiden geldiği görülüyor. Özellikle Klaus Zuberbühler (2013), dilin, bilişten ziyade iletişim becerileri aracılığıyla aşama aşama evrimleştiğini savunur. Başka bir deyişle, bireysel gelişmeler, eşsiz dışavurum araçları yaratır ve elbette bunlar, iletişim kuran topluluk içinde kültürel olarak anlaşılır. Burada önemli nokta, başlangıçta dil dışı unsurların var olmasıdır. Zihinsel kapasitenin ve iri beyinlerin evriminden sonra bu unsurlar dilsel hale geldi. Fildişi Sahili'ndeki Taï ormanında yaşayan maymunlar, örneğin Sierra Leone'nin Tiwai adasındaki maymunlardan farklı düşünür, farklı iletişim kurar. Bunların çağrıları mutlak biricik değildir, çünkü "anlamsal" bir dizi içinde ikili ila yedili kombinasyonlar halinde oluşmuştur. Maymunlar bu işi yapabiliyorken, neden insanlar çok uzun zaman önce yapmış olmasın? Buradan çıkan anlam, insan evriminin benzer şekilde işlemiş olmasıdır: İletişim kurmayı öğrenirken akıl yürütmeyi öğrendik. Yavaş yavaş!

Evans (2014: 198-203) gibi kimi yazarlar, renk algıları gibi biyolojik evrenseller ile Evrensel Dilbilgisi gibi dilsel evrenseller arasında bir fark tanımlamaya uğraşır. Renk algısı pek çok şeye bağlıdır, örneğin dilin, gördüğümüz şeyi yansıtma yeteneği gibi. Aynı zamanda, özgün betimlemeye ve deneysel bulgulara da dayanır; renk algısıyla ilgili erken dönem çalışmalarda bunlar oldukça zayıftır. Berlin ile Kay'in (1969) meşhur savına göre, temel renk algıları, algılanan birkaç renkten (siyah ve beyaz) başlayıp daha fazla renge (kırmızının eklenmesi), sonra daha da fazla renge (yeşil ya da sarının eklenmesi) ve en fazla 11 renge varan bir ölçekte var olur. Fakat burada dedikleri gibi doğuştan gelen, diller arası, nörolojik evrenselleri mi yoksa bir tür kültürel karmaşıklığı mı sınıyorlar? Bu ayrımın, Berlin ile Kay'in hayal ettikleri kadar kolay yapılabileceğinden ya da tüm dillerin temelde aynı olduğunu söyleyen Chomsky'nin (2002, 2011) düşündüğü kadar belirgin olduğundan emin değilim. Birini ya da ötekini gösteren kanıtlar her zaman ayrıntılıdır, varsayılandan daha karmaşıktır. Özellikle, tüm dillerin Evrensel Dilbilgisine sahip olduğu düşüncesini Evans (2014: 101-6) oldukça basit bir şekilde çürütür: Birincisi, dilbilgisi hatalarının alenen düzeltildiği düşüncesi ille kanıtlarla doğrulanmaz. Aslında, çocukların dil öğrenmesi yıllar sürer ve hatalar yaparlar. İkincisi, dilbilgisi hatalarını düzeltmek için gerekli nörolojik mekanizma türünü gösteren bir kanıt yok. Bu tür bir mekanizmanın tüm diller için aynı olması gerekirdi, böylece buna uymayan diller öğrenilmezdi!

Pinker'ın (1994: 12) örümcek ağı örneksemesi de pek işe yaramıyor. Pinker, dilin içgüdü olduğu konusunda Chomsky'yle hemfikir. Bunu, örümceğin, daha önce nasıl yapıldığını görmeden ağ örme becerisi ile kıyaslar. Şahsen, Ingold'un bisikleti bence daha iyi bir karşılaştırmadır. Bisiklet sürme yeteneği, hem içgüdüsel hem öğrenilen davranışsal mekanizmalar içeriyor. Örümceğin ağ örme yeteneğinden oldukça farklıdır. Örümcek olarak doğan mahluk, ağ örecektir. Öte yandan, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında Hannover'de bir ormanda bulunan Vahşi Oğlan Peter, kendisine öğretilmediği sürece konuşmayı öğrenemezdi, zaten *öğrenememiştir* (Monboddo 1774 [1773]: 172-4). Dil, içgüdü değildir, ama bisiklet sürmeye *benzer*.

Dilsel görelilik meselesinin ardında yatan, dilin düşünceden önce gelip gelmemesi sorunudur. Burada üç görüş var (bkz. Andresen 2014: 186-90). (1) John Locke'un izinden giden Aydınlanma düşünürleri, önce düşüncenin geldiğini savunuyordu. Buna göre, dil yetisinden önce düşünce yetisi oluşmuştu. Bu görüş uyarınca, insanlar,

başkalarına algılarını ve düşüncelerini nakledebilmek için düşünmeyi geliştirdi. İnsanlar, eşyayı betimlemek için sözcükleri icat etti ve dili bu temel üzerine inşa etti; bu esasen *toplumsal* bir temeldir. (2) İkinci görüş, dilin düşünceden önce geldiğini söyler. Sonuçta Wilhelm von Humboldt'tan ve daha sonra Alman romantiklerinden çıkmıştır. Bu görüşte, simgeler ortaya çıkar, dilbilgisi de bunları yürürlüğe sokan araçtır. Yani bireyler dil aracılığıyla düşünüyorsa, bundan şu çıkar: Bireyler ve kollektif bilinç bir bakıma dil ile etkileşmektedir. Romantik dönem düşünürlerinin, "ulus" ya da (ulusal) dil topluluğu düşüncesini takıntı haline getirmesinin sebebi budur. Başka bir deyişle dil, topluluk ruhunu güçlendirir, besler. Saussure bu görüşle aynı çizgideydi, çünkü dilin, insan düşüncesi için örgütleyici bir ilke sunduğunu düşünüyordu. (3) Üçüncü görüş, daha ziyade erken dönem Alman romantikleriyle ve zamanımızın kimi yazarlarıyla ilişkilendirilir; örneğin dilsel mercekten bakan Jerry Fodor (örneğin 1983) ve daha sonra Steven Pinker (1997), evrimsel mercekten bakan Terrence Deacon (1997) gibi. Daha incelikli gibi görünebilir, ama özünde, dilin ve düşüncenin birlikte evrimleştiğini savunur. Çocuk konuşma, düşünme yeteneği edinirken, dilin kendisi çocuğun içinde ve dil de onu konuşanların ihtiyaçlarını karşılarken konuşma topluluğu içinde eşzamanlı olarak evrimleşir.

Ritüelin Önemi

Ritüelin, dolayısıyla da ritüel aracılığıyla iletişimin, dilin doğuşu açısından temel unsur olduğu düşüncesini ilkin antropologlar Chris Knight (1998), Roy Rappaport (1999), Jerome Lewis (2009) ve başka isimler ileri sürmüştür. Kalahari Buşman gruplarının Erkek Antilop dansına ilişkin olarak bunu zaten gördük. Orta Afrika'dan gelen kanıtlar da bu doğrultuya işaret ediyor. Nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin (FOXP2 mutasyonu aracılığıyla, hızlı doğal seçilim aracılığıyla, yavaş evrim aracılığıyla vesaire), dilin edinilmesi, nihayetinde akrabalık yapılarına, ensest ilişki tabularına ve dil olmaksızın mümkün olmayacak başka kültürel özelliklere yol açtı. Burada hedeflerimden biri, anlatı yatkınlığının ortaya çıkışında tam olarak ne olup bittiğini deşifre etmek ve tarihöncesi zamanlardan tarih dönemine kadar insanlar arasında bu yatkınlığın yayılmasını açıklamaktır. Dil, teşbih ve mecaz kadar çeşitli anlatı biçimlerinin varoluşunu mümkün kılar. Daha önce belirttiğim gibi, hem dedikodu hem kandırma gücüne olanak sağlar; bunların kendisi, insan iletişim sistemlerinin biricik özellikle-

ridir (ayrıca bkz. Dunbar 1996). Anlatı aynı zamanda Avustralya'nın, Afrika'nın, Asya'nın, Amerika kıtalarının mevcut ve yakın tarihli avcı-toplayıcıları arasında bulunanlara benzer incelikli kozmoloji fikirlerinin inşa edilmesine de olanak tanır. Ayrıntılarla ilgili endişelerine rağmen, çoğunlukla arkeoloji düşünürleri (örneğin Coolidge ve Wynn 2009:214-22), en azından son 100.000 yıl içinde evrimleştiğini düşündükleri bilişsel dil özellikleri üzerine fikir yürütürler. Kesin zaman belirtmezler, belirtmelerine gerek de yok: daha fazla konuşma sesi biriktirme yeteneği, yineleme (*recursion*) ve güçlenen bir işler bellek doğuracak kalıtsal bir mutasyon gereklidir. Bunun ne zaman gerçekleştiğini daha ayrıntılı açıklamak, ayrıca bu gelişmeyi sadece *Homo sapiens*'e mi yoksa örneğin *H. neanderthalensis*'e de mi yorup yormayacağımız sinirbilime bağlıdır.

Daha önce gördüğümüz üzere, avcı-toplayıcılar, dört beş dil ailesinden, her biri incelikli, birbirinden farklı, dilbilgisi açısından karmaşık dilleri konuşabilir (ayrıca bkz. Lucy 1992:25-68). Fakat bir şekilde, Daniel Everett'ın (2005, 2012) çalışmalarında bunun tersi de belgelenmiştir: yinelemesiz ve çok az dilbilgisi karmaşıklığı olan bir dil. Dillerin birbirlerinden muazzam farklılık sergilediğine pek şüphe yok; fakat "basit" dillerin bile kendi konuşurlarının, sırf teknolojinin gerektirdiğinden daha fazla anlam nakletmesini mümkün kıldığına da kuşku yok. Everett, Pirahâ dilinin yinelemesiz olduğu konusunda haklıysa bile, o dil, Güney Amerika'da konuşulmuş binlerce dilden yalnızca biridir. Pirahâ halkının, yineleme barındırmayan bir dile sahip olması, onları olağanüstü değil, son derece olağanüstü, belki de emsalsiz kılar; yineleme özelliğinin eksikliğinin her halükârda normal olduğunu kanıtlamaz. Normal olan, toplumsal açıdan karmaşık ve dilsel mecrada evrimleşen bir toplulukta, hepsi de yineleme barındıran pek çok dili konuşma yeteneğidir.

Kalahari'deki öteki gruplar gibi, Naro halkı da kadınların yetişkinliğe kabul törenini, kızlar âdet görmeye başlayınca yapar. Etnografi literatüründe bunun pek çok betimlemesi var. 1974'te böyle bir törene tanıklık ettim. Orta Naro halkıyla yaptığım saha çalışmasının başlarındaydım (Barnard 1980:117-18). Törenin anlamının zamanla kaybolduğunu, daha doğrusu, "yaşlı anne babaları" yaptığı için ya da Tanrı istediği için bu töreni yaptıklarını söylediler. Bunun dışında bir açıklama getiremiyorlardı. Birkaç yıl önce doğu Naro halkı arasında epey benzer bir bulguya ulaşan Matthias Guenther (1986:278-81), bu konuyu, yerlilerin açıklamaları üzerinden değil, Arnold van Gennep ile Victor Turner'ın kuramsal fikirlerinden yararlanarak ele alıyordu.

1920'lerde Dorothea Bleek (1928: 23) Batı Naro halkında da benzer bir durumu bulgulamış gibi görünüyor; fakat açıklama yapmamış. Keza George Silberbauer (1963), yakın akraba G/ui halkının bu töreniyle evlilik arasındaki ilişki üzerine yorum yapar. Bana kalırsa (bence onlar da öyle düşünüyor), bu töreni ne Naro ne de G/ui gerçekten açıklayabilir, çünkü açıklama gerektirmez. Anlamı "kaybolmuş" değil, bunun yerine, kelimenin tam anlamıyla sözcüklerin ötesine geçmiştir. Naro halkının, dilsel açıdan cahil olmadığını unutmayalım. "Konuşma" ya da "konuşmak" için 26 sözcükleri, "anlatmak" fiili için ilave yedi sözcükleri bulunuyor. Örneğin elimizde "konuşmak" (*kx'ui*), "bir şey hakkında konuşmak" (*/ hóà-kx'am*), "aynı zamanda konuşmak" (*!gàbàkú*), "fazla konuşmak" (*!nabè sat si ko gone*, kelime anlamıyla, "zürafanın peşine düşmüşsün") gibi örnekler var (Guenther 2006: 242, 256-7; Visser 2001: 209-11). Kendi kavramları için sözcükleri yok değil. Bunun yerine, kavramları düpedüz sözcüğe gereksinim duymamış, çünkü burada "sözcükler" bütünüyle eylemlere ilişiktir. Belki aynısı Pirahâ için de geçerli olabilir. Belki de Pirahâ halkı mecazı konuşmaya yeğliyordur.

Naro halkının yetişkinliğe kabul töreni inceliklidir; fakat anlamının sözcüklerin ötesinde olduğu görülüyor. Sözcükler, miti açıklamak için var, ritüel için değil. Anarşist bilim felsefecisi Paul Feyerabend (1978: 142-3, 156) bir keresinde, amacının hakikati belirlemek olmadığını, rakibinin fikrini değiştirmek zorunda kalmasını hedeflediğini söylemişti. Her ne kadar bu önerme ilk bakışta oldukça saçma görünse de, aynı zamanda müthiştir. Yüksek ikna gücü olan kişinin önderlik etme, kanaatleri değiştirme ya da baştan çıkarma yeteneği de yüksektir. Dolayısıyla bu kişi, Darvinci evrimsel zindeliğin büyük güçlerini elinde tutar. Bu tür ikna güçlerine, çobanlardan ya da çiftçilerden ziyade avcı-toplayıcıların sahip olması daha büyük olasılık. Anarşiyi destekleyen düzenli bir toplumda, yani yerel özerkliğin işlediği bir düzende, önemli olan, bir önceden edinilmiş mülkiyet ya da miras alınan statü değil, ikna etme yeteneğidir. Bu sebeple, aynı zamanda dilin yalnızca avcı-toplayıcılarda evrimleştiğini, başkalarında evrimleşmediğini bildiğimizden, dilin tarihöncesine dair ipuçları bulmak için avcı-toplayıcı etnografyasına bakmak zorundayız.

Feyerabend, dikkatimizi hakikati arama işinden uzaklaştırarak, bilmeden bize, antropologların gayet iyi bildikleri başka bir hakikat ufkunu hatırlatıyor. Antropologlar, işin doğası gereği, başkalarının hakikatinin peşine düşer, kendi hakikatlerine yaslanmakla yetinmezler. Bir seminerde, Lord Monboddo'nun tuhaf fikirlerini neden

incelediğimi bilmek isteyen bir katılımcıyla konuştum. Linneaus gibi daha önemli birinin fikirlerini neden incelemediğimi sordu. Ancak, Monboddo'yla ilgilenmemin sebebi, *önemli* biri olması değil, fikirlerinin *antropolojik bakımdan ilginç* olmasıydı. Monboddo'nun birtakım inançlarında yanılmış olması önemli değildi; örneğin Baskça konuşanların İskoç Keltçesi ve İnuitçe konuşanlarla anlaşabileceği, orangutanın bir çeşit insan olduğu, ilkçağdan kalma geleneğin parçası olduğu için köleliğin kabul edilir olduğu, çıplak egzersiz yapmanın (salt çiğ sebzeden oluşan beslenme düzeniyle birlikte) bünyeye iyi geldiği inançları. Bu durum, onu daha da ilginç kılıyordu.

Öğünler, Filizler, Yapraklar

Çiğ sebzelerden bahsetmişken, avcı-toplayıcıların, avcı-toplayıcı olmayanlardan farklı bir dil türü konuşmasını beklemek için dile dayalı bir sebep yok. Hem avcıların hem avcı-olmayanların akraba diller konuştuğunu gördüğümüz yerlerde, iki dilin de kökünde çoğunlukla avcıların yaşam tarzı oluyor. Dilin, avcı-toplayıcı biçimden tarımcı-çoban biçime kavuşmasına yol açan özel bir evrim yok, çünkü geçim araçlarına göre diller arasında ya çok az fark var ya da hiç fark yok. Afrika'nın güneyinde konuşulan Khoe-Kwadi dilleri bunu pekâlâ göz önüne seriyor.

Naro ve G/ui, eski avcı-toplayıcıların konuştuğu Khoe dilleridir. (Günümüzde Khoe, Khoe-Kwadi'nin altgrubu sayılıyor, gerçi artık kimse Kwadi dilini konuşmuyor.) Daha önce gördüğümüz üzere, Naro halkının ataları bir zamanlar, Ju/'hoansi'yle akraba Kx'a dili konuşurlarıydı. Khoe, hem geleneksel avcı-toplayıcıların (Hai//om halkı) hem de geleneksel çobanların (Nama ve Damara) konuştuğu bir Khoe dilidir. Hai//om halkı bir zamanlar bir Kx'a dili konuşmuş olabilir. Bu dillerin dilbilgileri hem karmaşıktır hem de fazlaca benzeşir. Kökenleri ne olursa olsun, paylaştıkları dilbilgisi ve sözcük içeriği, mit yaratma, Tanrı'yı açıklama (bu halkların tümü tek tanrılıdır) vesaire görevlerini yerine getiriyor. İcra ettikleri ritüeller, dilsel olmayan bir ifade ortamında dilin ötesindedir. Khoe ritüellerinin kökeni göçebe çoban âdetleri olabilir de olmayabilir de (ayrıca bkz. Barnard 1988). Bu özgül meselenin dışında, genel olarak dilin on binlerce yıl önce Neolitik göçebe çobanlar, Demir Çağı savaşçıları ya da felsefeciler, yazarlar tarafından değil, avcı-toplayıcılar tarafından yaratıldığını varsayabiliriz. Avcı-toplayıcıların nasıl davrandığını, nasıl düşündüğünü, nasıl konuştuğunu anlamadan, dilin gerçekte ne olduğunu anlayamayız.

Avcı-toplayıcılar kısa süre öncesine kadar bütün meskûn kıtalarda yaşamıştır ve dillerinin çeşitliliğini pekâlâ biliyoruz.

Fakat şimdi bu noktada, avcı-toplayıcı olmayanların konuştuğu iki dili ele alıp bulgularımızın içerimlerini gözden geçirelim. Bu konuda seçtiğim örnekler, Navaho ve Khoekhoe dilleridir. İki dili de geleneksel koyun çobanı halklar konuşur. Biri Kuzey Amerika'da, öbürü Afrika'da. Navaho, dünyanın dilbilgisi açısından en karmaşık dillerinden biri olarak tanınır; büyük bir kesinliğe sahiptir: "Anlamlar son derece düzdür, soyutlama pek yapılmaz" (Kluckhohn ve Leighton 1974 [1946]: 273). Clyde Kluckhohn (psikoloji antropoloğu) ve Dorothea Leighton (psikiyatr), bu dilsel olguyu, Navaho düşünce süreçlerinin yansıması olarak yorumluyorlardı. Navaho düşünce süreçlerinin, İngilizce konuşan halkların düşünce süreçlerinden çok farklı olduğunu düşünüyorlardı. Bu dil, İngilizceye kıyasla daha fazla cinas yapılmasına imkân tanıyor, yani aynı sözün iki anlamı, muğlaklığı değil, bilâkis aynı anda iki anlamın farkında olmayı yansıtıyor. Örneğin, nehir kenarına yerleşmiş bir klan hakkındaki hikâyeyi süslemek için *ha'át'íishą́nílí* sözüyle (hem "ne akıyor" hem de "hangi klandansın" anlamına geliyor) oynanabilir. *Hodeeshtal* sözünün ya "şarkı söyleyeceğim" ya da "onu tekmeleyeceğim" anlamına gelmesi üzerine şakalar yapılabilir. Ancak, yayılma döneminde, dilsel ifadelerde nadiren temsil edilir, bu da Navaho düşüncesinde kesinlik kavramıyla çelişebilir. Örneğin, hem metal hem bıçak Navaho halkına aynı zamanda gelip, çakmak taşının yerini aldı; dolayısıyla metal, bıçak ve çakmaktaşı aynı kelimeyle, *béésh*'le temsil edilir (1974: 279).

Khoe dilinde kullanım benzerdir ve muhtemelen kasti muğlaklığın olmadığı benzer ifadeleri görüyoruz. Örneğin, –geleneksel imlada– şuna rastlıyoruz: "*khoikhoib*, insanların insanı; ... *khoisi*, dost canlısı, insan; *khoisis*, insanlık, sıcakkanlılık, nezaket, dostluk ya da *khoixa* ve *khoixasis*, kibar ve kibarlık; *khoisigagus*, evlilik, samimiyet, arkadaşlık; *khoixakhoib*, en samimi arkadaş ..." (Hahn 1881: 17). Navaho dilinde cinas yapmayı mümkün kılan muğlaklık yerine etimolojik benzerlikler görüyoruz, örneğin */aus* (dişil) kan ya da pınar anlamına gelir ve */aub* (aynı kelimenin erili) yılan ya da akmak anlamına gelir; batıl inançlarda ve folklorda iki anlam da çağrıştırılır (1881: 53). Misyoner, etnograf ve daha sonra kütüphaneci olan Theophilus Hahn, büyürken Khoe dilini konuşmayı öğrenmiş. Bu tür kullanımların ayrıntılarını, Khoe dinî inancındaki yansımalarını pekâlâ biliyordu.

Hem Navaho hem Khoe dilinin ve inancının özellikleri muhtemelen çoban geçmişlerinin kültürünü yansıtıyor, fakat bunların avcı-toplayıcılarla ilişkisi çok açıktır. Navaho, Arizona'da Atabask dili konuşan bir halktır, Kanada'nın batısında yaşayan öteki Atabask gruplarıyla akrabadır. Kanada'dakiler geleneksel avcı-toplayıcılardır. Hiç şüphesiz Navaholarin ataları da bir zamanlar öyleydi. Khoekhoe, Namibyalı ve öncesinde Güney Afrikalı bir halktır. Naro, G/ui, Shua halklarıyla ve Botsvana'da yaşayıp Khoe konuşan öteki San gruplarıyla akrabadır. Bu saydığımız halkların hepsi avcı-toplayıcıdır ve muhtemelen birkaç bin yıldır, hatta Khoe atalarıyla temasa geçmeden önce de avcı-toplayıcılardı. Başka bir deyişle, avcı-toplayıcılardan ya da avcı-toplayıcı olmayanlardan bahsetmek bazı bakımlardan büyük fark yaratmıyor. İkisinin de çok karmaşık dilbilgisi, incelikli ifade biçimleri kullanma yatkınlığı var. Mesele şu ki, genel olarak bu özellikler, avcılıktan ve toplayıcılıktan gıda üretimine geçiş öncesi ortaya çıkmış olsa gerek.

Batı'da tuhaf görülebilecek kavramlar, çoğunlukla başka yerlerde yaygındır. Acaba avcı-toplayıcılar arasında yaygın mı (kadim olabileceklerini ima eder) değil mi, benim ilgimi çeken bu. Gerçi sosyal antropolojide tehlikelerden biri, iyi tanınan halkların, normal durumun modeli haline gelmesi, dolayısıyla bunlarla ilgili genellemelerin aynı "tipte" başka insanlara uygulanmasıdır. Örneğin, *xaro* ya da *hxaro*, "!Kung San halkı içinde, belli riskleri azaltmak için benimsenmiş bölgesel bir mütekabiliyet sistemidir" (Wiessner 1977, ayrıca bkz. 1982). Aynı zamanda komşu avcı-toplayıcı halklarda da görülür, gerçi normalde fiil haliyle *//'āe* denir. Bu görenek aracılığıyla insanlar, tüketilemeyen hediyeler alıp verir, böylece mallar bütün toplumda el değiştirir. Fakat *xaro* genel olarak San halklarında yoktur. San halkı açısından bu görenek yararlı olabilirdi, ama özellikle bir avcı-toplayıcı göreneği değildir. Kuzey Kalahari'nin göçebe çoban halklarının da benzer görenekleri vardır (Barnard 2008b: 67-9).

Antropologların ve başka düşün insanlarının gözünde başka sorunlar da mevcut. Burada modern teknolojinin yarattığı sorunlardan bahsetmiyorum, örneğin cep telefonları ya da bilgisayarlar gibi. Soyut kelimelerin kullanımıyla ilgili sorunlar söz konusu. Örneğin, kısa süre önce kendi bölümümde, antropolojide "değerin değeri" üzerine bir fikir tartışması cereyan etti. Meslektaşlarımdan biri şu görüşü savunuyordu: "Değer, birbiriyle bağlantısız eşadılların oluşturduğu bir dizidir ancak. Antropolojik çözümleme ya da karşılaştırma çerçevesi olarak bu kavramın bir faydası yoktur." İngilizceyi ikinci dili olarak konuşan bir Naro ya da Pirahâ insanı bunun ne anlama geldiğini bilse de,

İngilizce konuşmayan Naro ya da Pirahâ insanlarının anlayabileceği şekilde Naro ya da Pirahâ dillerine çevirebilir mi, emin değilim.

Başlangıçta Diller Vardı

Norm Olarak Çokdillilik

Kendi çokdillilik varsayımımdan, başta tek dil olmadığı sonucu çıkıyor. Dil çeşitlilik sergiliyordu, neredeyse konuşmanın (hatta konuşmanın ve jestlerin) başından itibaren çok sayıda dil vardı, en azından tek dil yoktu. Erken dönem kullanımından itibaren dilin hem jestleri hem konuşmayı, hatta toplumsal cinsiyet ayrımını içerdiğini de tahayyül etmek mümkün. Fakat bu tür cinsiyet ayrımı bence düşük bir ihtimal. Irkların karışmış olması ya da her biri farklı lehçe kullanan gruplar arasında nihayetinde evlilikler gerçekleşmesi çok daha muhtemel. Hiç şüphesiz ilerleyen zamanlarda bu lehçelerin bazıları çok farklılaşacaktı, ama topluluklar içindeki etkileri soruna yol açmayacaktı. Bunun sebebi, tekdillilikle ilgili yaygın varsayımımızın sorunlu olmasıdır.

Şu senaryoyu hayal edin: James'in annesi Yunanca konuşuyor, babası da Latince. Çocukları iki dili de anlayarak büyüyor ama iki dilin karışımını konuşuyorlar, belki cinsiyete göre ikideğişkeli dil geliştiriyorlar: Kadın akrabalarıyla Yunanca, erkek akrabalarıyla Latince konuşuyorlar. Bir nesil sonra, çocuklar sadece yüksek statülü dili konuşmayı tercih ediyor. Kesin olan tek şey, "dilin" var olduğudur, dile özgü seviyede belirli dilbilgisi özelliklerine sahip olması değil. Bu özellikleri daha sonra, çocuğun ya da çocukların zihninde gelişirken edinir. Kişinin dil kullanma yatkınlığına sahip olması için "bir dile" sahip olması şart değil. Dil öğrenme yeteneği yeterli olacaktır. Hangi dili ya da dilleri öğrendiği başka bir meseledir.

Okuma yazma bilmeyen halklar genelde tek dil konuşmakla yetinmez: Birkaç dil birden konuşurlar, dilden dile, zaman zaman da simge sisteminden simge sistemine geçebilirler. Bunu bir tür karşılaştırmalı yöntem aracılığıyla yaparlar. Bu yöntemin bütünüyle bilincinde olmaları şart değildir, hatta hiç farkında olmasalar da olur. Bununla birlikte, insanları, bir ölçüde kültürel farkındalık edinmeye teşvik eder; gerçi yine, kişinin tamamen bilincinde olması şart değildir. Nasıl anadilini konuşan kişinin o dilin dilbilgisinin bilincinde olması gerekmiyorsa, kültürel farkındalık da sezgiseldir. Fakat hem "kültür" hem dil akışkandır. İkisi de sürekli değişir. Dilbilimci ve kırma anadili uzmanı John McWhorter (örneğin 2005, 2011), dillerin göreli karmaşıklığına bir açıklama getirmiştir. Hipotezi ihtilaflıdır, ama

aynı zamanda temelde basittir. Diller karışır ve kırma diller ortaya çıkar. Bunlar hızlıca dilbilgisi karmaşıklığı edinir, bir iki nesil içinde kırma anadiline dönüşürler. Ardından dilbilgileri ve sözcük dağarcıkları daha kademeli şekilde iyice karmaşıklaşır. Nihayetinde bu karmaşık diller başka dillerle temasa geçer, daha basit hale gelirler. Normanların istilasından sonra İngilizcenin ve benzer dönemde Latin dillerinin başına gelen buydu. Devir tamamen tekrarlanabilir de: kırma dilden kırma anadile, oradan karmaşık dile, sonra yine kırma dile. McWhorter'ın hipotezi, neden bazı dillerin başka dillere kıyasla daha karmaşık olduğunu, dillerin nasıl karmaşıklık edinip bunu kaybettiğini açıklıyor. Benzer bir çizgide duran Salikoko Mufwene (2001), dil evriminde "ekolojik" yaklaşımı savunuyor. Kırma anadillerin başka dillerle aynı şekilde geliştiğini, hatta Kuzey Amerika İngilizcesinin dillerin teması üzerinden açıklanabileceğini ileri sürüyor (Mufwene 2001: 81-105). Bu düşünürlerin nazarında kırma anadillerin evrimi doğal bir işleyiştir. Derek Bickerton'ın (1981: 5) belirttiği gibi: "Kırma dil konuşan anne babaların çocuklarına gelen girdi, acil kullanıma uygundur, ama herhangi birinin birincil ana dili olarak iş görmeye hiç de yeterli değildir." Şunu ekler: "Anne baba, dili çocuktan fazla biliyor değildir (kısa süre içinde çocuktan da az bilir hale gelirler)".

McWorther (2003:93-129), dil karışımının üç düzeyini betimliyor: kelimeler, dilbilgisi ve birbirlerine geçmeleri. McWorther'ın genel tezine göre, bu karışım biçimlerini yaratan süreçler dilin kendi içinde mevcuttur. Joseph Greenberg ve Merritt Ruhlen gibi akademisyenlerin girişimlerine rağmen, Âdem ile Havva'nın dilini tekrar inşa etmenin imkânsız olduğunu ileri sürer. Gerçi McWorther (2003: 302-3), ilk dilin çekim ekleri ya da tonlamalar barındırmadığını, yalnızca iletişim için gerekli asgari dilbilgisini içerdiğini söyler. Zaman kipi basitti ve kelimeler, değişime uğramaksızın birbirlerinin yerini alabiliyordu (ayrıca bkz. Aitchison 1996: 107-22). McWorther şu sonuca varıyor:

> Süssüz, insan diline en yakın canlı kestirim, *tik* [kök-dünya dilinde parmak] ve *aq'wa* [kök-dünya dilinde su] gibi kelimeler değil, konuşuldukları yer dışında pek bilinmeyen belirli kırma anadillerinin dilbilgileridir. Günümüzde en göz önünde olan dillerde (bir düzine kadar Avrupa dili, artı Çince, Japonca, Arapça), ilk dilin yapısı yalnızca gölge ve kalıntı olarak kalmıştır, gerisi ise temel kök yapılarının üzerine binen biçim değiştirmelerle ve rasgele yığılmayla belirsizleşmiştir. Altı bin dilin anne babasına en çok benzeyen canlı diller, Surinam, Afrika'nın batı kıyısı açıklarındaki adalar ve Papua Yeni Gine gibi dünyayla bağları zayıf yerlerde konuşuluyor. (McWorther 2003: 303)

Alternatif görüşü de kısaca gözden geçirmek yerinde olacaktır. Bu, insanlar arası işbirliğinin, ortak "aksan" sayesinde kolaylaştığını söyleyen bir önermedir. Yani, nispeten benzer şekilde konuşmak, insanları birlikte çalışmaya daha fazla teşvik ediyor, böylece bölgesel takas ağları ve benzeri yapılar kurmalarına, paylaşmalarına yardımcı oluyor. Bu görüşü Emma Cohen (2012) savunmuştur. McWorther'ın hipotezine bütünüyle karşıt değildir, ama bu iki görüş yine de mantıken tayfın zıt uçlarında duruyormuş gibi görünüyor. İnsanlar, ya dillerinde ortak noktalar var diye, yani aynı topluluğa üye olup aynı dili konuştukları için ya da tamamen aynı lehçeyi konuştukları, dolayısıyla farklı dil konuşan insanlara kıyasla daha kolay iletişim kurabildikleri için birbirleriyle iyi geçinir. Her durumda, çokdilli bir ortamda, her zaman bir tercih, her zaman bir karmaşıklık derecesi vardır. Cohen'in görüşü, bir konuşma topluluğu içinde toplumsallığın derecesi ve biçimi için doğru düzgün bir açıklamayken, McWorther'ın görüşü, dillerin nasıl değiştiğine, üzerinde uzlaşılmış anlamları nasıl edindiğine dair daha iyi bir açıklamadır.

İkisinin de alternatifi, anlam kazandırma işinde, ritüele çok önemli bir statü atfetmektir. Bu, Erkek Antilop Dansının neden bugün de süregittiğini açıklayabilir. Kalahari'de bu dansın sebebini sık sık sordum, fakat asla net bir yanıt alamadım. Ritüelin dilden önce geldiğini, üzerinde uzlaşılmış kurallar aracılığıyla dilin anlamını kazanmasına yardımcı olduğunu söyleyen Chris Knight haklı olabilir. Bunun olması için, hem yetişkinliğe kabul edilecek kişi hem de öteki katılımcılar, dansın unsurlarını mecaz olarak kabul etmek zorundadır. Aslında bu, dilin kökeni konusunda mecaza ayrıcalık tanınması gerektiğini ima edebilir. Mecazı kelimenin tam anlamıyla gerçek dışılık kefesine koyan felsefi tanımda bu ima sezilir: "Genelde, bir cümle gerçek dışı sayıldığında onu mecaz kabul ediyor, gizli içeriminin peşine düşüyoruz" (Davidson 1979:40). Aynısı dilbilimde de geçerli, tıpkı Stefan Hoefler'in (Höfler) ve Andrew Smith'in (Hoefler ve Smith 2009; Smith ve Höfler 2014) ileri sürdükleri gibi: Mecaz, dilbilgisi işlevi kazanmaktan önce gelir. Aynı zamanda pek çok mecazı anımsatır:

O adam gerçek bir domuz.
O kadın, bir işaret feneri.
Sazan gibi atlama.
Kadın antilop gibi zarif.
Adam tam bir aygır.

Başka Değişim ve Çokdillilik Örnekleri

Dil kaybıyla ilgili bir araştırma projesinde yer almıştım. Örneğin, karı ile kocanın, çocuklarının yanında hangi dili kullanacaklarına karar verirkenki tercihlerine tanıklık ettim. Botsvana'daki Khekhenye bölgesinde dil kullanımına ilişkin araştırmamızda, çoğunluğu aslen G/uikhoe ya da G/ui konuşan kişilerden oluşan topluluğun 206'sı çocuklarıyla Kgalagadi dilinde, 57'si G/ui dilinde, 14'ü Tsasi dilinde, birkaçı Tswana dilinde, ancak ikisi N!aqriaxe dilinde konuşuyordu. N!aqriaxe, güney Botsvana'da konuşulan çok nadir bir Kx'a ya da Kuzey San dilidir ve ülkenin başka Kx'a dillerinin bulunduğu kuzeyindeki bölgeden çok uzakta konuşulur. Geçmişte topluluklar, bireylerin toplumsal ilişkileri sürdürüp birden fazla dili konuşabileceği kadar küçüktü. Bu vakada, üç farklı aileden diller söz konusudur: Kx'a, Taa, Khoe-Kwadi. Günümüzde bunlara Kgalagadi (Bantu ailesinden) de ekleniyor. Öteki gruplar üzerinde ya G/ui ya da Kgalagadi halkları siyasi egemenlik kurar. Dört farklı dil ailesinin dillerini konuşabilenler elbette aptal değildir, ama çoğunlukla okuma yazmaları yoktur, eğitimleri yetersizdir. Geçmişte yabani av hayvanlarını paylaşıyorlar, kavun tarlalarını bölüşüyorlardı (kuru mevsimde tek su kaynağı kavundur). Bilgi aldığım kişilere göre, N!aqriaxe dilinde "takım" yerine geçen kelime paylaşmayı ima edermiş ve uygulama alanı genişmiş. Kelime, *!òa*'dır. Günümüzde, et dağıtmak, eşya alıp vermek, su vermek, yer paylaşmak anlamında kullanılıyor.

Dillerin kaybolma sebebi belki de çocukların özellikle büyük topluluklarda birbirleriyle iletişimidir. Avcı-toplayıcılarda 25-35 kişilik takımlar tipiktir; tabii, topluluklar ya da takım yığınları nispeten daha büyük de olabilir. Bu tür topluluklarda bile, daha az değil daha çok dil konuşulabilir. Dilsel çeşitlilik bir ölçüde kültürel çeşitlilik yaratıyor. Bunun yanı sıra kültürel yaratıcılık ve kültürel mübadele de yaratıyor. Elbette kelimeler dilden dile geçer, fakat dilbilimciler Khoisan dilini ancak kısa süre önce *Sprachbund* kabul etti. Benjamin Lee Whorf'un zamanında (1897-1941 arasında yaşamıştır) çokdillilik kuramsal bir meseleydi, ama o zamandan bu yana çok fazla tartışılmadı. Bana kalırsa, birkaç kıtada küçük toplulukların özelliği olduğunu bildiğimiz çokdilliliğin ışığında yeniden gözden geçirilmelidir (ayrıca bkz. Lucy 1992). Bu, dilbilim kadar antropoloji için de geçerlidir.

Margaret Mead ve Rhoda Métraux (2005 [1966]), geleceğin diline dair düşüncelerinde, küreselleşmenin, güçlü halklar kadar siyasi (ve ekonomik) açıdan zayıf halklar da yarattığını belirtirler. Güçlülerin

kullandığı dillerin, zayıf kesimlerin dilini ele geçirip yok etme eğilimi taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple, daha zayıf bir ulusun diline geçmeyi desteklemişlerdir. Siyasi bakımdan önemli olmayan, basit dilbilgisine sahip, konuşma sesi açısından pek zorluk barındırmayan küçük grupların diline doğru gidişi ideal durum sayarlar. İroniye bakın ki dünyanın en uzun soluklu dil gelenekleri (muhtemelen Khoisan gibi) hiç de basit değildir. Mead ve Méraux, doğal dilleri destekleyerek, yapay dilleri (Esperanto gibi) reddetmişlerdir; çünkü doğal diller, dilsel kaygılar kadar kültürel kaygılar aracılığıyla da ayrıntı kazanarak gelişmiştir. Fakat kimin kültürel kaygıları? İfadenin ayrıntı bakımından zenginleşmesi, dillerin evrimsel gelişiminin ürünüdür ve dünya sadece basitliğe eğilim gösterseydi, bu zenginlik ortaya çıkmazdı. McWorther'ın gösterdiği üzere, dillerin tekrar tekrar kırma dillerden vücut buluyormuş gibi görünmesi, potansiyel nihai karmaşıklıklara sahip olmasına engel değildir.

Grup boyutu da tekrar düşünülmesi gereken bir mesele; özellikle McWorther'ın dil değişimi hipotezi ışığında. Mandarin Çincesinin "basit" bir dil olması, Fransızca ile İspanyolcanın biraz karmaşık olması, San dillerinin ise iyice incelikli olması bir rastlantı olmayabilir. Başka bir deyişle, avcı-toplayıcıların basit diller konuşması gerektiğini varsaymak için bir neden yok; buna karşılık, incelik kazanmış, dilbilgisi özelleşmiş, sözcük dağarcığı zenginleşmiş diller konuştuklarını varsaymak için her türlü nedenimiz var: Sözcük dağarcıkları çoğunlukla komşu dillerinkinden oldukça farklıdır. Gerek avcı-toplayıcıların dil açısından komşularından farklılaşması gerekse konuşma topluluklarının aslında çok küçük olması bakımından avcı-toplayıcı dilleri arasında çeşitlilik olduğunu varsayabiliriz. Kalahari'de en büyük konuşma toplulukları arasında Ju/'hoan'ın olması da muhtemelen bir rastlantı değil; komşu !Xũ ve ǂKx'ao//'aen lehçeleri de çok benzer: Toplamda yaklaşık 60.000 kişi konuşuyor. Elbette, burada tek örnek yeterli değil. Dahası, tarihöncesi zamanda örneğin Blombos topluluğunun boyutu ya da ömrü ya da o dönemde meydana gelmiş dilsel değişimler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Tek bildiğimiz, Blombos halkıyla komşuları arasında ticaretin (toprak boya) yapıldığı ve ticaret ortaklarının kilometrelerce uzakta yaşadığıdır. Aynı dili konuşmuş olabilirler, ama bundan şüpheliyim. Blombos mağarası zamanından bu yana dillerin evrimleştiğini, karıştığını, yine evrimleştiğini, komşu alanların işgal edildiğini farz etmek akla yatkındır. Bu çokdilli topluluklar, hem kültürel hem dilsel çevrede gelişen avcı-toplayıcılar içinde kültürün ve dilin birlikte evrildiğinin göstergesidir.

Papua Yeni Gine'nin dil çeşitliliği üzerine kafa yoran Daniel Nettle ile Suzanne Romaine'in (2000: 86) betimledikleri durum bazı ipuçları sunabilir. Alçak bölgelerde, yetişkin erkeklerin konuştuğu ortalama dil sayısı beştir. Bu, çok fazla dil demek! Yerel dilleri herkes bilir, pek çokları komşu grupların dillerini de bilir. Bu özellikle daha az dil konuşulan yerlerde geçerlidir. Verdikleri örnekler arasında şuna bakalım. New Britain eyaletinde bir dilbilimci, altı yaşında bir oğlana eşlik ediyormuş. Çocuk, topladığı bitkilerin adını dört dilin her birinde söylüyormuş. Botanikten anlamakla kalmıyormuş, çevrelerindeki dilleri konuşan insanlara bu bitkileri hangi dille belirtip betimleyeceğini de biliyormuş.

Küçük hikâye cinsinden bu örnekler aslında küresel bir eğilimi göz önüne seriyor; yine de, Papua Yeni Gine'nin özellikle çarpıcı bir alan olduğunu ekleyelim. Dil başına ortanca konuşur sayısı yaklaşık 1.000 kişidir, ortalama değer ise 3.752 kişidir (Nettle 1999: 71). Nettle, dünya çapında dil çeşitliliğinin bir ölçüde enlem meselesi olduğuna değinir: Hem Afrika'da hem Amerika'da bir dili konuşanların sayısı, üreme mevsiminin uzunluğuyla bağıntılı olabilir. Ekvator yakınında dil toplulukları genellikle dar ve sınırlı bir coğrafyaya hapsolmuştur. Yüksek enlemlerde, mevsim farklılıkları arttığında, dil toplulukları büyür, daha geniş alana yayılır. Bunun, akrabalık ve öteki toplumsal kurumlar üstünde de etkisi vardır (Dunbar 2008: 146-7).

Dilsel değişimin başlıca nedeni, bitki ekip biçmenin ve hayvan evcilleştirmenin benimsenmesiydi. Neolitik Çağ, büyük ölçekli dil kaybına yol açmıştır. Bunun nedeni, dillerin unutulması değil, nüfusun hızla artması sonucunda göçlerle birlikte bazı dillerin ve dil ailelerinin çok geniş alanlara yayılmasıydı. Hint-Avrupa ve Bantu dil aileleri açık örneklerdir (bkz. Nettle ve Romaine 2000: 104-7). İlk çiftçilerin yetersiz beslenmesine ve kansızlık çekmelerine (özellikle Amerika kıtalarında), beslenmelerinde gıda çeşidinin, özellikle proteinin az olmasına, ayrıca ömürlerinin kısalığına, çalışma saatlerinin uzunluğuna rağmen böyledir. Ancak, Neolitik çağla birlikte daha fazla gıda üretimi, avcı-toplayıcılığın besleyebileceğinden daha büyük nüfusları besleme yeteneği de doğurdu. Bu bir paradoks, ama evrimci dilbilimciler bunu çoğunlukla önemli bir değişim etkeni saymaz. Elbette, ne tek bir Neolitik Devrim ne de yavaş bir Neolitik geçiş yaşandı. Bir şekilde, ikisi de söz konusuydu. 12.000 ila 7.000 yıl önce tarım en az yedi ayrı etkinlik merkezinde (biri Papua Yeni Gine'de, ikisi Çin'de, biri Ortadoğu'da, biri Kuzey Afrika'da, ayrıca Meksika ile Peru'da birer tane) oldukça hızlı bir biçimde yaratıldı (Tattersall 2008: 113). Hayvanlar çoğu yerde

kabaca aynı zamanda evcilleştirildi. Bu geçiş dönemleri, Holosen çağının başlangıcında yaşanmış son Buzul Çağı'nın bitişinin hemen ardından gelmiştir. Fakat bazı yorumcuların görüşlerine rağmen, bunların hiçbiri, dilin evrimiyle ilişkili değildi. Dil zaten vardı ve neredeyse bu geçişten önceki aşamayla özdeş bir noktaya evrimleşmişti. Bunu, avcı-toplayıcılar ile tarımcı halkların çok benzer dilleri arasında yaptığımız karşılaştırmalardan biliyoruz.

Dilsel Görelilik Hipotezi

İngilizceyi Hopi diliyle karşılaştıran Whorf'un (1956a: 85), Hopi'nin daha incelikli olduğunu söylemesi ünlüdür: Örneğin, nükleer fiziğe ilişkin düşünceleri açıklamada İngilizceye kıyasla daha iyiymiş. Bu görüşle hemfikir olmak ya da olmamak önemli değil, aslında gerçekten doğru olması ya da olmaması da önemli değil. Mesele, bu değerlendirmenin var olmasıdır. Bazı diller, başka dillere kıyasla belirli işlerde daha yetkindir. Hiçbir dil amaçların tamamı bakımından en yetkin dil değildir: Her biri, onu konuşan, anlayan, onunla düşünen insanların gereksinimlerini ifade edecek şekilde evrimleşmiştir (ayrıca bkz. D'Andrade 1995; Levinson 2003).

Aslında, anlamsal karmaşıklık ve anlam ayrıntıları arasındaki ilişki üzerine kafa yormaktan ya da hangi dilin daha incelikli olduğunu düşünmekten daha önemlisi, anlamları, dilin kendi bağlamında yansıtmaktır. Adıl sistemleri keyfi değil, çoğunlukla tutarlı ve mantıklıdır. Gerçi bunların mantığı, daha aşina olunan İngilizce ya da Latince gibi örneklerden farklı olabilir. Latincenin çoğunlukla mantığa dayalı olduğu hayal edilir, örneğin zaman kipi yapıları bakımından. Öteki Germen dilleri gibi İngilizcede sadece iki doğal zaman kipi var (geçmiş zaman ve şimdiki zaman), oysa Latince gibi İngilizceyi de altı zaman kipi varmış gibi sunuyoruz (geçmiş, şimdi, gelecek, geçmişte bitmişlik, şimdide bitmişlik, gelecekte bitmişlik). "Öyleydi" ve "öyledir" doğal hallerdir, oysa –uzun zaman önce ders aldığım dilbilgisi öğretmenime göre– "yapmış olacak", "yardımcı fillerin" eklenmesiyle can bulan bir uydurmadır.

Bu tür folk sınıflandırma usullerinin daha aşırı örnekleri arasında, Filipinler'de konuşulan ve Harold Conklin'in betimlediği Hanunóo dilinin sınıflandırmalarını sayabiliriz (1969 [1962]: 41-59). Tablo 5.1'de gördüğümüz, "geleneksel" sistemin "kayıp" kategorilerini açıklamaya çalışmak yerine, Conklin, adıl sistemini, Hanunóo adıl kullanımının içsel yapısı uyarınca betimler. Bunu Tablo 5.2'de gösteriyoruz. Dola-

Tablo 5.1 *Hanunóo adılları: "geleneksel" ayrımlar*

kuh birinci tekil şahıs	*tah* birinci ikil şahıs	*mih* birinci çoğul dışlayıcı
-	-	*tam* birinci çoğul kapsayıcı
muh	-	*yuh* ikinci çoğul
Yah	-	*dah* üçüncü çoğul

Kaynak: Conklin 1969:54'ten uyarlandı.

Tablo 5.2 *Hanunóo adılları: Anlamlı yapısal birimlerle ilişkili ayrımlar*

Dah	A̲K̲D̲
Yuh	A̲K̲D
Mih	A̲KD̲
Tam	A̲KD
Yah	AK̲D̲
Muh	AK̲D
Kuh	AKD̲
Tah	AKD

A, asgari üyelik anlamına; A̲, asgari olmayan üyelik anlamına geliyor
K, konuşurun kapsanması anlamına; K̲, konuşurun dışlanması anlamına geliyor
D, dinleyenin kapsanması anlamına; D̲, dinleyenin dışlanması anlamına geliyor

Kaynak: Conklin 1969:55'ten uyarlanmıştır.

yısıyla "onlar", "ben", "biz", "siz" "biz ikimiz", "biz hepimiz", "o" ve "siz hepiniz" anlamlarına gelen sekiz Hanunóo adılı, *asgari üyelik*, *asgari olmayan üyelik*, *konuşurun kapsanması*, *konuşurun dışlanması*, *dinleyenin kapsanması* ve *dinleyenin dışlanması* özellikleri bağlamında tasvir edilir.

Conklin'e kulak verelim:

> Etiketler bağlamında değil de fiilî, asgari, zorunlu farklar bağlamında karakteristik zıtlıklar yakından incelenirse, daha tatminkâr, ekonomik ve anlam bakımından doğrulanabilir bir çözüme ulaşılır. Sekiz kategorinin her birini tanımlamak için gerekli ve yeterli koşullar, üç basit zıtlığı meydana getiren altı bileşenin düzenli kesişmesine bağlıdır. (1969: 55)

İki tablonun sergilediği üzere, temsil meselesinin daha şık bir çözümünü gösteren, anlamlı yapısal birimlerle ilintili ayrımlardır. Conklin, Filipinler'de başka dillerin, isimlerini vermek gerekirse Tagalog, Ilocano, Maranao dillerinin benzer anlam ilişkileri sergilediğini de

belirtiyor. Dolayısıyla, belki de burada adıl sistemlerinin bölgesel yapısından bahsedebiliriz; bu, Khoisan halkının akrabalık yapıları için ileri sürdüğüm sistemden bütünüyle farklı değil (Barnard 1992). Yerel anlayışın bu şekilde incelenmesi sosyal antropolojide normaldir, özellikle de akrabalık sistemleri araştırmalarında. Bu tür araştırmalarda, Hopi dilinden ya da İngilizceden daha iyi ya da daha kötü olmasından bağımsız olarak, yerel kullanımın ayrıntılarına odaklanmayı amaçlamak, fiilen kabul edilebilir yegâne yöntemdir. Çözümleme, "Tanrı'nın gerçeğini" mi yansıtıyor, yoksa sadece elimizden gelen en iyi "hokus pokus numarasını" mı temsil ediyor, bununla ilintili bir sorundur (bkz. Tyler 1969: 343-432). Başka bir deyişle, olası en iyi betimlemeyi ararken, psikolojik gerçekliğin mi peşindeyiz, yoksa sistemin en tutumlu, en ekonomik temsilinin mi peşindeyiz? Bu ikisi her zaman aynı değildir.

Son bir örneğe bakalım: Japonca "toplum" ve "toplumsallık" kelimelerinin İngilizcedeki anlamlarıyla karşılaştırılması. Japoncada toplum kelimesinin karşılığı *şakay*'dır. Toplumsallığın Japonca karşılığı *şakaysey*'dir (Kazuyoşi Sugavara, şahsi iletişim). Toplumsallık düşüncesi, toplum kavramının mevcudiyetini varsayıyor. Fakat kimi antropologlar, toplumsallığın önce ortaya çıktığını, toplumun sonra geldiğini iddia ediyor. Elbette bu cümle Japonca söylenebilir; fakat bu görüş, dile pek oturmuyor. "Gerçek avcı-toplayıcılar henüz *toplum* kavramını evrimleştirmemişken yalnızca *toplumsallığa* sahipti" cümlesini Japoncada kelimesi kelimesine ifade etmek neredeyse imkânsız ya da en azından İngilizcedekiyle aynı anlamı taşımaz.

İşaret Keyfî Değil mi?

Afrikaner Dil Anıtı (*Afrikaanse Taalmonument*), Güney Afrika'nın Batı Cape vilayetinin Paarl kasabasına yukarıdan bakıyor. Bildiğim kadarıyla bu, dünyada belli insanlar ya da tek bir insan yerine özellikle bir dile özel olarak adanmış tek anıttır. Fakat Afrikaner sıradan bir dil değil. Dilin tarihi, onu konuşan "beyaz" insanlara, ayrıca yine bu dili kullanan, Güney Afrika dışında Namibya'da ve başka Afrika ülkelerinde yaşayan "renkli" ya da "siyah" insanlara, hatta Afrika'nın dışında örneğin Arjantin gibi yerlerde konuşanlara bağlıdır. Anıtı meydana getiren içbükey ve dışbükey şekillerin, çeşitli etkileri yansıttığı söyleniyor; örneğin Khoekhoe, Malay, Portekizce, kimi Bantu dilleri, Fransızca, İngilizce, Almanca, elbette Felemenkçe. Sonuçta Afrikaner, Felemenkçenin bir çeşidinden ibaret değildir; kendi başına bir dildir,

kendi dilbilgisi ve nispeten karışık bir sözcük dağarcığı bulunur. Tam olarak ne zaman "dil" haline geldiği yine de yanıtlaması kolay bir soru değildir. Bu statüye resmen 1925'te ulaştı; fakat bu tarihten önce uzun süredir kullanılıyordu ve kesinlikle bir lehçeden fazlasıydı. Daha on yedinci yüzyılda ortaya çıktı. O zamanlar Güney Afrika'da konuşulan birkaç Felemenkçe lehçesinin bir karışımıydı (Ponelis 1993). Bir anlamda tüm diller, harmanlanmış dillerdir. Nasıl "safkan" insan yoksa, gerçekten safkan dil de yoktur.

Ferdinand de Saussure (1974 [1916]: 65-70), en ünlü sözlerinden birinde, gösterge keyfîdir, der. "Gösterge" sözüyle kast ettiği şey, bir kelime (gösteren) ile gösterdiği şey arasındaki ilişkidir. "Keyfî" derken, kelime ile gösterdiği nesne arasında *doğal* bir ilişkinin var olmadığını kast eder. Fransızca konuşuyorsam "kedi" için *la chat* derim, Almanca konuşuyorsam *die Katze* derim, İngilizce konuşuyorsam *the cat* derim. Bu kelimelerin, temsil ettikleri hayvana ilişkin hiçbir doğal yanı yoktur. Bununla birlikte, kimileri "gösterge" kelimesini başka anlamlarda kullanır ve Saussurecü düşünce, bizzat Saussure'ün bu terimi farklı zamanlarda biraz farklı anlamlarda kullanmasıyla ortaya çıkan kafa karışıklığından ötürü eleştirilmiştir. Elbette gösterge, Saussure'ün kast ettiği anlamıyla keyfîdir. Felsefecilerin, dilbilimcilerin, özellikle da göstergebilim uzmanlarının, terimin ne anlama gelmesi gerektiği konusundaki tartışmaları konumuz dışında kalıyor.

Yapısal antropoloji disiplini ya da yapısal antropolojinin kuramsal bakış açısı, kültürün, birbirleriyle her zaman keyfî olmasa da benzer şekillerde ilişkili olan kültürel (yani dilbilimsel olmayan) göstergelerin, işaretlerin bilimi olduğunu söyleyen mecazı temel alıyor. Örneğin, kırmızı renk, siyaset bağlamında "solcuları" belirtirken, trafik ışıklarında ise "dur" anlamına gelir. Anlamlar gibi bağlamlar da alakasızdır: Sırf buna bakılarak anlam tahmin edilemez. Dilin güzelliği budur: Anlam, düz anlamın ötesine geçer. Bu en çok mitoloji çalışmalarında geçerli. Önümüzdeki bölümde mitolojiyi ele alıyoruz.

6
MİTOLOJİK ANLATILAR

İlkçağ mitolojisini inceleyen büyük âlim G. S. Kirk'e göre (1970: 8), "Yunanlarda *muthos*, masal ya da farklı alanlarda dile getirilen söz anlamına geliyordu: bir anlatı, hikâye ya da olay örgüsü". Güney Afrika'da genelde mit olduğu varsayılan şeyler, başka türlü anlatıların aksine, benzer tanıma sahiptir: Mitler ile başka türlü hikâyeler arasında ayrım yapılmaz. Platon, yazılarında mit terimini kullanan ilk kişilerden biriydi. Onun gözünde de *mutholog̃ia*, "hikâye anlatmaya" gönderme yapıyordu (Kirk 1970: 8). Kirk (1970: 280-5), mitlerin işlevine dair incelemesini, köken kuramlarının kısa bir değerlendirmesiyle bitirir. Mitolojinin devingenliği ile anlatı yapılarının aşamalı olarak evrimini vurgular. Aslında Kirk'ün nazarında, simgesel anlam neredeyse şans eseri edinilir. Aynı zamanda mitte anlam biçimlerinin çeşitliliğine de işaret eder. İlkçağ Yunanları açısından bu çeşitlilik, tarzın özelliğiymiş gibi duruyor.

Benim görüşlerim bundan çok uzak değil; fakat Kirk'ün mitolojilerin çeşitliliğine yaptığı vurguya katılmıyorum. Lévi-Strauss (örneğin 1978) gibi ben de tüm kıtaları kapsayan bir anlam birliği görmeyi yeğliyorum; her ne kadar anlatı unsurları ve hikâyelerin kendileri ayrıntılar konusunda farklılık sergilese de. Kirk, Lévi-Strauss'un yapısal yaklaşımını uzun uzun ele alır, ama daha ziyade yazılı mitlerle ilgilenir; örneğin ilkçağda Mezopotamya'da, Yunanistan'da, Hindistan'da kaydedilmiş olanlarla. Miti daima farklı bir şekilde ele alan Lévi-Strauss onu sırf yazı öncesi kültürün niteliği saymakla kalmıyor, aynı zamanda üç yapının daha niteliği olarak görüyordu: matematiksel öğeler, müzik, doğal dil.

Dillerin, ses ile anlamın örtüştüğü yerde "cisimleştiği" söylenir. Müzik, "anlam barındırmayan dildir", mit ise "tıka basa anlamla doludur", "imgeler halinde şifrelenmiş yapısal şablonlar" üretir (Tilly 1990: 45-6). Müzik ve mit, "dilin başlangıç noktası olan yapısal kaymanın yan ürünleridir" (Lévi-Strauss 1981 [1971]: 647). Başka bir deyişle, geri kalan her şey dilden türer. Lévi-Strauss'un yola çıkış noktasının

dil olması önemli, aslında ona ününü kazandıran dört ciltlik şaheseri *Mythologiques*'in çıkış noktası da dildi. Ancak, dilin mitten önce icat edildiği ya da müzikten önce geldiği yargısına kesin gözüyle bakılamaz. John Blacking (1973) gibi kimi yazarlar, işe müzikle başlar, bütün simgesel kültürün bundan türediğini hayal ederler. Müzik ile dilin ne ölçüde birlikte evrimleştiği tartışmalıdır. En azından Steven Mithen (2005) bu olasılığı dikkate alır, oysa "şarkı söyleyen Neandertallerin" dil ya da bunun evrimsel eşlikçisi din düşüncesine sahip olduğu fikrini reddeder (ayrıca bkz. Mithen 2009). Lévi-Strauss da aynı şeyi aklından geçirmiş olmalı. Aslında, mitlerle ilgili kimi çalışmalarını, sanki mit yerine müziği işliyormuş gibi, müzik mecazları kullanarak kaleme almıştır (ayrıca bkz. Osmond-Smith 1981).

Neandertaller muhtemelen ses ya da jest aracılığıyla iletişim kuruyor, belki ikisini birlikte kullanıyordu. Toplumsal örgütlenmeleri hakkında nispeten az bilgimiz var. Ölülerini gömüyor, ancak mezara eşya bırakmıyorlardı (bkz. Tattersall 2008:89-108). Varoluşlarının ileri safhasında, konuşan insanlarla yan yana yaşadıklarını, temas ettiklerini biliyoruz. Dünyanın ilk mitlerine dönüşecek hikâyeleri icat etmiş ilk kişiler onlar olabilir.

Mitin anlamı

Mitoloji Düşüncesi

Terimin bugünkü kullanımıyla mitoloji çoğunlukla G. S. Kirk'ün düşündüğünden fazlasına işaret eder. En karmaşık anlatı biçimi olduğu kesin. Bunun tek sebebi, gündelik olaylar üzerinde muazzam bir gücünün bulunması değil, aynı zamanda, çoğunlukla zengin ve sık sık mecazlı betimlemelere, açıklamalara can vermesidir. Mitolojik sistemlerin aslında dilin zenginliğine büyük katkısı olduğu göze çarpıyor. Mitin dilsel unsurları yaratıcılığı artırıyor. Dilin özü konuşma olsa da, tarihinin bir noktasında işaretleşme muhtemelen konuşmadan daha baskındı. Elbette yazı çok ama çok sonra geldi. Mitoloji her kıtada var. Mitler hiç istisnasız karmaşık dil unsurları içerir: cümle içinde cümle içinde cümleler, insan gibi davranan hayvanlar, başka şeyleri simgeleyen hayvanlar, kandırma ve mantıksal çelişkiler. Piramit ya da katedral inşa etmek için bu tür şeylere gerek yok; fakat mit yaratmak için bunlar şarttır. Başka bir deyişle, mitoloji, bütün dilin kökünde yatıyor olabilir. Kirk (1970:42-43), Lévi-Strauss'un yazılarındaki yapısal kuramın, modern mit çalışmalarında üç önemli gelişmeden biri olduğunu belirtir; öbür ikisine gelince, birincisi, Sir Edward Tylor'ın,

Sir James Frazer'ın, Emile Durkheim'ın ve başka isimlerin genel olarak "ilkel toplumlarda" mitin önemini tanıması ve ikincisi, Sigmund Freud'un bilinçdışını keşfetmesidir.

Bu bölümde kısmen, Lévi-Strauss'un Güney ve Kuzey Amerika mitolojileri üzerine çalışmalarını, ayrıca belli mitlerin öğeleri arasındaki yapısal ilişkileri açıklayan kuramını ele alıyoruz. Fakat on dokuzuncu yüzyıldan bu yana konu hakkında kalem oynatmış başka kayda değer antropologları, dilbilimcileri, din çalışmaları alanında çalışan akademisyenleri görmezden gelmek akıllıca olmaz. Örneğin, Bleek ailesinin yazıları önemlidir (örneğin Bleek ve Lloyd 1911). Bu aile, /Xam folkloruyla ilgili 12.000'i aşkın sayfa kayıt tutmuştur (çoğunlukla mitoloji olarak görülen şeyleri de kapsar). Kıtaların dilsel ayrımı bağlamında insanın evrenselleri sorusu da ortaya çıktı, dolayısıyla Avustralya'dan Güney Amerika'ya ya da tersi istikamette mitlerin (çoğunlukla oldukça benzeşirler) yayılması pek olası görünmüyor. Lévi-Strauss, *Totemism* [Totemcilik] kitabında bu konu hakkında yorum yapar (1969a).

Bleek ailesi bu yazarların bazıları kadar tanınmıyor, fakat külliyatları çok zengin ve kapsamlı olduğundan, mit kuramları için adamakıllı bir sınav teşkil ediyor. Aynı zamanda, ayrı bir tarz olarak mit fikrinin sınırlarını da sınıyor. Öteki Buşman grupları gibi /Xam halkı da mitleri efsanelerden, genel olarak hikâyelerden ayırt etmez. Bu sebeple, genel olarak *anlatıya* atıfta bulunmak daha uygun olabilir; mit bu kategori içinde özel bir yere sahiptir. Afrika'nın güneyinde en azından avcı-toplayıcıların mit fikirlerini başka anlatı biçimleriyle kaynaştırması, bunları ayırt etmemeleri, mitolojik fikirlerin bulanık doğasını öne çıkarıyor.

Genelde verdiğimiz kesin anlamıyla "mit", her yerde rastlanan bir kavram değildir. Mit benzeri yapılar, mecazla, ilah, yarı tanrı ve kahraman anıştırmalarıyla, başka işlere zıtlığı üzerinden anlam kazanan alışılmışın dışında işlerle birlikte tüm kıtalarda görülür. Bu tarzın evrenselliği önemlidir. Mitler ve başka anlatılar nesilden nesile geçti, elbette bu esnada kendi toplumları içinde bireylerde büyük miktarda bilgi birikti. Anlatılarla uygulama deneyimleri birleşerek, bizi insan kılan şeyi meydana getirir. Bu, son 10.000 yılda Ortadoğu'da ya da Avrupa'da yaşayan insanlar için daha az geçerlidir; fakat 200.000 yıllık mevcudiyetinin çoğunluğunda *Homo sapiens sapiens* için kesinlikle geçerlidir. Anlatıyla birlikte simgesel bir dünya yaratma ve bunu dil, işitme ve öğrenme üzerinden anlama becerisi doğar. Simgecilik, dilin gelişimi için hayati öneme sahip, belki de dilin mutlak kökeni-

dir. Dil aracılığıyla anlaşılan simgesel dünya sayesinde insanlar dilin ötesinde bulunan şeyleri anlamamızı mümkün kılan sınıflandırma sistemlerini inşa edebildi. Bu sistemler de sözcük dağarcıklarını, dilbilgilerini, bunları başkalarına aktarma araçlarını düzenler. Böylece bu başkaları, hem dilsel yetkinlik edinir hem de yaşamın kimi alanlarında dilden yararlanır. Bunun sayesinde, şeyleri sınıflandırmamızı mümkün kılan yüzlerce ve nihayetinde binlerce kelimeyi kullanma becerilerimizi toplu olarak edindik.

Lévi-Strauss (1963:213-18), mitin, sınıflandırma için elzem olduğunu ileri sürmüştür. Mit –gerçek ya da kurgu– karakterleri zamanda ve mekânda yönlendirme yeteneği kazandırır. Bu tür yönlendirme aracılığıyla masallar ortaya çıkar ve gerçekten yaratıcı etkinliğin insani evrenseliyle iç içe geçer. Bu yaratıcı etkinliğin kolaylıkla göze çarpmayışı, deneysel-gözlemsel araştırmaların odak noktasında olmayışındandır. Bildiğimiz haliyle dilin varlık sebebi *sadece* iletişim değildir. Aynı zamanda yaratıcı girişimi, çocuklara ve başkalarına öğretmeyi, öğrenme becerilerini ve dünyayı sınıflandırmayı getirir. Dil, öğrenmeye ve sınıflandırmaya yönelik sebepleri işaret eder; bu sebepler, toplumsal yapılara içkindir. Dil, hepsi için bir yöntemdir, dolayısıyla ortak yöntemdir. Mitin, toplumsal yapının parçası olmasının elbette akrabalık sistemlerinin, evlilik ve ebeveynlik gibi toplumsal kurumların, totemci düşünce ve evrene dair anlayış gibi inanç sistemlerinin gelişimi açısından içerimleri vardır. Kısacası, fiilen her şey dil aracılığıyla mümkün olmuştur.

Buradaki ironi, bilgi aktarmanın bu ortak yönteminin, bu gezegenin "kültür" çeşitliliği içinde var olmasının gerekmesidir (dil çeşitliliği dahil). Dil kısmen, kültürü ifade etme aracıdır ve böylece kültürün yaradığı işi hem örneklerle gösterir hem de yaratır: fikir aktarmak, yeni fikirler oluşturmak. O halde, bir anlamda, dilin mevcudiyeti, hem düşüncenin karmaşıklaşmasını hem de düşüncenin güçlenmesini mümkün kılar. Başka bir deyişle, biliş üzerinde etkisi vardır. Bunların hepsi gerçekten de dilin, sınıflandırma aracı olarak ortaya çıkışından kaynaklanıyor. Lévi-Strauss'un ana ilgi alanı buydu. Tarihöncesi zamanda sınıflandırma sistemlerinin gelişimi ile bizzat dilin evrimi arasında etkileşim meydana gelmiş olmalı. Antropologlar, sınıflandırmayı neredeyse sorgusuz sualsiz kabul etmeye eğilimlidir: İnsanlar sınıflandırma yapar ve sınıflandırma kültürün temelidir. Dilin kültürden ayrı, bağımsız evrimleştiğini hayal etmek akla yatkın değildir. Bir anlamda, aşağı yukarı aynısı biliş, hatta mit için de söylenebilir. Kol kola ilerliyorlar ve ikisi de diğerinin alanında anlam üretiyor.

Seechelt Miti Üzerine Düşünceler

Lévi-Strauss (1985 [1983]: 101-20) *The View from Afar* [*Le regard éloigné*/Uzaktan Bakış] kitabında sınıflandırmanın ötesine geçip, ekoloji ile kendi yapısal antropoloji versiyonu arasındaki ilişki üzerine kafa yorar. Verdiği örneklerden biri, Seechelt halkının anlattığı mittir. British Columbia'nın (Kanada) güneybatısında yaşayan ve Salish dili konuşan bir halktır bu (bkz. Lévi-Strauss 1985: 110-13). Mit geniş bir alana yayılmıştır. Seechelt halkıyla sınırlı değildir. Güneyde Columbia ırmağından kuzeyde Frazer'a kadar yerli halklar bu miti anlatır. Olağan, yaygın anlatımında mit, oğlundan ya da torunundan ağacın tepesine çıkıp oradaki kuş yuvasından kuş tüyü getirmesini isteyen bir düzenbazı konu eder. Düzenbaz, büyü kullanarak ağacı büyütür, böylece kahramanımız ağacın tepesinde mahsur kalır. Düzenbaz, kahramanın biçimine girer, karısını baştan çıkarır. Kahraman, dünyaya dönmeyi başarıp, düzenbazı hızla akan ırmağa atlamaya zorlar. Düzenbaz ırmağın aşağısına sürüklenir, sombalıklarını esir tutan bir grup doğaüstü kadın tarafından kurtarılır. Adam kadınları kandırır, sombalıklarını özgürlüğüne kavuşturur. Böylece balıklar her sene ırmağın yukarısına göç eder. Oradaki insanlar balıkları yakalayıp yer.

Lévi-Strauss, hikâyenin alışılmış versiyonunun, örneğin Thomson ırmağı hikâyesinin, nesnel, ekonomik gerçekliği yansıtması üzerine yorum yapar. Fakat Seechelt halkının anlattığı hikâye oldukça farklıdır, kendilerine has ekonomik koşulları yansıtır. Belli ki her şey ters yönlüdür. Hikâyenin bu halinin başında ırmağa oğul değil, baba düşer. Adamı bir kadın kurtarır. Adam, oğlunu suçlar. Büyü yoluyla oğlunu gökyüzüne gönderir. Oğul orada iki yaşlı kadınla karşılaşır, onlara, yakınlarda sombalıkları olduğunu söyler. Müteşekkir kalan kadınlar, oğulun dünyaya dönmesine yardımcı olur. Peki, bu farkların nedeni ne? Sebep esasen, Seechelt topraklarında sombalığı olmamasıdır. Hikâyeyi yanlış anlamaları ihtimali bulunsa da, sombalığı yeryüzünde ya da en azından Seechelt halkının bildiği topraklarda var olmadığı için gökyüzünde var olmalıdır düşüncesi de bir bu kadar olası. Sombalığı avlıyorlardı, ama bunun için topraklarından uzaklardaki ırmaklara gitmeleri, çoğunlukla da şiddetli çarpışmalar yaşamaları gerekiyordu. Lévi-Strauss'a göre, mit düşüncesinde kutuplar ters bağlanmıştır: Deniz gökyüzüdür, yakın topraklar ise uzak topraklardır, deneyimlere dayanan şey ise hayalî şey haline gelir.

O halde mit, hiç de "gerçeklik" değildir, biraz farklı ama eşit oranda mantıklı bir şeydir. Sahici "gerçeklik", ikisinde de mevcut olan şey-

ler arasındaki aynı mantıksal ilişkilerdir. Dilde, beyin, bire bir sesleri değil sesbirimlerini duyar; bunlar aracılığıyla da zıt ses kümeleri arasındaki ilişkileri işitir. Lévi-Strauss'a göre, dil ve mitoloji aynı şekilde işlev görür. Anlam, *şeyler arasındaki ilişkilerin içine* yerleşik haldedir, şeylerin kendisine ilişik değildir. Lévi-Strauss'un düşüncesini genel olarak anlamak açısından bu ayrım hayati öneme sahiptir. Dilbilgisinin nasıl ve neden var olduğunu da bir şekilde açıklayabilir: Dilbilgisi bu tür ilişkileri bilinçaltında düzenler. Sözcük türleri arasında "uzlaşı" sağlama kuralları aracılığıyla bu işi halleder.

Danslı İbadet mi?

Bildiğimiz haliyle din çalışmaları alanının şekillendiği dönemde temel bir tartışma boy gösterdi. Bu ilk kurama göre din, animizm anlayışıyla başlamıştı. Bu anlayış, herhangi bir nesnenin ruhu olabileceği, bu nedenle ruhun bedenden ayrı olduğu düşüncesine dayanıyordu. Söz konusu kavram etraflıca tartışılmıştır, özellikle Edward Tylor'ın *Primitive Culture* (1871) [İlkel Kültür] kitabının ikinci cildinde. Tylor'a göre, insanlığın en ilkel dönemlerinde, ruh ile beden ayrımına inanılıyordu, fakat daha sonra insan, tin ve ilahlara ilişkin düşüncelerini edindi.

Tylor'ın Oxford'da uzun ve seçkin bir meslek yaşamı olmuştur. Burada nihayetinde antropoloji doçenti, sonra da profesör oldu. Arkadaşı ve Oxford'daki pozisyonunun halefi R. R. Marrett 1908'de doçent oldu. *The Threshold of Religion* (1909) [Dinin Eşiği] kitabında Marrett, Tylor'a karşı, animizmden önce başka bir evre geldiğini savunuyordu. Animizm öncesi bu erken dönem "din" biçimi büyü içeriyordu, beden ile ruh arasında ayrım yoktu. Temel kuvveti *mana*'ydı. Melanezya'da ve Büyük Okyanus'un başka köşelerinde *mana* terimi, kutsal ama kişileştirilmemiş bir görüngüdür. Şans kavramına benzetilebilir. Bu kuvvetin hem bitkilerde hem hayvanlarda var olduğu söyleniyordu. Dolayısıyla Marrett'ın din ya da "büyü-din" kavramı, geniş bir kavramdı. Marrett, Tylor'a kıyasla imana, hislere, ritüele daha fazla odaklanmıştı; Tylor ise dini daha çok öğreti bağlamında ele alıyordu.

Marrett gibi çağdaşımız Karen Armstrong da (örneğin 2006:3-4) dini, eylem sayar. Din aracılığıyla hem miti hem de ritüeli türetiriz. Bunların ikisi de dinin ruhsal "hakikati" içinde ne barizdir ne de basittir. Bu üç yazarın da bütünüyle farklı kişisel dinî altyapılardan geliyor olması ilginçtir (Tylor, bir Quaker-evrimci; Marrett, bir Darvinci; Armstrong, bir Roma Katolik mezhebinden), fakat bu durum, konu hakkındaki görüşleriyle ilişkili değildir. Burada başka bir şey

söz konusu. Her biri "ilkel" olanı anlayışla karşılar, ama "ilkel zihne" ilişkin görüşleri oldukça farklıdır. Din ile dil arasındaki ilişkiye dair anlayışları da farklıdır. Armstrong (2006: 4) şu sözleriyle, bana kalırsa o ilişkiyi doğru ifade ediyor: "Mit, bilinmeyen hakkındadır; başlangıçta onu tarif edecek kelimelerimizin olmadığı şeyleri ele alır." Marrett uzun süre boyunca din tarihinde dansın ibadetten önce geldiğini ileri sürdüyse de, kelimelerin özellikle ibadetle vücut bulduğunu hiç söylemedi. Bu sebeple, antropoloji tarihçilerinin çoğunun iddiasına göre, Marrett'ın din kuramı, ilkellerin dans ederek dua ettiğini, daha sonraki insanların ise kelimelerle dua ettiğini söylüyordu.

Dinin dille ilişkili olarak yeri ne olursa olsun, farklı bir düzenlenişi hatırlamak yararlıdır: sosyal antropolojide dinin yapısal-işlevselci düşünceyle ilişkisi (örneğin Radcliffe-Brown 1952). Radcliffe-Brown bunu hiç açıkça ifade etmedi, fakat onun ve takipçilerinin gözünde din, toplumu meydana getiren çok sayıda *kurumu* oluşturan dört *sistemden* biriydi. Öteki üçü, akrabalık, politika ve ekonomidir. Her kurumun bu sistemlerde yeri vardır. Örneğin, evlilik kuramı öncelikle akrabalık sistemi içinde boy gösterir ama politik, ekonomik, dinî sistemler içinde de işlevleri vardır. Burada dile yer verilmemiş olsa da, onu bu bağlamda düşünmek uygundur. Dilin, akrabalığı, politikayı, ekonomiyi, dini içeren düzenlenişte de yeri vardır.

Mit Kuramları ve Dilin Amacı

On dokuzuncu yüzyılın en büyük mitoloji kuramcısı, Hintbilimci F. Max Müller'dir. Pek çok önemli düşünce barındıran yazılarından bazılarında en azından bir tutam doğruluk payı bulunur. Max Müller şöyle yazmıştır: "Hakiki mitin esas özelliği, sözlü dile atıfta bulunarak anlaşılma gerekliliği olmayışıdır" (1881b [1856]: 376). Dahası, mitoloji, "dilin, düşünce üzerine düşen kara gölgesinden" ibarettir (1881c [1871]: 590) ve karşılaştırmalı filoloji, mit dediğimiz bu gölgeli alanı aydınlatabilecek şeydir. Daha sonraki düşünürler bu tür görüşleri genelde benimsemese de, mitolojik düşünce ile dilsel ifade arasındaki karşılıklı etki olasılıklarını öne çıkarırlar.

Gerçi Max Müller, bilinçdışı ve dil düşünceleriyle ilgili olarak hem Freud'u hem de Lévi-Strauss'u bir şekilde öncelemiştir. Bilinçdışı fikrini Freud icat etmedi, ama yaygınlaştıran o oldu. Geç takdir gören anıtsal eseri *Düşlerin Yorumu*'nda* [*Die Traumdeutung*, 1913) bu fikri

* Türkçesi Emre Kapkın, 2 cilt, Payel Yayınları, 1991, 1992 —*çev. notu.*

özellikle tanıtıyordu. Rüya görmek, bilinçdışının başlıca faaliyetidir. Rüyalar, esasen dilsel ifade ya da tam tersi olabilir; örneğin görsel ifade. Aynı zamanda temelde bireyseldirler, ama toplu temsilleri ya da aslında *kolektif bilinçdışını* da yansıtırlar; bu fikri Adolf Bastian'a, Lucien Lévy-Bruhl'a, C. G. Jung'a ve Claude Lévi-Strauss'a eşit oranda atfedebiliriz.

Mitin mevcudiyeti, genel olarak dilin amacını öne çıkarır. Kuramsal dilbilimci Jean-Louis Dessalles'ın (2007: 28-9) açıkladığı gibi, dilin en yaratıcı özelliklerinden biri, yaratıkların *beklenmedik* şeyleri açıklamasını mümkün kılmasıdır. Ona göre bu yönüyle dili primat iletişiminden ayırır. Fakat bu görüşe, mitolojik sistemlerin sağladığı yaratıcı kapasiteyi dilin mümkün kıldığı fikrini de eklemeliyim. Benim görüşüm, Dessalles'ın savının başka kısımlarında yankı buluyor (örneğin 2007: 42-4), özellikle de William Noble ile Iain Davidson'ın kuramına (1996: 214) dair yorumunda. Noble-Davidson'ın kuramı, dilin insan davranışı sonucunda ortaya çıktığını, doğrudan insan biyolojisinden türemediğini söyler. Noble ve Davidson, dilin, "doğaüstünün icadını", ayrıca zihnin kendisinin keşfini, "geçmişin" yaratılmasını mümkün kıldığını belirtirler. Dessalles'a göre tüm bunlar, maddi kanıtların gösterdiği 40.000 yılın iki katı kadar eski bir kültür devrimiyle ilgilidir, belki de benim önerdiğim, 130.000 ila 120.000 yıl eskiye dayanan simge devrimiyle ilgilidirler (Barnard 2012: 12-14). Tüm bunlar, dilin simgesel düşünceye, mitolojik açıklamalara, bilişsel gelişime tabi, bizzat insanlığın evrimiyle sınırdaş bir başlangıca sahip olduğuna işaret ediyor.

Dessalles (2007: 76), dilin kültür yoluyla icat edildiği düşüncesinin "savunulamayacağını", dil yetisinin insan doğasının parçası olduğunu, yaklaşık 100.000 yıldır var olduğunu da ileri sürüyordu. Beşinci Bölüm'de anlattığımız Ingold'un bisiklet örneğine benziyor: Bisiklet sürme yetisi, bisiklet icat etmekle aynı şey değildir. Dessalles, dilin icadının kesin tarihiyle o kadar ilgileniyormuş gibi görünmese de, dil aracılığıyla iletişim kurmaya yönelik biyolojik yatkınlıkla ilgilidir. Bana kalırsa simge devrimi, bildiğimiz haliyle dilin ortaya çıkışından önce meydana gelmiş olabilir; fakat bu, Dessalles'ın görüşünü sorunlu kılmaz. Hem biyolojik hem kültürel evrimin tamamen aynı doğrultuda eşzamanlı ilerlediği anlamına gelir. Başka bir deyişle, biyoloji ile kültür arasında tercih yapmamız şart değil: Kol kola ilerliyorlar ve insan evrimi boyunca uzun süre böyle oldu. Dessalles'ın dediklerini başka kelimelerle ifade etmek gerekirse, dil düpedüz evrimde yaşanmış (çok) talihli bir acayipliktir. Yeni düşünce biçimlerini, kolay iletişimi, sanatsal ifade biçimlerini, yani dini, miti vesaire mümkün kılar. Bunlar,

giderek daha büyük bir kültürel karmaşıklığa doğru uzandığı görülen sonsuz bir patika açar. Bir seviyede mit, anlamı muğlaklaştırır, fakat başka bir seviyede anlamı aydınlatır. Dessalles'a göre (2007:77-91) dil, evrimin zorunlu bir ürünü değildir, ne yavaş ve aşamalı bir süreçtir, ne insan zekâsının eseridir ne de evrim geçmişinin kaçınılmaz sonucudur. "Evrimsel bir acayiplik" de değildir. Dilin mevcudiyeti, işlevi üzerinden açıklanmalıdır. Bu işlev, mitler anlatmak, daha geneli, hikâyeler uydurmak, dilbilgisi yaratıp kullanmaktır.

Lévi-Strauss bu bariz çelişkiyi özellikle *Mit ve Anlam** (1978:25-33) adlı kitabında irdeler, gerçi *Le Totémisme aujoord'hui* (Totemcilik) (1969a) ve *Yaban Düşünce*** (1966) gibi daha eski kitaplarında da işlemiştir. Mit yönelimli akıl, bu çelişkiyi içgüdüyle bilir, oysa antropolojik akıl, ikili karşıtlıkları, derhal göze çarpan anlamların ardındaki mecazları ve simgesel anlamları kurcalayarak bu anlayışı elde eder. Mitleri yaratanlar okuma yazma bilmiyor olabilirlerdi, ama aptal değillerdi. Bu ayrımları özellikle bulandırmaya koyuldular, tıpkı günümüzde Amerika kıtalarında, Kalahari'de, Avustralya'da ve mitolojik düşüncenin hâlâ egemen olduğu dünyanın başka köşelerinde yaptıkları gibi. Lévi-Strauss'un Kanada Radyo Televizyon Kurumu için yaptığı bir dizi radyo sohbetinin derlemesi olan *Mit ve Anlam*, çok kısa bir metindir. Hedef kitlesi elbette genel dinleyiciydi. Fransızca değil İngilizce konuşmuştu. Dolayısıyla bu sohbetler, İngilizce konuşan okura naklen aktarıldı: Lévi-Strauss, Fransızca metinlerinin özelliği olan düşünsel karmaşıklıktan, ayrıca yaygınlıkla kurduğu, dilbilgisisel bakımdan hantal ve uzun cümlelerden de uzak durur. Ne var ki metin basit de olsa, anlamını çözümlemek güçtür. Aynı zamanda, İlk Ulusların (Kanada'nın esas halkına böyle denir) mitolojisinin ağırlığını da taşır. Tasvir edilen karakterler çoğunlukla hayvandır, ama insanları ve insan duygularını, eylemlerini simgelerler. Aynı zamanda insanın yürürlükte olan toplumsal ilişkilerini temsil ederler, çünkü insan biçimine sahiptirler, insan gibi davranıp *konuşurlar*. Bana kalırsa, en göze çarpanı şudur: Dil yalnızca gerçekliğin düzenlenmesi değildir. Mitsel zamanda *yeniden düzenlenmiş* bir gerçekliktir.

Bu yeniden düzenlenme, özünde büyük kültürel karmaşıklık gerektiriyor. Kültürel karmaşıklık da ortak hedefler ve ortak öznellik aracılığıyla bireyler arasında işbirliği kurmak anlamına gelir; ortak öznellik, ortak bir zihin kuramı demektir (bkz. Gârdenfors 2013). Dilin

* Türkçesi Gökhan Yavuz Demir, İthaki Yayınları, 2018 —*çev. notu.*

** Türkçesi Tahsin Yücel, YKY, 1994 —*çev. notu.*

evrimleşmesi için gerekli olan budur. Bu iş, göründüğünden daha incelikli olabilir; çünkü kişinin dile sahip olması için, sırf basit iletişimin değil, kendini zihinsel bakımdan başkasının yerine koymaya yarayan zihinsel kapasitenin de ortak olması anlamına geliyor. Şempanzeler birtakım duyguları paylaşsalar ve empati kurabilseler de (Preston ve de Waal 2003), ortak öznellik ellerinden pek gelmez ve ne yaptıklarını kesinlikle açıklayamazlar: "İnsanlar, başkalarının ne bildiğini bilmekle kalmaz –ikinci düzey bilgidir bu– yüksek düzey bilgileri ve inançları da olabilir; örneğin şu cümleye bakalım: 'Hissetmeni istediğim şeyi algılamanı düşündüğümü aklında nasıl canlandırdığını elbette umursuyorum.' Bu kapasite, ortak inançların zeminini biçimlendirir. Bunlara topluca, kolektif bilgi denir" (Gärdenfors 2013: 146). Nihayetinde bu, dinî inancın yaratılmasıyla ilgilidir. Din "kültüreldir", ama –müzik ve dil gibi– aynı zamanda "doğuştan gelir" (Boyer 2001:54, 150-4). Dünyayı, insanların dilediği gibi şekillendirme arzusunun parçası olarak beyinde evrimleşmiştir. Boyer'in ileri sürdüğü gibi doğalsa ve doğuştan geliyorsa, o zaman insan bilişinin de bir parçasını oluşturuyor demektir. Doğası gereği aynı zamanda paylaşılır. Dil içinde öne çıkar, hatta dile döküldüğünde ritüel içinde de öne çıkar; pek çok kültürel bağlamda da böyledir (ayrıca bkz. Boyer 1994: 185-223).

Vatoz ve Güney Rüzgârı

Örneğin, Kanada'nın batısından bir mitin açıklamasına bakalım: Vatoz balığının, Güney Yelini (kıble) egemenliği altına almaya çalışması. Lévi-Strauss'un bunun nedenini sorgulayışına göz atalım. Lévi-Strauss şöyle der: "Evet, bu hikâye asla yaşanmadı. Fakat yapmamız gereken, bunun düpedüz saçmalık olduğunu ya da bir bakıma delirmiş bir zihnin uydurduğu bir hikâye olduğunu söyleyip kendimizi tatmin etmek değildir. Ciddiye almalı, kendimize şunu sormalıyız: Neden vatoz ve neden Güney Yeli?" (Lévi-Strauss 1978: 21). Açıkçası, bu oyunu oynamaya mecburuz. Bulmak istersek, açıklama orada, ama bunu ancak, kendimiz için mitolojik akıl duruşunu benimsersek başarabiliriz.

Gerçi biraz arkaplan bilgisi gerekli. Mitin geçtiği zaman, insanlığın ortaya çıkışının öncesi. Hayvanlar ve insanlar ayrı değil. Kısmen insan kısmen hayvan mahlûklar. Rüzgârlar sürekli esiyor. Bu mahlûkların balık yakalamasını, kabuklu deniz canlılarını toplamasını zorlaştırıyor. Bu etkinlikler, geçimin büyük kısmını sağlamakla kalmaz, geçimin kültürel açıdan da önemli unsurlarıdır. Dolayısıyla mahlûklar zor durumdadır. Gelgelelim, nihayet bir mahlûk, vatoz, Güney Yeline boyun

eğdirip tutsak almayı başarır. Her zaman değil, ara sıra esmeye söz verdirtir. Nasıl yakaladığının ayrıntıları sunulmaz, ama ipuçları verilir: Lévi-Strauss bize vatozun özelliklerini anımsatır. Alt yüzeyi kaygandır, ama sırtı girintili çıkıntılıdır. Yandan bakınca çok incedir, ama üstten bakınca iridir ve göze çarpar. İnce tarafını dönünce kolay vuramazsınız, kaygan yüzeyini gösterince kolay kolay yakalayamazsınız. Bu özellikleri sayesinde vatoz, Güney Yelinin uslu durmasını, daha seyrek esmesini talep edebilmiştir.

Lévi-Strauss'un gözünde vatozun özellikleri, sibernetikteki ikili özellikleri andırıyor. Bu açıklama çok önemli değil, yine de Lévi-Strauss'un düşüncesinin can alıcı kısmını ortaya koyuyor: Mitolojik düşünceyi, olağan düşünceden oldukça farklı bir çerçeve olarak görmemiz önemlidir. Daha sonra Lévy-Bruhl'ün yararlandığı örnekseme bence daha iyi: "Kendisine özgü *iki* özellik (mistik ve mantık-öncesi) aracılığıyla ötekinden ayırt edilebilen bir ilkel zihniyet yok. Kendi toplumlarımıza kıyasla 'ilkel insanlar' arasında daha belirgin, daha kolay görünen bir mistik zihniyet var, ama bu her insan zihninde mevcut" (Lévy-Bruhl (1975 [1949]): 100-1). Lévi-Strauss kendi kuramsal bakış açısını asla gerçekten değiştirmemiştir. Fakat Lévy-Bruhl, daha önce ilkel düşünce saydığımız şeyin evrensel olduğunu düşünmeye başlamıştı. Bu ikilik, yıllar sonra bir anlamda Lévi-Strauss'un düşüncesine de yerleşti. Toplumsal ya da biyolojik evrim sayesinde törpülenmiş ilkel düşünce bir zamanlar mevcuttu demek yerine, bu ilkel düşünce biçimi herkesin içindedir deniyordu. C. G. Jung (ve başkaları), bu düşünce biçimini, kolektif bilinçdışı diye niteliyordu.

Jung'a kulak verelim: "Kolektif bilinçdışı hakkında söylenebilecek şey, mitolojik motiflerden ya da ilksel imgelerden meydana gelmiş gibi göründüğüdür. Bu yüzden tüm ulusların mitleri, kolektif bilinçdışının gerçek temsilcileridir. Aslında, mitolojinin tamamı, kolektif bilinçdışının bir tür yansıması sayılabilir" (Jung 1971 [1933]: 39). Aslında Jung, bu kolektif bilinçdışı anlayışını, insanlığın doğuşundan önceki bir zamana atfediyordu. Her ne kadar bu fikir oldukça zorlama gibi dursa da, bu ima, çok eskiden, hatta mitoloji evresinin öncesinden beri düşündüğümüz kavramların, dil ortaya çıktığında dilsel bir biçime oturduğu düşüncesini yansıtıyor. Sanki insan zihni çoktan vardı: Daha dil sahneye çıkmadan önce dili öngörmüştü. Bu basmakalıp bir iddia gibi görünebilir, ama hem dilin hem de mitin miladı insan zihninin erken aşamalarına kadar uzanır ve muhtemelen *Homo sapiens sapiens* kadar Neandertallerde de vardı.

Nihayet, Jungcu Arketipler

Nasıl Sir Edward Tylor'ın (örneğin 1871) dinî fikirlerin ortaya çıkışında rüyaların önemli olduğunu düşünmesi gibi, Jung da bilinçliliğin temelinin rüyalar olduğunu ileri sürüyordu. Fakat bu temel, bir anlamda bilinçten önce geliyordu; çünkü hem rüyalar hem dinî fikirler, önce bilinçdışı zihin içinde oluşmuştur. Jung (örneğin 1959 [1948-1954]), Tylor'ın akıl yürütmesine ayrıntılar ekler. Örneğin, "tin, ruh" kelimesinin anlamından, düşlerde ve peri masallarındaki varlığından, benliğin kült kahramanlarla ve topluluklarla özdeşleşmesinden bahseder. Bireyciliğin ve kişisel özelliklerin gelişiminde koşutluklar görür. Erotizmin yankılarıyla birlikte "anne kompleksi"nde güç bulur. Karışıma büyü uygulamalarını, ritüelleri de katar. Dünyanın mitoloji sistemlerinde değişmez yeri olan düzenbaz tipi Jung'un düşüncesinde de önemli konumdadır.

Peki, bunların anlamı nedir? Jung'un nazarında, kolektif bilinçdışı, insanlarda ortak bir anlam katmanıdır. Özellikle bireysel değildi; çünkü birey, tıpkı Chomsky'nin i-dili gibi, kolektif bilinçdışından neredeyse bağımsızdır. Jung'a göre (1959: 3), toplu düşünce, "bireysel değil evrenseldir"; oysa kişisel düşünce "bilinçdışının aşağı yukarı yüzeysel bir katmanıdır". İnsan türünün başlangıcında var olan ilksel imgelerden bahseder (1959: 12). Her ne kadar Jung'un metni ilkelci olsa ve klinik psikoloji pratiklerine ve benzeri şeylere dayanmasa da, tüm bunlar içinde ilginç bir kuramsal noktaya değinir. İnsanlar dil aracılığıyla düşünür ve dilden bağımsız değildir. Düzenbazlar doğada mevcut değildir, ama anneler kesinlikle mevcuttur. Bu iki kavramın, yani düzenbazlarla annelerin bir solukta dile getiriliyor olması, biçimlerinin benzeştiğini düşündürüyor (bkz. Samuels 1985).

Jung, kolektif bilinçdışı kavramını henüz 1919'da kullanıma soktu ve görüşleri yıllar içinde gelişti. Arketip temsilleri de böyledir: Dile dökmekte zorlanılan şeylerin temsilleri. Dil belki de dilsel niyete neredeyse ters düşüyor, sanki düşünceyi ifade etmenin aracı gibi de görünüyor.

Antropolog Martin Edwardes (2010: 12-13), dilbilgisinin kökenleri üzerine kalem oynatırken, dilin neden var olduğu ve nasıl evrimleştiği konularında basit bir açıklama sunar:

> Dilin neden evrimleştiğini anlamak istiyorsak, günümüzde ne amaçla kullandığımıza bakmak iyi bir başlangıç noktasıdır. Dil ortaya çıktığında günümüzdeki kadar çok işlevli olması pek muhtemel değil; fakat günümüzde geniş kullanım yelpazesi içinde, asıl amacına ilişkin ipuçları bulabiliyoruz.

> En genel düzeyde, dil, günümüzde özellikle iki alanı işgal ediyor sayılabilir: biliş ve toplumsallaşma. Dilin bilişsel kullanımları, sorun çözme ve planlama olarak özetlenebilir...
>
> Dili aynı zamanda, toplumsallık için kullandığımız bağlamda gözden geçirebiliriz. Bu kullanımlarından bazılarının biliş konusunda içerimleri var; fakat evrimsel ihtiyaçların çözümü olarak bunları bilişte değil, toplumsallaşmada görüyoruz.

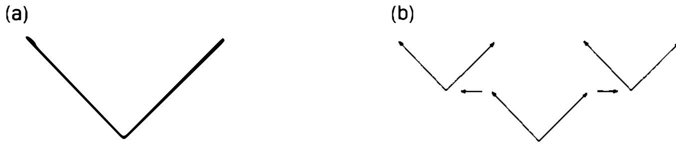
Edwardes şu sonuca (2010: 13) varır:

> O halde, dilde dilbilgisi kullanımı için makul evrimsel bir açıklama istiyorsak, arayışımızı, bilgi paylaşmanın toplumsal süreci üzerine yoğunlaştırmalıyız. Neden dilbilgisine ihtiyaç duyduğumuz sorusu, toplumsal yapının evrimi, karmaşık bilginin değiş tokuşunu nasıl gerektirdiği ve toplumsal yapının nasıl olduğu sorularına bağlıdır.

Bu konuda oldukça haklıdır. Gerçi, evrimin becerisi, bilgi gereksinimini, hem toplumsal olarak anlaşılan hem de toplumsal eyleme geçmeyi sağlayan anlamlara dönüştürmekti. Evrimin bir aşamasında, basit bir dilbilgisinin var olduğunu, git gide daha karmaşık kullanımlara can verdiğini kolaylıkla gözümüzde canlandırabiliriz. Fakat boş boş oturan, arketiplerden basit anlamlar çıkarmaya çalışan bir topluluk mevcut muydu? Bana kalırsa, dilbilgisinin sihri, neredeyse her şeye anlam kazandırabilmesidir. Üstelik bunu toplumsal yapı bünyesinde yapar. Jung tarzı arketipler gibi evrenselleri, belirli bir dilin dilbilgisi gibi mutlak ayrıntılarla birleştirme riskine gelince, neredeyse zıt bir senaryo hayal ediyorum. Dil, yalnızca tek dil topluluğunda değil, aynı zamanda birkaç dil topluluğunda birden evrimleşmiştir.

O Zaman Diller Vardı

Hakikat şudur: Başlangıçta diller vardı. Nasıl Güney Amerika'da aynı mitler dil ve dil ailesi sınırlarını aşıyorsa, sözcükler ve mecazlar da bu sınırı aşar. Tüm diller için ortak bir köken varsaymak hatalıdır, çünkü insan toplumunun oluşum sürecinde paylaşılan, soyut dilin kendisiydi. İnsanların daima fiilen birden fazla dil konuşmuş olduğuna inanıyorum. Bu, *mama*, *papa*, *kaka* gibi evrensellerin var olmadığı anlamına gelmez; çünkü insanlar hem yakın akrabalarını hem de akrabalık düşüncesini tanımaya başladıkça bu tür kelimeler dilden dile kolaylıkla geçebiliyordu. Bunların evrenselliği (örneğin bkz. Bancel ve Matthey de l'Etang 2013: 69-77) tek, asal bir dil ima edebileceği kadar, ortak kökene ve çokdilli ailelere de işaret edebilir. Bancel

Şekil 6.1 Kelimelerin ve dillerin nereden geldiğini açıklayan iki model. 6a, Bancel ile Matthey de l'Etang'ın çıkarımıdır (2013). 6b, benim yeğlediğim modeldir.

ile Matthey de l'Etang'ın tek dil görüşünü benimsedikleri anlaşılıyor (bkz. Şekil 6.1), fakat *mama, papa, kaka* gibi ortak kelimelerin varoluşu, bunların tek noktada yaratılması kadar en azından dilden dile geçmeleriyle de mümkündür. Başka bir deyişle, ortak köken fikrine karşı çıkmıyorum, ama dilsel çeşitliliği anlama yolundaki içerimlerine itiraz ediyorum. Dilden dile sözcük dağarcığı geçmiş olsa da olmasa da, muhtemelen, çeşitlilik her zaman normdu. Çokdilli topluluklarda yayılım, tekdilli topluluklara kıyasla çok daha olasıdır.

Dil için tek köken fikri, bu noktadan sonra yeniden icadı dışlamak zorunda değil. *Ağırlıklı olarak* belirli bir ortaya çıkış noktası yönünden düşünmek, meseleyi ıskalamak anlamına gelir. Dil evrimleşmiştir, fakat yinelenmiş basitleşme döngülerine ve kullanım değişikliklerine dayalı tazelenme sayesinde evrimleşmeye, değişmeye devam etmesi anlamında. McWorther'ın (2014) ileri sürdüğü gibi, dilde belli bir şey için kelime olmayışı, kişinin o dilde düşünemeyeceği anlamına gelmez. Bir şekilde bu, hem Whorfçu düşünce (McWorther'ın yeni eleştirisinin odak noktası) hem i-dile yapılan Chomskyci vurgu için sorundur. Aynı zamanda, Johann Gottfried Herder'in karşıt görüşlerini de yankılar: Bir anlamda dil, hem toplumun mevcudiyetini varsayar, hem de insanlığı toplumu tümden dışarıda bırakarak tahayyül eder. Herder şöyle söyler: "Yabani insan, ormandaki kimsesiz münzevi, hiç konuşmasa da kendisi için dil icat etmek zorunda kalırdı. Ruhunun kendi kendine yaptığı bir anlaşmaydı. İnsanın insan olması kadar gerekli bir anlaşmaydı bu" (Herder 1772, aktaran Stam 1976: 123). Herder'i eleştiren felsefeci James Stam'ın açıkladığı üzere: "Dilin ortaya çıkışı, icattan çok keşiftir. İnsanın, etrafındaki dünyasını keşfi. Eğer doğal haykırışlar ve ünlemler, iç hislerin dışavurumuysa, içsel olanın dışa çıkmasının etkinliğiyse, o halde dil öğrenme, dışsal olanı içsel kılma etkinliğidir, dış dünyaya insan ruhu içinde el koymaktır" (Stam 1976: 123).

Mit için de aynısı geçerlidir. Mit, zıtlıklardan yararlanır, çelişki kisvesinde açığa çıkan aykırılıkların çözüme kavuşmasından faydalanır. Dilin kökeni olmaktan ziyade, bir kere ortaya çıkınca kendinden

beslenen bir şeydir. Fakat sorunlar bundan ibaret değildir. Mitoloji hakkında en ilmî, kapsamlı yazılar, örneğin Lévi-Strauss'un (örneğin 1981) ve Michael Witzel'ın (2012) yazıları, verili mitin yaşamında büyük bir zaman dağılımı varsayar. Bu özellikle Michael Witzel (2012:57-59) için geçerli; zamanın ölçeği hakkında yorum yapar: 40.000 ila 60.000 yıl. Nasıl olur da mitler bu kadar uzun süre muhafaza edilir? Göçlere, çevresel etkenlere, aslında değişen ortamlara, kıtaların, denizlerin aşılmasına rağmen nasıl elde tutulur? Üstelik hepsi, okuma yazma bilmeyen insanlarca korunur; mitleri kişiden kişiye, nesilden nesile, değişen dil çevrelerinde, ayrıca değişen doğal çevrelerinde mi aktarırlar? Mitoloji ya da en azından kimi mitler elbette bundan çok daha yaşlı olabilir; bizzat dilin kendisi kadar yaşlıdır.

Mitin yaşı sorununun olası çözümlerinden biri, insanların dünyaya yayılışında çok erken aşamada doğduğunu ileri sürmektir. Yaklaşık BÖ 74.000'te Toba felaketi zamanında nüfusun çok azaldığı, birkaç bine düştüğü varsayılırsa (Wells 2007), bu değerlendirme ihtimal dahilindedir. En eski mitler, Witzel'ın tabiriyle "Pan-Gaea" mitleridir. Bunlar, mesafeli bir gök tanrısının insanları yaratmasıyla, ölümün ortaya çıkışıyla ilgili mitlerdir. Burada, Witzel'ın *The Origins of the World's Mythologies* [Dünya Mitolojilerinin Kökenleri] düşüncesi ile Vico'nun *Yeni Bilim*'i* (2002 [1725]) arasında benzerlik bulunuyor. İkisi de mitolojinin ve dinin evrimini çok büyük ölçekte görür. Afrika'dan çıkış göçlerinin ardından, Lavrasya mitolojisinin evrildiğini görüyoruz; bu mitoloji, güneybatı Asya'daki kaynağından Asya'nın geri kalanına ve ötesine yayılmıştır. Witzel, tanrıları, yarı ilah kahramanları, ardından insanları, şiddeti, evrenin bedene benzetilmesini, çürüme düşüncesini, zaman zaman da ilksel ensesti ele alır. Bu unsurların dünya mitolojilerinde yaygın olduğunu, fakat Avustralya, Melanezya, Afrika gibi insanın yaşadığı ilk yerlerin kimilerinde bulunmadığını iddia eder (Witzel 2012:1-35). Gondvana'ya gelince, ilk yerleşimler oldukça farklıydı; dolayısıyla mitoloji belleği de farklıydı. Witzel, bu konuyu kitabının son kısmında işler.

Gondvana'ya ilkin Afrikalılar yerleşti. Bu mitoloji sistemleri, Lavrasyalıların icat ettiği olay örgüsünü içermez, örneğin tanrılara, kahramanlara vurgu yapmak vesaire gibi. Bir anlamda bu, en çok aşina olduğum mitolojidir, çünkü Bleek ailesinin kayıtlara geçirdiği mitolojidir (örneğin Bleek ve Lloyd 1911). Günümüzde Buşman ya da San

* Türkçesi Sema Önal Akkaş, Doğu Batı Yayınları. 2007 —*çev. notu.*

masallarında bu mitolojiye hâlâ rastlanıyor. Onların mitoloji dünyası, yeryüzünün yaratılmasıyla başlamıyor; çünkü bu yaratılışı sorgusuz sualsiz kabul ediyor. Daha çok, insanları zekâsıyla alt eden düzenbazlar öne çıkarılıyor. Bu mitolojide de kurgu var, örneğin düzenbaz, Güney Afrikalıları kandıran Buşmanları temsil eder.

Witzel'ın yaratıcı (bazen hayal ürünü) kuramlarının dışında, mitolojinin, kitlesel göçler ya da dil kullanımında muazzam değişiklik gibi etkenlere direnme yeteneğinde olağanüstü bir yan olmalı. Mitolojiye eşlik eden simgeciliğin varoluşunun sürekliliğini de seziyoruz. Aslında, tüm bunları yüzlerce nesil boyunca taşıyan dillerin devamlılığını hissediyoruz. Elbette diller nispeten hızlı değişir, oysa mitolojik düşünce çok ama çok daha yavaş değişim geçirir. Her ne kadar mitte kana dayalı bir köken görmek tam anlamıyla doğru değilse de, mitolojik düşünce bir şekilde türümüzün kolektif zihninde ya da beynindedir diyebiliriz. Lévi-Strauss (1969a: 155-64), hem Avustralya'da hem Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyısında aynı mit biçimlerini görerek toplu zihni keşfettiği, dolayısıyla yapısalcılığı icat etmenin kıyısına geldiği için Radcliffe-Brown'ı (1951) övüyordu. Fakat Radcliffe-Brown'ın sadece bir Pan-Gaea miti keşfetmiş olduğu da düşünülebilir: Mitsel bir Kartal ya da Tasmanya Kartalı ile mitsel Karga arasındaki ilişki, birbirine çok uzak ve mitolojileri açısından alakasız bu iki kıtada da mevcut (mitolojilerinin alakasız olduğu iddiasını hem Radcliffe-Brown hem Lévi-Strauss reddederdi). İki benzer kuş, iki kıtada benzer özellikleri ve akraba ilişkilerini simgeliyor.

Tarihöncesi uzmanı Paul Taçon (2009:70), Avustralya Yerlileri üzerine kapsamlı çalışmalar yapmıştır ve adeta bir ilahiyatçı tavrıyla anlamı saptırır:

> Bana kalırsa, dünya, en azından 160.000 yıl öncesinden itibaren bütün Afrika'da, Asya'da, Avrupa'da arkaik insanlar arasında meydana gelmiş çok sayıda temas, etkileşim sayesinde ilelebet değişti. Ardından yoğun göç ve temas dönemleri geldi. Bunlardan biri, elli bin ila otuz bin yıl önce gerçekleşmiştir. Bu temaslar, grupların dünya görüşlerini, doğalarından bağımsız olarak kökten değiştirmiş olsa gerek. İster popülasyonların yerini "Afrika dışına taşan" istilacılar almış olsun, ister farklı gruplar üremiş olsun ve/veya fikir, maddi kültür, teknoloji alışverişi yapılmış olsun, herkes için temasın sonucu, kaçınılmaz olarak, dünyaya dair görüşün ve kişinin dünyadaki yerinin değişmesiydi. Belki de bunları takip eden anlarda vahiy geldi ve bildiğimiz haliyle din düşüncesi filizlenmeye başladı.

Acaba bu, fiiliyatta olup biteni temsil ediyor mu, elbette bilmiyoruz; fakat buradaki kanaat açıktır. Yoğun ve kalıcı toplumsal etkileşim, dillerin icat edilmeye (sonra tadil edilmeye) başlandığı bir çağdan itibaren çok uzun süre boyunca birlikte var olmuştur. İster teist olsun ister başka türlü, dinî fikirler, hem insan bilinçliliğinde hem de toplumda mevcuttu. Hiç şüphesiz maddi kültür kadar mit de mevcuttu.

Mitin açıklamalarında şu üç olasılığın hepsi vardır: (1) Mit, insan zihninin evrensel bir özelliğidir, (2) insanın icat etmesini ve eşzamanlılığı içerir ya da (3) ortak kaynaktan yayılım aracılığıyla aktarılır. Dilin kökeniyle ilgili savlar aynı şablona oturuyor. Özgül örneklerde, tercih yapacak hareket alanı var olabilir, fakat nihayetinde büyük kuramlar, önemli kararlar vermeyi ve seçenekler arasında tercih yapmayı gerektirir.

7
CİNSEL SEÇİLİM VE DİL EVRİMİ

Peki, insan olmanın anlamı ne? Hikâye anlatma, öyküleme yeteneği, insan olmanın anlamının önemli bir parçasıdır. Anlatının sahiden yararlı olması için, yapılacak tercihlerde de işe dahil olması gerekir ve hiçbir şey, eş seçiminden daha önemli değildir. Bu, Darvinci nedenlerden ötürü önemli; ayrıca dilin, son yirmi-otuz bin, hatta yüz bin yılda ulaştığı ölçeğe neden genişlediğini, geliştiğini anlamamıza da yardımcı olur. Bu iş, karmaşık dilbilgisinin Tunç Çağı'nda ortaya çıkmış olmasından kesinlikle daha muhtemel. Mary LeCron Foster'ın (1999) iddiası buydu. Foster, yedi aşamalı bir evrimi temel alır: australopitekusların taklit aracılığıyla iletişiminden, ilk *Homo*'ların anlamsal çağrışımlarına (örneğin her yanı kapatarak çevrelemek, içe doğru ve dişil sayılırken, çıkıntı yapmak, dışa dönük ve eril sayılır), uzun mesafeler arasında bir şeyleri ifade etme gereksiniminden dolayı iletişim sistemlerinin ortaya çıkışına vs. Son olarak, Foster'a göre Neolitik çağda (12.000 yıl kadar öncesinden itibaren) doğru düzgün bir dilbilgisi mevcuttu ve "bildiğimiz haliyle dil" sadece 3.000 yıl önce boy gösterdi. Bana kalırsa, dil evriminin geç bir aşamasında çiftçilerin toplayıcılar üzerinde etkisi olduğunu kabul etsek bile, bu fazlasıyla yakın bir tarih. Güney ve Doğu Afrika'da Tunç Çağı yaşanmadı; fakat Afrika'nın, mit, mecaz ve çok karmaşık dilbilgisi dönemlerinden geçtiği kesin, üstelik insanların asıl doğum yerlerinden uzak mesafelere yolculuk etmesi gerekmesine rağmen.

Hadza ve Buşman avcı-toplayıcılar mevcut konumlarında binlerce yıldır yaşıyor. Özellikle /Xam, çok karmaşık bir dilbilgisi geliştirmiştir, örneğin eylemin süresini ve tamamlanmasını, sürekli eylem ve tekrar gibi şeyleri gösteren yüklem parçacıkları vardır (Bleek 1928/9, 1929/30). Güney Afrika'nın düsturunu içeren cümle yaklaşık beşinci dereceden yineleme barındırır. Boy gösterdiği geleneksel folklor parçasının mazisi muhtemelen yüzyıllar öncesine uzanıyor ve kesinlikle çok yeni değildir. Hiç şüphesiz bunu, binlerce yıldır Cape bölgesinde yaşamakta olan Güney Afrika avcı-toplayıcıları dışında başkasına at-

fetmek için bir neden yok. Günümüzde bu grupların kültürel olarak soyu tükendiyse de, yakınlarda yaşayan akraba etnik gruplar mevcut. Yeri gelmişken belirtelim, aslı "*!ke e:lxarra // ke*" olan bu düstur çoğunlukla "Çeşitli halklar birleşiyor" diye tercüme edilir; oysa gerçek anlamına yakın bir çevirisi şudur: "Farklı olan insanlar bir araya geliyor" (bkz. Barnard 2003, 2013).

Geoffrey Miller, *The Mating Mind* (200b: 341-91) [Sevişen Beyin] adlı kitabında, dilin evriminde eş seçiminin öneminden bahseder. Muhtemelen bu, Neolitik ya da Tunç Çağı'nda meydana gelmiş, teknoloji ya da gıda üretimiyle ilgili herhangi bir ilerlemeden çok daha önemli olmuştur. Miller savında, insanların, daha incelikli dil biçimleri oluşturma kapasitesiyle birlikte gelişen eş seçiminin ürünü olarak evrimleştiğini öne sürer. Bu "Şehrazat etkisi", evrim aygıtı olarak anlatının önemini vurguluyor. Nasıl mitolojide Şehrazat, hikâyesini bitirmeyerek hayatta kalmayı başarmışsa, âşıklar da karşı tarafın merakını çeker ve sözler verir. İyi hikâye anlatan kadın (ya da erkek), iyi hikâye anlatamayana kıyasla daha hayırlı kısmettir. Belki de Şehrazat hikâyesi göründüğü kadar ihtimal dışı değildir, ne dersiniz? Venezuela ya da Brezilya mitoloji uzmanları, anlatması günler süren mitler uydurabiliyorsa, ki bunu sık sık yaparlar, efsanevi bir Pers kraliçesi de yapabilir.

Başka bir deyişle, hikâye anlatma, bir cinselliği sergileme biçimidir. Başka bir yayınında Miller'ın dediği gibi:

> İnsan kültürünün, doğal seçilimin şekil verdiği hayatta kalma uyarlanımları kümesi olması kulağa pek anlamlı gelmiyor. Sanat, müzik, ritüel, ideoloji, mit, mizah, hikâye anlatma gibi çok sayıda kültürel davranış, zaman, enerji ve eylemin bedelleri bağlamlarında pahalı ve hayatta kalma açısından yararsız görünüyor...
>
> Bu karamsarlık, Darwin'in cinsel seçilim kuramının son yirmi yılda biyoloji biliminde şaşılası biçimde dirildiğini gözden kaçırdığı için yersizdir. Kültür kuramcıları bu dirilişi ciddiye almadı, fakat evrimci insan psikolojisi bilimiyle verimli bağlantı kurma umutlarını yeşertiyormuş gibi görünüyor. İnsan kültürünün eş seçimi aracılığıyla cinsel seçilimin şekil verdiği kurlaşma uyarlanımları kümesi olması kulağa çok anlamlı geliyor. (Miller 1999: 88-9)

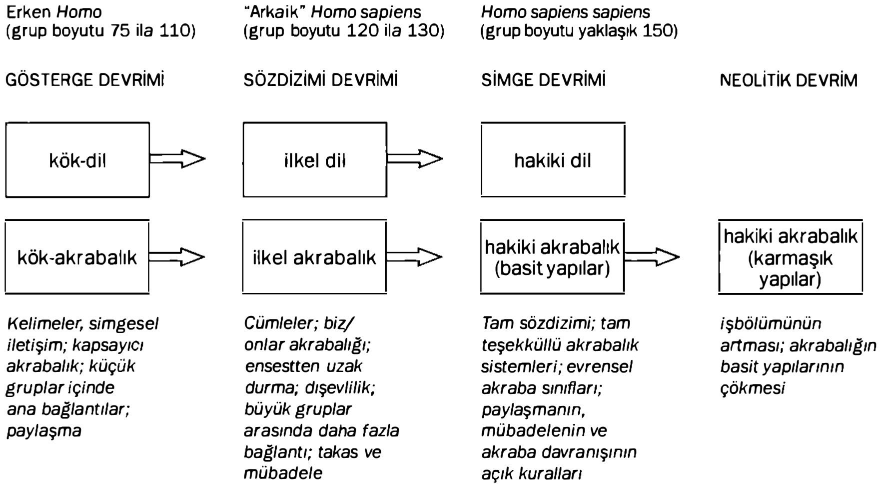
Miller, bizi, kur yapma pratiklerinin öznel anlamı saydığı şeyin ötesine, Darvinci evrimsel zindeliğin nesnel kâr-zarar muhasebesine bakmaya teşvik ediyor.

Neandertallerle Sevişmekten Şefkate: Dilsel Seçilim mi?

Cinsel seçilimin yanı sıra, dilsel seçilim diye nitelenebilecek şeyi, başka bir deyişle, insanların sohbet etmek istedikleri kişiyi eş olarak seçmelerini tahayyül edebiliriz. Bunu açıklamanın pek çok yolu var: Büyük bir şairle ya da hatiple sevişme arzusu, kişinin başka bir lehçe yerine kendi lehçesini yeğlemesi ya da kendisiyle aynı dili konuşan birini bulma ihtiyacı. Tarihte hareket imkânlarının değişmesi, daha yakın dönemde motorlu araçlarla ulaşımı ve hava ulaşımını mümkün kılan icatlar, belli ki konuşma topluluklarının temasını kolaylaştırdı. Gerçi, tarihöncesinde ulaşımın muhtemelen genelde tek yönlü olduğunu da hesaba katmak gerekebilir. Elbette ilk insanlar ana yerleşimlerine düzenli olarak geri dönüyordu. Fakat ilk insanların ve atalarının bir mesafeyi kalıcı olarak aşmaları nesiller sürmüştür. Bazı insanlar Avustralya'ya, bazıları Güney Amerika'ya gitti. Güney Amerika'ya gidenler açısından, Güney Amerika'nın en güney ucuna yerleşenler ile California Körfezi'ndeki kuzenleri arasındaki ilişkiyi gösteren kafatası ölçümü bulguları ve genetik kanıtlar çarpıcıdır (Gonzalez-Jose vd., 2003).

Dilin ve akrabalığın birlikte evrimi konulu çalışmamda (örneğin Barnard 2008a), bu tür meseleleri en azından üstü kapalı olarak ele aldım. Ancak, geniş bir alanı hesaba katarak ilk *Homo* atalarımızdan bugüne değin iletişime bakarsak, dilsel görüngülerin evrimi ile akrabalık yapıları arasında açık ilişkiler görebiliriz. Bu, Şekil 7.1'de gösteriliyor. Burada Aiello ile Dunbar'ın (1993) primat grup boyutu ve toplumsal yapı bakımından bunun içerimleri konulu çalışmasını Calvin ile Bickerton'ın (2000) dilin evrimi konulu çalışmasıyla birleştirdim. Ardından, akrabalık yapılarının evrimi bakımından içerimlerini gözden geçirdim.

Simgesel iletişimin ilk evrelerinden itibaren kapsayıcı bir akrabalık şablonu ortaya çıkmıştır (Barnard 2011:132-41). Toplumsal etkileşimin çoğunlukla, avcı-toplayıcı takımları gibi küçük gruplar içinde gerçekleştiğini, akrabalar arasında paylaşımın norm olduğunu ileri sürdüm. Akrabalık sahasında, ensest ilişkiden uzak durmakla ve dışevlilikle ilgili kurallar nihayetinde boy göstermiş olmalı. Bu olduğunda, gruplar arası mübadele norm haline gelmiştir. Daha da sonra, *H. sapiens* arasında tam gelişkin sözdizimi ve basit akrabalık yapıları vücut bulmuştur. Bu aşamada ensestten uzak durmayı muhtemelen eş seçiminin ve nihayetinde evliliğin pozitif kuralları düzenliyordu: "Kişi, x kategorisine mensup biriyle evlenmelidir." Modern avcı-toplayıcılar arasında akrabalık sistemleri normalde evrenseldir, yani

Şekil 7.1 Dilin ve akrabalığın birlikte evrimi.
Kaynak: Barnard 2011:133'ten uyarlanmıştır.

toplumda herkes, kendi akraba kategorisine göre sınıflandırılır. Böyle bir sistemde, "akraba olmayan" biri yoktur. Tıpkı sözdizimi kuralları gibi, akraba davranışı kuralları da giderek karmaşıklaşır. Ardından, Neolitik çağda, bu tür sahiden karmaşık davranışlar, Lévi-Strauss'un terimden anladığı anlamda "karmaşık" hale gelir (1969b). Başka bir deyişle, "basit" pozitif evlilik kurallarının yerini, "karmaşık" negatif kurallar alır: "Kişi, belli bir kişinin kız kardeşiyle evlenemez."

Bunlar tam ne zaman oldu, bilmiyoruz. İronik olarak, dünyanın her köşesinden gelen zengin etnografya bilgisi ve Lévi-Strauss'un kuramsal çalışmaları sayesinde akrabalık yapılarının evriminin ayrıntılarını öğreniyoruz. Lévi-Strauss'un çalışmaları, arkeolojide radyokarbon tarihlendirmenin ilk kullanımıyla neredeyse bire bir örtüşüyor; gerçi maalesef ne dil ne de akrabalık bu tarz yöntemlerle tarihlendirilebilir. İçimde bir ses, dilbilimcilerin erken dile ilişkin tahminlerinde gereğinden fazla tutucu davrandığını söylüyor. Kimi gerekçelere dayanarak, simgesel düşüncenin ortaya çıkışının muhtemel tarihini BÖ 130.000 olarak tahmin etmiştim (Barnard 2012: 12-14). Muhtemelen dil bunun ardından geldi, fakat Afrikalı olmayan önemli bir *Homo sapiens* grubunun Afrika'dan çıkışının [*metinde böyle*] *ertesindeki* bir tarih mümkün görünmüyor. BÖ 125.000 civarı tarihler ileri sürülmüştür (Armitage vd., 2011); fakat bu tarih, Arap yarımadasında taş aletlerin mevcudiyetini temel alıyor. Elbette bu popülasyon hızla

yok olmuş olabilir. Son onyıllarda genetik kanıtlar (örneğin Soodyall 2006), BÖ 70.000'de büyük bir göçe işaret ediyor. Bu, yaklaşık BÖ 74.000'de Toba'nın tetiklediği volkanik kış ve sonrasında Doğu Afrika'daki nüfus daralması hipoteziyle kesinlikle tutarlılık sergiliyor.

Chris Knight ile Camilla Power (2012), dilin ortaya çıkışının toplumsal koşullarından bahsederek alternatif bir görüş öne sürüyorlar; fakat onların kuramı aslında sosyolojiyi ya da sosyal antropolojiyi temel almaz, genelde biyolojiye dayanır. Yine de toplumsal etkenler, primatların hiyerarşik yapılarından hareketle eşitlikçi toplumun evrimini içeriyordu. Bu evrimin, egemenlik altına alınmaya direnmekten ötürü gerçekleştiğini söylüyorlardı: "tersine baskınlık" ya da "karşıt baskınlık". Paylaşma uygulamalarının evrimiyle dişi ittifakları da bu gelişmede bir rol oynamıştır. Dilin ortaya çıkışını, bu toplumsal yapılanmanın parçası sayarlar, aynı zamanda toplumsal zekânın gelişmesi gibi biyolojik baskıların da bir uzantısı olarak nitelerler. Nihayetinde, "dile ve simgesel kültüre tam geçiş" (2012:349), menstrüasyonla ilgili tabuların, kozmetiklerin icadıyla, gelişigüzel çiftleşmenin durdurulmasıyla tetiklenmiştir. Bana kalırsa, Knight ile Power'ın bu soruna getirdikleri çözüm harika, fakat bütünüyle ikna edici değil. Elbette evrimin pek çok adımı var ve her adım doğru sırayla ve tam hassasiyetle iş görmeli. Knight ile Power'ın çalışmasına her ne kadar hayran olsam da, bu çözüm, aybaşı kanaması tabularının simgesel düşüncenin evrimi için başlangıç noktası olarak önemini belirten genel kuramın kabul edilmesine bağımlı bir yaklaşım.

Knight (2010) "Simgesel Kültürün Kökenleri" başlıklı makalesinde biraz farklı bir anlatı sunuyor. Simgesel kültürün, düzmece sinyallerden meydana geldiğini, çoğunlukla da açık bir Darvinci açıklamanın var olmadığını vurgulayan Knight'a göre, "insan devrimi" senaryosunun hâkimiyet kurmasından bu yana (Mellars ve Stringer 1989), dört yeni ve daha az Avrupa merkezci görüş ortaya çıktı. *Birincisi*, Francesco d'Errico'nun (2003) ileri sürdüğü üzere, eşzamanlı evrimleşen birkaç türün simgesel kapasitesi olması ihtimaline kafa yormak mümkün: *Homo heidelbergensis* ve onlardan itibaren Neandertaller ve modern insanlar. *İkincisi*, Sally McBrearty ile Alison S. Brooks'un devrimci görüşe karşı evrimci görüşü (McBrearty ve Brooks 2000; McBrearty 2007). Bu görüş, maddi, bilişsel, simgesel davranışın aşamalı bir şekilde evrimini öne çıkararak, "insan devrimi" görüşünü geri plana itiyor. Simgecilik de dil de bu esnek ve yaratıcı paketin parçalarıdır. *Üçüncüsü*, insan devriminin, modern insan türleşmesinin ürünü olduğu görüşü. Bu görüş, Afrika Orta Taş Çağı'nda insan ya-

şamını düzene oturtma bakımından simgeciliğin ve nihayetinde dilin önemini vurguluyor. Simgesel düşünce, o sıralar insan yaşamı için bir eklenti olmanın ötesine geçmişti, hatta o yaşamın temel parçası haline geliyordu. Christopher Henshilwood (Henshilwood ve Dubreuil 2009) ve Ian Watts (2009) bu görüşü savunuyorlardı. *Son olarak*, Richard Klein (2009, ayrıca bkz. Klein ve Edgar 2002) buna oldukça zıt bir görüş benimsemiştir. Orta Taş Çağı'ndaki ilerlemeleri kabul etse de, bilişsel modernliğin gelişiminin Geç Taş Çağı'na kadar (Üst Paleolitik) gerçekleşmediğini ileri sürer. Bunun sebebi, beyindeki bir mutasyondu. Bu mutasyon da dile can vermiştir.

Bana kalırsa, Knight, bunlar arasında kendini en çok Henshilwood ile Watts'ın görüşüne yakın hissediyor. Benim de görüşüm aynı, gerçi Knight'ın, kozmetik simgeciliği yoluyla dişi dayanışmasına yaptığı vurguyu kabul edebileceğimi pek sanmıyorum. Bununla birlikte, Klein'ın içerimleri hakkında da kafa yormaya değer. Daha önce belirttiğim gibi, bu hususta pek çok şey, "dil" sözüyle ne kast ettiğimize bağlı. Örneğin, Neandertallere bir dil biçimi atfetsek ne olur? Bu, ciddi ve ilginç bir soru, özellikle son genetik çalışmaların bize kazandırdığı genetik kanıtlar ışığında bakıldığında; örneğin hem Neandertal hem Denisova genomlarını gün yüzüne çıkaran çalışmalar ışığında.

Neandertallerin sözdizimi ve biçimbilim anlayışı bizimkinden oldukça farklı olabilir (örneğin bkz. Comrie 1989). Fakat bu, "dilleri" olmadığı anlamına gelmez. Bunun aksine, *Homo sapiens sapiens*'le gerçekten aynı FOXP2 genlerine sahiplerse, neredeyse kesinlikle bir dil ve dilbilgisi biçimine sahipler demektir. John Bengtson'ın (2008) yayıma hazırladığı oldukça yeni bir kitap bu sorunun altını çiziyor. Kitaba yazı vermiş bazı kalemler (Liberman 2008; Zegura 2008), türlerin karışması dolayısıyla yaklaşık 50.000 yıl önce ses aygıtımıza benzer bir ses aygıtını genetik yolla edinmeleri ve daha yakın bir tarihte dil edinmeleri ihtimaline odaklanıyor. Ofer Bar-Yosef (2008), dilin daha erken evrimi ve taş alet tekniklerinin belki de *H. sapiens sapiens* ile *H. Neanderthalensis* arasında erken Paleolitik'in bir aşamasında yayılması olasılığını ele alıyor. Paul Whitehouse (2008), aşamalı evrim yerine hem hızlı yenilikler hem de istikrar dönemleri içeren dilimli evrimi savunuyor. Whitehouse'un savı kısmen, 1977'den sonra Nikaragua İşaret Dili'nin fiilen hızla yerleşmesini temel alıyor. Ayrıca, daha sonraki *H. sapiens* kadar geç dönem *H. erectus* arasında da yavaş evrim dönemlerinin eşliğinde yaşanan ardışık genetik daralmalar kavramına dayanıyor. Bu sonraki dönem 200.000 ila 100.000 yıl önceydi. Bu olaylar, dilin erken aşamasında bir parça ilerlemiş insanların kendi evrimine katılmasını,

onu şekillendirmesini mümkün kılmıştır. Bu da bizim eşsiz bir tür haline gelmemize olanak sağladı. Muhtemelen bu evre, Sir Graham Clarke'ın (1969, ayrıca bkz. Barnard 2012:23-7) bahsettiği Kip 3 taş alet teknolojisine, yani Afrika'nın Orta Taş Çağı'na denk geliyor; bu dönemde hazır nüvelerden yontma aletler yapılıyordu.

Bambaşka bir gelişme de, bilim tarihçisi Robert Proctor'ın (2003: 213), "İnsanın Ortaya Çıkışının Üç Kökü" başlıklı makalesinin başında sorduğu şu soruyla ilişkilidir: "İnsanlar ne zaman insan haline geldi? 5 milyon yıl önce mi 50.000 yıl önce mi? Bu geçiş ne kadar aniydi, hatta bu anlamlı bir soru mudur?" Şunu da ekler: "Acaba konuşma, bilinçlilik ya da insanda estetik duygusu oldukça yakın tarihli görüngüler midir (yaklaşık 50.000 yıl öncesi) yoksa bundan 10 hatta 50 kat eski midir, kimse bilmiyor." Bu, ilgiyi hak eden bir sorun, çünkü en azından dilsel iletişimin ve teknik, çevresel bilgiyi aktarma araçlarımızın gerekliliğine (ya da zıddına) dair algımızı etkiliyor. Aynı zamanda, acaba Kök-Dünyanın, Kök-İnsanın ya da Kök-Sapiens'in, yani bir zamanlar küçük bir grubun konuştuğu ve bundan hareketle bugün dünyada konuşulan tüm dillerin türediğinin varsayıldığı bir evrensel dilin varlığı ya da yokluğu üzerinde potansiyel etkisi vardır. Elbette Neandertaller başka bir şey konuşmuş olabilir; Birinci Bölüm'de bunu ima etmiştik. Dilbilimde standart "tarihsel rekonstrüksiyon yönteminin" yalnızca 8.000 yıl geçmişe uzanabildiği düşünülürse (bkz. Nichols 2002:2-3), daha eskiyi hedefleyen rekonstrüksiyon çabaları hakkında söylenebilecek fazla şey yok demektir. Daha hayal ürünü seçenekler olabilir; örneğin, bizzat Nichols (1997) bir yazısında yaptığı uzun soluklu Avustralya-Yeni Gine kıyaslamaları bağlamında bu tür seçenekler ileri sürmüştür.

Her koşulda, *Homo sapiens neanderthalensis* ile *H. sapiens sapiens* arasındaki iletişim çok asgari düzeyde olabilirdi. Çok daha fazlasını ileri sürdükleri anlaşılan Wynn ve Coolidge, kışkırtıcı bir tarzla şu fikirleri sıralıyorlar:

1. Neandertallerde konuşma vardı. Beyinde Broca bölgesinin genişlemesi ve insan FOXP2 genine sahip olmaları bunu düşündürüyor. Neandertal konuşması muhtemelen geniş (belki devasa) bir kelime dağarcığını temel alıyordu: yer, yol, teknik, birey, duygu adları...
2. Bu kelimelerin pek çoğu kalıplaşmış deyişler halinde mevcuttu, aynı zamanda uzun erimli bellekte tutuluyordu, örneğin modern dillerdeki deyimler ve özdeyişler gibi...
3. Konuşma, kelime yığınlarındaki belirsizliği gidermeye yarayan çevresel ve toplumsal bilgiye epey bağlıydı...

4. Neandertal konuşması, sorulardan, emirlerden, ünlemlerden, belki de dolaysız atıflardan (bildirme) muntazaman yararlanıyordu. Bu farklar belki de "görünüş" kelimeleriyle ya da biçimbilim kurallarıyla belirtilmiştir. Fakat bağlam ya da ses tonunda, hatta jestte değişiklik aracılığıyla bu farklar iletilebilir.
5. Neandertal konuşması, yeni durumları betimleyebiliyordu, örneğin daha önce birleştirmemiş oldukları hayvan ve yer isimlerini bitiştirmek gibi (Wynn ve Coolidge 2012: 131-2).

Wynn ve Coolidge (2012: 130), Neandertal konuşması ile *Homo sapiens* konuşması arasındaki farkın, herhangi bir *Homo sapiens* dil çifti arasındaki farktan büyük olması gerektiğine (*Homo sapiens sapiens* terimini yeğliyorlar) ve ayrıca iki alttürün de yüzbinlerce yıl boyunca ayrı ayrı evrimleştiğine işaret ediyorlar.

Penny Spikins, Holly Rutherford ve Andy Needham'ın (2010: 314-7) ileri sürdükleri "şefkatin evrimi" savı bu konuyla ilişkili. Bu yazarlar, kucaklaşma gibi, strese verilen kısa süreli bir tepkiyi de içeren *başlangıç* aşaması hakkında fikir ileri sürer. Elbette, bu aşamayı gösteren arkeolojik kanıtlar olmasa da, şempanzeler arasında gözlemlenen duruma benzediği söylenebilir. Bu aşamayı 6.000.000 ila 1.800.000 yıl öncesine yerleştiriyorlar. *İkinci* evrenin, şefkatin kapsamının genişleyip uzun süreli bakıma dönüşmesi olduğu söylenebilir. Bunun için asgari arkeolojik kanıt bulunuyor. Bunu BÖ 1.800.000 ila BÖ 300.000'e, yani kabaca *H. erectus* ile *H. heidelbergensis* dönemine tarihlendiriyorlar. *Üçüncü* aşama, işbirliği evresidir. Avlanma faaliyetleri sırasında başkalarıyla işbirliği yapmayı, ayrıca fedakârlık etmeyi ve birbirine bağlı grupların oluşmasını içeriyor. Bunu Avrupa'da 300.000 ila 50.000 yıl öncesine tarihlendiriyorlar; bu hem *H. sapiens sapiens*'te hem de *H. sapiens neanderthalensis*'te ölü defnetme uygulamalarının ve yasın ortaya çıktığının farz edildiği dönemdir. Son olarak, Afrika'da 120.000 yıl, Avrupa'da 40.000 yıl öncesinden itibaren şefkatin kapsamı genişliyor, yabancıları ve hayvanları da içeriyor. Toplumsal ağlar da genişliyor ve aslında bildiğimiz haliyle dil *H. sapiens sapiens*'te ortaya çıkıyor (ayrıca bkz. Marwick 2003). Kısacası, burada şefkatin ve dilin bir anlamda birlikte evrildiği varsayılır, adeta her biri ötekinin ileri aşamalarını bünyesinde barındırır. Yoruma dayalı fikirlerin derecesi hiç az olmamasına rağmen, yine de bu görüş bana akla yatkın geliyor.

Şefkatin yanı sıra, bireyler arası iletişim üzerinde daha fazla etkili denetim ihtiyacı da bulunuyor. "Bireyler arası" sözüyle, sırf i-dili değil (dilin içsel ya da bilişsel yanı), ayrıca konuşan kişi ile dinleyen kişi

arasında sohbet konusu üzerine uzlaşma gerekliliğini de kast ediyorum. Başka bir deyişle, aynı görüngüler için aynı ifadeleri kullanmaları kast ediliyor. Kısacası, *aynı dili konuşuyorlardı.* Bu bir anlamda, şefkat duygusunun dildeki uzantısıdır. Başka biriyle konuşabilmek için, onun hislerini anlamak şart: Önce şefkat, ardından dil gelir, diyebiliriz. Bana kalırsa, evrimin bu yönünü, başka birçok yönü gibi, birlikte evrim üzerinden görmek mantıklıdır: Şefkat ve dil birlikte evrimleşir, her biri öteki sayesinde daha büyük imkânlara kavuşur. Kendi zamanımızda nispeten Geoffrey Miller gibi, Danimarkalı büyük dilbilimci Otto Jespersen de (1922:434) kurlaşmayı kaynak sayıyordu; fakat gerçekte, karmaşık bir dil kökeni, tek bir kaynak olma ihtimalinden nispeten daha yüksek görünüyor (bkz. Aitchison 1996:8-9).

Eş bulma yatkınlığı, evrimle kol kola ilerler. Cinsellikle sınırlı olmayan eş bulma, daha ziyade iletişim kurma yeteneğiyle ve hakkında iletişim kuracak bir şeyler olmasıyla ilgilidir. Eğer nesiller boyunca melez Neandertalleri insan anneler ya da Neandertal anneler doğurmuşsa, fiziken hangisi üstündür? Zekâ bakımından hangisi üstündür? Birinden birinin fiziken üstün olduğu, hatta zekâ açısından daima üstün olduğu varsayılamaz. O halde, hangi dili konuşuyorlardı?

Kuramsal Kökenler: Zihne Dönüş

Başka isimlerin yanı sıra Chomsky de (2012:11) insanlarda dilin içgüdüsel olduğunu ileri sürmüştür. Aynı zamanda, tıpkı i-dil gibi çoğunlukla zihin içinde gerçekleşir: “Şimdi dile bakalım. Olağan kullanımı nasıldır? Peki, muhtemelen kullanımının yüzde 99,9’u zihin içinde cereyan ediyor. Kendinizle konuşmadan bir dakika duramazsınız. Kendi kendine konuşmama edimi, müthiş irade gerektirir.” Dahası, bunun ötesinde, dilin iletişim için var olduğunu ileri sürmek pek önemli değildir. Chomsky’ye göre:

> Dilin iletişim için kullanıldığı kesinlikle doğru. Fakat yaptığınız her şey iletişim amacıyla kullanılıyor: saç kesiminiz, tavırlarınız, yürüyüşünüz, falan filan. O halde dilin de iletişim için kullanıldığı kesin... İşlevler normalde enformel biçimde tanımlandığından, dilin işlevi iletişimdir demek fazla anlamlı değil. (Chomsky 2012:12)

Elbette topluluklar aynı dili konuşur. Ancak, Chomsky’nin gözünde önemli olan, 100.000 ila 60.000 yıl önce bir noktada, bir Afrikalı bireyde meydana gelen mutasyon sayesinde o bireyin, başka bireylerin ne düşündüğüne kafa yorar hale gelmesidir. Bu yetenek, muazzam evrimsel üstünlükler sağlamış ve üreyen küçük bir popülasyonda in-

sanların şeyleri anlama, simgelerle ifade etme, düşündüklerini başkalarına aktarma yeteneğini sonsuza dek dönüştürmüştür. Bu hiç de mantıksız değil, fakat asıl sorunun cevabını hâlâ bulamadık: Bu birey, çocuklarıyla ya da torunlarıyla iletişim kurma yeteneğini hangi işte kullanacak? Aynı yeteneği daha eski nesillerle iletişim kurarken nasıl kullanacak? Kısacası, gerçekte dil ne işe yarar?

Steven Pinker'ın *Dil İçgüdüsü* (1994)* başlıklı popüler kitabında Chomsky'yle aynı fikirde oluşu kayda değer; gerçi bu içgüdüyü edinme sürecini, insan avcı-toplayıcıların sohbet etmeye dönük evrimsel uyarlanımının parçası sayar. Kısmen katılıyorum, ama "sohbet", dile sahip oluş nedenlerimizin ancak bir tanesidir. Aynı zamanda, cinsel simgeler dahil simgeleri kurcalamak için de, mecaz, şiir ve insanların geliştirdiği başka dil kullanımları için de dile ihtiyacımız var. Pinker, kimi dillerin sohbet açısından başka dillere kıyasla daha uygun olduğunu söyleyen Whorfçu düşünceyi reddeder. Aslında, güçlü Whorfçuluğun reddedilmesi günümüzde hem dilbilimciler hem antropologlar arasında sıradan bir tutumdur. Muhtemelen, bu düşünceyi bizzat Whorf'a atfetmek bile hatalıdır. Bunun yerine, kimi dillerin belirli ifade biçimlerine daha uygun olduğu söylenebilir. Hopi dilinin nükleer fiziği açıklamada İngilizce'den daha becerili olduğunu savunan Whorf (1956a: 85) da bunu kast ediyordu, fakat fiziği İngilizce açıklamak imkânsızdır demiyordu.

Ancak, dilsel dışavurumun ham biçimlerine gelince, nükleer fizik tartışma yeteneğinden bahsedemeyiz. Aşkın ve şehvetin eşlik ettiği ikna yeteneğinin evriminden bahsediyoruz. Çünkü bu, Chomsky'nin varsaydığı zamanın daha öncesine, belki *Homo heidelbergensis*'e, belki de *H. erectus*'a uzanabilir. Coolidge ile Wynn'in varsayımı aşağı yukarı buydu (2009: 174-6). Atıfta bulundukları dolaylı kanıtlar arasında *H. heidelbergensis*'in hatırı sayılır kafatası boyutu da yer alıyor; 1.200 cc, rahatlıkla modern boyut kapsamına girer. Broca bölgesi genişlemiştir. Kabwe ya da Broken Hill numunesinin kafatası tabanı *H. erectus*'unkine göre daha açılıdır, üstelik dil altı kanalın çapı da modern ölçülere daha yakındır. Bu özellikler, *H. erectus*'a kıyasla daha uzun bir yutağı ve dili denetleme yeteneğinde artışı işaret ediyor. Kabul etmek gerekir ki tek başına bu özelikler konuşma yeteneğinin kanıtı sayılmaz, fakat Avrupa'nın *H. heidelbergensis* numunelerinde bile, bunun ötesinde bir konuşma anatomisini ima eder.

* Türkçesi Feray İlgin, Bilge Kültür Sanat, 2018 —*çev. notu.*

Arkeolojik kayıtlardan gelen kanıtları bu kanıtlarla birleştiren Coolidge ve Wynn, *H. heidelbergensis*'i *H. erectus*'tan ayıran şu bilişsel gelişmeleri öne sürüyorlar. Alıntılarsak:

- Başkasını merkez alan (ötekimerkezli) algıyla birlikte uzamsal anlama; uzamsal niceliği şekil tanımayla eşgüdümleme.
- Daha uzun, hiyerarşik olarak örgütlenmiş yöntem rutinleri sayesinde teknik bilginin anlaşılması.
- Teknik bilgi öğrenme için gerekli ortak dikkat.
- Aynı anda iki hedefi kovalama yeteneği (işler bellek kapasitesinde olası artışı akla getiriyor).
- Göstergeler üzerinden işaretleşmenin titizlikle kullanımı. (Coolidge ve Wynn 2009: 177)

Dolayısıyla, bu hususların bazılarında, dünyayı sevgilinin gözünden görmek, daha önce bilinmeyen bir anlama türü doğurmuştur. Biliş, cinsel cazibe ve buna kapılmak, mecaz, şiir, dilbilgisi... bunların hepsi birlikte evrimleşti. Bu, tıpkı Dessalles'ın (2007:315-35) ileri sürdüğü gibi, aynı zamanda Darvinci evrim anlayışıdır. Hayvanlarda yiyecek paylaşma alışkanlığı yok, çünkü bu, aralarındaki rekabet zorunluluğuna ters düşerdi. Fakat insanlar birbirleriyle neredeyse kesintisiz konuşur. Hisler, sevgi, diğerkamlık ve işbirliği hep aynı kapıya çıkar ve bunların sorunsuz işlemesi için dil gereklidir. Dessalles, dil evrimi için üç aşamalı bir kuram ileri sürer: ön-dilden, kök-dile, oradan da dile. Ön-dilde iletişim, jestler ve sözlü sinyaller aracılığıyla gerçekleşir. Bu da kişinin hakikati söylediğini belirten derhal doğrulamayı getirir. Kök-dilde kelimeler birleştirilir, ama açık kurallar olmayabilir, sonuç ise gecikmeli bir doğrulamadır. Bu aşamayı muhtemelen *Homo erectus*'a atfeder. Son olarak, net bir sözdizimine, bilişteki çelişkileri aktarma yeteneğine sahip dil, bize bir görüşü savunma yeteneği kazandırır. Ben olsam, bu yetenek sayesinde mitin mümkün olduğunu eklerdim: Dil, anlam kazandıkça amaç da kazanır.

Kalahari Kökleri

Henn ve çalışma arkadaşları (Henn vd., 2011), modern insanların köklerinin Güney Afrika'ya dayandığını gösteren genetik kanıtlar buldular. Bir yıl sonra Pickrell ve çalışma arkadaşları (Pickrell vd., 2012), Güney Afrika'da iki popülasyon arasındaki ıraksamaya işaret ederken benzer kanıtlardan faydalandılar. Bunlara kabaca kuzeybatı ve güneydoğu Kalahari halkları denmiştir. Son 30.000 yılda ayrılmışlar. Elbette

bu süre, bir dil ailesini tespit etmek için azami süre olduğu varsayılan 7.000 ya da 8.000 yılı aşıyor. Ne var ki günümüz Khoisan dillerinin atalarının 30.000 yıl önce Güney Afrika'da konuşulduğunu düşünmemiz hiç mantıksız değil. Uzman olmayanlar bazen yanılıp Khoisan'ı dil ailesi olarak nitelerler. Aslında dil ailesi değil, daha önce işaret ettiğim gibi *Sprachbund*'dur: ortak özellikleri (ortak özellikleri olduğu kadarıyla), ortak bir kökenden ayrılmış olmaktan ziyade, belli bir coğrafî alan içinde dillerin kaynaşmasının sonucudur. Elbette pek çok ortak özellik mevcut. Bariz özelliklerden biri olan şaklamalı ünlü sesler, tüm Khoisan dillerinde var, ama dünyanın başka köşelerinde bu seslere nadiren rastlanır. İlginçtir, şaklama sesleri Khoisan yakınlarında konuşulan Bantu dillerinde (örneğin Ngoni, Ndeble, Swazi ya da SiSwati, Zulu, Baca, Xhosa) ve Damin dilinde de bulunur. Avustralya Yerlilerinin bir tören dili olan Damin, kısa süre öncesine kadar Carpentaria körfezi adalarında konuşuluyordu (Hale ve Nash 1997).

Belki etnografya altyapımdan dolayı, insanın Güney Afrika'da doğduğu fikrine çok sıcak bakıyorum. Bu, genel olarak dilin de Güney Afrika'da doğduğunu ima ediyor (gerçi Neandertalleri ve dilin erken biçimlerini bunun dışında bırakmak gerek). Belki de, günümüzde hâlâ kullanılan diller için bunu söylemeliyim. Tam teşekküllü dilin ortaya çıkışından önce ya da sonra Doğu Afrika'da evrimsel ilerlemeler gerçekleşmiş olamaz ya da bütün kıtada evrim etkileri işbaşında değildi demeye çalışmıyorum. Güney Afrika'da ortaya çıktığını gösteren kanıtlar bir bakıma daha güçlü; çünkü hayatta kalan dillerin sayısı çok fazla ve çeşitlilikleri çok büyük. Bugün Doğu Afrika'da böyle bir duruma rastlamıyoruz.

Üç Güney Afrika örneğine bakalım. Ju/'hoan, G/ui ve !Xóö için ayrı "Buşman" dilleri demek yetmez; bunlar farklı dil ailelerine mensup ayrı "Buşman" dilleridir. Bu dillerden kimileri çok inceliklidir, hatta nesneler için genel terimlere sahip değillerdir (örneğin Ju/hoan dilinde bildiğim kadarıyla "ağaç" için genel bir kelime yok, sadece farklı ağaç türlerinin isimleri var). Kimileri, bitişimli dil eğilimiyle birlikte karmaşık dilbilgisi sergiliyor (örneğin G/ui). Birçoğunda incelikli bir dilbilgisi mevcuttur. Hepsinin sesbirim sistemleri başka dilleri utandıracak boyuttadır. !Xũ dilinde 141 sesbirim olduğundan bahsetmiştim. Ju/'hoan ve !Xóö dillerinin her birinde sesbirim sayısı buna yakındır. Bu dillerde uzmanlaşmış dilbilimciler (sırasıyla Jan Snyman ve Anthony Traill), hangisinde daha fazla sesbirim olduğunu tartışırdı. Elbette hangi dilde daha fazla sesbirim olduğu, neyin sesbirim sayılacağına göre değişir. Örneğin, her şaklama bırakımını sesbirim sayacak mıyız,

yoksa şaklamalı ünsüzlerin tamamını bir yığın mı sayacağız? (İkincisi daha fazla sesbirim demek.) Sesbirimlerin asıl sayısı çok önemli değil. Önemli olan, bu rakamın çok yüksek oluşudur, aslında dünyanın öbür dillerine kıyasla çok daha yüksektir. Bunun yegâne sebebi, bunların şaklamalı dil olması değildir; asıl sebep, şaklama sesleri olsun ya da olmasın, bu dilleri konuşmanın ve anlamanın tahayyül edilmesi dahi zor bir seviyede karmaşık olmasıdır. Benim açımdan güçlük asla şaklama seslerini doğru çıkarmak olmadı. Asıl zorluk, *başka insanların* çıkardığı şaklama seslerindeki incelikli ses ayrımlarını işitmekti.

/Xam dilinde ifade edilen Güney Afrika düsturuna bir daha bakalım. Kaya sanatı uzmanı David Lewis-Williams tarafından, zamanın Devlet Başkânı Thabo Mbeki'nin teşvikiyle uydurulmuştur. Amaç, hem Güney Afrika'nın kadim köklerini hem de insanlığa yaptığı katkıyı temsil etmekti. Aslında, düsturun isim öbeğini içeren cümle şöyledir:

Hé	*tíkẹn*	*Ē*	*/kụammań-a*	*há*
O halde	şey	hangi	/Kuamman-a	bu
/ne	*kúi:*	*'Ńkań*	*ka*	
(emir)	söyle:	ben (vurgu)	söyle	
a	*ǂkákka*	*kōïń*	*tssá*	*raxá*
sana	sor/söyle	büyükbaba	neden	(soru)
ā,	*!kōïń*			
odur	büyükbaba			
ta		*/kŭ*		*/ế*
(mutat eylem)		(sürgit eylem)		arasında
//ĕ		*!k'é*		*ē*
git		İnsanlar		kim
/xárra?'				
(olmak) farklı?				

(Bleek ve Lloyd 1911: 32-3; satır satır kendi çevirim)

/Kuamman-a karakteri muhtemelen bir mirkettir, gerçi burada bir anlam bulanıklığı var. Her durumda bu cümle, 1878'de Lucy Lloyd'a anlatılmış bir halk masalında geçiyor. Anlatıcı, annesinden öğrenmiş. Demek istediğim, anlatı, bir olayı betimlemek için gerekenden çok daha incelikli olabilir. Hikâye anlatmak için öyle olmak zorunda. Şehrazat gibi /Hanǂass'ö da (anlatıcı) incelikli bir hikâye anlatır, alıntılar içinde alıntılar, kandırmacalar vesaire vardır. Tek cümle içinde beş civarında yineleme seviyesi bulunur. /Hanǂass'ö birini kandırmaya ya da gönlünü çelmeye çalışmıyordu, ama buradan çıkan sonuç açıktır. Anlatının kendisi, duygusal açıdan güçlü, dil açısından karmaşık bir

cihazdır, temel bilgi aktarımı için gerekli olanın epey ötesine geçer. Elbette /Xam halkı modern insanlardı ve dillerinin ortadan kaybolduğu yirminci yüzyılın başına kadar modern bir dil konuşuyorlardı. Ancak, ifade edilen hislerin ne kadar eski olduğunu kimse bilmiyor. William Labov (2013: 14-43), anlatının zenginliğine kafa yorar. Anlatının güçlü olmasının nedeni, anlatıcının kendini olası en iyi ışıkta resmetmesi ya da anlatıyı dilsel etki için kullanmasıdır. /Han‡ass'ö bunu yapabiliyordu; çünkü hikâyeyi nasıl anlatacağını, hakikatten, yalandan, hatta bilerek yapılan hatalardan nasıl yararlanacağını çok iyi biliyordu (bkz. Barnard 2013).

Tarihöncesi Teknolojileri

Kabaca belirtmek gerekirse, Paleolitik, Mezolitik, Neolitik dönemler tarihöncesini meydana getirir. Kuramsal olarak bu üç çağ, devir ya da dönem, bunların göstergesi olan taş teknolojileriyle tanımlanır. Sırf taş ya da kemik teknolojileriyle değil, toplumsal örgütlenmenin özellikleriyle de bağdaştırılmaları daha yaygın bir tutumdur. Bu, Lubbock'un (1865) "tarihöncesi zaman" terimini on dokuzuncu yüzyıl ortasında ilk kullanışından bu yana biliniyor; yine de, tanımlayıcı özellik olarak toplumsal örgütlenmenin vurgulanması daha yeni bir gelişmedir.

Paleolitik dönem, tarihöncesinin çok büyük kısmını kapsıyor: BÖ 2.300.000'de *Homo habilis* gibi erken dönem alet kullanıcılarından Üst Paleolitik ve Mezolitik dönemlerin çok daha incelikli insanlarına kadar. "Mezolitik" terimi, ötekilerden çok daha yenidir ve anlamı zamanla değişmiştir. Yaklaşık BÖ 20.000'de Doğu Akdeniz'de boy gösteren Mezolitik gruplar kesinlikle hem simgesel düşünceye hem de dile sahipti. Neolitik, çömleklerin, şehirlerin, keçi, koyun, sığır gibi hayvanları evcilleştirmenin ve tarımın çağıydı. Yaklaşık BÖ 10.200'de (çömleğin icadından önce) Ortadoğu'da, BÖ 7500'de civarında Güney Asya'da ve BÖ 6000'lerde Kuzey Afrika'da başladı.

Elbette bu tarihler kesin değil, kıtadan kıtaya değişiyor, fakat evrimde, teknolojinin ve yaşam tarzlarının yayılımında bölgesel farkları yansıtıyor. Kısa süre öncesinde Güney Afrika'da yaşayan Buşmanlar Neolitik sayılabilir, çünkü eski avcı-toplayıcılar gibi takımlar halinde, çoğunlukla da göçebe ya da yaylacı yaşam tarzlarında yaşarlar. Mevcudiyetlerinin sürmesi, dilin ileri teknolojiyle alakası olmadığı ve Afrika'nın Orta Taş Çağında geliştiği gerçeğinin altını çiziyor. Bu çağ yaklaşık 300.000 yıl önce başladı. Kısacası, dilin kökenini ve modern düşüncedeki yerini anlamak için, Avrasya'daki taş aletlerin evrimine

değil, güney, orta, Doğu Afrika'daki Orta Taş Çağının başlangıcına veya belki de aynı zamanda ve o dönemden itibaren yaşamış Avrupa sakinlerine bakmalıyız. Neandertallerle birlikte, bunlar da FOXP2 geninde konuyla ilişkili mutasyona sahiptir. Bu gen, dil yetisiyle bağdaşıyor olabilir.

Peki, bunun gerçekte anlamı nedir? Dil ne zaman doğmuş olabilir? Orta Taş Çağının kültür özelliklerini ilk sergileyenler açıkçası *Homo sapiens* öncesi insanlardı. Kesinlikle Neandertaller de bu özellikleri göstermiştir. Ian Watts'ın (2009) ileri sürdüğü gibi eğer kadınların menstrüasyon dönemlerinin eşzamanlılığı da başka etkenler gibi dilin ortaya çıkışında rol oynamışsa, o halde dil, nispeten daha erken bir zamanda doğmuş demektir. Bu senaryoda dil, menstrüasyon dönemini simgelemek amacıyla kadın süsü olarak kullanılan kırmızı toprak boya işlemelerinin boy göstermesiyle de ilintilidir. Gerçi, bu akıl yürütme çizgisinde bir husus nettir. Tarihin akışında epey değişmiş olan ailenin tarihöncesindeki durumu belirgin şekilde farklıydı. Watts ve çalışma arkadaşları (bkz. Knight, Power, Watts 1995), cinselliği, dolayısıyla üremeyi denetleme aracılığıyla bir dişi baskınlığının söz konusu olduğunu, bunların da akrabalık, toplumsal cinsiyet, ritüel, beden süslemeleri, hatta kuşaklara düşen ayrı roller aracılığıyla simgesel sahalarla bağlantılı olduğunu tahayyül eder. Ben olsam o kadar ileri gitmezdim, ama tarihsel aile biçimlerinden ziyade bu tür aile örgütlenmesi biçimleri arardım; başka bir deyişle, Jack Goody'nin *Avrupa'da Aile** (1983, 2000) adlı kitabında betimlediklerine benzer daha yakın tarihli aile biçimlerini arardım.

Maynes ile Waltner'ın *The Family* [Aile] (2012) başlıklı kitabı, anlatmak istediğimi gözler önüne serer. İkisi de tarihçi olan yazarlar, çağlar boyunca ailelerin karşılaştırmalı tarihini göz alıcı bir tarzla açıklarlar. Kitabın önsözünde (Maynes ve Waltner 2012: ix), özellikle de arka kapaktaki özette, ailenin doğal değil tarihsel bir kurum olduğu, geçmişinin "10.000 yıl öncesine uzandığı" açıklanır. Bunun doğruluğuna şüphe yok ve sundukları harika karşılaştırmalı malzeme, çeşitliliği ve her yerde olmasa da genelde aile içinde erkeklerin baskınlığını ortaya koyuyor. Fakat bu zaman zarfının, insan tarihöncesinin ve tarihinin ancak minik bir kesirini temsil ettiği açıkça belirtilmiyor. Yaşayan avcı-toplayıcı popülasyonları ele alan bir inceleme, çok daha büyük bir çeşitlilik gösteriyor, insanlığın konuştuğu ya da işaretleş-

* Türkçesi Serpil Arısoy, Literatür Yayıncılık, 2004 —*çev. notu.*

tiği döneme daha fazla ışık tutuyor. Bir rakam belirtmekte tereddüt ediyorum, ama en az 130.000 yıllık bir zaman zarfı akla yatkın görünüyor. Bu zaman zarfında, aileler halinde yaşayan avcı-toplayıcılarda simgesel kültür vardı. Konuşma, işaretler ve biliş birlikte evrimleşti ve dilbilgisi ile mitoloji de beraberce ortaya çıktı; eskisine kıyasla çok daha üst seviye iletişim imkânı oluştu. Teknolojik ilerlemelerin tam da teknolojideki ilerlemeler olduğunu aklımızdan çıkarmayalım; bunlar, normalde sandığımızın aksine, gerçekten "emek tasarrufu" sağlayan ilerlemeler değildi. Teknolojik karmaşıklık kazanmanın bir hedefi varsa, zamandan tasarrufu daha fazla iş yapmak için değil, boş zamanı artırmak için kullanmaktı. Avcı-toplayıcılar iş etkinliklerine mümkün mertebe az zaman harcamaya eğilimlidir (bkz. Sahlins 1974: 1-39). Tercihleri, ihtiyaç fazlasını biriktirmek değil, boş zamanı mümkün mertebe artırmaktır.

Aletleri belki basitti, ama daha önce bahsettiğim gibi, günümüzde kuzey Kalahari'nin Ju/'hoansi halkı yüzden fazla bitki türünden faydalanıyor (Lee 1979: 464-73). Çoğunlukla toplumsal cinsiyet eşitliği vardır. Yiyecek toplama işini çoğunlukla kadınlar yapar, erkekler de avlanır. Gelin hanesine hizmet etme, evlenme ve boşanma özgürlüğü vardır, incelikli hediye alıp verme görenekleri bulunur ve çalışmak için harcanan çaba epey azdır. Bunun nedeni, boş vakit biriktirmeye, servet biriktirmekten daha fazla değer verilmesidir. Bana kalırsa, karşılaştırmalar için yalnızca tarihten örneklere bakmak yetmez, bu grup türüne de bakılmalıdır.

8
SONUÇLAR VE GELECEK İÇİN DÜŞÜNCELER

Küçükken bir dil icat etmiştim. Sebebini bilmiyorum, ama bir nedenle bu dile Vieth diyordum. Ünlü sesin (ya da seslerin) telaffuzunun zor olabileceğini biliyorum, ayrıca *v* ve *th* sesleri, İngilizce konuşmayanlar için benzer sorunlar çıkarabilir. Sanırım o sıralar aşağı yukarı sekiz yaşındaydım ve kesinlikle hiçbir şaklamalı dil bilmiyordum, ama şaklama sesi çıkarmayı denemiş olabilirim. O zamanlar hiç yabancı dil bilmiyordum; aslında, anadilim İngilizce dışında hâlâ hiçbir dili akıcı konuşamam. Aklımın bir köşesinde birkaç yabancı kelime ve ifade bulunuyordu o günlerde. Evde çift dilli birkaç sözlük vardı. Belli ki dilbilgisini sevdiğim için, elimden geldiğince en zorlu dilbilgisini tertip etmeye koyuldum. Aklıma gelen her dilden parçaları birleştiriyordum. Açıkçası, bu tür çabalar bilime yabancı değil; gerçi bilimkurguda daha çok rastlanıyor. Muhtemelen Babil zamanından beri böyle, aslında Arika Okrent (2000) ve Michael Adams (2011: 1-16) gibi yazarlar bunu işaret eder.

Bu hikâyeyle, hiç de eşsiz olmayabileceğimi anlatmak istiyorum. Bu sadece bilimde yaygın değil (ya da bilimkurguda). Binlerce yıl boyunca çok ama pek çok toplumda diller icat edildi, bu diller mevcut dillerden ıraksadı, yeni ve incelikli dilbilgileri inşa edildi, ardından istila ya da gruplar arası evlilik yoluyla başka dillerle harmanlandı. Bu süreç defalarca tekrarlandı. Diller, kırma dillerin ortaya çıkışıyla yalınlaşır, ardından kırma anadilleri boy gösterince tekrar karmaşıklaşırlar. Esasen tek dilli bir ortamda büyüsem de, başka dillerin konuşulduğu dış dünyaya da maruz kaldım. Dünya genelinde çocuklar icat eder, yeniden biçimlendirirler. Zekâlarını sergilemek, birbirlerini ve yetişkinleri kandırmak için yaparlar bunu. Etrafta daha fazla dil varsa, bu iş daha kolay olsa gerek. Çocukken dil benim için oyundu. En azından bazı çocukların da gözünde oyun olduğunu farz ediyorum. Dillerin karmaşıklaştığına, ardından basitleştiğine pek inanmayanlar için James Hurford (2014: 148) Faroe dili örneğini verir. Nispeten yalıtılmış bu dil, karmaşık bir isim hali ve cinsiyet hali sistemi içerir, oysa yakın akrabası Norveççe, dış dünyayla çok daha fazla temas etmiş

ve bu karmaşıklığı yitirmiştir. Karmaşıklığın yitirilmesiyle ilgili benzer bir örnek yine Germen dillerinden modern İngilizce için verilebilir. Bu dil, Orta İngilizce aracılığıyla Eski İngilizcenin bir karışımıdır; Orta İngilizce de temelde Norman Fransızcası ile İngilizcenin karışımından meydana gelir. İngilizcede, ata dilin biçimbilim karmaşıklığının çok az kalıntısı görülüyor.

Merhum Anthony Traill, !Xóö dili konusunda dünyanın en çok sözü geçen akademisyeniydi. Bir keresinde bana, !Xóö dili bilgisinin, anadili bu dil olanların bilgisinin belki %10'u kadar olduğunu söylemişti. Kaleme aldığı !Xóö-İngilizce, İngilizce-!Xóö sözlüğü 292 sayfadır (Traill 1994); !Xóö halkından birinin derleyeceği sözlük muhtemelen daha kalın olurdu. Bu sebeple, daha önce söylediğim gibi, diller, gereğinden çok daha çetrefillidir. Dilin yalnızca iletişimle ilgili olduğu fikrini temel alan herhangi bir dil kökeni kuramını kolay kolay kabul edeceğimi sanmıyorum. Çocuklar dille oyun oynayabiliyorsa, yetişkinler de oynayabilir. Sanırım bu durum, okuma yazma bilmeyen toplumlarda, okuma yazması olan toplumlara kıyasla daha geçerli. Lévi-Strauss'un (1968:351) yaklaşık 50 yıl önce işaret ettiği üzere, Platon ya da Einstein kadar zeki tarihöncesi düşünürleri 100.000 yılı aşkın süre önce yaşamış olmalı. Onun senaryosunda bu dâhiler akrabalık kurumuyla oyunlar oynuyordu. Ancak, dediğim gibi, bana kalırsa en azından kelimelere, dilbilgisine, mecaza, uyaklara, cinaslara el atmış olmalılar. Bu tür şeylerden hareketle bir akrabalık sistemi, nihayetinde de simge sistemi kurulabilir, başka bir deyişle "kültür" inşa edilebilir. Yani bir anlamda mesele, bir zamanlar Mathias Guenther'in (2006) ileri sürdüğü gibi, dille oyunlar oynamaktır.

Sosyal Antropoloji ve Dilin Ortaya Çıkışı

Antropoloji (özellikle sosyal antropoloji) disiplininde önemli işler yapan pek çok tarihçi olmuştur: ABD'de George Stocking (örneğin bkz. 1968) ve çoğunlukla Britanya geleneği üzerine kalem oynatan Henrika Kucklick (örneğin bkz. Kucklick 1991), ayrıca bunların pek çok harika öğrencisi. Britanya'da Jack Goody (örneğin 1977) ve Adam Kuper (örneğin 1973) gibi hem tarihçi olup hem de sahada çalışanlar var. Bu kişiler ile başka disiplinlerden benzerleri arasındaki fark, disiplin içindeki sürekli etkileridir. Başka alanlardaki insanlara kıyasla antropologlar, kendi konularının tarihinin çok daha fazla bilincindedir. Malinowski'nin ya da Evans-Pritchard'ın eserlerini sırf tarih bilinci meselesi nedeniyle değil, aynı zamanda, taraf oldukları tartışmaların

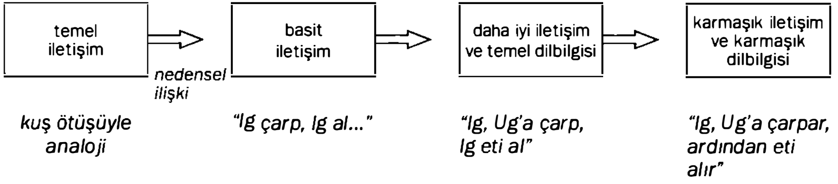
güncel söylemde hâlâ önemli olması yüzünden ele alıyoruz. Günümüzde antropologlar eski tartışmaları sürdürüyormuş gibi anlaşılmasın, ama geçmişteki tartışmalar başka biçimlere girmiş halde tekrar boy gösteriyor. Eski versiyonların bilincinde olmak, hakiki bir antropolog haline gelmenin önemli bir parçasıdır. Bu tartışmalar, bir anlamda, disiplinin kendisidir; arkeolojide ya da genetik biliminde benzer tartışmaların bir şekilde disiplinin kendisi olduğu söylenemez.

Dil nasıl başladı? Kuşların ötüşünde mi, şempanzelerin iletişiminde mi, *Homo neanderthalensis*'in ya da *H. sapiens*'in ilk kelimeleri aracılığıyla mı, dilbilgisini ilk fark edişlerinde mi, jestlerde mi, işaretleşmekten konuşmaya geçişte mi, mitolojide mi, teşbih ile mecazda mı, yoksa sözlü kandırmacalarda mı? Dil, kuşların ötüşünde başlamış *olamaz*; çünkü kuşların öncü, insanların takipçi rolünde olduğu evrimsel bir bağlantı yok. Fakat kuşlar ile insanlar arasında analoji seviyesinde herhangi bir ilişki olsa gerek. Kuşlarda 20 farklı ötüş türü olabilir ve hepsinin farklı işlevi bulunur (bkz. Slater 2012). Cinsiyetler arası farklar, aynı türe mensup kuşlar arasında coğrafi farklar, ayrıca türler arası farklar var. Kimi ötüşler yavaş, kimileri hızlıdır. Ötüşler, farklı iletişim türlerinde ve kesinlikle tür içi ve arası iletişimde kullanılır. Hatta bazıları aynı ötüşün farklı versiyonlarını kullanabilir, böylece bireyler birbirlerini ayırt edebilir. Tüm bu özelliklerin her birinin, aslında başkalarının da insan iletişiminde analojileri vardır; fakat ne insanlar kuşlardan ne de kuşlar insanlardan türemiştir. İş kuşlara gelince, köken değil analoji bağlamında düşünmeliyiz.

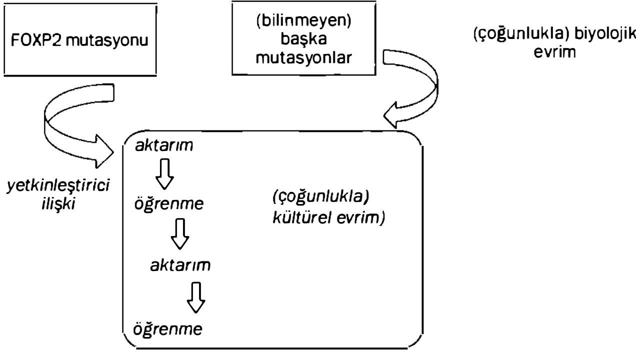
Bana kalırsa, dil yatkınlığı, daha önce bahsettiğimiz neredeyse tüm öncülerde yer alıyor, ama bu öncülerden hiçbiri kendi başına dil değildir. Yalnızca geç dönemde ortaya çıkanlar gerçekten dildir. Kuş ötüşü dil değilse de, insan iletişiminin doğası hakkında bize *ipuçları* verebilir. O halde, dil ne zaman doğdu? Bu, tartışmaya açık bir konu elbette, fakat muhtemelen genelde sanıldığından daha önce doğmuştur.

Kitap boyunca izlediğim yöntem, sosyal antropolojide yaygın olan iki stratejiyi benimsemek oldu: *karşılaştırma* ve *çıkarım*. Karşılaştırma, bizim disiplinimizin doğasında var. Çıkarım, yapısalcı olarak tanımlanan kuramsal bakış açılarına özgüdür. Antropolog olmayanların başka yöntemlerden, örneğin *deney*'den faydalanması gayet akla yatkın. Fakat deney yine de ortaya çıkan şeylerin tam anlamına kafa yormayı gerektiriyor; bu da tümdengelimli uslamlamayı ima eder. Gerçekte deney, antropolojinin doğru yöne işaret etme yöntemlerinden daha iyi sonuç vermez. Dilin nasıl, ne zaman doğduğu soruları, yanıt bulmaya yarayan araçlarımızın çeşitliliğinden ötürü, kısmen tartışmaya açık

İletişim modelinin evrimi

Toplumsal dönüşüm modeli

Şekil 8.1 Evrime karşı toplumsal dönüşüm

sorulardır. Gerçi, dilin faydaları ve evrimde sağladığı üstünlük konularında şüphe duyamayız. Bu sebeple, dilin varoluşunun Darvinci nedeninden ziyade, toplumsal dönüşümü teşvik etme yatkınlığına bakmak zorundayız. Bu yatkınlık açısından, FOXP2 mutasyonunun mevcudiyeti bir başlangıçtır (bkz. White 2013); tabii genetik bilimi başka hususları da gün yüzüne çıkarabilir. Şekil 8.1, basit evrim modeli ile biyolojiden kaynaklanan itici güce göbekten bağlı toplumsal dönüşümlerden türetilmiş model arasındaki farkı gösteriyor.

Dessalles (2007:77), şunu sorarken yine ilginç bir soruyu gündeme taşıyor: "Eğer dil gerçekten üstünlük kazandırıyorsa, neden kuyruksuz maymunlar konuşmuyor?" *Homo sapiens*'te, ilk dilin üzerinde uzlaşılmış kavramlarından çok önce konuşma ve elbette işaretleşme yeteneği olduğu kesin. Gelgelelim, başka *Homo* türleri de bir ölçüye kadar aynı yeteneğe sahipti, örneğin *Pan paniscus* ve *Gorilla gorilla*. Aslında, Edgar Rice Burroughs'un Tarzan romanlarındaki kurmaca kuyruksuz maymunlarda bir tür gerçek *dil var* (üstelik dinî fikirler ve ritüel uygulamaları da). Burroughs 1939'da bir kuyruksuz maymun "sözlüğü" derledi (Griffin 2012:194-5). Sözlük, 276 öğeli bir kelime da-

ğarcığı içeriyordu. Öğelerin her birinin hem “kuyruksuz maymunca” hem de İngilizce karşılığı vardı: isimler, yüklemler, sıfatlar. Aynı zamanda, elbette çok amaçlı *ungawa!* ünlemi de mevcut. Tarzan filmlerinde Johnny Weissmuller bu ünlemi sık sık kullanmıştır (bu ünlemi aslında film ekibinden başka biri uydurmuştur). Burada, şempanzelerin, bonoboların ve başka yüksek primatların alet yapma, hatta kullanma gibi yeni keşfedilmiş yeteneklerinden söz etmiyoruz. Bu keşifler, bu tür inanılmaz ve öğrenilmesi gereken yetenekleri sonraki nesillere aktarma yeteneğini ima ediyor. O halde, neden kuyruksuz maymunlar konuşmasın ki? Sebep yalnızca biyolojikse, tamam: Psikolog Peter MacNeilage (2008: 4), insan konuşmasının, konuşmanın her saniyesinde 225 farklı kasın hareketini gerektirdiğini belirtiyor. Fakat şempanzeler en azından işaret diliyle ya da jestlerle anlaşamaz mı?

İçimden “Belki de konuşuyorlardır ya da jestlerle anlaşıyorlardır” demek geliyor. Fakat bunu yaptıklarına inanmıyorum. Bir keresinde Uganda’da kısa bir süre şempanzelerle bir arada bulundum (Barnard 1998). Bu serüven, beni bu düşünceden vazgeçirmedi. Şempanzeler konuşamaz; işaretle de anlaşamaz. Fakat şempanzeler ya da goriller arasında bir tür dil kullanıldığı düşüncesi, gerektiğinden daha erken bir aşamada dil niteliklerinden yararlanıldığı imasını barındırıyor. İnsangillerin dil geliştirme *ihtiyacı* için zaman fazlasıyla erkendi! Eğer dil konuşan insanlığın kökeninin, deniz kabuklularını mideye indirme uyarlanımımıza (örneğin bkz. Marean 2000), dolayısıyla genelde iri kara hayvanlarıyla beslenme zorunluğunun ortadan kalkmasına uzandığını varsayıyorsak, doğal olarak bunun ardından kıyı yerleşimleri boy gösterir. İlk kıyı yerleşimlerinin ardından kıyı boyunca göçler, buradan hareketle dünyanın işgali gelir. Kıyı boyunca göçten önce dile gereksinim duymuyorduk. Belki de *Homo erectus* atalarımız gerçekte basit iletişimin dışında bir şeye ihtiyaç duymuyordu. Dil ve zenginliği, yani teşbih, mecaz, uyak, eşanlamlılar, aliterasyon, sözcük oyunları, karmaşık dilbilgisi vesaire kullanımı ise çok daha fazlasını ima ediyor; dil, bunlar sayesinde iletişimi aşar. Dilin ne işe yaramış olabileceğine dair ipuçları ararken dünya mitolojilerine bakmamın nedeni budur. Bu ipuçları için, dilin mümkün kıldığı anlamları kavrayabiliriz. Konuşmak zordur ve işaretleşmek mümkünse konuşmak gereksizdir. Ancak, dil, konuşma aracılığıyla gerçekleşen iletişime evrimleşti. Konuşma üç ayrı sistemin eşgüdümünü içeriyor: solunum sistemi, sesleme sistemi ve söyleyiş sistemi (MacNeilage 2008: 65-87). Ancak MacNeilage gibi sadık bir Darvinci, bu düzeyde eşgüdümün, doğal seçilim mekanizmalarıyla oluşup o olağanüstü sonuçları doğuracağını ileri sürer. İnsanlar dile

ihtiyaç duyuyordu, ancak dil, iletişimin gereklerinin çok ötesine evrimleşti. Sadece insanlarda olmasının nedeni budur.

Antropoloji ve Çelişki

Antropolojinin kendisi, özellikle de kültürel antropoloji bir çelişkidir. Çelişki olmasının sebebi, sözcük dağarcığının kendisiyle çelişmesidir. Bunu örneğin Adam Kuper'ın (1999) kültür kavramını reddedişinde, keza yerlilik ya da yerli kavramını reddedişinde görüyoruz. Kültür, pek çok sebepten ötürü bir meseledir. Birincisi, tüm kavramların en soyutlarından biridir. Yine de sık sık çoğul halde kullanılır. Modern kullanımda, insanlar kültürün kendisine değil, belirli bir kültüre sahiptir: İngiliz kültürü, İskoç kültürü, Avustralya kültürü vesaire. Fakat "Avustralya kültürü" nedir? Avustralya yerlilerinin kültürü mü? On sekizinci yüzyılda İngiliz ya da İrlandalı göçmenlerin Yeni Güney Galler'e getirdiği kültür mü? Yoksa o zamandan beri kıtada gelişen kültür mü? Peki, Avrupalı olmayan göçmenlerin kültürü ne olacak? Örneğin Çinli göçmenler? Kültürün karmaşık olmasının sebebi kısmen, ister soyut düzlemde ister belirli "kültürleri" ima eden kullanımlarında olsun, tanımının muğlaklığıdır. Bu sebeple, çoğul halinden mümkün mertebe uzak durmak en iyisidir.

"Kültür: Yerli Açıklama" (Barnard 2010:74-5) başlıklı makalemde, antropolojide bile "kültürün" pek çok anlam taşıdığını belirtiyorum: (insan) doğasına karşı konumuna göre kültür, tüm insanların paylaştığı (ama hayvanların paylaşmadığı) kültür, simgesel kültür olarak kültür, başka bir deyişle, modern insanları modern öncesi insanlardan ayıran şey, kültür alanı kavramındaki gibi kültür, ulus ya da etnik grup gibi daha küçük birim olarak kültür, altkültür olarak kültür ya da bireyin sahip olduğu şey olarak kültür. Bunlardan bazıları daha soyut, kimileri o kadar soyut değil, kimileri gerçekten uçuk, kimileri ise sayılabilir şeylerdir. Kültür, yetiştirmeyle ve bireyin olgunluğa erişmesine yardımcı olmakla ilişkilidir, yine de "kültürel" kimliği belirleyen şeydir. Geçmişe aittir, nihayetinde kişinin atalarından edinilir, ancak kişinin kendi eylemlerini, değişse de süregiden kültürel gelenek kapsamında açıklar. Aslında, Radcliffe-Brown (1952:3-5), somut gerçeklik ya da değişmeyen öz olarak kültür fikrini reddediyor, bunun yerine, yine de mevcut olduğunu kabul ettiği şeyin devamlılığını ve dönüşen yanlarını ifade etmenin yolu olarak "kültürel gelenek" ifadesini koyuyordu. Fakat bu yaklaşım, sorunu gerçekten çözüme kavuşturmuş değildi. Kuzey Amerika antropoloji geleneğine mensup karşıtlarını da ikna edemedi.

Kuper (2003) da "yerli halklar" fikrini, özelde de bu tür kendi kendini tanımlayan gruplara tanınan özel hakları reddeder. Öncelikle, yerli tanımı da kültür tanımı gibi bir meseledir. Ayrıca, neden insanlara sırf atalarına bakılarak belli haklar tanınsın? Ataların hangi yüzdesi geçerli sayılacak? Yüzde elli mi? Yüzde yirmi beş mi? Yüzde on iki buçuk mu? Kuper'ın nazarında bu tür iddialar, Güney Afrika apartheid yönetiminin ırk sınıflandırmalarını andırıyor. Bu tür kavramları özellikle itici bulmasının sebebi belki de kendi Güney Afrika kökenidir. Kuper'ı eleştirenlerin neredeyse tamamı (*Current Anthropology* dergisinde çıkmış 2003 tarihli makalesini yorumlayanlar dahil), yerli statüsü talep edenlerin, bunu zayıf bir konumdan yaptığına, oysa apartheid yönetimi altında beyaz Güney Afrikalıların ayrıcalıklı konumdan hak talep ettiğine işaret eder. Ancak, Kuper'ın gözünde, bunların konumu aynıdır. Hem geçmişin beyaz Güney Afrikalıları hem de "yerli" Buşmanlar gayri meşru bir zeminde hak talep etmektedir; aslında bu zemini tanımlamak çok güçtür.

Elinizdeki kitap, Naro halkına ve dillerine ithaf edilmiştir. Fakat Naro dili tamamen yok olsa çok şey fark eder mi? Tanınmayacak raddede değişse? Dilbilimciler bize, Naro halkının bir zamanlar bir Kx'a dili konuştuğunu söylüyor, yani Ju/'hoan diliyle akraba bir dil. Nispeten geç bir aşamada Naro diline geçmişler (belki daha doğrusu, Naro olmuşlar). Başka bir şekilde ifade edelim. Bugün Naro dediğimiz dil, bazı Khoe konuşurlarının ağzından dökülen bir Khoe dilinden evrimleşip "Naro" halini almış. Evet, Naro gözden yitecek olsa Khoisan dilbilimcileri için fark eder. UNESCO için de fark eder. Kesinlikle Naro halkının kendisi için de fark eder; gerçi hem yetişkinler hem çocuklar, yani bütün Naro halkı zaten çok dillidir. Evet, benim için de fark eder, ama sadece duygusal sebeplerden ötürü: Artık Naro dilini akıcı konuşamıyorum (acaba hiç konuşmuş muyumdur), artık Naro diliyle düşünemediğim de kesin. Fakat belki de mesele bu. Çelişkiyi *tanıma* yeteneği antropolojinin kendisidir. Disiplin tartışmalarımızın hemen hepsi sözcüklerle, ifadelerle ilgili, bunları anlama yolumuzla, bunları kullanmamız gerektiğini düşünmemizle ilgili. Antropolojiye anlamını kazandıran, bu tür tartışmalara girmemizi sağlayan toplu yeteneğimizdir. Aslında, dilini konuşmak, bir kişiyi Naro halkının mensubu kılar mı? Eğer günün birinde Naro halkının torunları Naro dili konuşmaz olursa, artık Naro olmayacaklar mı? Elbette bu felsefi bir soru, fakat antropologların ve dilbilimcilerin bu meseleye biraz kafa yormasını hak ediyor.

Kitabı kime ithaf edeceğime karar verdiğimde, akla getirdiği sorunu pek düşünmemiştim. Naro halkı, kültürel olarak tanımlanmış

bir gruptur, ama tam olarak kimdir? Avustralya Yerlileri gibi kendilerini grubun üyesi sayan ve başkalarınca öyle görülen insanları içerir. Ancak, günümüzde yerel siyasette göze çarpan meşhur Morris ailesi gibi "karışmış" Naro insanları da var. Peki, bu tam olarak ne anlama geliyor? Eğer Naro, Kx'a konuşanların ve Khoe konuşanların bir karışımından etnik bir grup olarak can bulduysa (öyle olduğu hemen hemen kesin), o halde "Naro dili" nedir? Bir zamanlar kırma dil miydi ve aslında geçmişte konuşulmuş neredeyse her dil için norm bu mudur? Elbette Buşmanlar, etnik grupların oluşturduğu bir bütündür ve herhangi bir Buşman dilinde hepsini içeren ayrı bir terim yok. Kimi Buşmanlar kendilerine San demeyi yeğler. Bu kelime, pek çok antropoloğun kullandığı kelimenin dilbilgisi bakımından hatalı versiyonudur. Genel isim olarak kimileri Kua, kimileri Ju ya da Ju/'hoan adını yeğlerken (bu tür gruplardan birinin adıdır aynı zamanda), kimileri Kx'amkakhoe ya da Kx'amkhoe adlarını (kendi dillerine işaret ediyor) tercih eder, yine başkaları sadece Khoe der (dilbilgisine uygun bir sonekle birlikte). Genetikçi Luigi Cavalli-Sforza (2001: 153), 1.000 yıllık zaman zarfında sadece %5'lik gen akışının, popülasyon genlerinin muhtemelen %87'sinin değişmesi anlamına geldiğini söyleyerek, burada ne tür bir işle uğraştığımızı bize hatırlatıyor. Her antropoloğun bildiği üzere, safkan etnik grup diye bir şey olmadığı gibi, safkan dil diye bir şey de yoktur.

Felsefede "Wittgenstein'ın geç evresi", yani Wittgenstein'ın ölümünden sonra basılan *Felsefi Soruşturmalar*'ı* (1953), anlam karışıklıkları için bir anahtar olarak görülür. Bu metni anladığımı iddia edemem, ama metnin özünde, bağlamları dışında kelimelerin anlamının olmadığını söylediğini çıkarsıyorum. Kelime ile anlamı arasında bire bir uyum yoktur ve anlam, hem algıya hem kullanıma bağlı görünen ortak bir anlayıştan türer. Asıl sav daha incelikli ve örneğin Saussure'ün (1974) savından kesinlikle daha derin olsa da, ikisi arasında temel bir benzerlik bulunuyor: Bir nebze toplumsal etkileşim ve herkesin farkında olduğu biliş, ayrıca ortak anlam tözü ima ediliyor. Ancak, tarihöncesi zamanda dilin ortaya çıkışı bağlamında bu tür şeyler inşa etmek, herhangi bir antropoloğun atalarımız konusunda kabul etmeye yanaşacağından daha büyük bir karşılıklı amaç farkındalığı gerektirir. Dolayısıyla, antropoloji sırf çelişki değildir, aynı zamanda bir muammadır. Anlamı tam kavranamayan kapsamlı bir

* Türkçesi Haluk Barışcan, Metis Yayınları, 2007 —*çev. notu.*

kelimedir. Her şey, dil derken, zamanın belli bir noktasındaki belirli bir dilden bahsederken ve anlam derken ne kast ettiğimize bağlıdır.

Özellikle ABD'de ve Kanada'da geniş "antropoloji" konusu geleneksel olarak dört alanı kapsıyor: kültürel antropoloji, fiziksel antropoloji, arkeoloji, dilbilim. Dört alanlı dalın mazisi, Franz Boas'ın St. Louis'de 1904'te kaleme aldığı makaleye uzanır (Boas 1904; ayrıca bkz. Hicks 2013). Pek çok başka ülkede (Birleşik Krallık dahil) kültürel antropoloji, sosyal antropoloji adıyla tanınıyor. Vurgulanan hususlarda çoğunlukla ince farklar vardır, ayrıca "kültüre" dair anlayışlar değişiktir. Başka alanlarla birlikte bu alan da 1904'ten beri muazzam değişti. O zamanlar etnoloji adıyla biliniyordu, genelde artzamanlı bağlamda anlaşılıyordu, çünkü halklar arasındaki tarihsel ilişkilere odaklanılıyordu. Bugünlerde geleneksel fiziksel antropoloji fikrinin yerini yaygın olarak biyolojik antropoloji düşüncesi almıştır. Bunun anlamı çok daha geniş: Modern biyolojik antropoloji, genetik bilimini, sık sık primatolojiyi, ayrıca fosil buluntuları dolayısıyla anatomiyi içeriyor. Burada bahsi geçen arkeoloji, tarihöncesi arkeolojisidir, çünkü bu alanın kimi dalları, tarihsel dönemlere eğilir. Dilbilim, temelde antropolojik dilbilim anlamına geliyor elbette. Boas'ın erken dönem çalışmasında tam anlamıyla tanınmayan bu alan, vurgulanan hususların zamanla büyük değişimler geçirmesinden etkilenmiştir, en azından Edward Sapir'in çalışmaları aracılığıyla. Sapir'in "Amerikan Yerli" dilleri ve kültürleri konusundaki yazıları (tekrar baskısı: Mandelbaum 1985 [1949]: 167-250, 387-487), Benjamin Lee Whorf'un Kuzey Amerika Yerlilerinin ya da İlk Ulusların dil ve kültür usullerine yönelik bir idealizasyon olarak nitelenen gelecekteki yaklaşımının habercisiydi. Sapir'in "seçilmiş yazılarından" oluşan karton kapaklı kitap (Mandelbaum 1985) hâlâ önemini koruyor, en azından ABD'de ve Kanada'da. Bu ülkelerde dilbilimsel antropoloji çoğunlukla, dillerin özünde çok benzer olduğunu (hepsinde cümleler, isimler, tamlamalar, fiil öbekleri vesaire var) söyleyen Chomskyci düşünceden (örneğin Chomsky 1965) ziyade, dilsel çeşitliliği kabul eden Boasçı (ya da Sapirci) düşüncede kök salmıştır. Her ne kadar iş bundan karışık olsa da, Chomsky'nin (2012:59-64) Evrensel Dilbilgisi kavramı temelde bu fikre dayanıyor. Her yerde dilbilim, on dokuzuncu yüzyılın filolojisinden çıkıp bize Saussure'ün (1974) sunduğu eşzamanlılık vurgusuna geçti.

Her ne kadar dört alanlı yaklaşım görüşüne saldırılar olsa ve genelde mezunlar sadece tek alana yoğunlaşma eğilimi sergilese de, bu ideal ayakta kaldı. Önde gelen bazı üniversitelerde, özellikle Harvard'da ve Stanford'da, alanın beşeri ve bilimsel dallar halinde iki

bölüme ayrılması girişimlerine de direndi. Anaakım dilbilim ve felsefe alanlarında Chomsky'nin etkisine rağmen, Kuzey Amerika antropolojisinin göreciliğinin gücünü ve egzotik cazibesini korumasının sebebi belki de budur.

Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni (Barnard 2011: 149-151) kitabımda, sosyal antropolojinin yeni, birleşik bir Boasçı beşeri bilim bünyesine alınmasına karşı çıkıyordum. Fakat şimdi o kadar emin değilim. Evvela, antropoloji sanatlarının ya da bilimlerinin birleşmesi, geleneksel öğretim programlarına sosyal antropoloji saha araştırmalarını dahil etmenin güçlüğünün yol açtığı sorunları azaltacaktır. Kişi *ya* biyolojik *ya da* toplumsal araştırmayı, *ya* dilsel *ya da* arkeolojik araştırmayı seçmek zorunda kalmaz, bunun yerine verili bir konu için uygun şekilde birleştirebilir. Kuzey Amerika'nın kimi büyük antropoloji bölümlerinin başına bela olduğu görülen bölünmüşlük ve karşılıklı güvensizlik hisleri ortadan kalkabilir. Hiç şüphesiz bu hislerin nedeni büyük ölçüde postmodernist düşüncenin aşırıya kaçmasıdır, dolayısıyla biyoloji ve arkeoloji alanlarında yapılan pek çok bilimsel çalışmanın her halükârda reddedilmesini işaret ederler.

Kuper ve Marks (2011), bu bölünmenin tarihinin 1980'ler olduğunu belirtirler. Biyolojik ve sosyal antropologların aralarında daha güçlü münasebet kurmak için çaba sarf etmeleri gerektiğini ileri sürerler, örneğin birbirlerinin konferanslarına katılmalarını isterler. Bu çok da zor sayılmaz: Amerikan Antropoloji Birliği'nin "biyoloji" oturumuna 2012'nin ikinci yarısında katıldım ve orada sosyal antropoloji hakkında öğrendiklerim, sosyal antropoloji oturumunda öğrendiklerim kadar vardı, ayrıca -herhangi bir- "alt-disipline" özgü diye nitelenen oturumlarda öğrenmenin mümkün olduğu bilgiye kıyasla genel disiplinin biyoloji ve arkeoloji alanlarından çok daha fazla ve yararlı bilgi edindim. Maalesef, dilbilimsel antropoloji bu birlik içinde kuvvetli bir şekilde temsil edilmez. Bunun sebebi muhtemelen, genel dilbilim bilimleri içindeki daha fazla uzmanlaşma, ayrıca bu bilimlerin öbür "antropolojilerden" ayrılmasıdır. Katıldığım dilbilim konferanslarına (çoğunlukla "dilin kökeni" konusunda) sıklıkla arkeologlar ve büyük resme ilgi duyan başkaları, belki de sosyal antropologlar ciddi bir dikkat gösterir ve katılır. Dolayısıyla merak ediyorum, acaba kendi uzmanlık alanlarımızda bizler, aslında, Franz Boas'ın yarattığı disiplinlerarası bilime hâlâ gerçekten ilgi duyuyor muyuz (bkz. Jakobson 1944), ve o zamandan bu yana Sapir'in (Mandelbaum 1985), Whorf'un (Carroll 1956) ve başkalarının vardığı sonuçların hangilerini benimsiyoruz?

Antropoloji Bilimleri Yeniden Birleşecek mi?

2000 yılında Max Planck Enstitüleri'nin (MPE) (Leipzig'deki Evrimci Antropoloji Enstitüsü dahil) denetçisi Max Planck Derneği (*Max Planck Gesellschaft* ya da MPG) bir ekip oluşturdu. Ekip, yurtdışından gelen üç sosyal antropologdan, Leipzig'deki MPE'nin beş yöneticisinden ve başka MPE'lerin iki yöneticisinden meydana geliyordu. Üç sosyal antropolog, Philippe Descola, Adam Kuper ve bendeniz, Leipzig'de bir kafede özel olarak toplanıp yeni Sosyal Antropoloji Direktörlüğü için olası adayları belirledik. Üçümüz nasıl seçilmiştik bilmiyorum, ama üçümüzün de yapısalcı kanaate bağlılığının gevşek oluşu ve evrime ilgi duymamız muhtemelen rastlantıydı.

Listemizi oluşturduk ve adaylarımızın hepsi, bizim de katıldığımız küçük bir konferansa davet edildi. Konferans birkaç ay sonra tertiplendi. Kurulması düşünülen yeni direktörlük için nasıl bir insanın gerekli olduğu konusunda üçümüz fikir birliği içinde olsak da, komite üyelerinin çoğunluğu, sosyobiyolojiye ya da etolojiye daha fazla ilgi duyan birinin atanmasını destekliyordu. Bize kalırsa, disiplinimizin daha düzgün temsil edilmesi için, adamakıllı sosyal antropoloji geçmişi olan biri atanmalıydı. Bu atama son derece önemliydi, çünkü yönetici makamının, evrimci meslektaşlarımızla çalışacak düzinelerce sosyal antropoloğu ve yardımcı elemanı işe alma potansiyeli olacaktı. Enstitünün disiplinleri, primatolojiyi, dilbilimi, insan evrimini, evrimci genetiği, gelişim psikolojisini ve karşılaştırmalı psikolojiyi içeriyordu. MPG internet sitesinin (www.mpg.de/eva-en?section=all) deyişiyle: "Çeşitli disiplinlerden gelen bilimciler Enstitü'de yan yana çalışır: Örneğin, dilbilimciler ve psikologlar, dillerin nasıl geliştiğini, insanların nasıl dil öğrendiğini keşfetmeyi hedefler." Hiç şüphesiz tüm yöneticiler ve kıdemli kadrolar, araştırma ödeneği alma hakkına sahip olacaktı, ayrıca geniş bir konu yelpazesine mensup doktora öğrencilerine danışmanlık yapabileceklerdi, örneğin antropoloji bilimlerinin geniş çerçevesi bünyesinde toplumsal ve biyolojik ilgi alanlarını birleştiren konularda. Max Planck Evrimci Antropoloji Enstitüsü şu anda 450'den fazla görevliyle çalışıyor.

Gelgelelim, kısmet değilmiş. Sonuçta, Max Planck Derneği, ödeneklerin, altıncı direktörlüğü destekleyemeyecek kadar yetersiz olduğuna karar verdi. Ödenekler bunun yerine Halle yakınlarındaki mevcut Max Planck Sosyal Antropoloji Enstitüsü'ne aktarıldı. Max Planck Evrimci Antropoloji Enstitüsü'nün konu listesine sosyal antropoloji de eklenmiş olsa ne olurdu, bilmek imkânsız. Elbette sosyal antropoloji, Alman devletinin ödeneklerine bağımlı olmak zorunda değil. Elbette

ABD'de çoğu antropoloji bölümü hem sosyal hem kültürel antropolojiyi, çoğunlukla antropolojik dilbilimi ve arkeolojiyi de içeriyor. Bu bölümlerin bir kısmı ya birleşik bir bilimi ya da muhtemelen tercihen, antropoloji disiplinleri arasında çapraz döllenmeyi mümkün kılacak belirli projeleri ödenekle desteklemek için yardıma koşabilirdi. Aynısı, Birleşik Krallık'taki bazı bölümler için de geçerli, ama genelde kendi başına bir bölüm olan dilbilim haricinde.

O Halde, Ne Öğrendik?

Elinizdeki kitap boyunca, dilin kökeniyle ilgili pek çok görüş ileri sürdüm. Kimileri, kendi saha deneyimlerimi, kimileri antropoloji eğitimimi, özellikle de sosyal antropoloji eğitimimi, kimileri ise ilgili disiplinlerden okuduğum kaynakları temel alıyor. Şimdi soru cevap şeklinde bunları özetleyeyim.

Dilin nasıl, ne zaman doğduğunu tam olarak biliyor muyuz? Hayır, tam olarak bilmiyoruz. Fakat atalarımızın ve Neandertallerin atalarının geçirdiği genetik mutasyonlarla buna yöneldiğimizi belli bir kesinlikle söyleyebiliriz. FOXP2 mutasyonu bunlardan biriydi, ancak, yegâne mutasyon olmadığı hemen hemen kesindir. Diğer mutasyonlar henüz keşfedilmedi. Tahayyül ettiğim senaryoya göre, baskın mutasyonlardan biri, ardı sıra gelen kuşaklar için son derece yararlı olmuş, cinsel seçilimde bu bireylere üstünlük sağlamış, nihayetinde bu mutasyonlar, *Homo sapiens* genomunda ve muhtemelen *H. neanderthalensis* genomunda da egemenlik kurmuştur. En eski mutasyonlar daha da eskiye uzanıyor olabilir, fakat insan ataları bunları iletişimde ve ardından gelen alanlarda kullanabilir hale geldiğinde önem kazanmışlardır: Buna, dilin çiçeklenmesi diyorum (Barnard 2012: 83-103). Dilbilgisinin icadı muhtemelen hızlıydı; temas ve gruplar arasında yapılan evlilikler aracılığıyla diller evrimleşip birbirine karıştıkça dilbilgisi kategorilerinin tekrar tekrar değişip yenilenmesi de aslında hızla gerçekleşti. Bunun ne zaman olduğunu bilmiyoruz, fakat tahminime göre önce erken dönem simgecilikle ortaya çıktı, ritüelin, müziğin, sanatın yaratılmasıyla birlikte gelişti. Karmaşık simgesel düşüncede, mitolojide ve başka anlatı biçimlerinde tepe noktasına çıktı. Bu gelişmenin yakın tarihli olduğunu kesin olarak söyleyemeyiz: Erken dil için en azından 130.000 yıl öncesini düşünüyorum, tam teşekküllü dilin ise 74.000 yıl önce insanlar bütün dünyaya göçlerle yayılmadan önce oluştuğunu sanıyorum. Bu tarihler, Chomsky'nin (2012: 13-14) kafasındaki tarihlerden nispeten erkendir. Chomsky, 60.000 ya da muhtemelen 100.000

yıl önce civarında bir tarihten bahseder. *Homo heidelbergensis*'in Afrika'dan çıkışından evvel, 350.000 yıl önce bir tür dilin var olması da olasıdır. Başka bir deyişle, Denisovalılarda ve Neandertallerde de dil vardı; gerçi bu muhtemelen modern insanların konuştuğuna benzer bir dil değildi.

İlk dil neydi? Bilmiyoruz. Ayrıca bu soru yanlış bir sorudur. Dillerin neredeyse baştan itibaren harmanlanması bağlamında düşünmek daha doğru olur. Kırma diller icat edilir, çocukların ilk dili haline gelince hızla kırma anadili haline gelir, yayılır, evrimleşir, yeniden harmanlanır. Bu olurken, tam teşekküllü dillerin özelliklerini edinir. Dillerin dilbilgisi karmaşıklığı kazanma, kaybetme hızı değişir; fakat bu iş sürekli meydana gelir. Eğer ilk dil diye bir şey varsa, kısa süre içinde ikinci, üçüncü diller ve daha fazlası ortaya çıkmıştır. Burada, çok ama çok küçük gruplar içindeki dillerden bahsediyoruz: sadece birkaç düzine insandan meydana gelen avcı-toplayıcı takımları, üye sayısı yüzleri aşmayan konuşma toplulukları. Orantılı olarak, savan avcı-toplayıcılarıyla yapılmış çalışmalardan biliyoruz ki grup boyutu muhtemelen onlar, yirmiler, otuzlar düzeyindeydi, azami grup boyutu hiç şüphesiz "Dunbar sayısı", yani 150 civarındaydı (Dunbar 1993). Benzer işlevlere sahip topluluklarla yapılmış yeni çalışmalardan biliyoruz ki yine insan etkileşiminin başladığı dönemden itibaren hemen hemen hiç şüphesiz pek çok dil konuşuluyordu. Çokdillilik normdu. Neandertal beyni *H. sapiens* beyninden büyüktü. Onların da çokdilli olması muhtemel.

Toplum hangi biçime kavuştu? Avcı-toplayıcılar göçebe değilse de, yaylacıdırlar, yani mevsimden mevsime yer değiştirirler. Elbette, her kıtada avcı-toplayıcılar var, ama dilin, insanlığın yuvası olan güney ya da Doğu Afrika'da doğmuş olması ihtimali yüksek. O zamanlar insanlar sebze kadar et de yiyerek yaşıyordu. Beslenme düzenleri çeşitlilik sergiliyor, yüzlerce canlı türünü kapsıyordu. Küçük hayvanlar kadar iri hayvanlarla, yavaş hayvanlar kadar hızlı hayvanlarla besleniyorlardı, tıpkı günümüzde Kalahari'de yaşayan avcı-toplayıcılar gibi. İşaretleşen, konuşan ilk insanlar alet yapımı alanında verimlilerdi. Uçlu mızrakları, sonraki dönemde yayları, okları vardı; gerçi muhtemelen okları tüylü değildi (Güney Afrika'nın modern avcı-toplayıcılarının oklarında tüy yoktur). İri hayvanları avlamak maksadıyla zehir kullanmış olabilirler (bugün Kalahari avcıları zehirden yararlanır). Becerikliydiler, yaratıcıydılar, ama boş zamanı kaynakların biriktirilmesine yeğleyen bu "ilkbolluk toplumunda" (Sahlins 1974: 1-39) yenilikçi değillerdi.

Bu toplum hiç şüphesiz ne servet biriktirmiştir ne de servete ihtiyaç duymuştur. Muhtemelen, malların toplum içinde yeniden dağıtılmasına yönelik araçları vardı, örneğin mübadele, hediye verip alma, maddi eşyaların borç alınması, verilmesi, toplumsal kabul gören paylaşım mekanizmaları ya da aslında kumar. Tüm bunlar, Güney ve Doğu Afrika'nın yaşayan avcı-toplayıcılarında göze çarpıyor. Tüm bunlar aynı zamanda maddi mallar ve gıda kaynakları hakkında iletişimi de ima ediyor. Avcı-toplayıcılar aslında boş zamanlarını kelimenin gerçek anlamıyla avlanmakla, toplamakla geçirmek zorunda değil. Bu işler, ortalama bir Batılının geçinmek için harcadığı vakitten çok daha az zaman alır. Afrika'da, aslında tüm kıtalarda zamanlarını mitler, efsaneler, hikâyeler anlatarak geçiriyorlar. Onların gözünde en önemlisi, hikâyelerin doğruluğu ya da yanlışlığı değil, bunların uydurulması ve tekrar tekrar anlatılmasıdır. Olguları başkalarıyla aynı şekilde anlamadıklarını söylemiyorum, ama olgulara aynı şekilde önem vermiyorlar. Mit anlatmak hatta anlamak için üstün bir dil becerisi gerekli. Bir olguyu ifade etmek yetmez, özellikle de gözle görülen bir gerçeklik değilse.

Dil en başta hangi biçimi aldı: i-dil mi yoksa d-dil mi? Aslında her zaman ikisi birden oldu. İnsanlar anneleriyle iletişim kurmaya başlar başlamaz d-dil edinir. Neredeyse o andan itibaren düşünme yetisi de edinir, ilelebet düşüncelere gömülürler. Düşüncelerini bir (belki iki) dille şekillendirirler. Sık sık söylendiği gibi, çift dilli insanlar, tek dilli insanlara kıyasla bunamaya karşı daha dirençliyse, iki ya da daha fazla dille düşünmek, tek dille düşünmekten daha iyidir. Chomsky i-dilin mevcudiyetinin sabit olduğu konusunda haklıydı, fakat bunun iletişim aracılığıyla başlamadığını söylerken yanılıyordu.

Son olarak, doğru soruları soruyor muyuz? Dilin kökenine dair çalışma alanı, temel sorunun hangisi olduğu konusunda asla fikir birliği sağlayamadı. Neredeyse her araştırmacının, dilin nasıl, ne zaman doğduğuyla ilgili bir kuramı var. Bu kadar çok ve birbirine zıt kuramın var olmasının nedeni budur. Yine de dil tek seferde *ortaya çıkmadı*. Kök-dille, ilk kelimelerle, sözün-düşünceye dönüşmesi süreciyle ve tüm bunlarla başladı. Bu başlangıçlardan sonra dil evrimleşti, ertesinde dilbilgisi karmaşıklaştı. Ardından diller, kırma dil haline gelirken dağılıp gitti, sonra tekrar tekrar tam dillere evrimleşti. Bu süreç pek çok kez baştan başladı. Süreç günümüze kadar devam etti, günümüzde de sürüyor. Gerçekte kolaylıkla var olmayan tek bir ortaya çıkış noktası arıyoruz. Aslında her şey, "dilin kökeni" sözüyle ne kast ettiğimize göre değişir. Kökenin tarihöncesine dayandığını bi-

liyoruz, fakat tam olarak ne zaman doğduğu sorusunu, ortaya çıkış noktasını nerede gördüğümüze bağlı olarak farklı şekilde yanıtlarız. Kısacası, dilin pek çok başlangıç noktası var. Bu meseleyi açıklığa kavuşturmak, bilinmesi mümkün olmayan bir şeyi tanımlamaya eşdeğer zorluktadır.

Özetleyelim

Derek Bickerton (2014: 258), yeni kitabını yazarken deneyimlediği şeyi şu şekilde özetliyor: "Bu kitabı yazarken bana en çok güven telkin eden husus, insanların nasıl evrimleştiğini açıklamaya çalışmaktı. Neredeyse herkes meselenin bir yanında haklıydı. Literatürde bahsedilen etkenlerin neredeyse tamamı hikâyeye oturuyordu." Hemen hemen aynısı dilin evrimi için de geçerli.

Dilin kökenleri hakkında bir şeyler biliyoruz:

1. Dil evrenselleri var, dolayısıyla dil, modern insanlar dünyayı doldurmadan önce doğmuş olsa gerek. Başka bir deyişle, türümüzün bütün dünyaya göç etmesinden önce ortaya çıkmıştır. İnsanlar Avustralya'ya ilk geldiğinde, yanlarında dil vardı, göçleri sırasında ve kıtaya şans eseri yerleşmelerinde dilden faydalanmışlardır.
2. Bu nedenle ve modern *Homo sapiens sapiens* Doğu Afrika'dan yayıldığı için, dilin burada ya da muhtemelen Güney Afrika'da, insanların çoğalıp yayılmasından önce doğduğunu varsayabiliriz.
3. Bir zamanlar dünyada bugüne kıyasla çok daha fazla dil vardı. Kırma dillerin ve kırma anadillerin araştırılması sayesinde, dillerin nasıl karmaşıklaştığına, anadili olarak konuşanların elinde nasıl yalınlaşıp hızla büyüdüklerine, sonra bir kez daha karmaşıklaştıklarına dair bol bol kanıt var.
4. Bireyin kaç tane dil konuşabileceğine dair benzer kanıtlar bulunuyor. Atalarımızın bizim gibi insanlar olmadıklarını da biliyoruz, çünkü bizler esasen tek dilli ve okuma yazma bilinen ortamlarda büyük gruplar halinde yaşıyoruz. Onlar saf avcı-toplayıcıydı. Küçük takımlar halinde yaşıyorlardı, ayrı ayrı yerlerden geliyorlardı, dilleri ve lehçeleri çeşitlilik sergiliyordu. Çokdillilik normdu ve çokdilli halklar, farklı dil altyapısı olan bireylerden meydana geliyordu. Bunların grupları arasında evlilikler oluyordu, birbirlerine hem genlerini hem dilsel çeşitliliklerini aktarıyorlardı.
5. Dil karmaşıklığına günümüzdeki kadar geçmişte de değer verildiğini varsayabiliriz. Maddi kültürün gelişmesiyle, nesilden nesile geçmesiyle birlikte, insanın teknolojik karmaşıklığı arttı. Simgesel

kültür de bu süreci tekrarladı. Geçmişin ozanları, maddi eserleri yaydıkları gibi, sözlerini ve ilimlerini de yaydılar. Eski Taş Çağının ardından Orta Taş Çağı geldi, bunun ardından da hiç şüphesiz Geç Taş Çağı. Dil, Orta Taş Çağının ilk kısmında oluşmamışsa bile, bu dönemin sonuna doğru kesinlikle oluşmuştur.

6. Mitoloji, insanın yerleştiği her kıtada boy gösterir, hatta çoğunlukla aynı mitlere rastlanıyor. Mit, anlattığı dolambaçlı ve muğlak hakikat ölçüsünde, insan olmanın parçasıdır. En azından, insanlığın mitler aracılığıyla düşündüğü ve bu işi Orta Taş Çağında simgesel kültürün doğuşundan itibaren yaptığımız söylenebilir. Bu çağ, bildiğimiz haliyle insan mevcudiyeti açısından temeldir ve mitle, simgecilikle, sanatla ve dinle, hiç şüphesiz başka birçok şeyle birlikte dili de bu çağ civarına tarihlendirmeliyiz. Kimileri daha bile erken bir tarihi savunur, simge kullanımının sözlü ifadeden önce geldiğini söyler. Başka bir deyişle, ilk simgelerin ve ilk kelimelerin Geç Paleolitik dönemde kullanılmaya başladığını söyleyebiliriz.

Mitoloji, her şeyin başlangıcını imlemiyor olabilir, fakat dilin kökeni arayışımıza başlamak için kesinlikle iyi bir noktadır. Aynı zamanda, sosyal antropolojiden katkı almak açısından yararlı bir yerdir. Bu temel soruya ilişkin tartışmalarda sosyal antropoloji hâlâ noksan. Fakat acaba mitolojinin ilk halleri ya da bir öncülü, örneğin av olaylarını ya da başka tezahürleri anlatan hikâyeler, bildiğimiz haliyle mitolojiden önce mi gelir sorusu yanıtlanmış değil. Naro halkı gibi kimi avcı-toplayıcı grupları, "mit" ile alelade "hikâyeler" arasında ayrım yapmaz. Son derece zengin ve karmaşık dile rağmen, tüm hikâyeler aynı terimle betimlenir. Hepsine *huane* denir (tekil hali *hua*).

Konuyu toplayalım. Dil evriminin kilit noktaları için dört unsur belirleyebiliriz: *mutasyon*, *çokdillilik*, *mit*, *göç*. Cinsel seçilim bir anlamda *mite* dahildir. Yakın zamanda kimi yazarlar (Martin vd., 2014), beşinci bir unsur da eklemiştir: *farkındalık*. Peşin getiri ekonomisi benimsemiş avcı-toplayıcılar (ve ötekiler), vadeli getiriye dayalı ekonomik yapılara geçtiğinde bu unsur ortadan kaybolur. Peşin getiriyi benimsemiş avcı-toplayıcılar ellerindekini hemen tüketir, oysa vadeli getiriyi benimseyenler, örneğin tarımcılar, önceden plan yapmalı, başka türlü düşünmelidir. Daha basit olamazdı: Peşin getiriyle yaşayan avcı-toplayıcılar, günümüzün neredeyse hiçbir insan dalını temsil etmiyor, ama insan evriminin büyük kısmında ve bundan önce hayvanların zamanında norm onlardı. Dolayısıyla, dilin bizim gibi insanlarla başladığını varsaymamalıyız. Doğrusu, bize *dönüşen* insanlarla

başladığıdır. Dilin şafağı, Ingold'un (2000: 374-6) bisikletine benzer. İnsanların sürmeye hazır olduğu bir şey olarak vücut bulmuştur: Ne tamamen içgüdü ne de tamamen icattır, ikisinden de bir şeyler barındırır.

SÖZLÜKÇE

ad sınıfı (*noun class*): Dilbilgisi açısından tanımlanmış ad sınıfları, örneğin eril, dişil, insan, insandışı, canlı, vesaire gibi özelliklere işaret ederler.

Afrika'da Yakın Tarihli Doğuş (AYD) modeli (*Recent African Origin model*): **Afrika'dan Çıkış** kuramının diğer adı. Modern *Homo sapiens*'in tamamen ya da büyük oranda küçük bir Afrika popülasyonundan evrimleştiğini söyler. Krş. **Çok Bölgede Süreklilik Modeli.**

Afrika'dan Çıkış (*Out of Africa*): Özellikle 1980'lerden itibaren geliştirilmiş bu kuram, tüm modern insanların, küçük ve nispeten yakın tarihli (200.000 yıldan az) bir Afrikalı grubundan türediğini söylüyor. (1937'de yazılmış, 1985'te filme çekilmiş, konuyla alakasız bir kitabın başlığına dolaylı atıfta bulunuyor.) Aynı zamanda **Afrika'da Yakın Tarihli Doğuş** modeli de denir. Krş. **Çok Bölgede Süreklilik Modeli, çoklubölge hipotezi.**

Afrikalı Havva (*African Eve*): Tüm insanların mitokondriler üzerinden varsayımsal atası. Yaklaşık 130.000 yıl önce Afrika'da yaşamış olduğu düşünülüyor. Ayrıca bkz. **Y kromozomu Âdemi.**

agami (*agamy*): Grup içi ya da dışı evliliğe izin veren kural. Grup içinde evliliğe **içevlilik** denir, grup dışı evliliğe **dışevlilik** denir.

akraba seçilimi (*kin selection*): W. D. Hamilton'a göre, insanların (ve hayvanların) kendi biyolojik akrabalarını başkaları karşısında kollaması düşüncesidir. Bu, kişinin akrabalarının menfaati için kendini feda etmesi kavramına yol açar.

alel (*allele*): Genetik biliminde, kromozom üzerinde belirli konuma yerleşmiş bir genin alternatif biçimi. Ses sistemindeki **sesbirimcik** ile kıyaslanabilir.

Alt Paleolitik (*Lower Paleolithic*): Paleolitik çağın erken dönemi. Kabaca 2.600.000 ila 100.000 yıl öncesi. *Homo erectus*'un dönemi. Afrika'dan çıkış göçü. Ayrıca bkz. **Oldovan.**

amaçlılık düzeyi (*level of intentionality*): Psikolojide, zihin kuramının beş ila altı düzeyinden biri. Örneğin ikinci düzey amaçlılık, başka birinin bir şeye inandığına (ikinci düzey) inanmaktır (birinci düzey). Ayrıca bkz. **zihin kuramı.**

anaerkil (*matriarchal*): Annenin otoritesi altında olmak. Krş. **ataerkil.**

anasoyluluk (*matriliny*): Kadınlar üzerinden türeyiş. Ayrıca bkz. **anayanlı soy.**

anayanlı çapraz kuzen evliliği (*matrilateral cross-cousin marriage*): Erkeğin, dayısının kızıyla evlenmesi. **Atayanlı çapraz kuzen evliliğinin** aksine bu yaygın evlilik biçimi, akraba gruplarını birbirlerine göre konumlandırır ve tekrarlandığında,

bunlar arasında hiyerarşik ilişki yaratır: Ya kız verenler ya da kız alanlar üstün konuma geçer.

anayanlı soy (*matrilineal descent*): Soyun, kadınlar üzerinden ilerlemesi (anneden çocuklara). Ayrıca **rahim soyu** olarak da bilinir.

anlambilim (*semantics*): Anlamla ilgili dil düzeyi ya da dilbilim dalı. Ayrıca bkz. **biçimbilim, sesbilim, sözdizimi.**

anlamsal bellek (*semantic memory*): Şeylerin anlamına ilişkin bellek. Genel bilgiyi oluşturan kavramlar. Olaysal bellekle birlikte, anlamsal bellek, yöntemsel (ya da örtük) bellekten ayrı olarak bildirimsel belleğin bir kısmını oluşturur. Yöntemsel bellek, örneğin, nasıl bisiklet sürüleceğini hatırlamayı içerir.

atayanlı çapraz kuzen evliliği (*patrilateral cross-cousin marriage*): Erkeğin, halasının kızıyla evlenmesi. Mükerrer **anayanlı çapraz kuzen evlilikleri** akraba gruplarını birbirlerine göre konumlandırırken (erkek, babası gibi grup içinden biriyle evlenir), atayanlı çapraz kuzen evliliğinin etkisi bunun tersidir. Dolayısıyla, bir kurum olarak istikrarlı değildir.

Australopitekuslar (*Australopithecines*): *A. africanus* gibi "narin" türleri ve *A. robustus* (*Paranthropus robustus*) gibi "gürbüz" türleri içeren cins. Australopitekuslar yaklaşık beş ila bir milyon yıl önce doğu ve Güney Afrika'da yaşamıştır.

avcı-toplayıcı düşünce kipi (*hunter-gatherer mode of thought*): Mülk edinmeyi değil, yiyecek toplayıp paylaşmayı vurgulayan ideoloji için uydurduğum terim. **Yiyecek arama düşünce kipi** olarak da bilinir. Bu ideoloji, avcı-toplayıcılarda yaygındır. Zıddı, **birikimci düşünce kipidir.**

Avustralya Yerlileri (*Aboriginal*): Avustralya'nın asıl popülasyonu. İlk yerleşim genelde BÖ 60.000 ile BÖ 40.000 arasındadır. *Homo sapiens*'in Ortadoğu'ya ya da Avrupa'ya yerleşmesinden önce.

ayna sinir hücresi sistemi (*mirror neuron system*): Hem başkasının eylemlerini hem de kişinin kendi eylemlerini ayna görüntüsü halinde algılama yeteneğini düzenleyen sistem. Bu sistemi beyindeki Broca bölgesi düzenler.

basit sistem (*elementary system*): Pozitif evlilik kuralları içeren akrabalık yapısı için Lévi-Strauss'un uydurduğu terim. Örneğin kişi, çapraz kuzenleri kapsayan kategoriden biriyle evlenmekle yükümlüdür. Zıddı **karmaşık sistemdir.** Ayrıca bkz. **Crow-Omaha yapısı.**

beş kip (*five modes*): Sir Grahame Clark'ın belirlediği, basit kesicilerden karmaşık nesnelere (taşı, tahtayla, deriyle ya da çimle birleştirmek) varana dek beş taş teknolojisi biçimi. Böylesi daha incelikli olduğu için kimi arkeologlar, geleneksel dönemler ya da Alt Paleolitik, Oldovan gibi coğrafi isimler yerine bu sınıflandırmayı kullanır. Bkz. **Kipler 1, 2, 3, 4, 5.**

betimlemeli ve yapısal dilbilim (*descriptive and structural linguistics*): Dilbilimde eski yaklaşımlar. Dil çeşitliliğini ve belirli dillerin yapılarının vurgulan-

masını temel alır. Bunlar da sırasıyla Leonard Bloomfiled ile Ferdinand de Saussure'ün görüşlerine dayanır.

biçimbilim (*morphology*): Dilbilimde, çoğunlukla kelimelerden daha kısa olan anlam birimlerinin çalışılması. Örneğin *köpekler* kelimesi, *köpek* (bir köpekgil) ve *ler* (çoğul eki) biçimbirimlerinden meydana gelir.

biçimbirim (*morpheme*): Anlam birimi. Bkz. **biçimbilim.**

bireyoluş davranışı (*ontogenic behaviour*): Tek başına bir organizmanın davranışı. Ayrıca bkz. **soyoluş davranışı.**

birikimci düşünce kipi (*accumulation mode of thought*): Mülk edinmeyi vurgulayan ideolojiye dair uydurduğum terim. Bu ideoloji, Neolitik döneme ve Neolitik sonrası döneme aittir. Karşıtı, **yiyecek arama düşünce kipidir**.

Blombos mağarası (*Blombos Cave*): Güney Afrika'da Hint Okyanusu kıyısında arkeolojik kazı alanı; Chris Henshilwood, Francesca d'Errico ve ekibi tarafından açığa çıkarılmıştır. Toprak boyayla işlenmiş parçalar (BÖ 77.000'den itibaren) ve erken dönem boncuk işleri bakımından önemlidir.

BÖ (*BP*): "Bugünden Önce (*Before Present*)" tabirinin kısaltması. Hassas tarihlendirme ölçüsü olarak kullanıldığında 1950 yılı kastedilir (radyokarbon tarihlendirmenin uygulanmaya başladığı zaman).

Broca bölgesi (*Broca's area*): Beynin konuşma üretimi ve konuşmanın anlaşılmasıyla ilgili bölgesi. Baskın (sol) beyin yarımküresinin alın lobunda bulunur. Krş. **Wernicke bölgesi, "Mead Çevrimi".**

Brodmann bölgesi (*Brodmann area*): Beyinde sol yarımküre içinde karmaşık bir alan. Seslerin ve anlamın akıcılığıyla ilgilidir.

Broken Hill: "Rodezya İnsanı"nın yeri; o zamanki adıyla Kuzey Rodezya'da 1921'de bir madende keşfedilmiş *Homo heidelbergensis* fosili. Bu isim, Avustralya'daki benzer bir madenden alınmadır. Zambia'daki kasaba günümüzde Kabwe adıyla anılıyor.

Campi Flegrei: Napoli yakınlarında, su altında kalmış bir yanardağ. Neandertallerin BÖ 39.000'de bu dağın püskürmesi sonucu yok olduğu ileri sürmüştür.

cinsel seçilim (*sexual selection*): Darvinci kuramda, doğal seçilimin birincil aracı: eş rekabeti üzerinden seçilim.

cömert çevre (*giving environment*): Nurit Bird David'in, avcı-toplayıcıların çevreleri için uydurduğu terim. Bu çevrede orman ya da çöl, aldığından çok kaynak verir.

Cro-Magnon: Avrupa'nın eski modern insanları; isimlerini, 1868'de güney Fransa'da kazılan bir arkeolojik alandan alırlar.

Crow-Omaha yapısı (*Crow-Omaha structure*): Ya "Crow" ya da Omaha" terminolojisi barındıran akrabalık yapısı için Lévi-Strauss'un uydurduğu terim (buna göre, belirli akrabalık terimleri bütün soya uygulanır; "Crow" için anasoylu, "Omaha" için atasoylu); bu yapıda evlilik yasakları, soylarda öyle kapsamlı hale gelir ki "karmaşık" sistemler "basit" sistemlere benzemeye başlar.

çapraz akraba (*cross-relative*): Ayrı cinsiyetten kardeşlerin bağıyla soydaş akrabalık.

çapraz kuzen (*cross-cousin*): Hala çocuğu ya da dayı çocuğu. Krş. **paralel kuzen.**

Çok Bölgede Süreklilik Modeli (*Mutiregional Continuity Model*): **Çoklubölge hipotezinin** başka bir adı (aşağıya bakınız). Örneğin bu model, Asyalıların Asyalı *Homo erectus*'tan ve Avrupalıların Avrupalı *H. erectus*'tan ya da Neandertallerden evrimleştiğini ileri sürer.

çokeşli evlilik (*polygamous marriage*): Aynı anda birden fazla kişiyle evli olmak: ya çokkarılılık (birden fazla karı) ya çokkocalılık (birden fazla koca) ya da "grup evliliği".

çoklubölge hipotezi (*multiregional hypothesis*): Modern insanın farklı farklı eski biçimlerden evrimleştiğini ileri süren kuram. Krş. **Afrika'dan Çıkış, Afrika'da Yakın Tarihli Doğuş.**

darboğaz (*bottleneck*): Nüfusun sayıca hızlı ve muazzam düşüşü. Yanardağ püskürmesi ya da deprem gibi olaylardan kaynaklanır. **Kurucu etkisi** sonucunu doğurabilir, genetik sürüklenmeye yol açar.

Darvinci (*Darwinian*): Charles Darwin'in fikirleriyle ilişkili (1809-82). Özellikle **doğal seçilim** aracılığıyla evrim kavramı. Krş. **Lamarkçı.**

davranışsal modernlik (*behavioural modernity*): Modern insanlarda ortak olup eski atalarda bulunmayan kültürel ve davranışsal özellikler kümesi. Bu özellikler arasında dil, mitoloji, din ve sanat bulunuyor.

d-dil (*E-language*): Dilin dışsal ya da konuşmayla ilgili yönlerine Noam Chomsky'nin verdiği ad. Krş. **i-dil** ve **p-dil.**

Demir Çağı (*Iron Age*): Afrika'nın büyük kısmında, tarımın ortaya çıkışıyla ve Bantu dili konuşan popülasyonlarla, bunların göçüyle bağdaşan çağ. Başka yerlerde, demir kullanan popülasyonların çağı, Bronz çağının ardından, yaklaşık MÖ 1300'de başlamıştır.

dengeli mütekabiliyet (*balanced reciprocity*): Kaynak ya da mal mübadelesinin eşitlik zemininde yapılmasına ilişkin Marshall Sahlins'in uydurduğu terim. Krş.: **genelleşmiş mütekabiliyet, olumsuz mütekabiliyet.**

Denisova mağarası (*Denisova Cave*): Sibirya'nın güneyinde Altay dağlarında bir mağara, **Denisovalıların** yuvası. 50.000 ila 30.000 yıl önce mesken tutulmuştur. Kazı çalışmaları sürüyor.

Denisovalılar (*Denisovans*): Yeni keşfedilmiş insansı türü. *Homo heidelbergensis*'ten türemiş olan grup, henüz isimlendirilmemiştir. Yaklaşık 40.000 yıl önce Neandertallerle ve *H. sapiens*'le çiftleştiğine dair bulgular var.

dışevlilik (*exogamy*): Grup dışından biriyle evlenmek. (Grup içi evlilik, **içevlilik** adıyla bilinir, grup içi ya da dışı evliliğe izin veren kurala **agami** denir.)

DİA (MiS): Deniz izotop aşaması (*marine isotope stage*). Deniz izotop aşamaları, oksijen izotopu oranlarındaki değişiklikler üzerinden hesaplanır. Jeolojik zamanda ılık ve soğuk dönemlerin birbirini takip etmesini, dolayısıyla deniz seviyesindeki değişimleri gösteren tahminler verir.

dil ailesi (*language family*): Aynı atasal dilden ötürü ortak soydan gelen dillerin grubu. Ayrıca bkz. **kök-dil.**

dil kapasitesi (*capacity for language*): İnsanların hem konuşma bağlamında hem de anlama bağlamında doğal dil geliştirme yeteneği. Pek çoklarının iddiasına göre, bu kapasite dilin biyolojik kökünde bulunuyor.

dil kemiği (*hyoid*): Çene altındaki nal şekilli kemik. *Homo sapiens sapiens* ile Neandertallerde benzer olduğu söylenir.

dil tarihlendirmesi (*glottochronology*): sözcük sayılama yöntemi. Sözcüklerin ortak bir hızla kaybedildiği, dolayısıyla iki akraba dilin ıraksaması arasındaki zamanın yani dilsel genetik mesafenin ölçülebileceği varsayımına dayanır.

dil yetisi (*language faculty*): Dili kullanma yetisi. **İ-dille** ilişkilidir, özellikle Noam Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi düşüncesinde. Bu, dilin içsel, biyolojik bir yönüdür, dilsel düşünceyi mümkün kılar.

dilbilgiselleşme kuramı (*grammaticalization theory*): İnsanlar dilbilgisi konusunda daha yaratıcı oldukça dilin evrimleştiği düşüncesi. Bu sürecin itici gücü, bilinçli düşünce değil, **dil kapasitesi** içinde evrimci bir mekanizmadır.

dilbilimsel antropoloji (*linguistic anthropology*): Antropolojik dilbilimin eşanlamlısı. Dell Hymes (1927-2009), "dilbilimsel antropoloji" ifadesini savunuyordu, çünkü dilbilimi daha geniş antropoloji disiplininin içine yerleştiriyordu.

DNA: Deoksiribonükleik asit. Genetik bilgiyi içeren madde. Ayrıca bkz. **mtDNA, Y kromozomu DNA'sı.**

doğal dil (*natural language*): Doğal süreçler aracılığıyla oluşan, evrimleşen, kasten icat edilmeyen dil.

doğal seçilim (*natural selection*): Darvinci evrimin mekanizması; kalıtsal özellikler, doğal seçilim aracılığıyla nesilden nesile aktarılır. Doğal seçilim ya cinsel seçilimi (yani eş rekabeti) ya da ekolojik seçilimi içerebilir. İki seçilimde de, hayatta kalıp üreyenler, sonraki nesilleri oluşturacaktır.

dönüşümsel dilbilgisi (*transformational grammar*): Derin yapı düşüncesini temel

alan dilbilim yaklaşımı. Bu yaklaşımda, derin yapıları gerçek cümlelerin temsil ettiği yüzey yapılarına dönüştüren kurallar vardır.

dörtlü (*tetradic*): Avustralya'nın bölüm sistemine benzeyen dört parçalı sistem. N. J. Allen'ın asal insan akrabalık yapısına ilişkin varsayımıdır. 100.000 yaşında olabilir (tartışmalı bir konu). Bu tarih, ilk önce Afrika'da ortaya çıktığını ima ediyor.

edim (*performance*): Dilin uygulamaya dönük yönleri, yani konuşma için Noam Chomsky'nin eskiden kullandığı terim. Krş. **edinç.**

edinç (*competence*): Noam Chomsky'nin, dilin ülküselleştirilmiş yönü için belirlediği eski terim: dil konuşma ve bir sözcenin dilbilgisi uygunluğunu belirleme yetisi. Krş. **edim.**

eidos: Bir kültürel geleneğin biçimi ya da yapısı. Ayrıca bkz. **ethos**, bunun bir anlamda zıddıdır.

ensest (*incest*): Sosyal antropolojide, yasaklı akraba kategorisinin üyesiyle cinsel ilişkiye girmek (mutlaka yakın akraba olması gerekmez).

Eolitik (*Eolithic*): "Taş Çağı Şafağı" farz edilen dönemin eski adı. Bunun yerini **Paleolitik** terimi almıştır.

erişilebilirlik (*retrievability*): Kelimeler ile olaylar arasındaki ilişki sayesinde geçmişi hatırlama yetisi (Morrison ile Clay'in düşüncesi). Olaysal bellekten otobiyografik belleğe dönüşümü ima eder.

Erkek Antilop Dansı (*Eland Bull Dance*): Kimi Kalahari Buşman gruplarının icra ettiği dans. Erkek antilopu temsil eden erkek, dans ateşinin etrafında kadınları "kovalar". Yetişkinliğe kabul töreni yapılan kadınların ilk menstrüasyon döneminde icra edilir. Bu danstan itibaren kızların evlenmesi serbesttir.

Erken Taş Çağı (*Early Stone Age*): Sanatın, ritüelin, dilin, vesairenin icadından önceki Paleolitik döneme Güney Afrika ekolünün koyduğu isim (Orta Taş Çağı). Eski Taş Çağı da denir.

eşasıllılar (*cognates*): Aynı asıl kelimeden türetilmiş iki ya da daha fazla kelime. Çoğunlukla anlamları aynıdır; fakat anlamları değişik olabilse de her zaman böyle değildir, örneğin İngilizce *dish* (tabak) ve Almanca *Tisch* (masa, sofra) kelimeleri gibi. Çoğunlukla sesleri kulağa aynı gelir; fakat ses kaymalarıyla bu da değişebilir, örneğin İngilizce *heart* (kalp) ve Latince *cardia* (kalp) kelimeleri gibi.

ethos: Bir hadisenin ya da kültürel geleneğin ayırt edici özelliği. Zıddı **eidos**tur, bunun biçimini ya da yapısını temsil eder.

etkilenen (*patient*): Dilbilgisi kuramında, bir eylemin nesnesi olan kişi ya da şey. Karşılaştırınız **fail** ve **etkilenme ilişkisi.**

etkilenme ilişkisi (*thematic relation*): Dilbilgisi kuramında, **fail** ile **etkilenen** arasındaki ilişki.

evrensel akrabalık, evrensel akraba kategorisi (*universal kinship, universal kin categorization*): Bir toplumdaki herkesin, bir ilişki terimiyle sınıflandırıldığı ve buna uygun olarak muamele gördüğü sistemler. Bu tür sistemlerde herkes bir akraba kategorisine dahil olur.

Evrensel Dilbilgisi (*universal grammar*): Tüm dillerin temelde benzeştiği düşüncesi. Doğuştan geldiği düşünülen belirli yapısal özelliklerin ortak olduğu söylenir. (Genelde baş harfleri büyük yazılır: *Evrensel Dilbilgisi.*)

evrimcilik (*evolutionism*): Biyoloji biliminde, "yüksek" organizmaların "aşağı" biçimlerden evrimleştiğini söyleyen kuram. Sosyal antropolojide, daha iyiye doğru değişikliği ya da basitten karmaşığa ilerlemeyi vurgulayan artzamanlı bakış açısı. "Devrimci" bakış açısının aksine, bu terim aynı zamanda, bu tür hızlı değişim yerine yavaş değişime de atıfta bulunur. Krş. **yayılımcılık.**

evrimsel zindelik (*fitness*): Darvinci kuramda, bireyin üreme başarısı. Bunun ölçüsü, genlerini sonraki nesillere aktarmasıdır.

fail (*agent*): Dilbilgisi kuramında, eylemin nedeni olan kişi ya da şey. Krş.: **etkilenen** ve **etkilenme ilişkisi.**

Foucaultcu (*Foucauldian*): Michel Foucault'nun fikirlerine atfen, özellikle **söylem.**

FOXP2: Beyin ve akciğer gelişimini denetleyen gen. Aynı zamanda insanlarda konuşmayı ve beynin karmaşık dilbilgisi kurallarını biçimlendirmesini de denetler. *Homo* evrimi sırasında gerçekleşmiş FOXP2 mutasyonunun, insanın dil becerilerinin gelişiminden kısmen sorumlu olduğuna inanılıyor.

Geç Taş Çağı (*Later Stone Age*): Güney Afrika'da, yakın tarihli taş alet geleneklerinin çoğu ve ilintili toplumsal örgütlenme için yararlanılan terim. Yaşam tarzları, Demir Çağı'nda Bantu dili konuşan halkların gelişinin öncesine dayanan, Güney Afrikalı modern avcı-toplayıcıları ve çobanları kapsar.

gelin hizmeti (*bride service*): Bu görenekte erkek, kaynanasına ve kayınpederine hizmet eder, örneğin onlar için avlanır. Avcı-toplayıcılarda yaygındır, çoğunlukla evlilikten sonra birkaç yıl sürer.

genelleşmiş mütekabiliyet (*generalized reciprocity*): Marshall Sahlins'in kaynakların ya da malların karşılık beklenmeden bedava verilmesi için uydurduğu terim. Krş. **dengeli mütekabiliyet, olumsuz mütekabiliyet.**

genetik mesafe (*genetic distance*): Biyolojide, iki akraba tür ya da popülasyon grubu arasındaki zaman mesafesi. Dilbilimde, iki akraba dil arasındaki benzer mesafe.

genetik sürüklenme (*genetic drift*): Alel frekansında nesilden nesile rasgele dalgalanma.

genom (*genome*): Bireyin genlerinde, kromozomlarında vb. şifrelenmiş genetik bilginin toplamı; genetik haritalama ve DNA dizileme kullanılarak belirlenir.

Gondvana: Michael Witzel'a göre, Afrika'nın, Avustralya'nın ve Andaman Adaları'nın mitolojilerinin çoğunun ortak kaynağı.

görecilik (*relativism*): Kültürel evrenseller ya da evrensel değerler varsayımına karşı çıkan dünya görüşü. Sosyal antropolojide, çoğunlukla, bir değerler kuramından ziyade bir kültürel görecilik biçimine atıfta bulunur.

gösteren (*demonstrative*): Atıfta bulunulan kişiyi ya da şeyi belirtmek.

gösterge (*sign*): Saussurecü düşüncede, kelime (imleyici) ile imlediği şey arasındaki ilişki.

gösterge devrimi (*signifying revolution*): Anlama işaret eden kelimelerin kullanımını devreye sokan devrimci dil değişimi için uydurduğum terim.

göstergesel (*signifying*): Bir kelime (biçimbirim) ile anlam arasındaki, dolayısıyla herhangi bir nesne ile anlamı arasındaki ilişkiyle ilintili olan.

Holosen (*Holocene*): İçinde olduğumuz jeolojik çağ. Yaklaşık 10.000 yıl önce, Pleyistosen'den sonra başladı.

Homo: İnsanların mensubu olduğu cins. Tüm *Homo*'lar en genel anlamda "insan" sayılır.

Howiesons Poort: Orta Taş Çağının ileri bir kültür geleneği; kabaca 66.000 ila 59.000 yıl önce saplı mikrolit nesneler ve toprak boya kullanımı içeriyor.

Hxaro ya da **xaro**: Ju/'hoansi ve Güney Afrika'nın kimi grupları arasında bulunan bir takas sistemi. Bireyler, talep üzerine, tüketilemez mallarını verir, karşılığını bir süre sonra alırlar. Bu vadeli **dengeli mütekabiliyet** sistemi, kişinin *xaro* ortağının arazisinde avlanma ya da yiyecek toplama hakkıyla ilişkili bir **genelleşmiş mütekabiliyet** sistemi üzerine kurulmuştur. Ju/'hoansilerde ortalama *xaro* ortağı sayısı on altıdır. (Doğru imlası *xaro*'dur, ama literatürde *hxaro* sözcüğü yerleşmiştir.)

içevlilik (*endogamy*): Grup içi evlilik. (Grup dışı evlilik, **dışevlilik** adıyla bilinir, grup içi ya da dışı evliliğe izin veren kurala **agami** denir.)

ikideğişkelilik (*diglossia*): İki dil konuşma yeteneği, fakat ilginç olan durum, her birinin farklı amaç için kullanılmasıdır. Örneğin, bir tanesi gündelik kullanımda konuşulurken, öbürü teknik kullanım içindir.

İkiz Nehirler (*Twin Rivers*): Zambia'da, boya kullanımına dair en eski tarihli bulguların elde edildiği mevki. 400.000 ila 260.000 yıl öncesine uzanır ve *Homo heidelbergensis*'e atfedilir.

i-lisan (*I-language*): Lisanın içsel ya da bilişsel yönleri için Noam Chomsky'nin

belirlediği terim. Krş. **d-lisan** ve **p-lisan**.

ilişkisel söyleşme (*phatic communion*): Bronislaw Malinoswki'nin selamlaşmak, hava durumu hakkında konuşmak, çeşitli ritüel iletişim biçimleri gibi kısa sohbetler için uydurduğu terim.

ilk bolluk toplumu (*original affluent society*): Avcı-toplayıcı toplumsal yaşamı için Martin Sahlins'in uydurduğu terim; burada "bolluk", biriktirilmiş servetten ziyade boş zamanla ölçülür. Avcı-toplayıcılar, avcı-toplayıcı olmayanlara kıyasla, geçimle ilintili faaliyetlere *daha az* vakit harcar.

ilkel dil (*rudimentary language*): Kendi lisan kuramımda (Derek Bickerton'ın kuramından türetilmiştir), sadece basit sözdizimi barındıran lisan. Krş. **kök-dil.**

insan devrimi (*human revolution*): Charles Hockett ile Robert Ascher'ın 1964'te, kuyruksuz maymunlardan ayrı olarak insanlığa can vermiş devrimci biyolojik ve teknolojik ilerlemelere taktıkları isim. Bugün bu terim zaman zaman, "simge devrimi" gibi daha yeni ilerlemeler için de kullanılır.

insangiller (hominids) (*Hominidae*): Mevcut kullanımda, büyük kuyruksuz maymunları ve insanları içeren Linneausçu aile. Eski kullanımında, *Homo*'yu ve yakın ata türleri de kapsıyordu.

insansılar (hominins) (*Hominini*): İnsanları ve insan atalarını içeren Linneausçu oymak. Mevcut kullanımda australopitekusları içerir ama eskiden daha dar tanımlıydı.

işlev kayması (*exaptation*): Bir özelliğin işlevinde değişiklik. Örneğin, kuşun tüyleri vücut sıcaklığını düzenlemek için evrimleşmiş olabilir, ama daha sonra uçuşu mümkün kılan işlevi de edinmiştir.

jest (*gesture*): İletişimin sözsüz biçimleri, yani parmak, el, kol ya da beden hareketleriyle iletişim.

Kabwe: Orta Zambia'da bir kasaba; eskiden Broken Hill adıyla bilinirdi. "Rodezya İnsanı" keşfinin yapıldığı yer.

kaçınma ilişkisi (*avoidance relationship*): Hürmet ve saygı gerektiren akraba ilişkisi, örneğin kayınlar ya da karşı cinsten kardeşler arasında. Bunun zıddı **şakalaşma ilişkisi**dir.

Kanzi: 1980 doğumlu erkek bonobo. Kelimeleri temsil eden resimlerden faydalanarak iletişim kurmayı öğrenmesiyle ünlüdür, ayrıca video izleyerek Amerikan işaret dili de öğrenmiştir.

Kapthurin: Kenya'da, erken dönemde toprak boya kullanılmış bir kazı alanı. Aşölyen çağından Orta Taş Çağına geçiş dönemine tarihlendiriliyor.

karbon-14 (*carbon-14*): Arkeologların, kemikler, insan eseri nesneler ya da odun

kömürü gibi karbon içeren malzemelerin yaşını tahmin etmek amacıyla kullandığı tarihlendirme yöntemi. Bu yöntem, radyoaktif olmayan karbon izotoplarının yanında ufak miktarlarda bulunan radyoaktif karbon izotoplarının bozunma hızını temel alır.

karmaşık sistem (*complex system*): Negatif evlilik kuralları barındıran akrabalık yapısı için Lévi-Strauss'un uydurduğu terim. Örneğin kişi erkek ya da kız kardeşi olarak sınıflandırılmamış biriyle evlenmek zorundadır. Ayrıca bkz. **basit sistem.**

Kebara: İsrail'de bir Neandertal mezarının kazı alanı, yaklaşık 60.000 yıllıktır.

kemer dolgusu (*spandrel*): Biyolojide, evrimin tesadüfi yan ürünü olarak işlev edinen yapı. Dilbilimde benzer bir kavram. Örneğin Chomsky, **dil yetisini** açıklarken kemer dolgusu kavramından yararlanır. (Terim mimarlıktan alınmadır. Burada, kemerler arası dolgu alanına atıfta bulunur.)

kırma anadili (*creole*): Kırma dilin birinci dil olarak konuşulması sonucunda oluşan tam teşekküllü dil. Ayrıca bkz. **kırma dil.**

kırma dil (*pidgin*): Basitleştirilmiş bir dil. Ortak dili olmayan iki ya da daha fazla konuşma topluluğunun temas kurması sonucunda oluşur. Ayrıca bkz. **kırma anadili.**

Kipler 1, 2, 3, 4, 5 (*Modes 1, 2, 3, 4, 5*): Taş aletler için sınıflandırma sistemi; Afrikalı ve Avrupalı sınıflandırmaları birleştirmek amacıyla 1960'larda Grahame Clark tarafından tasarlanmıştır. Ayrıca bkz. **beş kip.**

Koko: Dişi goril (1971-2018). Amerikan İşaret Dilini kullanmak üzere yetiştirildi. En az 375 işaret biliyordu.

kolektif bilinçdışı (*collective unconscious*): Adolf Bastian'a, Lucien Lévy-Bruhl'a, C.G. Jung'a, Claude Lévi-Strauss'a atfedilebilecek fikir. Bilinçdışını vurgular, örneğin düşleri. Emile Durkheim'ın **toplu bilinçlilik** kavramının bazen zıddı sayılır.

konuşma (*speech*): Fiilî sözlü bilgi aktarımı. Ayrıca bkz. **parole.**

kök-dil (*proto-language*): Kendi lisan kuramımda (Derek Bickerton'ın kuramından türetilmiştir), basit cümleler ya da kelime düzeni kuralları olmaksızın yalnızca kelimeler ve sözcük öbekleri. Krş. **ilkel dil**. Başka bir deyişle, dil ailesinin atasal dili.

köy işaret dili (*village sign language*): Sağır insanlardan oluşan yalıtık bir grubun üyelerinin kendiliğinden icat ettiği işaret dili. Bu tür dilleri genelde hem işitenler hem de işitme engelliler kullanır. Krş. **sağırlar topluluğu işaret dili.**

kromozom (*chromosome*): Hücresel DNA yapısı.

kurucu etkisi (*founder effect*): Genetik çeşitlenme kaybı. Az sayıda bireyin göç

edip yeni popülasyon kurmasıyla görülür. Ayrıca bkz. (nüfus) **darboğaz.**

kültür alanı (*culture area*): Benzer kültüre sahip insanları barındıran coğrafi bölge.

kültür çevresi (*culture circle*): İlintili kültür özellikleri yığını ya da bunların bulunduğu coğrafi alan. Alman-Avusturyalı yayılımcıların temel fikri; onlara göre bu çevreler, eski kültür çevrelerinde derece derece yayılır. Almanca *Kulturkreis* kelimesinden.

kültür-tarihsel arkeoloji (*culture-historical archaeology*): Etnik grupları, bunların maddi kültürleriyle tanımlayan geleneksel arkeoloji kuramı. 1960'larda bunun yerini süreçsel arkeoloji almıştır.

Lamarkçı (*Lamarckain*): Jean Baptiste Lamarck'ın (1744-1829) görüşlerine ilişkin olan. Özellikle, edinilmiş özelliklerin kalıtımla aktarılabilmesi düşüncesi. Krş. **Darvinci.**

langue: Ferdinand de Saussure'ün, dilbilimsel yapı ya da dilbilgisi anlamında dil için uydurduğu terim. Benzetme yapmak gerekirse, bu, hem gerçek dilin hem de kültürün "dilbilgisi" olabilir. Krş. ***parole.***

Lavrasya (*Laurasian*): Michael Witzel'e göre, Güney Amerika, Doğu, Hint, Avrupa mitolojilerinin ortak kaynağı.

maddi kültür (*material culture*): İnsanların, varsayılan kültürel gelenekleri uyarınca imal ettiği nesneler, örneğin arkeologların gün yüzüne çıkardığı taş aletler ya da etnografların kaydettiği kültürel yaşamın maddi kısımları.

mafisa: Geleneksel Tswana uygulaması. Göçebe çoban, sığırlarını ya da keçilerini bir vekile emanet eder. Hayvanlara bakmanın karşılığı olarak, vekil sütü alır, bakımı sırasında ölen hayvanların etini yer. Mal sahibi döndüğünde bakıcıya hizmetlerinin karşılığı olarak bir-iki dana verebilir. Krş. **ters *mafisa.***

masraflı doku hipotezi (*expensive tissue hypothesis*): Leslie Aiello ile Peter Wheeler'ın ifade ettikleri hipotez; buna göre, et sindirme yetisi, beynin büyümesini sağlamıştır.

mecaz (*metaphor*): Örnekseme ya da farklı anlam düzeyleri arasında benzerlik ilişkisi. Mecaz kelimenin tam anlamıyla yalandır (örneğin, "bu adam bir domuz").

"Mead Çevrimi" (*Mead's Loop*): İnsanların (muhtemelen insan atalarının da), şeyleri başka birinin bakış açısıyla görme yetisi. Sinir sistemi düzleminde, beyindeki Broca bölgesinde hayata geçer. Sosyolog G. H. Mead'in adı verilmiştir. Mead, özneler arası iletişimin toplumsal doğasını kabul ediyordu.

mem (*meme*): Richard Dawkins'in kültür birimi için uydurduğu terim: kültür içinde bireyler arasında aktarılan bir düşünce ya da davranış. İşlevi bakımından **gen**e benzer (genetik biliminde).

memetik (*memetic*): Memlere dair kuramsal çalışmalara ilişkin olan. Richard Dawkins'in (1976) *Gen Bencildir* kitabındaki fikirleri temel alır.

Mezolitik (*Mesolithic*): Paleolitik ile Neolitik arasında, Avrupalı ve Asyalı taş alet geleneği. Bu terim, "orta taş çağı" anlamına gelir, fakat Güney Afrika'nın Orta Taş Çağı'yla karıştırılmamalı; çünkü bu kabaca, Avrupa'daki Üst Paleolitik dönemin karşılığıdır.

mikrolit (*microlith*): Minik taş alet, örneğin küçük fırlatma ucu. Genelde, mızrak fırlatıcı yani "atlatl" gibi daha karmaşık bir aletin parçası varsayıldıkları için önemli.

mistik düşünce (*mystical thought*): Herkesin zihninde var olan ama genelde "ilkel" düşünceyle bağdaştırılan düşünce süreçleri için Lucien Lévy-Bruhl'ün uydurduğu terim: doğayla ya da ruhlar âlemiyle iletişim.

moleküler biyoloji (*molecular biology*): Molekül seviyesinde biyoloji çalışmaları.

moleküler saat (*molecular clock*): Genetik ıraksamanın zaman ölçümü; genomlar arasında sabit bir mutasyon hızı varsayar.

Mousterien: Orta Paleolitik, Neandertal dahil, 100.000 ila 35.000 yıl öncesine uzanan taş alet geleneği; özelliği, yeniden yontulmuş yongalardır. Dordogne'daki Le Moustier kaya oyuğunun adı verilmiştir.

Movius Hattı (*Movius Line*): Arkeolojide, Güneydoğu Asya'nın batısındaki daha "geri" olduğu düşünülen taş alet teknolojisi ile doğusundaki daha ileri teknolojiler arasındaki bölünme.

mtDNA: Mitokondri DNA'sı. Hücre içinde belirli işlevler yerine getiren DNA biçimi. Genetik araştırmalarda önemi, insanlarda ve pek çok türde, sadece kadınlar üzerinden kalıtımla aktarılması, dolayısıyla anayanlı soya işaret etmesinden ileri geliyor. Ayrıca bkz. **Y kromozomu DNA'sı.**

Mungo gölü (*Lake Mungo*): Yeni Güney Galler'de kazı alanı, Avustralya'da çok eski bir yerleşim. Bu kazı alanı, hem defin hem ölü yakma kanıtlarını içeriyor. Tarihi tartışmalıdır, ama genelde en fazla BÖ 40.000 kabul edilir.

mutasyon (*mutation*): Genetik biliminde, bireyin evrimsel zindeliğini ve ondan türeyenleri etkileyen DNA dizisi değişiklikleri.

Neandertal (*Neanderthal*): *Homo neanderthalensis*'in ya da *H. sapiens neanderthalensis*'in gündelik kullanımdaki adı.

"Neandertal flütü" (*Neanderthal flute*): Tarihöncesinden kalma, müzik enstrümanı olduğu varsayılan nesne; bunun prototipi –flavta adı verilen modern enstrüman gibi– üzerine dört delik açılmış mağara ayısı uyluk kemiğidir.

neokorteks (*neocortex*): Beyin sapı ve limbik sistem hariç beynin ana kısmı.

Neolitik (*Neolithic*): Cilalı aletleri ve seramiği kapsayan taş alet endüstrisi. Bu terim aynı zamanda, bu endüstriyi tanımlayan toplumsal örgütlenme ve geçimlik yaşam tarzı tipleri için de kullanılır. Bunlar arasında, kalıcı yerleşim, köy yaşamı, hayvancılık ve tarım bulunur. "Yeni taş çağı" anlamına geliyor. Ayrıca bkz. **Mezolitik.**

Neolitikleşme (*Neolithization*): Gıda toplamaktan gıda üretimine geçiş; bu geçişe, iktisadi ve toplumsal örgütlenme değişiklikleri eşlik eder.

nüfus darboğazı (*population bottleneck*): Bir popülasyonda genetik çeşitlenmeyi azaltan nüfus düşüşü. Genetik araştırmalar sayesinde geçmişin nüfus darboğazları tespit edilebilir (örneğin Toba yanardağının püskürmesinin ardından yaşanan darboğaz).

nüve (*core*): Arkeolojide, alet üretmek maksadıyla yongaların yontulduğu taş.

Olaysal bellek (*episodic memory*): Olaylara ilişkin bellek. Olaysal bellek ile otobiyografik bellek arasındaki ilişki karmaşıktır, fakat genelde kişinin olaysal anılarının derlemesi, kişinin otobiyografik belleğini meydana getirir. Bu, **anlamsal bellekten** farklıdır. Ayrıca bkz. **taklitçi.**

Oldovan (*Oldowan*): Alt Paleolitik dönemin bir kısmı. Kabaca 2.600.000 yıl ila 1.700.000 yıl önce Doğu Afrika'nın ilk taş aletlerinin zamanı.

olumsuz mütekabiliyet (*negative reciprocity*): Marshall Sahlins'in, hırsızlığı ya da kumarı içeren "mübadele" için uydurduğu terim. Krş. **dengeli mütekabiliyet**, **genelleşmiş mütekabiliyet.**

Optimal yiyecek arama kuramı (*optimal foraging theory*): Ekoloji biliminde, organizmaların verili zamanda enerji alımını azamiye çıkardığını ileri süren bakış açısı. Çoğunlukla bu terim, antropolojide, insan davranışının evrimine atfen kullanılır.

Orta Paleolitik (*Middle Palaeolithic*): Paleolitik devrin orta dönemi, kabaca BÖ 300.000 ile 30.000 arası. Bu dönem, Avrupa'daki Neandertallerle ve *Homo sapiens*'in Afrika'da ortaya çıkışıyla bağdaşır.

Orta Taş Çağı (*Middle Stone Age*): Güney Afrika'nın taş alet geleneği; yaklaşık 300.000 ila 50.000 yıl öncesi. Erken modern ve modern insanlarla ve simge devrimiyle ilişkilidir. Kısaltması OTÇ.

ötekimerkezli (*allocentric*): Kişinin, kendisininki dışında bir perspektiften algılaması.

öykünme (*mimesis*): Taklit ya da temsil.

öz av kuralı (*own-kill rule*): Kişinin (normalde erkeklerin), kendi öldürdüğü eti yemesini yasaklayan kural için Chris Knight'ın uydurduğu terim. Bu tabu çoğunlukla enseste benzetilir; et başkasına verilir ya da değiştokuş edilir.

Paleolitik (*Paleolithic*): "Eski taş çağı" anlamına gelen terim. Erken ya da Alt (BÖ 3.600.000 ya da 3.500.000 ile 100.000 arasında, Oldovan ve Aşölyen), Orta (BÖ 300.000 ile 30.000 arasında, Mousterien) ve Geç ya da Üst (BÖ 45.000 ile 10.000 arasında, kimi gelenekler) Paleolitik dönemlere ayrılır.

Pan-Gaea: Michael Witzel'a göre, dünyanın ortak mitolojisi. *Homo sapiens*'in küresel göçlerinden önce Afrika'da bir kaynaktan doğmuştur.

Paranthropus: Gürbüz australopitekusun cins ismi. Bkz. **australopitekuslar.**

parçacık (*particle*): Kendi dilbilgisi işlevinden başka açık tanımı olmayan kısa bir işlev sözcüğü ya da dilsel birim. Örneğin, adın sonundaki çoğul eki gibi.

parole: Fiilî sözceler anlamında konuşma için Ferdinand de Saussure'ün uydurduğu terim. Benzetme yapmak gerekirse, toplumsal yapının (*langue*) aksine toplumsal eyleme atıfta bulunur. Krş. ***langue.***

peşin getiri (*immediate-return*): Küçük ölçekli avcı-toplayıcıların iktisadi ve toplumsal sistemi için James Woodburn'ün uydurduğu terim; bu sistemde, geçim etkinliğinde önceden planlamaya zaman ayrılmaz. Zıddı **vadeli getiri**dir.

Pleylstosen (*Pleistocene*): 2.600.000 yıl öncesinden 10.000 yıl öncesine kadar jeolojik çağ (ardından Holosen gelir). Özelliği, peş peşe gelen buzlanma dönemleridir.

P-lisan (*P-language*): Herhangi bir halktan bağımsız olarak var olan, ülküselleştirilmiş bir dil kavramı. Krş. **d-lisan** ve **i-lisan.**

Pliyosen (*Pliocene*): Pleyistosen'den önceki jeolojik çağ. Yaklaşık 5.400.000 yıl öncesinden 2.600.000 yıl öncesine kadar.

post-süreçsel arkeoloji (*post-processual archaeology*): Arkeoloji yorumlarının öznelliğini vurgulayan bir arkeoloji kuramı eğilimi. 1970'lerin ikinci yarısında ve 1980'lerde, **süreçsel arkeolojiye** tepki olarak doğdu.

potasyum-argon tarihlendirmesi (*potassium-argon dating*): Potasyum izotopunun argona bozunma hızını ölçmekten faydalanan tarihlendirme yöntemi. Radyokarbon tarihlendirme mümkün olmadığında başvurulur.

radyokarbon tarihlendirme (*radiocarbon dating*): Radyoaktif karbon 14 izotopunun bozunma hızını ölçen tarihlendirme yöntemi. Sınırı yaklaşık 60.000 yıldır. Daha eski tarihleri belirlemek için başka yöntemler gerekir (örneğin **potasyum-argon tarihlendirme**).

"Rodezya İnsanı" (*Rhodesian Man*): O zamanki adıyla Kuzey Rodezya'da (günümüzde Zambia)1921'de Broken Hill madeninde keşfedilmiş *Homo rhodesiensis* ya da *Homo heidelbergensis* fosili.

sağırlar topluluğu işaret dili (*deaf community sign language*): Aynı işaret dilini konuşan işitme engelli insanlar topluluğu. Bu topluluk, doğal bir oluşum de-

ğildir, örneğin bir eğitim kurumunda bir araya getirilmiş insanlardır. Krş. **köy işaret dili.**

Sahul: Avustralya'nın ve Yeni Gine'nin kıta sahanlığı ve bir zamanlar bunun büyük kısmını kaplayan Pleyistosen kara kütlesi. Ayrıca bkz. **Sunda.**

sap takma (*hafting*): Taşı ahşap nesnelere takmak, örneğin mızrak ucunu, mızrak sapına deri kayışlarla ya da tutacaktaki zıvanaya oturtarak tutturmak.

Saussurecü (*Saussurian*): Ferdinand de Saussure'un (1857-1913) fikirlerine ilişkin olarak. Özellikle, ölümünden sonra basılmış *Genel dilbilim dersleri* (Fransızca edisyonu, 1916) kitabındaki, eşzamanlı lisan öğrenimiyle ilgili fikirlerine ilişkin.

sesbilgisi (*phonetics*): Ses sistemindeki yerinden bağımsız olarak, sesin, öznel işitsel ya da akustik doğasına dair araştırmalar (sesbirimbilim ya da sesbilim). Köşeli parantezlerle temsil edilir, örneğin [p].

sesbilim (*phonology*): Belirli bir dilin ses sisteminin parçası olarak seslerin incelenmesi. Örneğin İngilizcede **p, t, k** sesleri bir dizi (ağzın ön ya da arka kısmından gelen, titreşimsiz ünsüzler), **b, d, g** (bunun muadili titreşimli ünsüzler) sesleri başka bir dizi oluşturur. Başka dillerde bunlardan daha az ya da daha çok olabilir ya da titreşimli ve titreşimsiz ayrımından yoksun da olabilirler. Ayrıca bkz. **sesbirim, sesbilgisi, biçimbilim, anlambilim ve sözdizimi.**

sesbirim (*phoneme*): Belirli bir dilde, *anlam* teşkil eden en küçük ses birimi. Simgesi eğik çizgidir: /p/. Örneğin İngilizcede /p/ sesbirimi, [p] ve [pʰ] sesbirimciklerini içeriyor. İkincisi, sesten sonra soluk vermeyi gerektirir. Dolayısıyla İngilizcede [pit] bulunmaz, her zaman soluklu [pʰɪt] biçimiyle temsil edilir. Bkz. **sesbirimcik, sesbilgisi.**

sesbirimcik (*allophone*): Ses sistemi içinde ya farklı lehçe tercihi olarak ya da sesbilgisi kurallarına göre ayrı bir seçenek olarak boy gösteren ses. Örneğin, İngilizcede [p] ve [pʰ], /p/ sesinin iki sesbirimciğidir. Soluklu biçiminin başta ortaya çıkması ve soluksuz biçiminin ardından [s] sesinin gelmesi bakımından farklıdırlar. Dolayısıyla, [pʰɪt] sözündeki /p/, [spɪt] sözündeki /p/'den farklıdır, çünkü birincisi solukluyken ikincisi (önünde [s] var) soluklu değildir. Bkz. **sesbilgisi, sesbilim.**

sesleme sistemi (*phonatory system*): Konuşmayla, aslında ses çıkarmayla ilintili sistem.

simge devrimi (*symbolic revolution*): Eski *Homo sapiens sapiens*'in "insan devrimi" için yeğlediğim terim; tam teşekküllü dille ve temel akrabalık yapılarıyla ilişkilidir.

soyoluş davranışı (*phylogenetic behaviour*): Bir türün davranışı ya da evrimi. Ayrıca bkz. **bireyoluş davranışı.**

söylem (*discourse*): Sosyal bilimlerde bu terim çoğunlukla, bir bilgi oluşumu-

na ya da bu bilginin kullanımına atıfta bulunur, örneğin iktidar yapıları gibi. Dilbilimde, cümleden uzun konuşma birimi.

söyleyiş sistemi (*articulatory system*): Konuşma üretme sistemi. Önemli miktarda unsur içerir: ses, kas eşgüdümü, vesaire.

sözcük sayılama (*lexicostatistics*): Ortak kaynaktan türemiş dillerde muhafaza edilmiş kelimelerin karşılaştırılmasında yararlanılan nicel yöntem. Krş. **dil tarihlendirmesi.**

sözcük temsili (*lexigram*): Bir sözcüğü temsil eden simge.

sözdizimi (*syntax*): Dilbilgisiyle ilgili dil düzeyi ya da dilbilim dalı. Ayrıca bkz. **biçimbilim, sesbilim, anlambilim.**

sözlüksel (*lexical*): Sözcüklerle ilgili (sözlükbirimler).

Sprachbund: Önceden alakasız bir grup dil. Bir araya gelip birbirlerinden özellikler alırlar. Ayrıca **dil alanı** olarak da bilinir.

Still Körfezi (*Still Bay*): Stillbay ya da Stillbai olarak da bilinir; ileri bir Paleolitik ya da Orta Taş Çağı kültür geleneğidir, kabaca BÖ 77.000 ile 72.000 arasındadır. 1920'lerde tespit edildi, 1970'lerde araştırıldı, fakat Sibudu ve Blombos gibi mağara kazı alanlarından ötürü, üzerine çektiği ilgi tazelenmiştir.

sui generis: Kelime anlamı, "kendi türünden"; bir şeyin sadece kendi bağlamında açıklanabileceğine atıfta bulunur. Örneğin kültür, sadece kültüre atıfta bulunularak açıklanabilir.

Sunda: Bir zamanlar **Sahul**'a bitişik kara parçası. Günümüzde kısmen güneydoğu Asya'yı meydana getiriyor.

süreçsel arkeoloji (*processual archaeology*): Arkeoloji kuramındaki bu eğilim, bilimsel yöntemi savunur, evrime ve kültürel ekolojiye vurgu yapar. 1960'larda özellikle Kuzey Amerika'da öne çıktı. Krş. **post-süreçsel arkeoloji.**

şahıs-cinsiyet-sayı belirteci (*person-number-gender marker*): Şahsı (birinci tekil, ikinci tekil vs), toplumsal cinsiyeti (eril, dişil, nötr ya da ortak) ve sayıyı (örneğin tekil, ikil, çoğul) tanımlayan ad ya da adıl. Bazen **şahıs-sayı-cinsiyet belirteci** de denir.

şakalaşma ilişkisi (*joking relationship*): Teklifsizliğe ve gayri resmîliğe izin veren akrabalık ilişkisi, örneğin aynı cinsiyete mensup kardeşler arasında. Zıddı **kaçınma ilişkisi**dir.

şaklama bırakımı (*click release*): Şaklamanın hemen ardından ya da eşzamanlı çıkarılan ses. Örneğin ! şaklaması, gırtlaktan çıkan sürtünme sesi /x/ üzerine ya da genizden çıkarılır, /n!/ ya da /!n/ diye yazılır.

şaklamalı diller (*click languages*): Güney ve Orta Afrika dilleri. Bunların içerdiği

"şaklama sesleri" meşhurdur: Havanın içeri girmesiyle oluşan ünsüz sesler (havayı dışarı üflemek yerine içine çekmek). Ağzın önünden arkasına doğru bu ünsüzler şu simgelerle ifade edilir: ʘ, /, ǂ, //, !, sırasıyla çiftdudaksıl, dişsil, diş çukursul, yan duvarsıl, üst damaksıl.

ŞCS (*PGN*): Şahıs, cinsiyet, sayı; ad ya da adıl halinde bu özelliklere işaret eden belirteçlere atfen.

Şehrazat (*Scheherazade*): Efsanevî Pers kraliçesi. *Binbir Gece Masalları* kitabında, ara vermeksizin hikâye anlatır. Hikâye anlatmayı bıraksa, selefleri gibi öldürülecektir.

"Şehrazat etkisi" (*Scheherezade effect*): Geoffrey Miller'ın, dilin kökenine dair kendi kuramı için uydurduğu terim: Dilin, olası eşleri cezbetmek için geliştiğini söyler.

taklitçi (*mimetic*): Dil öncesi simgesel etkinlikler, örneğin ritüel etkinlikleri ve dans. Merlin Donald, *Homo erectus*'a atfeder. (**Memetic** kavramıyla karıştırılmamalıdır.)

tam dil (*full language*): **Kök-dilin** aksine, tam dilbilgisine sahip ve iletişim için hayli gelişkin dil.

tarihsel dilbilim (*historical linguistics*): Diller arasındaki ya da içindeki tarihsel ilişkileri ele alan çalışma.

tarihsel tikelcilik (*historical particularism*): Arkeolojide bir düşünce ekolü. Toplumsal gruplar arasında evrimci, yayılımcı ilişkiler aramayı temel alır.

ters *mafisa* (*inverse mafisa*): Belli bir Hai//om göreneği için Thomas Widlok'un uydurduğu terim. Bu görenek, Tswana'ların *mafisa* uygulamasının tersi usulle işler. Sözde bir avcı-toplayıcı, keçilerini gizlice bir Owambo'nun himayesine bırakır. Doğan yavrular Owambo'da kalır. Böylece zengin, yoksulun zararına daha da zenginleşir.

teşbih (*simile*): **Mecaza** benzer; örnekseme ya da farklı anlam düzeylerinin benzerlik ilişkisi, fakat "şunun gibi..." ya da "şuna benziyor..." biçiminde ifade edilir.

Toba Gölü (*Lake Toba*): Bkz. **Toba.**

Toba: Yaklaşık 74.000 yıl önce püskürmüş süper yanardağ; belki on sene sürmüş "volkanik kış mevsimine" yol açmıştır ve dünyanın nüfusunu azaltıp bir nüfus darboğazına yol açtığı söylenebilir. Günümüzde Toba yanardağının kalıntıları, Sumatra adasında Toba Gölünü oluşturuyor.

toplu bilinçlilik (toplu temsil) (*collective consciousness/collective representation*): Belirli bir toplulukta ya da toplumda insanların paylaştığı herhangi bir toplu anlayış. Bu terim, Durkhaymcı sosyolojiden alınmıştır.

toplummerkezli kategori (*socio-centric category*): Toplumun tüm üyeleri için aynı şekilde tanımlanan akrabalık kategorisi (örneğin **yarım** ya da bölüm).

totem: Ocibua dilinde atasoylu boyun ruhu. Kapsamını genişletmek gerekirse, herhangi bir halkta bunun benzeri ruhlar.

ünlü sonrası /r/ (*post vocalic /r/*): İngilizcede konuşma sesi r, kelimenin sonunda telaffuz edilir (İrlanda'da, Kanada'da, ABD'nin büyük kısmında). İngilizce konuşulan dünyanın büyük kısmında (yer yer İngiltere'de, New England'da, Avustralya'da) bu tarihsel ses birimi /r/ telaffuz edilmez. Krş. **ünsüz öncesi /r/**.

ünlü uyumu (*vowel harmony*): Kelimenin ilk ünlü sesinin, beklentilerin aksine tüm hecelerde devam ettirilmesi.

ünsüz öncesi /r/ (*pre-consonantal /r/*): İngilizcede ünsüz harften önce gelen konuşma sesi [r]. Lehçeye bağlı olarak, ünsüz harften önce gelen İngilizce ses birimi /r/, ya konuşma sesi /r/ işlevi görür (örneğin Kanada'da) ya da önceki ünsüz harfin uzamasını sağlar (örneğin Avustralya'da). Krş. **ünlü sonrası /r/.**

üretici dilbilgisi (*generative grammar*): Belirli bir dilde her şeyi ve sadece dilbilgisine uygun cümleleri üreten kurallar kümesi.

Üst Paleolitik (*Upper Paleolithic*): Paleolitik'in geç dönemi, kabaca BÖ 45.000 (bazı bölgelerde) ile BÖ 10.000 arası. Çeşit çeşit taş alet geleneği içerir.

vadeli getiri (*delayed-return*): "İleri" avcı-toplayıcıların ve avcı-toplayıcı olmayanların iktisadi ve toplumsal sistemi için James Woodburn'ün uydurduğu terim; bu sistemde, geçim etkinliğini önceden planlamak için vakit ayrılır. Zıddı, **peşin getiri**dir.

Wernicke bölgesi (*Wernicke's area*): Beyinde, konuşmanın anlaşılmasıyla ilgili kısım. Baskın yarımkürenin ön bölümündedir. Krş. **Broca bölgesi.**

Whorfçu (*Whorfian*): Benjamin Lee Whorf'un (1897-1941) fikirlerine ilişkin olarak, özellikle ona atfedilen görecilikçi düşünce. Bu düşünceye göre, dil, düşünceyi belirler. Başka bir deyişle, farklı diller konuşan insanlar farklı düşünür.

xaro: Bkz. **hxaro**.

Y kromozomu Âdem'i (*Y-chromosomal Adam*): Bütün insanlığın varsayımsal atasoylu atası. Afrika'da yaşadığı farz edilir. Ayrıca bkz. **Afrika'lı Havva**.

Y kromozomu DNA'sı (*Y-chromosomal DNA*): Yalnızca erkekten erkeğe geçen, dolayısıyla atasoylu türeyişi gösteren DNA biçimi. Ayrıca bkz. **mtDNA.**

yansımalı (*indexical*): Simgeselin (keyfi) aksine, doğal, çağrışımlı ya da ad aktarımlı ilişkiler aracılığıyla anlam edinmek. Örneğin taç, egemenliği büsbütün keyfî biçimde temsil etmez, bilâkis ima ettiği statünün ve iktidarın

fiziksel tezahürü olarak temsil eder.

Yarım (*moiety*): Kelime anlamı "yarı" (Fransızca *moitié* sözcüğünden); toplumun iki yarıya bölünmesini ve kişinin, ait olmadığı yarımdan biriyle evlenmesi kuralını gerektirir. Bu bölünme, ya anasoylu ya da atasoylu soy üzerinden gerçekleşir. Avustralya'da ve Güney Amerika'da yaygındır.

yayılımcılık (*diffusionism*): Evrimden ziyade, göçü ve kültürel fikirlerin yayılmasını vurgulayan artzamanlı kuramsal bakış açısı.

Yeni Arkeoloji (*New Archaeology*): Lewis Binford ve başka isimlerin geliştirdiği yaklaşım. Bu alanda bilimsel anlayış arayışını temel alıyor. **Süreçselcilik** de denir.

yetinmeci çizgi (*minimalist programme*): Dilbilimi, dilin kendi özelliklerine sahip oluşunun nedenini açıklama girişimi sayan düşünce.

yineleme (*recursion*): Dilbilimde, bir birimi aynı tür başka bir birimin içine yerleştirme, örneğin cümle içine cümle yerleştirme gibi.

yiyecek arama düşünce kipi (*foraging mode of thought*): Mülk edinmeyi değil, yiyecek toplamayı ve paylaşmayı vurgulayan ideoloji için uydurduğum terim. Bazen **avcı-toplayıcı düşünce kipi** olarak da bilinir. Bu ideoloji, avcı-toplayıcılarda yaygındır. Zıddı, **birikimci düşünce kipi**dir.

yontma alet (*flaked tool*): Hazırlanmış taş bir nüveden yontularak yapılan alet.

yorumlayıcılık (*interpretivism*): Yapısalcı karşıtı, bilimselci karşıtı bu bakış açısı, kültürlerin birbirlerine "tercüme edilebilmesi" bakımından dile benzedikleri örneksemesinden faydalanır.

zihin kuramı (*theory of mind*): Başka bir kişinin bakış açısını anlama yetisi, başka bir deyişle başka bir kişinin ya da varlığın düşüncesini sezmek. Bu meleke, küçük çocuklarda, primatlarda ve muhtemelen eski insansılarda kısıtlıdır.

KAYNAKÇA

Adams, Michael. 2011. "The spectrum of invention", Michael Adams (ed.), *From Elvish to Klingon: exploring invented languages* içinde, Oxford University Press, s. 1-16.

Aiello, Leslie C. 1998. "The foundation of human language", Jablonski ve Aiello içinde, s. 21-34.

Aiello, Leslie C. ve Robin I. M. Dunbar. 1993. "Neocortex size, group size, and the evolution of language", *Current Anthropology* 34: 184-93.

Aiello, Leslie C ve Peter Wheeler. 1995. "The expensive tissue hypothesis; the brain and the digestive system in human and primate evolution", *Current Anthropology* 36: 199-221.

Aitchison, Jean. 1996. *The seeds of speech: language origin and evolution.* Cambridge University Press.

Alexander, Richard D. 1977. "Review of *The use and abuse of biology* (Marshall Sahlins)", *American Anthropologist* 77: 917-20.

Alexiades, Miguel N. 2009. "Mobility and migration in indigenous Amazonia: contemporary ethnoecological perspectives: an introduction", Miguel N. Alexiades (ed.), *Mobility and migration in indigenous Amazonia: contemporary ethnoecological perspectives* içinde, Oxford: Berghahn Books, s. 1-43.

Allen, Nicholas J., Hilary Callan, Robin Dunbar ve Wendy James (ed.). 2008. *Early human kinship: from sex to social reproduction,* Oxford: Black well Publishing.

Ambrose, Stanley. H. 1998. "Late Pleistocene human population bottlenecks, volcanic winter, and differentiation of modern humans", *Journal of Human Evolution* 34(6): 633-51.

Andresen, Julie Tetel. 2014. *Linguistics and evolution: a developmental approach.* Cambridge University Press.

Anon. 2015. "Jewellery for Neanderthals", *The Week: The Best of British and International Media* 1015 (25 Mart 2015): 20.

Arbib, Michael A. 2012. *How the brain got language: the mirror system hypothesis,* New York: Oxford University Press.

Armitage, Simon J., Sabah A. Jasim, Anthony E. Marks, Adrian G. Parker, Vitaly I. Usik ve Hans-Peter Uerpmann. 2011. "The southern route 'out of Africa': evidence for an early expansion of modern humans into Arabia", *Science* 331: 453-6.

Armstrong, Karen. 2006. *A short history of myth,* Edinburgh: Canongate Books.

Atkinson, Quentin D. 2011. "Phonemic diversity supports a serial founder effect model of language expansion from Africa", *Science* 332: 246-9

Bancel, Pierre J. ve Alain Matthey de l'Etang. 2013. "Brave new words",

Lefebvre,Comrie ve Cohen içinde, s. 333-77.
Barham, Lawrence ve Peter Mitchell. 2008. *The first Africans: African archaeology from the earliest toolmakers to most recent foragers,* Cambridge University Press.
Barnard, Alan. 1976. *Nharo Bushman kinship and the transformation of Khoi kin categories,* yayımlanmamış doktora tezi, Londra Üniversitesi.
——. 1978. "Universal system of kin categorization", *African Studies* 37:69-81.
——. 1980. "Sex roles among the Nharo Bushmen of Botswana", *Africa* 50:115-24.
——. 1988. "Kinship, language and production: a conjectural history of Khoisan social structure", *Africa* 58:29-50.
——. 1992. *Hunters and herders of southern Africa: a comparative ethnography of the Khoisan peoples,* Cambridge University Press.
——. 1995. "Orang Outang and the definition of Man", Han F. Vermeulen ve Arturo Alvarez Roldan (ed.), *Fieldwork and footnotes: studies in the history of European anthropology* içinde, Londra: Routledge, s. 95-112.
——. 1998 "An anthropologist among the primatologists", *Budongo Forest Project* 1(3):1-3.
——. 1999 "Modern hunter-gatherers and early symbolic culture", Dunbar, Knight ve Power içinde, s. 50-68.
——. 2000 *History and theory in anthropology.* Cambridge University Press.
——. 2002 "The foraging mode of thought", *Senri Ethnological Studies* 60: 5-24.
——. 2003 "!Ke e: /xarra //ke - multiple origins and multiple meanings of the motto", *African Studies* 62:241-8.
——. 2004a. "Hunting-and-gathering society: an eighteenth-century Scottish invention", Barnard 2004b, s. 31-43.
——. (ed.). 2004b. *Hunter-gatherers in history, archaeology and anthropology,* Oxford: Berg.
——. 2008a. "The co-evolution of language and kinship", Allen *vd.* içinde, s. 232-43.
——. 2008b. "Ethnographic analogy and the reconstruction of early Khoekhoe society", Karim Sadr ve Francois-Xavier Fauvelle-Aymar (ed.), *Khoekhoe and the origins of herding in southern Africa* (Southern African Humanities 20). Pietermaritzburg: Natal Museum, s. 61-75.
——. 2009 "Social origins: sharing, exchange, kinship", Botha ve Knight, s. 219-35.
——. 2010 "Culture: the indigenous account", Deborah James, Evlie Plaice ve Christina Toren (ed.), *Culture wars: context, models and anthropologists' accounts* içinde, New York: Berghahn Books, s. 73-85.
——. 2011 *Social anthropology and human origins,* Cambridge University Press [*Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni,* çev. Mehmet Doğan Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi]

——. 2012 *Genesis of symbolic thought,* Cambridge University Press [Simgesel Düşüncenin Doğuşu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi].
——. 2013 "Cognitive and social aspects of language origins", Lefebvre, Comrie ve Cohen içinde, s. 53-71.
——. 2014 "The Ju/'hoan-Naro contact area", Alan Barnard ve Gertrud Boden (ed.), *Southern African Khoisan kinship systems* (Research in Khoisan Studies 30) içinde, Köln: Rudiger Koppe Verlag, s. 209-22.
Bar-Yosef, Ofer. 2008. "Can Paleolithic stone artifacts serve as evidence for prehistoric language?", Bengtson içinde, s. 373-9.
Beaken, Mike. 2011. *The making of language* (İkinci basım), Edinburgh: Dunedin.
Behar, Doron M., Richard Villems, Himla Soodyall, Jason Blue-Smith, Luisa Pereira, Ene Metspalu, Rosaria Scozzari, Heeran Makkan, Shay Tzur, David Comas, Jaume Bertranpetit, Lluis Quintana-Murci, Chris Tyler-Smith, R. Spencer Wells, Saharon Rosset ve the Genographic Consortium. 2008. "The dawn of human matrilineal diversity", *American Journal of Human Genetics* 82: 1-11.
Bengtson, John D. (ed.) 2008. *In hot pursuit of language in prehistory: essays in the four fields of anthropology in honor of Harold Crane Fleming,* Amsterdam: John Benjamins.
Bergman, Thore J. 2013. "Speech-like vocalized lip-smacking in geladas", *Current Biology* 23(7): R268-9.
Berent, Iris. 2013. *The phonological mind,* Cambridge University Press.
Berlin, Brent ve Paul Kay. 1969. *Basic color terms: their universality and evolution,* Cambridge University Press.
Berwick, Robert C, Marc D. Hauser ve Ian Tattersall. 2013. "Neanderthal language? Just-so stories take center stage", *Frontiers in Psychology* 4: 671. doi: 10.3389/fpsyg.2013.00671 (2 s.).
Bettinger, Robert L. 1991. *Hunter-gatherers: archaeological and evolutionary theory.*New York: Plenum Press.
——. 2009. *Hunter-gatherer foraging: five simple models,* New York: Eliot Werner Publications.
Beyin, Amanuel. 2011. "Upper Pleistocene human dispersals out of Africa: a review of the current state of the debate", *International Journal of Evolutionary Biology* 2011 (ArticleID 615094), doi: 10.4061/2011/615094. 17 s.
Bickerton, Derek. 1981. *Roots of language,* Ann Arbor, MI: Karoma.
——. 2009. *Adam's tongue: how humans made language, how language made humans.* New York: Hill and Wang [*Adem'in Dili,* çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi].
——. 2012. "The origins of syntactic language", Tallerman ve Gibson 2012a içinde, s. 456-68.
——. 2014. *More than nature needs: language, mind, and evolution,* Cambrid-

ge, MA: Harvard University Press.
Binford, Lewis R. 1962. "Archaeology as anthropology", *American Antiquity* 28:217-25.
——. 1978. *Nunamiut ethnoarchaeology,* New York: Academic Press.
——. 1983. *In pursuit of the past,* Londra: Thames & Hudson.
Bird-David, Nurit. 1990, "The giving environment: another perspective on the economic system of hunter-gatherers", *Current Anthropology* 31:183-96.
——. 1992. "Beyond 'The original affluent society': a culturalist reformulation", *Current Anthropology* 33:25-47.
——. 1999. "'Animism' revisited: personhood, environment, and relational epistemology", *Current Anthropology* 40 (Ek): S67-S91.
Blacking, John. 1973. *How musical is man?* Seattle: University of Washington Press.
Blake, Barry J. 2008. *All about language,* Oxford University Press.
Bleek, D. F. 1928. *The Naron: a Bushman tribe of the central Kalahari.* CambridgeUniversity Press.
——. 1928/9. "Bushman grammar: a grammatical sketch of the language of the /xam-ka-!k'e", *Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen* 19:81-98.
——. 1929/30. "Bushman grammar: a grammatical sketch of the language of the /xam-ka-!k'e (continuation)", *Zeitschrift für Eingeborenen-Sprachen* 20:161-74.
Bleek, W H. I. ve L. C. Lloyd. 1911. *Specimens of Bushman folklore,* Londra: George Allen & Co.
Boas, Franz. 1904. "The history of anthropology", *Science* 20 (512):513-24
——. 1940. *Race, language, and culture.* New York: Macmillan.
Botha, Rudolf. 2009. "Theoretical underpinnings of inferences about language evolution: the syntax used at Blombos Cave", Botha ve Knight içinde, s. 93-111.
——. 2012. "Inferring modern language from ancient objects", Tallerman ve Gibson 2012a içinde, s. 303-12
Botha, Rudolf ve Martin Everaert (ed.). 2013. *The evolutionary emergence of language: evidence and inference,* Oxford University Press.
Botha, Rudolf ve Chris Knight (ed.). 2009. *The cradle of language.* OxfordUniversity Press.
Bowler, James M., Harvey Johnston, Jon M. Olley, John R. Prescott, Richard G. Roberts, Wilfred Shawcross ve Nigel A. Spooner. 2003. "New ages for human occupation and climatic change at Lake Mungo, Australia", *Nature* 421:837-40.
Boyer, Pascal. 1994. *The naturalness of religious ideas: a cognitive theory of religion,* Berkeley: University of California Press.
——. 2001. *Religion explained: the human instincts that fashion gods, spirits and ancestors,* Londra: Vintage Books.
Brody, Hugh. 2000. *The other side of Eden: hunter-gatherers, farmers and the*

shapingof the world, Vancouver: Douglas & Mclntyre.
Brown, Donald E. 1991. *Human universals,* New York: McGraw-Hill.
Brown, Kyle S., Curtis W. Marean, Zenobia Jacobs, Benjamin J. Schoville, Simen Oestmo, Erich C. Fisher, Jocelyn Bernatchez, Panagiotis Karkanas ve Thalassa Matthews. 2012. "An early and enduring advanced technology originating 71,000 years ago in South Africa", *Nature* 491:590-3.
Brown, Penelope ve Suzanne Gaskins. 2014. "Language acquisition and language socialization", Enfield, Kockelman ve Sidnell, 2014b içinde, s. 187-226.
Brown, Steven. 2000. "The 'musilanguage' model of music evolution", Wallin, Merker ve Brown içinde, s. 271-300.
Burch, Ernest L., Jr. ve Linda J. Ellanna (Haz.). 1994. *Key issues in hunter-gatherer research.* Oxford: Berg.
Calvin, William H. ve Derek Bickerton. 2000. *Lingua ex machina: reconciling Darwin and Chomsky with the human brain.* Cambridge, MA: MIT Press.
Cameron, David W. ve Colin P. Groves. 2004. *Bones, stones and molecules: 'Out of Africa' and human origins.* Burlington, MA: Elsevier Academic Press.
Campbell, Lyle. 1997. *American Indian languages: the historical linguistics of Native America.* Oxford University Press.
Cane, Scott. 2013. *First footprints: the epic story of the first Australians.* Crows Nest, NSW: Allen & Unwin.
Carroll, John B. (Haz.). 1956. *Language, thought, and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf.* Cambridge, MA: MIT Press.
Carstairs-McCarthy, Andrew. 1999. *The origins of language: an inquiry into the evolutionary beginnings of sentences, syllables, and truth.* Oxford University Press.
Cavalli-Sforza, Luigi. 2001. *Genes, peoples and languages* (İngilizceye çeviren Mark Seielstad). Londra: Penguin Books.
Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the theory of syntax.* Cambridge, MA: MIT Press.
——. 1986. *Knowledge of language,* New York: Praeger.
——. 1993. "A minimalist program for linguistic theory", Kenneth L. Hale ve S. Jay Keyser (ed.), *The view from building 20: essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger* içinde. Cambridge, MA: MIT Press, s. 1-52.
——. 1996. *Powers and prospects: reflections on human nature and the social order,* Londra: Pluto Press.
——. 2002. *On nature and language,* Cambridge University Press.
——. 2004 *"Language and mind: current thoughts on ancient problems",* Lyle Jenkins (ed.), *Variation and universals in hiolinguistics* içinde, Amsterdam: Elsevier, s. 379-405.
——. 2005 "Three factors in language design", *Linguistic Inquiry* 36:1-22.
——. 2011 "Language and other cognitive systems.What is special about lan-

guage?", *Language Learning and Development* 7: 263-78.
——. 2012 *The science of language: interviews with James McGilvray,* Cambridge University Press.
Christiansen, Morten H. ve Simon Kirby (ed.). 2003a. *Language evolution.* Oxford University Press.
——. 2003b. "Language evolution: the hardest problem in science?", Christiansen ve Kirby içinde, s. 1-15.
——. 2003c. "Language evolution: consensus and controversies", *Trends in Cognitive Sciences* 7(7): 300-07.
Clark, J. G. D. 1969. *World prehistory: a new outline* (ikinci basım). Cambridge University Press.
Clifford, James ve George E. Marcus (ed.). 1986. *Writing culture: the poetics and politics of ethnography,* Berkeley: University of California Press.
Cohen, Emma. 2012. "The evolution of tag-based cooperation in humans", *Current Anthropology* 53: 588-616.
Comrie, Bernard. 1989. *Language universals and linguistic typology: syntax and morphology,* University of Chicago Press.
Conklin, Harold C. 1969 [1962]. "Lexicographical treatment of folk taxonomies", Stephen A. Tyler (ed.), *Cognitive anthropology.* New York: Holt, Rinehart & Winston, s. 41-59.
Coolidge, Frederick L. ve Thomas Wynn. 2009. *The rise of Homo sapiens: the evolution of modern thinking,* Oxford: Wiley-Blackwell.
Corballis, Michael C. 2011. *The recursive mind: the origins of human language, thought, and civilization,* Princeton University Press.
Cummings, Vicki. 2013. *The anthropology of hunter-gatherers: key themes for archaeologists,* Londra: Bloomsbury.
Cummings, Vicki, Peter Jordan ve Marek Zvelebil (ed.). 2014. *The Oxford handbook of the archaeology and anthropology of hunter-gatherers,* Oxford University Press.
Dalrymple, Sir John. 1758. *Essay towards a general history of feudal property in Great Britain* (ikinci basım), Londra: A. Millar.
Damas, David. 1969a. *Contributions to anthropology: band societies.* Ottawa: National Museums of Canada (Bülten 228).
——. 1969b. "Characteristics of Central Eskimo band structure", Damas 1969a içinde, s. 116-38.
D'Anastasio, Rugerro, Stephen Wroe, Cladio Tuniz, Lucia Mancini, Deneb T. Cesana, Diego Dreossi, Mayoorendra Ravichandiran, Marie Attard, William C. H. Parr, Anne Agur ve Luigi Capasso. 2013. "Micro-biomechanics of the Kebara 2 hyoid and its implications for speech in Neanderthals", *PLoS ONE* 8 (12): e82261. doi:10.1371/journal.pone.0082261.
D'Andrade, Roy G. 1995. *The development of cognitive anthropology.* Cambridge University Press.
Darwin, Charles. 1859. *On the origin of species by means of natural selection,*

Londra: John Murray.

——. 1871. *The descent of man, and selection in relation to sex,* Londra: John Murray.

Davidson, Donald. 1979. "What metaphors mean", Sheldon Sacks (ed.), *On metaphor,* University of Chicago Press, s. 29-45.

Davidson, Iain ve William Noble. 1992. "Why the first colonisation of the Australianregion is the earliest evidence of modern human behavior", *Archaeology in Oceania* 27: 135-42.

Dawkins, Richard. 1976. *The selfish gene.* Oxford University Press [*Gen Bencildir,* Tübitak Yayınları].

Deacon, Hilary J. ve Janette Deacon. 1999. *Human beginnings in South Africa: uncovering the secrets of the Stone Age,* Cape Town: David Philip.

Deacon, Terrence W. 1997. *The symbolic species: the coevolution of language and the brain,* New York: W. W. Norton & Co.

——. 2003. "Universal Grammar and semiotic constraints", Christiansen ve Kirby 2003a içinde, s. 111-39.

Debreuil, Benoit ve Christopher Stuart Henshilwood. 2013. "Material culture and language", Lefebvre, Comrie ve Cohen içinde, s. 147-70.

Dediu, Dan ve Stephen C. Levinson. 2013. "On the antiquity of language: the reinterpretation of Neandertal linguistic capabilities and its consequences", *Frontiers in Psychology A:* 397. doi: 10.3389/fpsyg.2013.00397 (17 s.)

d'Errico, Francesco. 2003. "The invisible frontier: a multiple species model for the origin of behavioral modernity", *Evolutionary Anthropology* 12: 188-202.

——. 2009. "The archaeology of early religious practices: a plea for a hypothesis-testingapproach", Renfrew ve Morley içinde, s. 104-22.

d'Errico, Francesco, Christopher Henshilwood, Graeme Lawson, Marian Vanhaeren, Anne-Marie Tillier, Marie Soressi, Frederique Bresson, Bruno Maureille,April Nowell, Joseba Lakarra, Lucinda Backwell ve Michele Julien. 2003. "Archaeological evidence for the emergence of language, symbolism, and musican alternative multidisciplinary perspective", *Journal of World Prehistory* 17: 1-70.

Descola, Philippe ve Gisli Pâlsson. 1996. "Introduction", Philippe Descola, ve Gisli Pálsson (ed.), *Nature and society: anthropological perspectives.* Londra: Routledge, s. 1-21.

Dessalles, Jean-Louis.2007 [2000]. *Why we talk: the evolutionary origins of language* (İngilizceye çeviren James Grieve), Oxford University Press.

Diller, Karl C. ve Rebecca L. Cann. 2010. "The innateness of language: a view fromgenetics", Smith *vd.,* s. 107-15.

Dixon, R. M. W. 1980. *The languages of Australia,* Cambridge University Press.

Donald, Merlin. 1991. *Origins of the modern mind: three stages in the origin of cultureand cognition,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

——. 2009. "The roots of art and religion in ancient material culture", Renfrew ve Morley içinde, s. 95-103.
Dor, Daniel ve Eva Jablonka. 2010. "A new theory of language and its implications for the question of evolution", Smith vd. içinde, s. 116-21.
Dunbar, Robin I. M. 1993. "The coevolution of neocortical size, group size and language in humans", *Behavioral and Brain Sciences* 16:681-735.
——. 1996. *Grooming, gossip and the evolution of language,* Londra: Faber and Faber.
——. 2001. "Brains on two legs: group size and the evolution of intelligence", F. B. M. de Waal (ed.), *Tree of origin: what primate behavior can tell us about human social evolution* içinde, Cambridge, MA: Harvard University Press, s. 173-92.
——. 2003. "The social brain: mind, language and society in evolutionary perspective", *Annual Review of Anthropology* 32:163-81.
——. 2008. "Kinship in biological perspective", Allen *vd.,* s. 131-50.
Dunbar, Robin, Chris Knight ve Camilla Power (ed.). 1999. *The evolution of culture: an interdisciplinary view,* Edinburgh University Press.
Duranti, Alessandro. 2003. "Language as culture in U.S. anthropology: three paradigms", *Current Anthropology* 44:323-47.
Edwardes, Martin. 2010. *The origins of grammar: an anthropological perspective,* Londra: Continuum.
Eliade, Mircea. 1963. *Myth and reality: religious traditions of the world* (İngilizceye çeviren Willard R. Trask). New York: Harper & Row.
Ellis, George F. R. 2011. "Biology and mechanisms related to the dawn of language", Henshilwood ve d'Errico, s. 163-83.
Enfield, N. J., Paul Kockelman ve Jack Sidnell. 2014a. "Introduction: directions in the anthropology of language", Enfield, Kockelman ve Sidnell içinde, 2014b, s. 1-24.
——. (ed.). 2014b. *The Cambridge handbook of linguistic anthropology,* Cambridge University Press.
Englefield, F. R. H. 1977. *Language: its origin and its relation to thought* (Haz. G. A. Wells ve D. R. Oppenheimer), Londra: Elek/Pemberton.
Evans, Vyvyan. 2014. *The language myth: why language is not an instinct.* Cambridge University Press.
Evans-Pritchard, E. E. 1937. *Witchcraft, oracles, and magic among the Azande.* Oxford: Clarendon Press.
——. 1956. *Nuer religion,* Oxford: Clarendon Press.
Everett, Daniel. 2005. "Cultural constraints in grammar and cognition in Piraha: another look at the design features of human language", *Current Anthropology* 46:621-46.
——. 2012. *Language: the cultural tool,* Londra: Profile Books.
Fitch, W. Tecumseh. 2004. "Kin selection and 'mother tongues': a neglected component in language evolution", Oiler ve Griebel içinde, s. 275-96.

——. 2010. *The evolution of language.* Cambridge University Press.

Fitch, W. Tecumseh, Michael Arbib ve Merlin Donald. 2010. "A molecular genetic framework for testing hypotheses about language evolution", şu kitapta: Smith vd. içinde, s. 137-44.

Feblot-Augustins, Jehanne. 1993. "Mobility strategies in the late Middle Palaeolithic of Central Europe and Western Europe: elements of stability and variability", *Journal of Anthropological Archaeology* 12:211-65.

Feyerabend, Paul. 1978. *Science in a free society,* Londra: Verso.

Fodor, Jerry A. 1983. *The modularity of mind,* Cambridge, MA: MIT Press.

Foster, Mary LeCron. 1999. "The reconstruction of the evolution of human spoken language", Andrew Lock ve Charles R. Peters (ed.), *Handbook of symbolic evolution* içinde, Oxford: Blackwell, s. 747-75.

Foucault, Michel. 1970 [1966].*The order of things: an archaeology of the human sciences,* New York: Random House.

Freud, Sigmund. 1913 [1900]. *The interpretation of dreams* (üçüncü basım, İngilizceye çeviren A. A. Brill), New York: Macmillan.

Gamble, Clive. 2008. "Kinship and material culture: archaeological implications of thehuman global diaspora", Allen *vd.* s. 27-40.

Gärdenfors, Peter. 2004. "Cooperation and the evolution of symbolic communication", Oiler ve Griebel içinde, s. 237-56.

——. 2013. "The evolution of semantic: sharing conceptual domains", Botha ve Everaert içinde, s. 139-59.

Geertz, Clifford. 1973. *The interpretation of cultures.* New York: Basic Books

——. 1983. *Local knowledge: further essays on interpretive anthropology,* New York:Basic Books.

Gloag, W. M. ve R. Candlish Henderson. 2001. *The law of Scotland* (on birinci basım, ed. Hector L. MacQueen, Parker Hood, Morag Wise ve Laura Dunlop), Edinburgh: W. Green & Son.

Gomes, Christina ve Christoph Boesch. 2009. "Wild chimpanzees exchange meatfor sex on a long-term basis", *PLpS ONE* 4(4): e516 (doi:10.1371/journal.pone.000516).

Gonzalez-Jose, Rolando, Antonio Gonzalez-Martin, Miquel Hernandez, Hector M. Pucciarelli, Marina Sardi, Alfonso Rosales ve Silvina Van der Molen. 2003. "Craniometric evidence for Palaeoamerican survival in Baja California", *Nature* 425:62-5.

Goody, Jack. 1977. *The domestication of the savage mind,* Cambridge University Press.

——. 1983. *The development of the family and marriage in Europe,* Cambridge University Press.

——. 2000. *The European family,* Oxford: Blackwell.

Griffin, Scott Tracy. 2012. *Tarzan: the centennial celebration,* Londra: Titan Books.

Güldemann, Tom. 1998. "The Kalahari Basin as an object of areal typology - a

first approach", Mathias Schladt (ed.), *Language, identity, and conceptualization among the Khoisan* (Research in Khoisan Studies 15). Köln: Rudiger Köppe, s. 137-69.

Guenther, Mathias. 1986. *The Nharo Bushmen of Botswana,* Hamburg: Helmut Buske Verlag.

——. 2006. *"N//ae* (talking): the oral and rhetorical base of San culture", *Journal of FolkloreResearch A3:* 241-61.

Haeckel, Ernst. 1869. "Editor's preface", W. H. I. Bleek, *On the origin of language* içinde, (İngilizceye çeviren Thomas Davidson). New York: L. W. Schmidt, s. iii-viii.

Hahn, Theophilus. 1881. *Tsuni-//Goam: the supreme being of the Khoi-khoi,* Londra: Trübner & Co.

Hale, Kenneth ve David Nash. 1997. "Lardil and Damin phonotactics", Darrell Tryon ve Michael Walsh (ed.), *Boundary rider: essays in honour of Geoffrey O'Grady* içinde, Research School of Pacific and Asian Studies, Australian National University, s. 247-59.

Hamilton, W. D. 1964. "The genetical evolution of social behaviour. I, II", *Journal of Theoretical Biology* 7: 1-52.

Harari, Yuval Noah. 2014 [2011]. *Sapiens: a brief history of humankind* (İngilizceye çevirenler Yuval Noah Harari, John Purcell ve Haim Wartzman), Londra: Harvill Secker.

Harpaz, Yuval, Yechiel Levkovitz ve Michael Lavidor. 2009. "Lexical ambiguity resolution in Wernicke's area and its right homologue", *Cortex* 45: 1097-103.

Hauser, Marc, Noam Chomsky ve W. Tecumseh Fitch. 2002. "The faculty of language: what is it, who has it, and how did it evolve?", *Science* 298: 1569-79.

Hebert, Louis. 2011. "The functions of language", Louis Hetert (ed.), *Signo: Theoretical Semiotics on the Web.* Quebec: Rimouski. www.signosemio.com/jakobson/functions-of-language.asp.

Heine, Bernd ve Tania Kuteva. 2007. *The genesis of grammar: a reconstruction,* Oxford University Press.

Heinz, Hans-Joachim.1994 [1966]. *Social organization of the !Ko Bushmen* (ed. Klaus Keuthmann) (Research in Khoisan Studies 10), Köln: Rüdiger Köppe Verlag.

Henn, Brenna M., Christopher R. Gignoux, Matthew Jobin, Julie M. Granka, J. M. Macpherson, Jeffrey M. Kidd, Laura Rodriguez-Botigue, Sohini Ramachandran, Lawrence Hon, Abra Brisbin, Alice A. Lin, Peter A. Underhill, David Comas, Kenneth K. Kidd, Paul J. Norman, Peter Parham, Carlos D. Bustamante, Joanna L. Mountain ve Marcus W. Feldman. 2011. "Hunter-gatherer genomic diversity suggests a southern African origin for modern humans", *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* 108(13): 5154-62.

Henshilwood, Christopher. 2009. "The origins of symbolism, spirituality, and shamans: exploring Middle Stone Age material culture in South Africa", Renfrew ve Morley içinde, s. 29-49.

Henshilwood, Christopher S. ve Francesco d'Errico (ed.). 2011. *Homo symbolicus: the dawn of language, imagination and spirituality,* Amsterdam: John Benjamins.

Henshilwood, Christopher S. ve Benolt Dubreuil. 2009. "Reading the artefacts: gleaning language skills from the Middle Stone Age in southern Africa", Botha ve Knight, s. 41-61.

Henshilwood, Christopher S. ve Curtis W. Marean. 2003. "The origin of modern human behaviour: critique of the models and their test implications", *Current Anthropology* 44: 627-51.

Herder, Johann Gottfried. 1986 [1772]. "Essay on the origin of language" (İngilizceye çeviren Alexander Gode), Rousseau ve Herder içinde, s. 85-166.

Hewes, Gordon W. 1973. "Primate communication and the gestural origins of language", *Current Anthropology* 14:5-24.

Hicks, Dan. 2013. "Four-field anthropology: charter myths and time warps from St. Louis to Oxford", *Current Anthropology* 54: 753-63.

Hobaiter, Catherine ve Richard W. Byrne. 2014. "The meanings of chimpanzee gestures", *Current Biology* 24(14): 1-5. http://dx.doi.Org/10.1016/j.cub.2014.05.066.

Hobbes, Thomas. 1991 [1651]. *Leviathan* (gözden geçirilmiş öğrenci edisyonu, ed. Richard Tuck), Cambridge University Press.

Hodder, Ian. 1985. "Postprocessual archaeology", *Advances in Archaeological Method and Theory* 8: 1-26.

Hoefler, Stefan H. ve Andrew D. M. Smith. 2009. "The pre-linguistic basis of grammaticalisation: a unified approach to metaphor and reanalysis", *Studies in Language* 33: 886-909.

Honken, Henry. 2013. "Genetic relationships: an overview of the evidence", Rainer Vossen (ed.), *The Khoesan languages* içinde, Londra: Routledge, s. 12-24.

Hurford, James. 2007. *The origins of meaning: language in the light of evolution,* Oxford University Press.

——. 2012. *The origins of grammar: language in the light of evolution,* Oxford University Press.

——. 2014. *The origins of language: a slim guide,* Oxford University Press.

Hurford, James R., Michael Studdert-Kennedy ve Chris Knight (ed.).1998. *Approaches to the evolution of language: social and cognitive bases,* Cambridge University Press.

Hymes, Dell. 1964. "General introduction", Dell Hymes (ed.), *Language in cultureand society: a readerin linguistics and anthropology,* New York: Harper and Row, s. xxi-xxxii.

Ichikawa, Mitsuo. 2004. "The Japanese tradition in central African hunter-

gather erstudies, with comparative observations on the French and American traditions", Barnard 2004b içinde, s. 103-28.

Ingold, Tim. 2000. *The perception of the environment: essays in livelihood, dwellingand skill,* Londra: Routledge.

Jablonski, Nina G. (ed.). 2002. *The first Americans: the Pleistocene colonization of the New World,* San Francisco: California Academy of Sciences.

Jablonski, Nina G. ve Leslie C. Aiello (ed.). 1998. *The origin and diversification of language,* San Francisco: California Academy of Sciences, Memoirs 24.

Jakobson, Roman. 1944. "Franz Boas' approach to language", *International Journal of American Linguistics* 10(4): 188-95.

1999 [1960]. "Linguistics and poetics", Adam Jaworski ve Nikolas Coupland (ed.), *The discourse reader* içinde, Londra: Routledge, s. 54-62.

James, Wendy. 2003. *The ceremonial animal: a new portrait of anthropology,* Oxford University Press.

Jespersen, Otto. 1922. *Language, its nature, development and origin,* Londra: Allen & Unwin.

Johnson, Matthew. 2011. *Archaeological theory: an introduction* (ikinci basım), Londra: John Wiley & Sons.

Jung, Carl G. 1959 [1948-54]. *Four archetypes: mother, rebirth, spirit, trickster* (İngilizceye çeviren R. F. C. Hull), Princeton University Press (Bollingen Series).

——. 1964. "Approaching the unconscious", Carl G. Jung (Haz.), *Man and his symbols* içinde, New York: Dell, s. 1-94 [Türkçesi: *İnsan ve Sembolleri,* çev. Ali Naki Babaoğlu, Okuyan Us, 2007].

——. 1971 [1933]. "The structure of the psyche", Joseph Campbell (ed.), *The portable Jung* içinde, New York: Penguin Books, s. 23-46.

Kegl, Judy. 2002. "Language emergence in a language-ready brain: acquisition", Gary Morgan ve Bernice Woll (ed.), *Directions in sign language acquisition,* Amsterdam: John Benjamins, s. 207-54.

Kelly, Robert L. 2013 [1995].*The lifeways of hunter-gatherers: the foraging spectrum* (ikinci basım), Cambridge University Press.

Kenneally, Christine. 2007. *The first word: the search for the origins of language,* New York: Viking Penguin.

Kirk, G. S. 1970. *Myth: its meaning and functions in ancient and other cultures,* Cambridge University Press.

Klein, Richard G. 2009. *The human career: human biological and cultural origins* (üçüncü basım), University of Chicago Press.

Klein, Richard G., Blake Edgar'la birlikte. 2002. *The dawn of human culture.* New York: John Wiley & Sons.

Kluckhohn, Clyde. 1953. "Universal categories of culture", A. L. Kroeber (Haz.), *Anthropology today: an encyclopedic inventory,* University of Chicago Press, s. 507-23.

——. 1959. "Common humanity and diverse cultures", David Lerner (ed.), *The human meaning of the social sciences,* New York: Meridian Publishing, s. 245-84.

Kluckhohn, Clyde ve Dorothea Leighton 1974 [1946]. *The Navaho* (Gözden geçirilmiş basım), Cambridge, MA: Harvard University Press.

Knight, Chris. 1998. "Ritual/speech coevolution: a solution to the problem of deception", Hurford, Studdert-Kennedy ve Knight içinde, s. 68-91.

——. 2010. "The origins of symbolic culture", Ulrich J. Frey, Charlotte Stormer ve Kai Willführ (ed.), *Homo novus - a human without illusions* içinde, Berlin: Springer-Verlag,s. 193-211.

Knight, Chris ve Camilla Power. 2012. "Social conditions for the emergence of language", Tallerman ve Gibson 2012a içinde, s. 346-9.

Knight, Chris, Camilla Power ve Ian Watts. 1995. "The symbolic revolution: a Darwinian account", *Cambridge Archaeological Journal* 5(1): 75-114.

Knight, John. 2012. "The anonymity of the hunt: a critique of hunting as sharing", *Current Anthropology* 53: 334-55.

Krause, Johannes, Qiaomei Fu, Jeffrey M. Good, Bence. Viola, Michael V. Shunkov, Anatoli P. Dereviankove Svante Paabo. 2010. "The complete mitochondrial DNA genome of an unknown hominin from southern Siberia", *Nature* 464:894-7.

Krause, Johannes, Carles Lalueza-Fox, Ludovic Orlando, Wolfgang Enard, Richard E. Green, Hernan A. Burbano, Jean-Jacques Hublin, Catherine Hanni, Javier Fortea, Marco de la Rasilla, Jaume Bertranpetit, Antonio Rosas, Svante Paabo. 2007. "The derived FOXP2 variant of modern humans was shared with Neandertals", *Current Biology* 17(21): 1908-12.

Kuklick, Henrika. 1991. *The savage within: the social history of British anthropology, 1885-1945,* New York: Cambridge University Press.

Kuper, Adam. 1973. *Anthropologists and anthropology: the British school, 1922-1972,* Londra: Allen Lane.

——. 1982. *Wives for cattle: bridewealth and marriage in southern Africa,* Londra: Routledge & Kegan Paul.

——. 1999. *Culture: the anthropologists' account,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

——. 2003. "The return of the native", *Current Anthropology* 44:389-402.

Kuper, Adam ve Jonathan Marks. 2011. "Anthropologist unite!", *Nature* 470: 166-8.

Labov, William. 2013. *The language of life and death: the transformation of experience in oral narrative,* Cambridge University Press.

Lane, P. J. ve R. T. Schadla-Hall. 2004. "The many ages of Star Carr: do 'cites' makethe 'site'", Barnard 2004b, s. 145-61.

Layton, Robert. 1986. "Politics and territorial structures among hunter-gatherers" *Man* (n.s.) 21: 18-33.

Layton, Robert ve Sean O'Hara. 2010. "Human social evolution: a comparison

of hunter-gatherer and chimpanzee social organization", Robin Dunbar, Clive Gamble ve John Gowlett (ed.), *Social brain, distributed mind* içinde, Oxford University Press, s. 83-113.

Leacock, Eleanor. 1969. "The Montagnai-Naskapi band", Damas 1969a içinde, s. 18-50.

Lee, Richard B. 1979. *The !Kung San: men, women and work in a foraging society,* Cambridge University Press.

Lee, Richard B. ve Irven DeVore (ed.). 1968a. *Man the hunter.* Chicago: Aldine.

——. 1968b. "Problems in the study of hunters and gatherers", Lee ve DeVore 1968a içinde, s. 3-12.

Leech, Geoffrey. 1974. *Semantics,* Harmondsworth: Penguin Books.

Lefebvre, Claire, Bernard Comrie ve Henri Cohen (ed.). 2013. *New perspectives onthe origins of language,* Amsterdam: John Benjamins.

Levinson, Stephen C. 2003. *Space in language and cognition: explorations in cognitive diversity,* Cambridge University Press.

——. 2014. "Language evolution", Enfield, Kockelman ve Sidnell, 2014b içinde, s. 312-24.

Levi-Strauss, Claude. 1963 [1945-58]. *Structural anthropology* (İngilizceye çevirenler Clare Jacobson ve Brook Grundfest Schoepf), New York: Basic Books.

——. 1966 [1962]. *The savage mind,* University of Chicago Press.

——. 1968. "The concept of primitiveness", Richard B. Lee ve Irven DeVore (ed.), *Man the hunter,* Chicago: Aldine, s. 349-52.

——. 1969a [1962]. *Totemism,* Harmondsworth: Penguin Books.

——. 1969b [1949]. *The elementary structures of kinship* (gözden geçirilmiş edisyon, İngilizceye çevirenler James Harle Bell, John Richard von Stunner ve Rodney Needham). Boston, MA: Beacon Press.

——. 1978. *Myth and meaning.* University of Toronto Press 1981 [1971]. *The naked man: introduction to a science of mythology* (İngilizceye çevirenler J. Weightman ve D. Weightman, cilt 4), Londra: Jonathan Cape.

——. 1985 [1983]. *The view from afar* (İngilizceye çevirenler Joachim Neugroschel ve Phoebe Hoss). Oxford: Basil Blackwell.

Levy-Bruhl, Lucien. 1975 [1949]. *The notebooks on primitive mentality* (İngilizceye çeviren Peter Riviere), Oxford: Basil Blackwell & Mott.

Lewis, Jerome. 2009. "As well as words: Congo Pygmy hunting, mimicry, and play", Botha ve Knight içinde, s. 236-56.

Lewis-Williams, David. 2010. *Conceiving God: the cognitive origin and evolution of religion,* Londra: Thames & Hudson.

Lieberman, Philip. 1984. *The biology and evolution of language,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

——. 2006. *Toward an evolutionary biology of language,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

——. 2008. "A wild 50,000-year ride", Bengtson, s. 359-71.

Lourandos, Harry. 1997. *Continent of hunter-gatherers: new perspectives in Australian prehistory,* Cambridge University of Press.
Lubbock, John. 1865. *Pre-historic times, as illustrated by ancient remains, and the manners and customs of savages,* Londra: Williams and Northgate.
——. 1874 [1870].*The origin of civilisation and the primitive condition of man,* New York: D. Appleton and Company.
Lucy, John A. 1992. *Language and cultural diversity: a reformulation of the linguistic relativity hypothesis,* Cambridge University Press.
Lupyan, Gary ve Rick Dale. 2010. "Language structure is partly determined by social structure", *PLoS ONE* 5(1): e8559. doi:10.1371/journal.pone.0008559.
McBrearty, Sally. 2007. "Down with the revolution", Paul Mellars, Katie Boyle, OferBar-Yosef ve Christopher Stringer (ed.), *Rethinking the Human Revolution: new behavioural and biological perspectives on the origin and dispersal of modern humans,* Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, s. 133-51.
McBrearty, Sally ve Alison S. Brooks. 2000. "The revolution that wasn't: a new interpretation of the origin of modern human behavior", *Journal of Human Evolution* 39: 453-63.
MacDonald, Katharine ve Wil Roebroeks. 2013. "Neanderthal linguistic abilities: an alternative view", Botha ve Everaert içinde, s. 97-117.
McMahon, April ve Robert McMahon. 2013. *Evolutionary linguistics,* Cambridge University Press.
MacNeilage, Peter F. 2008. *The origin of speech,* Oxford University Press.
Maggs, Tim. 1967. "A quantitative analysis of the rock art from a sample area in the western Cape", *South African Journal of Science* 63: 100-4
Maine, Henry Sumner. 1913 [1861].*Ancient law: its connection with the early history of society and its relation to modern ideas,* Londra: George Routledge & Sons.
Malinowski, Bronislaw. 1944 [1939-42]. *A scientific theory of culture and other essays,* Chapel Hill: University of North Carolina Press.
——. 1953 [1923]. "The problem of meaning in primitive languages", Charles K. Ogden ve I. A. Richards (Haz.), *The meaning of meaning: a study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism* (dokuzuncu basım), Londra: Routledge & Kegan Paul, s. 451-510.
Mandelbaum, David G. (ed.). 1985 [1949]. *Selected writings of Edward Sapir in language, culture and personality,* Berkeley: University of California Press.
Marean, Curtis W. 2010. "When the sea saved humanity", *Scientific American* 303: 55-61.
Marett, R. R. 1909. *The threshold of religion,* Londra: Methuen.
Marshall, Loma. 1961. "Sharing, talking, and giving: relief of social tensions among !Kung Bushmen", *Africa* 31: 231-49.

Martin, Leonard L., Matthew A. Sanders, Amey Kulkarni, Wyatt C. Anderson ve Whitney L. Heppner. 2014. "I-D compensation: exploring the relations among mindfulness, a close brush with death, and our hunter-gatherer heritage", Amanda Ie, Christelle T. Ngnoumenve Ellen J. Langer (ed.), *The Wiley-Blackwell handbook of mindfulness* (iki cilt). Chichester: Wiley-Blackwell, s. 290-311.

Marwick, Ben. 2003. "Pleistocene exchange networks as Evidence for the evolution of language", *Cambridge Archaeological Journal* 13(1): 67-81.

Maturana, Humberto R. ve Francisco J. Varela.1992 [1987]. *The tree of knowledge: the biological roots of human understanding*, Boston, MA: Shambhala Publications.

Maynes, Mary Jo ve Ann Waltner. 2012. *The family: a world history,* Oxford University Press.

McNeill, David. 2012. *How language began: gesture and speech in human evolution,* Cambridge University Press.

McWhorter, John H. 2003. *The power of Babel: a natural history of language.* New York: Perennial 2005, *Defining Creole,* Oxford University Press.

——. 2011. *Linguistic simplicity and complexity: why do languages undress?* Boston: De Gruyter Mouton.

——. 2014. *The language hoax: why the world looks the same in any language,* Oxford University Press.

Mead, Margaret. 2005. *The world ahead: an anthropologist anticipates the future,* New York: Berghahn Books.

Mead, Margaret ve Rhoda Metraux. 2005 [1966]. "One world-but which language?", Mead 2005 içinde, s. 111-18.

Meir, Irit, Wendy Sandler, Carol Padden ve Mark Aronoff. 2010. "Emerging sign languages", Marc Marschark ve Patricia Elizabeth Spencer (ed.), *Oxford handbook of deaf studies, language, and education* (cilt 2), Oxford University Press.

Mellars, Paul ve Chris Stringer (ed.). 1989. *The human revolution: behavioural and biological perspectives in the origins of modern humans,* Edinburgh University Press.

Meyer, Matthias, Martin Kircher, Marie-Theres Gansauge, Heng Li, Fernando Racimo,Swapan Mallick, Joshua G. Schraiber, Flora Jay, Kay Prüfer, Cesare de Filippo, Peter H. Sudmant, Can Alkan, Qiaomei Fu, Ron Do, Nadin Rohland, Arti Tandon, Michael Siebauer, Richard E. Green, Katarzyna Bryc, Adrian W. Briggs, Udo Stenzel, Jesse Dabney, Jay Shendure, Jacob Kitzman, Michael F. Hammer, Michael V. Shunkov, Anatoli P. Derevianko, Nick Patterson, Aida M. Andres, Evan E. Eichler, Montgomery Slatkin, David Reich, Janet Kelso ve Svante Paabo. 2012. "A high-coverage genome sequence from an archaic Denisovan individual", *Science* 338:222-6.

Miller, Geoffrey F. 1999. "Sexual selection for cultural displays", Dunbar,

Knight ve Power, s. 71-91.
——. 2000a. "Evolution of human music through sexual selection", Wallin, Merker ve Brown içinde, s. 329-60.
——. 2000b. *The mating mind: how sexual choice shaped the evolution of human nature,* New York: Anchor Books.
Mithen, Steven. 1996. *The prehistory of the mind: a search for the origins of art, religion and science,* Londra: Thames & Hudson.
——. 2005. *The singing Neanderthals: the origins of music, language, mind, and body,* Londra: Weidenfeld & Nicholson.
——. 2009. "Out of the mind: material culture and the supernatural", Renfrew ve Morley içinde, s. 123-34
Monboddo, Lord. 1774 [1773]. *Of the origin and progress of language* (ikinci basım, cilt 1), Londra: T. Cadell.
Montesquieu, Baron de. 1989 [1748]. *The spirit of the laws* (İngilizceye çeviren ve hazırlayan Anne M. Cohler, Basia Carolyn Miller ve Harold Samuel Stone), Cambridge University Press.
Morgan, Lewis H. 1871. *Systems of consanguinity and affinity of the human family,* Washington, DC: Smithsonian Institution.
Morrison, Catriona M. ve Martin A. Conway. 2010. "First words and first memories", *Cognition* 116:23-32.
Movius, Hallam L. 1948. "The Lower Palaeolithic cultures of southern and eastern Asia", *Transactions of the American Philosophical Society* (n.s.) 38:329-420.
Mufwene, Salikoko S. 2001. *The ecology of language evolution,* Cambridge University Press.
Müller, F. Max. 1861. *Lectures on the science of language delivered at the Royal Institution of Great Britain in April, May, and June, 1861,* Londra: Longman, Green, Longman, and Roberts.
——. 1881a. *Selected essays on language, mythology and religion* (cilt 1), Londra: Longmans.
——. 1881b [1856]. "Comparative mythology", *Selected essays,* s. 299-424.
——. 1881c [1871]. "On the philosophy of mythology", *Selected essays,* s. 577-623.
Murdock, George Peter. 1945. "The common denominator of cultures", Ralph Linton (ed.), *The science of man in the world crisis* içinde, New York: Columbia University Press, s. 123-42.
Nelson, Katherine ve Robyn Fivush. 2004. "The emergence of autobiographical memory: a social cultural developmental theory", *Psychological Review* 111:486-511.
Nettle, Daniel. 1999. *Linguistic diversity,* Oxford University Press.
Nettle, Daniel ve Suzanne Romaine. 2000. *Vanishing voices: the extinction of the world's languages,* Oxford University Press.
Newmeyer, Frederick J. 2003. "What can the field of linguistics tell us about

the origins of language?", Christiansen ve Kirby 2003a içinde, s. 58-76.
Nichols, Joanna. 1997. "Sprıng from two common sources: Sahul as a linguistic area", Patrick McConvell ve Nicholas Evans (ed.), *Archaeology and linguistics: Aboriginal Australia in global perspective* içinde, Melbourne: Oxford University Press, s. 135-68.
——. 1998. "The origin and dispersal of languages: linguistic evidence", Jablonski ve Aiello içinde, s. 127-70.
——. 2002. *Linguistic diversity in space and time,* University of Chicago Press.
——. 2012. "Monogenesis or polygenesis: a single ancestral language for all humanity?", Tallerman ve Gibson 2012a içinde, s. 558-72.
Nicolai, Robert. 2006. "Origine du langage et origine des langues: reflexions sur la permanence et le renouvellement d'un questionnement des Lumieres", *Marges lin-guistiques* 11:93-129.
Noble, William ve Iain Davidson. 1996. *Human evolution, language and mind: a psychological and archaeological enquiry,* Cambridge University Press.
Okrent, Arika. 2000. *In the land of invented languages,* New York: Spiegel & Grau.
Oiler, D. Kimbrough ve Ulrike Griebel (ed.). 2004. *Evolution of communication systems: a comparative approach,* Cambridge, MA: MIT Press.
Oppenheimer, Stephen. 2004. *The real Eve: modern man's journey out of Africa,* New York: Carroll & Graf.
——. 2009. "The great arc of dispersal of modern humans: Africa to Australia", *Quaternary International* 202:2-13.
Osmond-Smith, David. 1981. "From myth to music. Levi-Strauss's *Mythologiques* and Berio's *Sinfonia*", *The Musical Quarterly* 67:230-60.
Perry, William James. 1923. *Children of the sun: a study in the early history of civilization,* Londra: Methuen.
Pickrell, Joseph K., Nick Patterson, Chiara Barbieri, Falko Berthold, Linda Gerlach, Tom Güldemann, Blesswell Kure, Sununguko Wata Mpoloka, Hirosi Nakagawa, Christfried Naumann, Mark Lipson, Po-Ru Loh, Joseph Lachance, Joanna Mountain, Carlos D. Bustamante, Bonnie Berger, Sarah A. Tishkoff, Brenna M. Henn, Mark Stoneking, David Reich ve Brigitte Pakendorf. 2012. "The genetic prehistory of southern Africa", *Nature Communications* 3, Makale numarası: 1143 doi: 10.1038/ncomms2140.
Pilley, John W. ve Alliston K. Reid. 2011. "Border collie comprehends object names as verbal referents", *Behavioural Processes* 86:184-95.
Pinker, Steven. 1994. *The language instinct: how the mind creates language,* New York: William Morrow & Co [Türkçesi: *Dil İçgüdüsü. Zihin Dili Nasıl Meydana Getirir,* çev. Feray İlgün, Bilge Kültür Sanat, 2018].
——. 1997. *How the mind works,* Londra: Penguin Books [Türkçesi: *Zihin Nasıl Çalışır,* çev. Sabri Gürses, Alfa Yayınları, 2017].
——. 2011 *The better angels of our nature: a history of violence and humanity.*

Londra: Allen Lane [Türkçesi: *Doğamızın İyilik Melekleri-Şiddet Neden Azaldı?*, çev. İlkay Alptekin Demir, Alfa Yayınları, 2019].

Pinker Steven ve Ray Jackendoff. 2005. "The faculty of language: what's special about it?", *Cognition* 95:201-36.

Pluciennik, Mark. 2014. "Historical frames of reference for 'hunter-gatherers'", Cummings, Jordan ve Zvelebil içinde, s. 55-68.

Ponelis, Fritz. 1993. *The development of Afrikaans,* Bern: Peter Lang.

Porter, James N., Paul F. Collins, Ryan L. Muetzel, Kelvin O. Limve Monica Luciana. 2011. "Associations between cortical thickness and verbal fluency in childhood adolescence and young adulthood", *Neuroimage* 55:1865-77.

Postal, Paul M. 2005. "Foreword", Geoffrey Sampson, *The 'language instinct' debate* (ikinci basım), Londra: Continuum, s. vii-xi.

Powell, Adam, Stephen Shennan ve Mark G. Thomas. 2009. "Late Pleistocene demography and the appearance of modern human behavior", *Science* 324:1298-1301.

Power, Camilla. 1998. "Old wives' tales: the gossip hypothesis and the reliability of cheap signals", Hurford, Studdert-Kennedy ve Knight içinde, s. 111-29.

——. 2015. "Review of Melvin Konner, Women after all: sex, evolution, and the end *of male supremacy," Times Higher Education* 2, 196 (26 Mart-1 Nisan 2015): 52-3.

Preston, Stephanie D. ve Frans de Waal. 2003. "Empathy: its ultimate and proximal bases", *Behavioral and Brain Sciences* 25: 1-72.

Proctor, Robert N. 2003. "Three roots of human recency: molecular anthropology, the refigured Acheulean, and the UNESCO response to Auschwitz", *Current Anthropology AA:* 213-39.

Pullum, Geoffrey K. 1991. *The great Eskimo vocabulary hoax and other irreverent essays on the study of language,* University of Chicago Press

Rabinow, Paul. 1984. "Introduction", Paul Rabinow (ed.), *The Foucault reader: an introduction to Foucault's thought* içinde, Londra: Penguin Books, s. 3-30.

Radcliffe-Brown, A. R. 1951. "The comparative method in social anthropology", *Journal of the Royal Anthropological Institute* 81:15-22

——. 1952. *Structure and function in primitive society: essays and addresses,* Londra: Cohen and West.

Rappaport, Roy. 1999. *Ritual and religion in the making of humanity,* Cambridge University Press.

Renfrew, Colin. 2008. *Prehistory: the making of the human mind,* Londra: Phoenix.

Renfrew, Colin ve Iain Morley (Haz.). 2013. *Becoming human: innovation in prehistoric material and spiritual culture,* Cambridge University Press.

Renfrew, Jane M. 2009. "Neanderthal symbolic behaviour?", Renfrew ve Mor-

ley 2013 içinde, s. 50-6.
Robinson, Jennie. 2014. "The first hunter-gatherers", Cummings, Jordan ve Zvelebil içinde, s. 177-90.
Rousseau, Jean-Jacques. 1973 [1750-62]. *The social contract and discourses* (İngilizceye çeviren G. D. H. Cole), Londra: J. M. Dent & Sons.
——. 1986 [1781]. "Essay on the origin of languages" (İngilizceye çeviren John H. Moran), Rousseau ve Herder içinde, s. 1-74.
Rousseau, Jean-Jacques ve Johann Gottfried Herder. 1986. *On the origin of Language: two essays,* University of Chicago Press.
Rowley-Conwy, Peter. 2006. "The concept of prehistory and the invention of the terms 'prehistoric' and 'Prehistorian': the Scandinavian origin, 1833-1850", *European Journal of Archaeology* 9: 103-30.
Ruhlen, Merritt. 1994a. *The origin of language: tracing the evolution of the mother tongue,* New York: John Wiley & Sons.
——. 1994b. *On the origin of languages: studies in linguistic taxonomy,* Stanford University Press.
Sahlins, Marshall. 1974. *Stone age economics,* Londra: Tavistock Publications.
——. 1976. *The use and abuse of biology: an anthropological critique of sociobiology,* Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
Sampson, Geoffrey. 2005 [1997]. *The 'language instinct' debate* (ikinci basım), Londra: Continuum.
Samuels, Andrew. 1985. *Jung and the post-Jungians,* Londra: Routledge & Kegan Paul.
Sapir, Edward. 1933. "Language", *Encyclopaedia of the social sciences,* cilt 9. New York: Macmillan, s. 155-96.
Saussure, Ferdinand de. 1974 [1916].*Course in general linguistics* (ed. Charles Bally ve Albert Sechehaye, İngilizceye çeviren Wade Baskin), Glasgow: Fontana/ Collins.
Savage-Rumbaugh, E. Sue ve Duane M. Rumbaugh. 1993. "The emergence of language", Kathleen R. Gibson ve Tim Ingold (ed.), *Tools, language and cognition in human evolution* içinde, Cambridge University Press, s. 86-108.
Schepartz, L. A. 1993. "Language and modern human origins", *American Journal of Physical Anthropology* 36 (Ek Sayı 17): 91-126.
Schmidt, Wilhelm. 1939 [1937]. *The culture historical method of ethnology: the scientific approach to the racial question* (İngilizceye çeviren S. A. Sieber), New York: Fortuny's.
Schurr, Theodore G. 2004. 'The peopling of the New World: perspectives from molecular anthropology', *Annual Review of Anthropology* 33: 551-83.
Senghas, Richard J., Ann Senghas ve Jennie E. Pyers. 2005. "The emergence of Nicaraguan Sign Language: questions of development, acquisition, and evolution", Sue Taylor Parker, Jonas Langer ve Constance Milbrath (ed.), *Biology and knowledge revisited: from neurogenesis to psychogene-*

sis içinde, Londra: Lawrence Erlbaum Associates, s. 287-306.

Shennan, Stephen. 2001. "Demography and cultural innovation: a model and its implications for the emergence of modern human culture", *Cambridge Archaeological Journal* 11:5-16.

Silberbauer, George B. 1963. "Marriage and the girl's puberty ceremony of the G/wi Bushmen", *Africa* 33: 12-24.

Slater, Peter. 2012. "Bird song and language", Tallerman ve Gibson 2012a içinde, s. 96-101.

Smith, Adam. 1767. *The theory of moral sentiments, to which is added a dissertation on the origins of languages* (Üçüncü basım), Londra: A. Millar, A. Kincaid ve J. Bell.

——. 1978. *Lectures on jurisprudence* [Lectures delivered 1762-63], Haz. R. L. Meek, D. D. Raphael ve P. G. Stein içinde Oxford: The Clarendon Press.

Smith, Andrew D. M. ve Stefan Hofler. 2014. "The pivotal role of metaphor in the evolution of human language", Javier E. Diaz-Vera (ed.), *Metaphor and metonomy across time and cultures: perspectives on the sociohistorical linguistics of figurative language* içinde, Amsterdam: De Grouter Mouton, s. 123-40.

Smith, Andrew D. M., Marieke Schouwstra, Bart de Boer ve Kenny Smith (ed.). 2010. *The evolution of language: Proceedings of the 8th International Conference (EVOLANG8),* Singapur: World Scientific.

Soodyall, Himla (ed.). 2006. *The prehistory of Africa: tracing the lineage of modernman,* Johannesburg: Jonathan Ball.

Spikins, Penny A., Holly E. Rutherford ve Andrew P. Needham. 2010. "From homininity to humanity: compassion from the earliest archaics to modern humans", *Time and Mind* 3(3): 303-26.

Stam, James H. 1976. *Inquiries into the origin of language: the fate of a question,* New York: Harper & Row.

Stewart, Pamela J. ve Andrew Strathern. 2002. *Violence: theory and ethnography,* New York: Continuum.

Stix, Gary. 2008. "The migration history of humans: DNA study traces human origins across the continents", *Scientific American* 299 (1): 56-63

Stocking, George W., Jr. 1968. *Race, culture, and evolution: essays in the history of anthropology,* New York: The Free Press.

Stringer, Chris. 2011. *The origin of our species,* Londra: Allen Lane.

Swadesh, Morris (ed. Joel F. Sherzer). 2006 [*y.* 1967]. *The origin and diversification of language,* New Brunswick: AldineTransaction.

Swann, Joan. 2009 [2000]. "Language in interaction", Rajend Mesthrie, Joan Swann, Ana Deumert ve William L. Leap, *Introducing sociolinguistics* (ikinci basım) içinde, Edinburgh University Press, s. 183-212.

Taçon, Paul S. C. 2009. "Identifying ancient religious thought and iconography: problems of definition, preservation, and interpretation", Renfrew ve Morley 2013 içinde, s. 61-73.

Tallerman, Maggie ve Kathleen R. Gibson (ed.).2012a. *The Oxford handbook of language evolution,* Oxford University Press.
——. 2012b. "Introduction: the evolution of language", Tallerman ve Gibson 2012a içinde, s. 1-45.
Tattersall, Ian. 1998. *Becoming human: evolution and human uniqueness,* Oxford University Press.
——. 2008. *The world from beginnings to 4000 BCE,* Oxford University Press.
Tilly, Christopher. 1990. "Claude Levi-Strauss: structuralism and beyond", Christopher Tilly (ed.), *Reading material culture: structuralism, hermeneutics and post-structuralism* içinde, Oxford: Basil Blackwell, s. 3-81.
Tomasello, Michael. 1999. *The cultural origins of human cognition,* Cambridge, MA: Harvard University Press.
——. 2008. *Origins of human communication,* Cambridge, MA: MIT Press.
Tomasello, Michael ve Josep Call. 2007. "Ape gestures and the origins of language", Josep Call ve Michael Tomasello (ed.), *The gestural communication of apes and monkeys* içinde, Londra: Lawrence Erlbaum Associates, s. 221-39.
Traill, Anthony. 1994. *A !Xoo dictionary* (Research in Khoisan Studies 9), Köln: Rüdiger Köppe Verlag.
Traugott, Elizabeth Closs. 2003. "Constructions in grammaticalization", Brian D. Joseph ve Richard D. Janda (ed.), *The handbook of historical linguistics* içinde, Oxford: Blackwell, s. 624-47.
Trigger, Bruce. 2006 [1989]. *A history of archaeological thought* (ikinci basım), Cambridge University Press.
Trivers, Robert L. 1971. "The evolution of reciprocal altruism", *Quarterly Review of Biology* 46:35-57.
Tyler, Stephen A. (ed.). 1969. *Cognitive anthropology.* New York: Holt, Rinehart & Winston.
Tylor, Edward B. 1871. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy religion, art, and custom* (cilt 2), Londra: John Murray.
Ulbaek, Ib. 1998. "The origin of language and cognition", Hurford, Studdert-Kennedy ve Knight, s. 30-43.
Vico, Giambattista. 2002 [1725]. *The first new science* (Leon Pompa), Cambridge University Press.
Visser, Hessel. 2001. *Naro dictionary: Naro-English, English-Naro* (dördüncü basım), Gantsi: Naro Language Project/SIL International Swann.
Wade, Nicholas. 2006. *Before the dawn: recovering the lost history of our ancestors,* New York: Penguin Books.
Wallin, Nils L., Bjorn Merker ve Steven Brown (ed.). 2000. *The origins of music,* Cambridge, MA: MIT Press.
Watts, Ian. 2009. "Red ochre, body painting, and language: interpreting the Blombos ochre", Botha ve Knight içinde, s. 62-92.

Wells, Spencer. 2007. *Deep ancestry: inside the genographic project,* Washington, DC: National Geographic.

——. 2010. *Pandora's seed: why the hunter-gatherer holds the key to our survival,* Londra: Penguin Books.

Whallon, Robert, William A. Lovis ve Robert K. Hitchcock (ed.). 2011. *Information and its role in hunter-gatherer bands: ideas, debates and perspectives,* Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology at UCLA.

White, Stephanie A. 2013. "FoxP2 and vocalization", Lefebvre, Comrie ve Cohen içinde, s. 211-35.

Whitehouse, Paul. 2008. "Some speculations on the evolution of language, and the language of evolution", Bengtson içinde, s. 401-16.

Whorf, Benjamin Lee. 1956a. "A linguistic consideration of thinking in primitive communities", Carroll içinde, s. 65-86.

——. 1956b. "The relation of habitual thought and behavior to language", Carroll içinde, s. 134-59.

Widlok, Thomas. 1999. *Living on mangetti: 'Bushman' autonomy and Namibian independence,* Oxford University Press.

Wiessner, Pauline Wilson (Polly). 1977. *Hxaro: a regional system of reciprocity for reducing risk among the !Kung San* (iki cilt). Ann Arbor, MI: University of Michigan (University Microfilms International).

——. 1982. "Risk, reciprocity and social influence on !Kung San economies", Eleanor Leacock ve Richard Lee (ed.), *Politics and history in band societies,* Cambridge University Press, s. 61-84.

——. 2014. "Embers of society: firelight talk among the Ju/'hoansi Bushmen", *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)* 111 (39): 14027-35.

Willis, Roy. 1974. *Man and beast,* Londra: Hart-Davis, MacGibbon.

Wilson, Daniel. 1851. *The archaeology and prehistoric annals of Scotland,* Edinburgh: Sutherland and Knox.

Wilson, David Sloan. 2011. "The human major transition is relation to symbolic behavior, including language, imagination, and spirituality", Henshilwood ve d'Errico içinde, s. 133-39.

Wilson, Edward O. 1975. *Sociobiology: the new synthesis,* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

Winterhalder, Bruce ve Eric Alden Smith (ed.). 1981. *Hunter-gatherer foraging strategies: ethnographic and archaeological analyses,* University of Chicago Press.

Wittgenstein, Ludwig. 1953. *Philosophical investigations,* Oxford: B. Blackwell.

Witzel, E. J. Michael. 2012. *The origins of the world's mythologies,* Oxford University Press.

Woodburn, James. 1980. "Hunter-gatherers today and reconstruction of the past", Ernest Gellner (ed.), *Soviet and Western anthropology,* Londra: Duckworth, s. 95-117.

——. 1982. "Egalitarian societies", *Man* (n.s.) 17:431-51.

Wrangham, Richard. 2009. *Catching fire: how cooking made us human,* Londra: Profile Books.

Wray, Alison. 1998. "Protolanguage as a holistic system for social interaction", *Language and Communication* 18:47-67.

——. 2000. "Holistic utterances in protolanguage: the link from primates to humans", Chris Knight, Michael Studdert-Kennedy ve James Hurford (ed.), *The evolutionary emergence of language: social function and the origins of linguistic form,* Cambridge University Press, s. 285-302.

Wynn, Thomas ve Frederick L. Coolidge. 2012. *How to think like a Neandertal,* Oxford University Press.

Zegura, Stephen L. 2008. "Current topics in human evolutionary genetics", Bengtson, s. 343-57.

Zilhao, Joao. 2014. "The Neanderthals: evolution, palaeontology, and extinction", Cummings, Jordan ve Zvelebil içinde, s. 191-213.

Zuberbühler, Klaus. 2013. "Primate communication", Lefebvre, Comrie ve Cohen içinde, s. 187-210.

DİZİN

!Kung dilleri 45
!Kung San halkı 108
/Xam dili/halkı 12, 39, 60, 121, 136, 148, 149
!Xóõ dili/halkı 42, 48, 60, 62, 63, 147, 153

Adams, Michael 152
"Afrika'dan Çıkış" hipotezi 48
Afrikalı avcı-toplayıcılar 12, 39
Afrikaner 62, 117
Afrikaner Dil Anıtı 117
Afrikanerler 62
Ağaç Bitiştirme Dilbilgisi 26
Aiello, L. 42, 43, 56, 138, 179
Alaska 50
Allen, Nicholas 82
Almanca 86, 117, 118, 174, 179
Ambrose, Stanley 46
anayanlı akrabalık 33, 169, 170, 180
Andresen, Julie Tetel 100
anlambilim 27, 170, 183, 184
Arabistan 46
Arbib, Michael 17
Armstrong, Karen 124
Asya 24, 46, 47, 48, 49, 50, 77, 82, 104, 133, 134, 149, 180, 184
Aşölyen çağı 99, 177
Atabask halkı 12, 35, 108
atayanlı akrabalık 33, 96, 169
australopitekus 16, 42, 53, 83, 136
Avrupa 21, 25, 33, 43, 47, 48, 53, 62, 80, 85, 93, 99, 110, 121, 134, 140, 143, 145, 150, 170, 171, 179, 180, 181
Avustralya 16, 18, 19, 24, 33, 34, 35, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 67, 70, 77, 82, 83, 98, 104, 121, 127, 133, 134, 138, 142, 147, 157, 159, 166, 170, 171, 174, 176, 180, 183, 186, 187
Avustralya Batı Çölü 93
Avustralya Yerlileri 19, 34, 134, 159, 170
Aynular 33, 34
ayrı köken kuramı 20

Bağıntısal Dilbilgisi 26
Bantu dilleri 45, 62, 112, 114, 117, 147, 172, 175
Barham, L. 76
Bar-Yosef, Ofer 141
Bastian, Adolf 126, 178
Baş-Sürümlü Öbek Yapısı Dilbilgisi 26
Batek halkı 72
Beaken, M. 27, 42, 75, 78, 79
Behar, Doran 40
Belçika 24, 87
Bering Boğazı 47, 49, 50
Berwick, R. 22
Bettinger, Robert 93, 95, 96
Beyin, Amanuel 46
Bickerton, Derek 17, 29, 36, 110, 138, 166, 177, 178
Bird-David, Nurit 72, 94
Birey dil (*idiolect*) 61
Blacking, John 120
Blake, B. 99
Bleek, Dorothea 105
Blombos mağarası 68, 80, 99, 100, 113, 171, 184
Boas, Franz 86, 88, 160, 161
Bonobo Kanzi 75, 177
Botsvana 12, 39, 61, 80, 95, 108, 112
Boyer, P. 128
Brezilya 48, 137
Broca bölgesi 38, 57, 142, 145, 170,

171, 179, 186
Brooks, Alison S. 140
Brosses, Charles de 24
Brown, Donald 91
Brown, Penelope 61
Brown, Steven 56
Burling, Robbins 70
Buşmanlar 12, 45, 67, 81, 103, 121, 133, 136, 147, 149, 158, 159, 174
Buzul Çağı 115

California Körfezi 50, 138
Call, Joseph 30
Calvin, W. H. 138
Cameron, David W. 47
Cam, Rebecca 41
Cavalli-Sforza, Louis 20, 159
Chomsky, N. 26, 28, 30, 37, 41, 57, 58, 59, 61, 66, 67, 84, 87, 97, 100, 101, 102, 130, 144, 145, 160, 161, 163, 165, 172, 173, 174, 176, 178
Christiansen, M. H. 24, 25
Cohen, Emma 111
Conklin, Harold 115, 116
Conway, M. A. 97
Coolidge, F. L. 98, 142, 143, 145, 146
Cro-Magnon insanları 26

Çin 36, 46, 47, 114
Çince 36
Çinliler 36

Dale, R. 36
Dalrymple, J. 52
Damin dili 147
D'Anastasio, R. 22, 58
Darwin, Charles 17, 24, 25, 85, 137, 172
Davidson, Iain 126
d-dil 59
Deacon, Janette 96
Deacon, Terrence 58, 88, 103
Debreuil, B. 68, 70
Dediu, Dan 22, 58
Demir Çağı 106, 172, 175
Denisovalılar 16, 18, 20, 37, 38, 40, 58, 65, 77, 78, 79, 81, 164, 172, 173
Denisova mağarası 16, 77, 78
D'Errico, Francesco 99, 100, 140
Derrida, Jacques 25
Descartes, René 66
Descola, Philippe 94, 162
Dessalles, Jean-Louis 22, 126, 127, 146, 155
Diepkloof kaya sığınağı 67
dil fenotipi 22
dil genotipi 22
Diller, Karl 41
Dixon, R. M. W. 48
Doğu Afrika 11, 19, 45, 46, 136, 140, 147, 150, 164, 165, 166, 181
Doğu Akdeniz 46, 149
Donald, Merlin 17, 185
Dor, Daniel 94
Dunbar, Robin 13, 31, 42, 43, 52, 104, 138, 164
Dunbar sayısı 42, 164
Durkheim, Émile 11, 121, 178

Edwardes, Martin 130, 131
Einstein, Albert 15, 29, 153
Eliade, Mircea 43
Englefield, Ronald 73, 79
Erkek Antilop Dansı 81, 103, 174
Esperanto 113
Evans-Pritchard, E. E. 32, 88, 96, 153
Evans, V. 32, 88, 96, 100, 102, 153
Everett, Daniel 73, 104
Evrensel Dilbilgisi Kuramı 26, 102, 160, 173, 175

Evrimcilik 85, 86
evrimsel zindelik (fitness) 71, 105, 137, 175

Faroe dili 152
Felemenkçe 117, 118
Feyerabend, Paul 105
Fildişi Sahili 101
Filipinler 115, 116
Filmer, Robert 31
Fitch, Tecumseh 13, 17, 84
Fodor, Jerry 103
Foster, Mary LeCron 136
Foucault, Michel 25, 66, 175
Fransa 23, 80, 87, 171
Fransızca 100, 113, 117, 118, 127, 183, 187
Frazer, James 11, 121, 123
Freud, Sigmund 121, 125

Gamble, Clive 82
Gaskins, Suzanne 61
Geç Taş Çağı 96, 141, 167, 175
Geertz, C. 88
gelada maymunları 30
Genelleşmiş Öbek Yapısı Dilbilgisi 26
Gennep, Arnold van 104
Germen dilleri 153
Gibson, Kathleen 40
Gondvana 43, 133, 176
Good, Jack 150, 153
Goody, Jack 150, 153
Goril Koko 39
görecilik 25, 86, 87, 88, 176
Greenberg, Joseph 110
Groves, Colin P. 47
Guenther, Matthias 104
G/ui dili/halkı 62, 105, 106, 108, 112, 147
G/uikhoe dili 112
Güney Afrika 12, 16, 17, 19, 39, 45, 56, 60, 61, 67, 81, 100, 108, 117, 118, 119, 136, 146, 147, 148, 149, 158, 164, 166, 170, 171, 174, 175, 176, 180, 181
Güney Amerika 43, 48, 49, 50, 73, 83, 104, 121, 131, 138, 179, 187
Güney Asya 46, 149
Güneydoğu Asya 24, 46, 47, 48, 49, 180

Hadza dili/halkı 45, 93, 136
Haeckel, Ernst 39
Hahn, Theophilus 107
Hai//om halkı 95, 106, 185
Hamilton, W. D. 84, 169
H. antecessor 16, 90
Hanunóo dili 115, 116
Harari, Yuval Noah 44, 45
Hauser, Marc 22, 101
Hawaii dili 49
Heine, Bernd 28, 43, 75
Henshilwood, Christopher 13, 22, 56, 68, 70, 100, 141, 171
Herder, Johann Gottfried 24, 25, 132
H. ergaster 42, 77
Hewes, Gordon 80
H. helmei 90
Hırvatistan 99
Hildebrand, Bror Emil 21
Hindistan 16, 47, 72, 119
Hint-Avrupa dil ailesi 62, 114
Hint Okyanusu 56, 171
H. neanderthalensis 16, 22, 26, 78, 104, 163
Hobbes, Thomas 31, 51
Hoefler, Stefan 111
Holosen çağı 115
Homo erectus 12, 16, 32, 41, 42, 56, 64, 76, 77, 79, 90, 94, 141, 143, 145, 146, 156, 169, 172, 185
Homo georgicus 16

Homo habilis 42, 57, 58, 64, 149
Homo heidelbergensis 16, 23, 37, 40, 78, 79, 80, 90, 140, 143, 146, 145, 164, 171, 173, 176, 182
Homo neanderthalensis 154, 180
Homo sapiens 11, 16, 18, 21, 22, 23, 26, 34, 38, 42, 45, 53, 56, 58, 64, 77, 78, 79, 82, 89, 90, 98, 99, 104, 121, 129, 138, 139, 141, 142, 143, 150, 154, 155, 163, 164, 166, 169, 170, 173, 180, 181, 182, 183
Hopi dili 25, 115, 117, 145
H. sapiens sapiens 22, 23, 98, 141, 142, 143
Humboldt, Wilhelm von 103
Hurford, J. 13, 19, 20, 75, 152
Hurford, James 19, 152
Hymes, Dell 84, 173

Içikava, Mitsuo 59
Ilocano dili 116
Ingold, Tim 94, 102, 126, 168

İ-dil 59
ikideğişkelilik (*diglossia*) 61, 109, 176
İlkeler ve Parametreler Kuramı 26
İngilizce 19, 29, 37, 62, 86, 107, 109, 115, 117, 118, 127, 145, 152, 153, 156, 174, 186
İnuitçe 36, 106
İnuitler 12, 35, 37
İskoçya 21, 23, 51, 53, 66
işlevselcilik 85, 86, 87

Jablonka, Eva 94
Jackendoff, Ray 53, 54, 101
Jakobson, Roman 91
Japonca 29, 117
Ju/'hoan dili 45, 60, 61, 62, 63, 64, 113, 147, 158, 159
Ju/'hoansi halkı (!Kung) 18, 63, 64, 80, 81, 89, 90, 106, 151, 176
Jung, C. G. 91, 126, 129, 130, 131, 178

Kalahari 38, 59, 60, 63, 70, 87, 93, 103, 104, 108, 111, 113, 127, 146, 151, 164, 174
Kanada 35, 50, 108, 123, 127, 128, 160, 186
kanyanlı akrabalık 32, 33, 60, 70
Kategorik Dilbilgisi 26
Kaynaştırma görüşü 26
Kegl, Judy 27
Kelly, Robert 33, 93
Kenneally, Christine 101
Kenya 45, 99, 177
Kgalagadi dili 62, 112
Khoe dilleri 39, 45, 60, 62, 63, 106, 107, 108, 112, 158, 159
Khoekhoe 107, 108, 117
Khoisan dilleri 39, 40, 60, 61, 112, 113, 117, 147, 158
kırma anadili (*kreol*) 27, 110
kırma dili (*pidgin*) 27
Kirby, S. 24, 25
Kirk, G. S. 119, 120
Klein, Richard 19, 141
Kluckhohn, Clyde 91, 107
Knight, Chris 13, 68, 70, 81, 94, 97, 103, 111, 140, 141, 181
Knight, John 94
Korece 61
Krause, Johannes 78
Kuper, Adam 86, 87, 153, 157, 158, 161, 162
Kuteva, T. 28, 43, 75
Kuzey Afrika 114, 149
Kuzey Amerika 12, 17, 24, 32, 50, 86, 93, 107, 110, 121, 134, 157, 160, 161, 184
Kuzey Amerika Yerlileri 24
Kuzey Avrupa 80

Kuzeybatı Kıyısı 33, 34
Kuzeybatı Kıyısı halkları (Amerika kıtasında) 33
Kuzey Kalahari 38
Kuzey Kutup bölgesi 59, 82, 93
Kx'a dili 45, 62, 63, 106, 112, 158, 159

Latince 29, 109, 115, 174
Lavrasya 43, 133, 179
Le Blanc, Memmie 24
Leech, Geoffrey 27
Lee, Richard 18, 80, 82, 89
Leighton, Dorothea 107
leksigram 36, 75
l'Etang, Matthey de 70, 99, 132
Levinson, Stephen 22, 58, 65
Lévi-Strauss, Claude 11, 15, 28, 69, 72, 87, 89, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 133, 134, 139, 153, 170, 172, 178
Lévy-Bruhl, Lucien 126, 129, 178, 180
Lewis, Jerome 13, 35, 103
Lewis-Williams, David 13, 56, 148
Lieberman, P. 79
Locke, John 31, 102
Lord Avebury 21
Lord Monboddo 24, 102, 105, 106
Lubbock, John 21, 85, 149
Lupyan, G. 36

MacNeilage, Peter 156
mafisa 95, 179, 185
Maggs, Tim 59
Maine, Henry 31, 32
Malay 117
Malezya 72
Malinowski, Bronislaw 86, 89, 90, 91, 153
Mandarin Çincesi 61, 113
Maranao dili 116
Marrett, R. R. 124, 125
Marshall, Lorna 90
Maturana, Humberto 75, 76
Mbendjele Pigme halkı 35
Mbuti halkı 72
McBrearty, Sally 140
McMahon, A. ve R. 20
McNeill, D. 38
McWhorter, John 109, 110, 111, 113, 132
Mead Çevrimi 38, 171, 179
Mead, Margaret 38, 112, 113, 171, 179
Meksika 114
Melanezya 77, 124, 133
Métraux, Rhoda 112, 113
Mezolitik çağ 33, 93, 149, 180, 181
Mezopotamya 119
Miller, Geoffrey 56, 137, 144, 185
Mitchell, Peter 76
Mithen, Steven 36, 56, 120
Mitokondriyal Havva 41
modern avcı-toplayıcılar 12, 41
Montelius, Oscar 21
Morgan, G. 32, 85
Morrison, C. 97, 174
Mousterien devri 80, 180, 182
Movius Hattı 49, 180
Mufwene, Salikoko 110
Mungo gölü 47, 180
Murdock, George Peter 91
Müller, F. Max 31, 125

Namibya 12, 48, 74, 80, 95, 117
N!aqriaxe halkı 60, 61, 62, 112
Naro dili/halkı 12, 13, 39, 45, 60, 61, 62, 63, 104, 105, 106, 108, 158, 159, 167
Navaholar 107, 108
Nayaka halkı 72
Neandertaller 12, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 36, 37, 38, 40, 44, 56, 57, 58, 65, 77, 78, 79, 80,

81, 82, 98, 99, 120, 129, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 150, 163, 164, 171, 172, 173, 178, 180, 181
Needham, Andy 143
Neolitik çağ 106, 114, 136, 137, 139, 149, 171, 180, 181
Nettle, Daniel 114
Newmeyer, Frederick 28
Nichols, Joanna 29, 30, 142
Nikaragua İşaret Dili (NİD) 27, 28, 141
Nilsson, Sven 21
Noble, William 126
Norveççe 152

Okrent, Arika 152
Okyanusya 48
olaysal bellek 97
Oppenheimer, Stephen 47
Orang Outang 24
Orta Afrika 35, 59, 72, 87, 93, 103, 184
Ortadoğu 16, 114, 121, 149, 170
ortak köken kuramı 20, 132
Orta Taş Çağı 64, 68, 89, 96, 99, 140, 141, 142, 150, 167, 174, 176, 180, 181, 184
otobiyografik bellek 97, 181
Owambo halkı 95, 185

Paleolitik dönem 16, 141, 149, 167, 169, 170, 174, 180, 181, 182, 184, 186
Pan-Gaea miti 44, 133, 134, 182
Papua Yeni Gine 49, 61, 110, 114
Paris Dilbilim Derneği 24, 25
Patagonya 93
P-dil 59
Peru 114
Pigmeler 35, 45
Pinker, Steven 28, 53, 54, 69, 100, 101, 102, 103, 145
Pirahã dili 48, 73, 104, 105, 108, 109
Platon 15, 29, 119, 153
Pluciennik, Mark 34
Polly Wiessner 63
Portekizce 117
postmodernizm 25, 85, 86, 88, 161
postyapısalcılık 25, 85
Power, Camilla 13, 31, 70, 81, 140
"prehistoric"/"prehistory" [tarihöncesi] 21
Proctor, Robert 142

Radcliffe-Brown, A. R. 32, 86, 125, 134, 157
Rappaport, Roy 103
resimyazı 36
Robinson, Jennie 16
Romaine, Suzanne 114
Roro dilinde 49
Rousseau, J. J. 24, 25, 31, 51, 52
Ruhlen, Merritt 19, 110
Rutherford, Holly 143

Sahlins, Marshall 68, 72, 92, 172, 175, 177, 181
Sahul 47, 48, 183, 184
Salish dili 93, 123
Sandave dili 45
San halkı 12, 95, 108, 112, 113, 133, 159
Sapir, Edward 17, 160, 161
Saussure, Ferdinand de 103, 118, 159, 160, 171, 179, 182, 183
Savage-Rumbaugh, Sue 75
Schepartz, L. A. 21
Schmidt, Wilhelm 86
Seechelt halkı 123
sesbilim 27, 28, 40, 170, 183, 184
Shennan, Stephen 80
Sibirya 16, 77, 172
Sierra Leone 101
Silberbauer, George 105

simgecilik 22, 121, 140, 163, 167
Smith, Adam 24, 25, 35, 52
Smith, Alden 93, 95
Smith, Andrew 111
Smith, Eric Alden 93
sosyal antropoloji 11, 30, 70, 71, 85, 88, 161, 174, 175, 176
sözdizimi 27, 139
Sözlüksel-İşlevsel Dilbilgisi 26
sözlü tımar 31
Spikins, Penny 143
Sprachbund 39, 62, 71, 112, 147, 184
Stam, James 132
Standart Kuram 26
Stocking, George 153
Sunda 47, 183, 184
Surinam 110
Swadesh, M. 23, 65

şaklamalı dil 45, 61, 148, 152
Şehrazat etkisi 137, 185

Taa dili 62, 112
Tagalog 116
Tallerman, Maggie 40, 70
Tarım Devrimi 44, 45
Tasmanya 47, 134
Tattersall, I. 22, 23, 41
ters *mafisa* 95, 96, 179, 185
Thomsen, Christian Jürgensen 20
Tierra del Fuego 50, 93
Timor Denizi 47
Tlingit halkı 93
Toba süper yanardağı 46, 47, 98, 133, 140, 181, 185
Tobias, Philip 57
Tolowa halkı 93
Tomasello, Michael 30
Tournal, Paul 21
Traugott, Elizabeth 28
Trivers, Robert 84
Tsasi dili/halkı 93, 112
Tswana dili 62, 95, 112, 179, 185
Ts'xia (Khoe dili) 39
Tunç Çağı 136, 137
Tylor, Edward 85, 120, 124, 130

Ulbaek, Ib 69
Uzakdoğu 49

Üst Pleyistosen dönemi 46

Vahşi Oğlan Peter 102
Varela, J. 75, 76
Venezuela 137
Vico, G. 133
Victor Turner 104

Wakashan dili 93
Waltner, A. 150
Watts, Ian 13, 68, 141, 150
Wernicke bölgesi 57, 171, 186
Wheeler, P. 42, 43, 179
Whitehouse, Paul 141
Whorf, Benjamin Lee 18, 25, 112, 115, 145, 160, 161, 186
Wiessner, P. W. 63, 64, 89, 108
Wilson, Daniel 21
Wilson, E. O. 96
Winterhalder, Bruce 93, 95
Wittgenstein, Ludwig 159
Witzel, Michael 43, 44, 45, 133, 134, 176, 179, 182
Woodburn, James 33, 34, 72, 182, 186
Worsaae, J. J. A. 21
Wynn, T. 98, 142, 143, 145, 146

yapısalcılık 85, 86, 87
yayılımcılık 85
Yeli Dnye dili 61
Yeni Arkeoloji 88
Yeni Gine 47, 48, 142, 183
Yetinmeci Çizgi 26
yorumlayıcılık 85, 86, 87, 88, 187

Yönetim ve Bağlama Kuramı 26
Yunanca 109
Yunanistan 119
Yurok halkı 93
Zambia 99, 171, 176, 177, 182
Zilhão, João 80
Zuberbühler, Klaus 101

İnsanlar tarihimizin yüzde doksanında "avcı-toplayıcı" olarak yaşadılar ve birbirleriyle konuşuyorlardı. Konuştukları dilin kökenine ve evrimine ilişkin elimizde dolaysız bir kanıt mevcut değil; hatta ilk insanların konuşma ya da işaret dili var mıydı, bilmiyoruz. Bu zorluğun farkında olan antropolog Alan Barnard, çevremizde var olanlardan hareketle dile ilişkin geçmişimizi önemli ölçüde anlayabileceğimizi ileri sürüyor. Dünyanın pek çok yerinde hâlâ avcı-toplayıcılar yaşıyor; bu topluluklar, konuşma tarzlarını, dillerini, dillerden ne amaçla yararlandıklarını araştırmamız bakımından büyük önem taşıyorlar. Olağanüstü geniş kelime dağarcıkları var ve dilbilgisi açısından hayli karmaşık, gelişkin bir dile sahipler.

Barnard, avcı-toplayıcıları, kendi şartlarında anlayarak yaşamlarını inceliyor. Okuma yazma bilmeyen insanlar olarak dili nasıl algılıyorlar? Dili ne amaçla kullanıyorlar? Dilbilgisine ilişkin bilgileri hiç yok mu yoksa dilbilgisiyle oyunlar oynamaktan keyif almalarına yetecek kadar bir dilbilgisi anlayışları bulunuyor mu? Bugüne dek yapılmış belli başlı araştırmaları ve kuramları ele alarak bu tür soruları irdeleyen *Tarihöncesinde Dil*, dilin evrimine ilgi duyan herkesi tatmin edecek bir çalışma.

ALAN BARNARD, Edinburgh Üniversitesinde Güney Afrika Antropolojisi profesörüdür. Bu üniversitede 1978'den beri ders veriyor. Botsvana'da, Namibya'da, Güney Afrika'da avcı-toplayıcılar üzerine etnografya araştırmaları yaptı. Britanya Akademisi'nin "Lucy'den Dile: Toplumsal Beynin Arkeolojisi" adlı Yüzüncü Yıl Araştırma Projesinde yer aldı. 2010 yılında Britanya Akademisi'ne üye seçildi, ayrıca Namibya Cumhuriyeti Onursal Elçisi'dir. İnsanın kökeni araştırmalarını ele aldığı, *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni* (çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013) ile *Simgesel Düşüncenin Doğuşu* (çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014) başlıklı çalışmalarıyla başlattığı dizi, elinizdeki kitapla birlikte tamamlanıyor.

ISBN 978-605-7827-01-2
9 786057 827012

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ